

7 ULUSLARARASI ÖĞRENCİ BİLİMLER KONGRESİ

BİLDİRİLER KİTABI
CİLT 1

**YURTDIŞI
TÜRKLER**
VE AKRABA TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞI

**İSTANBUL
BİLİMLER
AKADEMİSİ**

**ULUSLARARASI
ÖĞRENCİ
BİLİMLER
KONGRESİ**

7. ULUSLARARASI ÖĞRENCİ BİLİMLER KONGRESİ

BİLDİRİLER KİTABI

1

İSTANBUL
BİLİMLER
AKADEMİSİ

YURTDIŞI
TÜRKLER
VE AKRABA TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞI

İSTANBUL
BİLİMLER
AKADEMİSİ

İstanbul Bilimler Akademisi Vakfı Yayınları
Uluslararası Öğrenci Makaleler Serisi : 7

© İstanbul Bilimler Akademisi Vakfı
Yazılı izin alınmadan çoğaltılamaz, bilimsel ve akademik çalışmalar dışında alıntı yapılamaz.

Birinci Baskı, 2025

Yayıncı Sertifika No: 45534
ISBN 978-625-99633-2-7

**7. ULUSLARARASI
ÖĞRENCİ BİLİMLER KONGRESİ
BİLDİRİLER KİTABI - 1**

Yayın Sahibi
İstanbul Bilimler Akademisi Vakfı adına
Pro. Dr. Gülfettin Çelik

Editörler
Prof. Dr. Salih İnci
Zeynep Deniz Yeter

İçdüzen
Mürettibhane

Kapak Tasarımı ve Uygulama
İstanbul Bilimler Akademisi

Baskı-Cilt

Erkam Yayın San. ve Tic. A. Ş. İkitelli Organize San. Bölğ. Mah.
Atatürk Bulvarı Haseyad 1. Kısım No: 60/3 Başakşehir / İstanbul
Tel: (0212) 671 07 00 - Faks: (0212) 671 07 48
Matbaa Sertifika No: 51796

İstanbul Bilimler Akademisi Vakfı
Büyükdere Cad. Raşit Rıza Sok. No: 4 Ahmet Esin İşhanı Kat: 4
Mecidiyeköy / İstanbul - Tel: (0212) 211 66 56
www.ibav.org / bilgi@ibav.org

7. ULUSLARARASI ÖĞRENCİ BİLİMLER KONGRESİ

BİLDİRİLER KİTABI

1

İSTANBUL
BİLİMLER
AKADEMİSİ

YURTDIŞI
TÜRKLER
VE AKRABA TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞI

İçindekiler

TAKDİM.....	7
TAKDİM (İBA).....	9
MOLLA NASREDDİN DERGİSİNDEKİ II. ABDÜLHAMİD VE OSMANLI İMAJI / Nihad Nasırzade	11
YABANCI DİL ÖĞRENİMİ Mİ YOKSA KÜLTÜREL YABANCILAŞMA MI? (EMPERYALİZMİN DİLİ) / Ramezan K. Sahebdivani	27
TÜRKİSTAN ÜZERİNDE RUS-İNGİLİZ REKABETİ VE AFGANİSTAN'IN KUZEY SINIRLARININ ÇİZİLMESİ / Ziauddin Jamal.....	49
ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK VE EDEBİYAT İLİŞKİSİ: SEVİM BURAK'IN AH YA RAB YEHOVA ÖYKÜSÜ ÖRNEĞİNDE / Yasaman Gonagova	71
MARITIME INTERDICTION AND THE RETURN OF MIGRANT BOATS UNDER THE LAW OF NATIONS / Wajahat Sharif.....	87
NEOREALİST KURAM BAĞLAMINDA İSRAİL GÖÇ POLİTİKALARI / Lala Naghiyeva	109
ÇİN'İN ETİYOPYAYA YATIRIMLARININ EKONOMİK VE SOSYAL ETKİLERİ (1990-2012) / Mamadou Oumarou Abdoul Dangavo Erjada Progonatı.....	123
BİZANS İMPARATORLUĞU İLE PAPALIK ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN BİR YANSIMASI OLARAK KİLİSELERİN BİRLEŞMESİ YÖNÜNDE GİRİŞİMLER: İKİNCİ LYON VE FERRARA-FLORANSA KONSİLLERİ / Dina Khairullina	141
ÇÖZÜLEMİYEN ÇÖZÜMSÜZLÜK: ETNİK ÇATIŞMA OLGUSU / Chakı Tzıan Chakı.....	161

COVID-19 KRİZİ ÖNCESİNDE VE SIRASINDA DİJİTAL İŞLETMEYE YÖNELİK SİBER TEHDİTLER: KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ / Ferdi Redžepi	179
KÜRESEL SİSTEMİN OLUŞUMU VE CUMHURİYETİN 100. YILINDA TÜRKİYE / Novruzali Yusubzada	209
THE “CENTURY OF TURKIYE” AND EMERGING OPPORTUNITIES FOR POTENTIAL RENEWAL OIC ROLES FOR THE MUSLIM WORLD / Ehteshamul Haque - Md. Ramizul Islam	225
GREEN SUKUK AS ALTERNATIVE FINANCING FOR RENEWABLE ENERGY IN TURKIYE / Tri Damayanti	249
2002-2022 YILLARI ARASINDA İRAN İLE TÜRKİYE’NİN ENERJİ İLİŞKİLERİ / Mohammad Sarhangi	265

TAKDİM

Küresel aktörlerin dünyanın kaderini tayin etme çabası içinde olduğu günümüz şartlarında farklı siyasi, dinî, ekonomik ve kültürel arka planlara sahip uluslararası öğrencilerimizin bilgi ve deneyim paylaşımına olan ihtiyaç her zamankinden çok daha fazla önem kazandı. Ülkemizde öğrenim gören uluslararası öğrencilere, küresel dünyanın gündem ve ihtiyaçlarına ilişkin görüş ve önerilerini akademik bir çerçevede ifade etme fırsatı sunmak amacıyla her yıl düzenlediğimiz “Uluslararası Öğrenci Bilimler Kongresi”nin bu yıl da bilimsel bir şölen havasında geçeceğine gönülden inanıyoruz.

“Uluslararası Öğrenci Bilimler Kongresi”; hem öğrencilerimizin kendi akademik donanımlarını artırmalarına, entelektüel birikimlerini zenginleştirmelerine vesile oluyor hem de disiplinler arası bir atmosfere ev sahipliği yaparak bilim üreten genç dimağların birbirleriyle bağlantı kurmalarına ortam hazırlıyor. Sosyal bilimler, fen bilimleri ve sağlık bilimleri alanlarında lisansüstü düzeyde öğrenim gören uluslararası öğrencilerimizi insanlığa faydalı bilim ve teknoloji üretmeye teşvik eden, onlara akademik çalışmalarını sunabilecekleri, bilgi paylaşımında bulunabilecekleri ve çeşitli atölyeler vesilesiyle ortak projeler üretebilecekleri bir ortam sunan kongremiz, her geçen yıl verimini ve bilim dünyasındaki etkisini artırıyor.

2015 yılında düzenlenmeye başlanan “Uluslararası Öğrenci Bilimler Kongresi” bugün geline nokta da marka bir değerimize dönüştü. 15-17 Aralık 2023 tarihleri arasında İstanbul Bilimler Akademisi Vakfı iş birliği ile gerçekleştirdiğimiz yedinci kongre, 33 farklı ülkeden 82 uluslararası öğrencimizin katılımıyla gerçekleşmişti. Bu kongrede uluslararası öğrencilerimiz, alanlarında ortaya koydukları başarılı çalışmalar ile Türkiye’deki akademik çevrelerin de dikkatini çekmişlerdi. Öğrencilerimizin bilimsel değeri takdir edi-

lererek makale hâline getirilen bildirilerini derleme kitap olarak da literatüre kazandırdık. Bu vesileyle; uluslararası öğrencilerimize yönelik faaliyetlerimizin sadece kendilerinin akademik gelişimleri üzerine değil, aynı zamanda ülkemizin bilim dünyasındaki yeri, tanınırlığı ve etkisi üzerindeki müspet payını vurgulamak isterim. Ülkemizin gönüllü elçileri uluslararası öğrencilerimizin, farklı kültürel perspektifleri ve bilimsel yaklaşımları bir araya getirerek oluşturacağı sinerjinin hem ülkemiz hem coğrafyamız hem de dünya için değerli bir kazanım olacağına yürekten inanıyorum.

Başta uluslararası öğrencilerimiz ve saygıdeğer akademisyenlerimiz olmak üzere bu kongrenin düzenlenmesinde emeği geçen tüm paydaşlara teşekkürlerimi sunar, öğrencilerimize akademik hayatlarında başarılar dilerim.

Abdullah EREN
Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanı

TAKDİM (İBA)

İstanbul Bilinler Akademisi (İBA), Türkiye'nin tarihi ve toplumsal birikiminden, bilgi ve düşünce dünyasından hareketle, aynı zamanda evrensel standartları gözeterek hem yurtiçindeki öğrencilere hem de yurtdışından gelen uluslararası öğrencilere akademik ve entelektüel hizmetler sunmaya devam etmektedir.

İBA, bu bağlamda Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı iş birliğiyle Uluslararası Öğrenci Akademisi projesini başarıyla yürütmektedir. Güz ve bahar döneminde düzenlenen bu program, Balkanlar'dan Orta Asya'ya, Ortadoğu'dan Afrika'ya uzanan geniş bir coğrafyadan, onlarca ülkeden öğrencilere ev sahipliği yapmaktadır.

Uluslararası Öğrenci Akademisi kapsamında öğrenciler, 30'u aşkın akademisyen, bürokrat ve uzmanla bir araya gelerek akademik ve mesleki kariyerlerini geliştirme imkânı bulmaktadır. İBA, önceki dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de öğrencilere özgün içerik ve nitelikli programlar sunmaktadır. Program dâhilinde uluslararası öğrencilere kültür, sanat, bilim ve akademi alanlarında, konusunda uzman isimler tarafından verilen dersler, bilgi ve tecrübe birikimlerini artırmalarına olanak sağlamaktadır.

Bu program, uluslararası öğrencilerin akademik, sosyal ve kültürel donanımlarını güçlendirecek ortanlar sunarken, Türkiye'nin sosyal hayatına adaptasyonlarını da kolaylaştırmaktadır. Öğrenciler, ülkenizi, kültürünüzü, tarihinizi ve dünya vizyonunuzu daha yakından tanıma fırsatı bulurken; çok yönlü bir gelişin sürecine katılmaktadır.

Uluslararası Öğrenci Akademisi, tarihten edebiyata, hukuktan sinemaya, siyasetten ekonomiye, sanattan topluna uzanan geniş bir yelpazede bil-

gi ve düşünce aktarımını hedeflemektedir. Program, seminerler, atölye çalışmaları, okuna grupları ve yerinde eğitim gezileriyle yoğun ve zengin bir eğitin ortamı sunmaktadır.

Yurtiçi ve yurt dışından gelen öğrenciler, bu programda birbirleriyle tanışarak etkili ve nitelikli bir iletişim ağı kurna fırsatı bulmaktadır. Aynı zamanda, Türkiye’nin tarihi ve kültürel birikimini, sanat ve edebiyat zenginliğini, düşünce dünyasını ve dünyaya bakışını yakından tanıma şansı elde etmektedirler. Program, öğrencilerin akademik ve sosyal ağlarını geliştirmenin yanı sıra, sivil toplum bilinci, organizasyon kabiliyeti, sosyal sorumluluk ve farkındalık perspektiflerini güçlendirmek için verimli bir zemin oluşturmaktadır.

Bu özellikleriyle Uluslararası Öğrenci Akademisi, Türkiye’nin kültürel diploması ve kültürlerarası etkileşim temelli vizyonuna önemli bir katkı sunmaktadır. Küreselleşen dünyada, uluslararası toplumun çoğulcu bir gelecek kurna arayışında olduğu bu dönemde, programın sunduğu imkânlar öğrencilerinizin hem bireysel hem de toplumsal düzeyde önemli kazanımlar elde etmelerini sağlamaktadır.

İBA, uluslararası öğrencilerin akademik, kültürel ve sosyal yeteneklerini geliştirmeyi öncelikli bir hedef olarak görmektedir. Bu doğrultuda, öğrencilerin araştırma ve akademik yazın becerilerini güçlendirecek uygulamalara da önem verilmektedir. Bu kitap, Uluslararası Öğrenci Akademisi kapsamında öğrenciler tarafından yapılan araştırma ve akademik yazın çalışmalarının bir derlemesidir. Dünyanın farklı noktalarından gelen öğrencilerin kendi bilgi ve düşünce dünyalarının renkli ve nitelikli bir kompozisyonunu sunan bu eser, Türkiye’nin “çoğulcu küresel vizyonuna” ve “kültürel diploması” perspektifine mütevazı bir akademik katkı olarak değerlendirilmelidir.

Prof. Dr. Gülfettin ÇELİK
İstanbul Bilinler Akademisi Vakfı Yönetin Kurulu Başkanı

MOLLA NASREDDİN DERGİSİNDEKİ II. ABDÜLHAMİD VE OSMANLI İMAJI

Nihad Nasırzade*

Özet

Azerbaycan'ın ilk mizah dergisi olan Molla Nasreddin 1906 senesinde Celil Memmedguluzade ve Ömer Faik Numanzade tarafından Tiflis'te çıkarılmıştı. Molla Nasreddin dergisinin amacı toplumun maruz kaldığı haksızlıkları, rejimin onlara uyguladığı baskıyı, din adamlarının toplumun cehaletini kullanıp onları kandırmasını mizahî bir dille eleştirmekti. 1905 senesinde yayımlanan Ekim Manifestosu'ndan yararlanan Molla Nasreddin dergisi Kafkasya'daki Rus idari yapılanmasını, Osmanlı ve Kacar devletlerini de eleştiriyordu. Haftalık çıkan Molla Nasreddin dergisi ilk sayısından itibaren geniş bir okur kitlesi ve popülerlik kazanmış, tirajını daha 4. sayısından itibaren 25 bine çıkarmıştı. Fakat bu popülaritesinin yanında dergiye tepkiler de gelmişti. 1907 senesinde dergi kısa süreliğine kapanmış, yazı işleri müdürü Numanzade tutuklanmıştı. Derginin eleştiri hedeflerinden birinin Osmanlı Devleti ve özellikle Sultan II. Abdülhamid olması sebebiyle Molla Nasreddin dergisi İstanbul'dan da takip ediliyordu. Gerekteğinde derginin yazıları ile ilgili Rusya'ya müracaatlar ediliyordu. Bu çalışmada, Molla Nasreddin dergisinin 1907-1909 yılları arasındaki yayın hayatında ortaya koyduğu Osmanlı Devletinin ve dönemin Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid'in imajı anlatılmaya çalışılmıştır. *Anahtar Kelimeler:* Molla Nasreddin, Tiflis, Ömer Faik Numanzade, II. Abdülhamid

* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, nihad-nasirzade@hotmail.com, Orcid ID: 0009-0000-6536-1841

Abstract

The first Azerbaijani comic magazine named “Molla Nasreddin” was published in 1906 by Jalil Mammadguluzade and Omer Faig Numanzade in Tbilisi city. The purposes of Molla Nasreddin magazine are criticize problems of nation, injustice, pressure of the regime, the clergy to use the ignorance of the society to deceive them by humorous style. Molla Nasreddin magazine based on October’s Manifest what was published in 1905 criticized Russian administrative, Qajar Dynasty and Ottoman State. Weekly publishing Molla Nasreddin magazine from first number gained large amount of readers and popularity so from 4. number print run of magazine reached 25.000. On other hand Molla Nasreddin magazine with this popularity received negative reactions. In 1907 Molla Nasreddin magazine was closed even the editor-in-chief Omer Faig Numanzade was arrested. Molla Nasreddin magazine was also followed by Ottoman Empire, because of its criticism of this Empire, especially Sultan Abdulhamid II. Therefore, Ottoman government applied to Russia about magazines’ contents. The study dealt with in Molla Nasreddin’s publishing life Ottoman State and image of Sultan Abdulhamid II between 1907-1909.

Keywords: Molla Nasreddin, Tbilisi, Omer Faig Numanzade, Abdulhamid II

GİRİŞ

19. yüzyılın ikinci yarısına geldiğimizde siyasi arenada sıkça duyduğumuz milliyetçi hareketlerin bir dalgası da Kafkasya’da görülmekteydi. 1813 ve 1828 yıllarında imzalana Gülistan ve Türkmençay antlaşmaları ile Azerbaycan ikiye bölünmüş, bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti’nin bulunduğu Kuzey Azerbaycan toprakları Rus işgali altına girmiştir. Rusların Kafkasya’da, özellikle Azerbaycan Türklerine karşı uygulamış oldukları politika ile Müslüman-Türk nüfusu kendi ana dilinden ve milli kimliğinden uzaklaştırma çabası söz konusuydu. Fakat yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu durum biraz değişmiş, yurtdışında eğitim görmüş Azerbaycan aydınları milli kimlik inşası için çalışmalarına başlamıştı. Bu çalışmaların bir kolu da elbette basından geçiyordu. 1875 senesinde Hasan Melikzade Zerdabi çıkardığı “Ekinçi” gazetesiyile Azerbaycan milli matbuatının temelini attı. Kafkasya’da çıkan ilk Türkçe gazete olan Ekinçi iki senelik bir yayın hayatına sahip olsa da Azerbaycan basın hayatı için önemli bir adım attı. Ekinçi’nin ardından çıkan “Ziya”, “Keşkül”, “Şark-ı Rus” gibi gazetelerin ömrü az olsa da tecrübeli Azerbaycan gazetecilerinin yetiştirilmesine olanak sağladılar.

1900'lü yıllara geldiğimizde Rusya'da yaşanan siyasî krizden dolayı bir çalkalanma dönemi söz konusuydu. Bu süreç kendini 1905 senesinde Çar II. Nikolay'ın imzaladığı Ekim Manifestosu'yla daha bariz bir şekilde gösterdi. Özgür basın hakkı tanıyan Ekim Manifestosu'ndan yararlananlar arasında Tiflis'te "Gayret" matbaasında çalışan Celil Memmedguluzade ve Ömer Faik Numanzade de vardı. Celil Memmedguluzade'nin bir gün Tiflis sokaklarında satıldığını gördüğü resimli "Kukareku" dergisinden etkilenecek kendilerinin de böyle bir dergi çıkarabileceklerini arkadaşı Ömer Faik Numanzade'ye söyledi. Fakat çıkaracakları dergi seleflerinden farklı bir tarzda olacaktı. Celil Memmedguluzade ve Ömer Faik Numanzade çıkaracakları dergide milletin sorunlarını, yaşadığı haksızlıkları mizahi bir dille okura aktarmayı planlıyorlardı. Dergiye isim olarak ise, Türk Dünyasının ortak değeri olan "Molla Nasreddin"i (Hoca Nasreddin) seçtiler.

Dergide eleştiri odaklarından biri de dönemin Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid Han'dı. Bunun iki sebebi vardı. İlki derginin Yazı işleri müdürü Ömer Faik Numanzade'nin İstanbul'daki yaşamında oluşan siyasi kimliğidir. Çocuk yaşlarında dayısı ile İstanbul'a gelen Ömer Faik Numanzade'nin Darüşşafaka okuluna kaydolması ve burada okuduğu kitaplar, hocalarından aldığı eğitim, mezun olduğunda onu Abdülhamid muhalifi bir kişiye dönüştürmüştü. Mezun olduktan sonra işe başladığı Galata Postanesinde ise yurtdışından gelen gazete ve dergileri okuyarak bu muhalif kişiliğini daha da pekiştirmişti. Fakat Darüşşafaka'dan arkadaşları ile yaptığı bir toplantı sırasında yakalanmaktan son anda kurtulup İstanbul'dan kaçmıştır. Tekrar Kafkasya'ya gelen Ömer Faik Numanzade burada eğitim ve basın alanında çalışmaya başlamıştı. 1906 yılına geldiğimizde ise Celil Memmedguluzade ile beraber çıkarttığı Molla Nasreddin dergisinde uzun yıllardır karşıtı olduğu II. Abdülhamid'i de eleştirmekten geri durmadı. Yazdığı yazılar, dergide çıkan karikatürler İstanbul'dan takip ediliyor, gerektiği takdirde ise Rus Hükümetine konuyla alakalı talepler de bulunuluyordu. Bu talepler derginin kapanmasına, hatta Ömer Faik Numanzade'nin tutuklanmasına sebep oluyordu.

Bir diğer sebep ise derginin esas gayesi olan, Müslüman-Türk toplumların sorunlarını ele almaktı. Derginin satırlarında sık sık hem Kaçar Devleti'ndeki hem de Osmanlı'daki toplumun karşı karşıya kaldığı problemler dile getirilmekteydi.

Dergi ile ilgili çalışmayı hazırlayabilmek için ilk başvurduğum kaynak dergi nüshalarıydı. Dergi nüshalarının dijital ortamda- İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı ve Harvard Üniversitesi Dijital Kütüphanesi'nde bulunması araştırmamı yürütmemde bana büyük kolaylık sağladı.

Molla Nasreddin dergisi ile ilgili birçok yüksek lisans tezi ve makaleler kaleme alınmıştır. Bunun dışında Azerbaycan'da da konuya dair kitaplar basılmış ve bahsedilen tüm bu çalışmalara yazım aşamasında sık sık başvurulmuştur.

Bahsedilen tüm çalışmalara ek olarak, bu çalışmada Molla Nasreddin dergisindeki II. Abdülhamid imajını anlatmaya çalıştım. Ek olarak oluşturulan bu imaja Osmanlı Devleti'nin ne tepki verdiğini de Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'ndan ulaştığım belgeler ışığında göstermeye çalıştım.

1. MOLLA NASREDDİN DERGİSİ'NDE OSMANLI DEVLETİ

7 (20) Nisan 1906 tarihinde yayın hayatına başlayan Molla Nasreddin dergisi sadece Rus yönetimi altında bulunan Müslüman-Türklerin sorunlarını değil, aynı zamanda yanı başında bulunan Osmanlı ve Kaçar devletlerinin sorunlarına da kendi sayfasında yer veriyordu. Bu özelliği, Molla Nasreddin dergisinin daha çok okur, abone kazanmasını sağlasa da adı geçen devletlerden de tepkileri beraberinde getiriyordu. Bu tepkiler bazen derginin kapanmasına, hatta yazarların tutuklanmasına kadar varıyordu.

II. Abdülhamid'in tahta geçmesiyle beraber yaşanan toprak kayıplarını, ekonomik sorunları ortadan kaldırmak adına yeni ideoloji benimseyen Osmanlı Devleti, ilerleyen süreçte bu ideolojiden ödün vermemek adına, devletin aleyhine olabilecek çalışmalara karşı çıkıyordu (Oreškova, 2018). 1905 senesinde Rusya ve Kaçarlar Devleti'nde Meşrutiyet devriminin yaşanması, Osmanlı Devleti'nde de yeni siyasi meşrutiyet talepleri, bir kontrol rejimini ortaya çıkarmıştı. Molla Nasreddin dergisi de ilk sayısında itibaren bu kontrol rejimine karşı tepkilerini mizahi bir dille ortaya koymaya çalışmıştır.

Dergideki II. Abdülhamid karşıtlığının bir diğer önemli sebebi ise Molla Nasreddin dergisinin Yazı İşleri Müdürü Ömer Faik Numanzade idi. Ömer Faik Numanzade çocuk yaşlarında dayısı ile İstanbul'a gelmiş, burada Fatih medresesinde eğitime başlamıştır. Fakat buradaki eğitim onu tatmin etmemesinden dolayı Darüşşafaka'ya geçmiştir. 1883 senesinde Darüşşafaka'da eğitime başlayan Ömer Faik mezun olduğunda II. Abdülhamid ve onun rejimine muhalif bir kişiliğe sahip olacaktı. Bu fikirlerin oluşmasında Darüşşafaka'da eğitim aldığı Osman Hamdi Bey, meşhur Mehmed Halis Efendi, Salih Zeki, Binbaşı Şevki Bey gibi önemli kişilerden aldığı dersler, Namık Kemal'in eserleri ve öğrendiği Fransızca etkili olmuştu. 1891 senesinde muhalif bir kişi olarak mezun olan Ömer Faik Fransızca bilmesinin verdiği imkanla Galata Postanesi idaresinin Morid şubesinde görev alır. Burada Fransa'dan gelen mektupları, gazetele-ri gizlice alıp okumaya çalışırdı. O dönemde Jön Türklerin yurtdışında yazdığı

yazıları postaneden çıkarıp muhalif arkadaşlarına da aktarırdı. Bu kişiler Ömer Faik Numanzade'nin Darüşşafaka'dan beri arkadaşlarıydı. Bunlardan biri de Sultan II. Abdülhamid'in katiplerinden Hüseyin Bey'di. Bu arkadaşlar bir gizli toplantı sırasında yakalanmakla yüz yüze kalmış ve Ömer Faik Numanzade 1893 senesinde bir Rus gemisi ile önce Romanya'nın Köstence limanına, oradan da Kafkasya'ya intikal eder (Mustafayev, 2019). Yaşanan bu süreçten dolayı Ömer Faik Numanzade Molla Nasreddin dergisini çıkarmakla, muhalif olduğu II. Abdülhamid ile ilgili yazılar yazmaya, karikatürler hazırlatmaya başlamıştı.

Dergide değinilen meselelerden biri Osmanlı ile Kaçar Devleti arasında yaşanan sınır meselesiydi. Bu sınır coğrafi şartlardan dolayı sürekli tartışma konusu olmaktaydı. Her iki devlet bu bölgede kontrolü sağlamakta sıkıntı çekiyordu. Bölge coğrafyasının zorlu olması sebebiyle sürekli vukuat meydana gelmekteydi. Konu bu vukuatı araştırıp, suçluları cezalandırmaya geldiği zaman iki devlet arasında ihtilaf söz konusu oluyordu (Temel, 2019). Molla Nasreddin dergisinin ilk senesinde de bu konu karikatürlere yansımıştı. İki Türk-Müslüman devletinin bu konuda anlaşamaması, Müslüman aleminin farklı sorunlarını çözmek yerine kavga etmeleri Molla Nasreddin'de çizilen karikatürle eleştiriliyordu.

Resim 1: Serhad (sınır) meselesi (İttihad-ı İslam)

Molla Nasreddin'deki tüm bu karikatürler, yazılar gerek Kaçar Devleti gerek de Osmanlı Devleti'nin gözünden kaçmıyordu. Osmanlı'nın Tiflis Baş Şehbenderliği ve Kaçar Devleti'nin Batum Konsolosluğu Rusya Hükümetine Molla Nasreddin'le ilgili tepkilerini bildiriyorlardı.

Molla Nasreddin dergisinin ilk sayısındaki “Telgraflar” başlıklı yazıda güya İstanbul'dan bu metinde bir telgraf gelmiştir: “*Mart 29. Sokakla yürüdüğün zaman öksürmeyi Osmanlı Hükümeti yasaklamıştır*” (Molla Nasreddin, 1906).

Derginin 3. sayısında yer alan karikatürde Şark Meselesi tasvir edilmiştir. Görselde Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid, Kaçar Şahı Muzaffereddin Şah ve Avrupa devletinin temsilcileri gösterilmiştir. Avrupa devletleri kendi aralarında konuyu tartışırken, Sultan II. Abdülhamid ve Muzaffereddin Şah'ın konuya itinasız kalıp dinlememesi gösterilmiştir (ek-1). Bu sayıda ayrıca “Osmanlı” başlıklı yazıda Tevfik Paşa'nın güya II. Abdülhamid'e sunmuş olduğu layihanın hülasesi verilmiştir:

“*Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'nın Sultana verdiği layihanın hülasesi: Zillullah! Saye-i Şevketmeabınızda Avrupalılar memleketinizde çoğaldığından bu zamana sadakatli halkınızın refah ve mutluluğu her gün artıyor. Saye-i Ferasetpenahilerinde demir yollarınızda, altın madenlerinizde, fabrikalarınızda, büyük hayırlı sanat ve ticarethanelerinizin cümlesinde ahmak ve ağgözlü Avrupalılar ölesiye çalışıyorlar. Kendi saadetli millet-i necibe-i Osmaniyyeniz saye-i merhamet vayelerinde hiçbir şeye dokunmuyorlar. Tüm vakitlerini duvar kenarlarında, cami avlularında, tekke köşelerinde, derviş vaazlarında geçirip, ömr-ü hümayyununuza gece gündüz dua ile meşguldürler. Yalnız ulema sınıfı iyi durumda değildir. Ulema sınıfının nimet-i ümumiden mahrum olması adalet-i hilafetpenahinize zıt bilinip, onların dahi dinlenmelerine karar verildi. Buna göre sizden rica ediyorlar ki, ulemaların ve ruhanilerin yerine, Fransa'dan kovulan rahipleri tayin buyurup dua-ı ömr-ü şahanelerinizin bu vasıta ile bir kat daha artmasına müsaade ferman buyurunuz.*” (Molla Nasreddin, 1906)

12. Sayıda yine “Telgraf Haberleri” yazısında Rusya'da parlamento açılmasının Payitahttaki yankısı ile ilgili bilgi veriliyor: “*Osmanlı Hükümeti Rusya Millet Meclisinden çok ürküp her kim “millet meclisi” sözünü ağzına getirirse Afrika çöllerinde ayakları bağlanıp vahşi hayvanlara yedirileceğini ilan etti.*” (Molla Nasreddin, 1906)

11 (24) Ağustos 1906 tarihli 19. sayıda “Osmanlı'da Hürriyet” başlıklı yazıda Sultan hazretleri tarafından halka verilen 5 tür hürriyet gösteriliyordu: 1-Kesret-i nisvan (kadınların çokluğu), 2- Kesret-i ecanib (yabancıların çokluğu), 3-Kesret-i kilab (köpeklerin çokluğu), 4-Kesret-i hafiye (muh-

birlerin çokluğu), 5-Kesret-i hamal (hammaların çokluğu) (Molla Nasreddin, 1906)

Derginin 27. sayısı Tiflis Baş Şehbenderliği tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilmişti. Burada yer alan karikatürde Sultan II. Abdülhamid'in vefatı ele alınıyor. II. Abdülhamid'in naaşı yanında duran oğlu Mehmed Burhaneddin Efendi yeni Osmanlı Sultanı seçiliyor ve Hanedanın yaşça en büyük şehzadesi Mehmed Reşad ise buna müdahil olamıyor. Mehmed Burhaneddin Efendi'nin padişah seçilmesini ise Abdülhamid'in naaşı yanında duran Avrupalı devlet adamlarının istediği düşünülebilir. Bu olayın Molla Nasreddin dergisi muharrirlerinin Osmanlı Devleti'nde yaşanan politik gelişmeleri yakından takip ettiği sonucuna varabiliriz. Çünkü gerçekten de 14 Temmuz 1906 senesinde Sultan II. Abdülhamid daha önce de yaşamış olduğu böbrek enfeksiyonundan dolayı tekrar hastalanmıştır. II. Abdülhamid'in 30 yıla dayanan saltanatı döneminde ilk kez Cuma Selamlığına çıkamama durumu söz konusu olmuştu. 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde hâkim olan ekberiyet sistemini II. Abdülhamid değiştirmek istiyor ve kendine varis seçmek istiyordu. Bu varis Şehzade Burhaneddin'den başkası değildi. Padişahın gözde oğlu olan Şehzade Burhaneddin sadece sarayda değil, Avrupa'da da tanınan bir şahsiyet olmuştu. Çar III. Aleksandr'ın cenazesine babasını vekaleten katılması, 1903 senesinde Rusya'ya gidecek olan heyete ri-yaset etmesi Avrupa basını tarafından dikkatle takip ediliyordu. 1906 senesinde Abdülhamid hastalanmasıyla beraber, oğlu Şehzade Burhaneddin'e birtakım vasiyetlerde bulunduğu da söyleniyordu. Bu duruma olumlu bakan devlet ise Almanya'ydı. Şehzade Burhaneddin'in Alman öğretmenler tarafından yetiştirilmesi, II. Wilhelm'in özel sempatisi önemli hususlardı. İddialara göre Şehzade Burhaneddin'in, 17 Kasım 1906 senesinde Alman Büyükelçisi Baron Marshall'ı ziyaretinin amacı tahta geçmesinin desteklenmesi karşılığında Almanya devletinin ondan ne isteyeceğiydi. Tahtın yasal varisi Reşad Efendi'nin ise yaşanan tüm bu gelişmeleri üzüntüyle takip ettiği düşünülebilir (Sefer, 2023). (ek-2)

Molla Nasreddin dergisi ikinci senesinde de Osmanlı Devleti ile ilgili materyaller yayımlamaya devam etmiştir. Derginin ikinci senesinin birinci sayısında Osmanlı Devleti'nin bu sefer Kaçar Devleti'ndeki Meşrutiyet harekâtına tepkisi çizilmiştir. İran'da adalet, kanun-i esasi ve hürriyet yazılarını gören Osmanlı askerlerinin hemen korkarak oradan uzaklaştığı tasvir edilmiştir. Karikatürde bir diğer önemli husus ise Ömer Faik Numanzade'nin Darüşşafaka'daki eğitimi boyunca severek okuduğu Namık Kemal'in "Vatan yahut Silistre" eserini elinde tutan bir Meşrutiyet taraftarının yakalanmasıdır (Molla Nasreddin, 1907). (ek-3)

Resim 2: Derginin kapanmasına neden olan karikatür

Kaynak: Harvard Üniversitesi

26 Mayıs (8 Haziran) 1907 tarihinde yayımlanan 21. sayı ise Osmanlı tarafından sert tepkiyle karşılanmış ve Rusya Hükümeti'nden derginin kapatılmasını talep etmiştir. Dergi 12 (25) Temmuz tarihine kadar yayımını durdurmuştu (Aşırılı, 2009). Buna sebep 21. sayıda çizilmiş olan karikatüdü. Karikatürde Sultan II. Abdülhamid köpeklerini besliyor, halktan birkaç kişi de köpeklerle verilen yemeklerden almaya çalışıyor ve Sultan'ın askerleri de onları kırbaça uzaklaştırmaya çalışıyordu. (Molla Nasreddin, 1907).

Dergi Yazı işleri müdürü Ömer Faik'in tutuklanmasına sebep olan karikatür ise 33. sayıda yer alıyordu (Paşayev, 2010). Bu sayıda çizilen karikatürde Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid Avrupa Devletleri karşısında küçük düşürülmüş ve karikatürün açıklamasında yazılan "*baş üstüne*" ifadesinden de anlaşıldığı üzere Sultan II. Abdülhamid onların isteklerini yerine getiriyordu (ek-4). Ayrıca bu sayıda Kaçar Devleti ile Osmanlı Devleti arasındaki sınır ihtilafına da vurgu yapılmıştır. Osmanlı Devleti'ni bir kaplan, Kaçar Devleti'ni ise bir aslan şeklinde gösteren karikatürde, onlardan uzakta bir koyun şeklinde tasvir edilen Fas bölgesinin canavarlar tarafından ele geçirildiği tasvir edilmiştir (Molla Nasreddin, 1907). Karikatürün açıklamasında yer alan İttihad-ı İslam ifadesiyle anlıyoruz ki, Molla Nasreddin'in eleştiri odağı olan konu, bu iki devletin İslam Birliğiyle uğraşmak yerine, kendi aralarındaki problemlerden dolayı tartışmasıdır.

Burada dikkat edilmesi gereken konu ise tutuklanan kişinin Celil Memmedguluzade yerine, Yazı işleri müdürü Ömer Faik Numanzade'nin olmasıdır. Buna sebep olarak Ömer Faik Numanzade'nin öncesinde İstanbul'da yaşadığı politik problemleri ele alabiliriz. Kendisinin Galata Postanesinde çalıştığı dönemde II. Abdülhamid karşıtı bir örgütlenmeye kalkışması, bunun ifşa olunması ile beraber gizlice yurtdışına gitmesi Osmanlı Devleti'nin kayıtlarında kalan bir mesele olmuştur. Dergi ile yaşanan sorunlarda muhatap olarak Celil Memmedguluzade yerine, Ömer Faik Numanzade alınmasının nedeni olarak bunu gösterebiliriz.

Molla Nasreddin dergisi bu kapanma ve tutuklanma süreçlerinden sonra da Osmanlı Devleti ile alakadar yazılar yazmayı bırakmamıştı. 1909 12 (25) Nisan tarihinde Molla Nasreddin dergisi daha yeni yaşanmış olan 31 Mart Vak'ası ile ilgili de karikatürlere yer vermişti. Bu karikatürlerde 31 Mart Vak'ası'nda Kâmil Paşa'nın barut hazırladığı ve din adamlarının da ona yardım ettiği gösteriliyor. Sonraki karikatürde ise Kâmil Paşa kenardan olayları kontrol ettiği gösterilmek istenmiştir (Molla Nasreddin, 1908). (ek-5)

2. OSMANLI BELGELERİNDE MOLLA NASREDDİN DERGİSİ

Molla Nasreddin dergisi ilk sayısından itibaren Osmanlı Devleti'nin Tiflis Baş Şehbenderliği tarafından dikkatle takip edilmişti. Buna sebep Molla Nasreddin dergisinde Osmanlı Devleti ve dönemin padişahı Sultan II. Abdülhamid aleyhinde yazılar yazılması, karikatürler çizilmesi idi. Tiflis Baş Şehbenderliğinden Hariciye Nezareti'ne bu konuda malumat verilmiş ve mevzu bahis karikatür ve yazıların bulunduğu sayılar da İstanbul'a gönderilmişti.

Tiflis Baş Şehbenderliğinden Molla Nasreddin dergisi ile ilgili ilk rapor 6 (19) Mayıs 1906 tarihinde gelmiştir. Vekil Şehbender görevinde bulunan Antonaki Hrisafidis'in (Tanrıverdi, 2015) gönderdiği telgrafta dergide çıkan yazılarla ilgili çalışmalara başlayacağını ifade ediyor ve görevinin Osmanlı Hükümeti ile ilgili makale yayınlanmasını önlemek olduğunu bildiriyor (BOA, HR. SYS 1331/23). Antonaki Hrisafidis'in gönderdiği nüsha 21 Nisan (4 Mayıs) tarihli Molla Nasreddin dergisinin 3. sayıdır. Bu nüshada hem Sultan II. Abdülhamid "Şark Meselesi" başlıklı karikatürde tasvir edilmiş hem de Tevfik Paşa'nın raporu adında bir makale de yayımlanmıştı.

Bundan 1 ay sonra- 9 Haziran 1906 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda Molla Nasreddin dergisinin Osmanlı topraklarına giri-

şinin yasaklanması isteniyordu. Belgeden anlaşıldığı üzere, Molla Nasreddin dergisinin zararlı ifadeler içermesi sebebiyle Osmanlı'ya girişinin yasaklanması talep ediliyor. İlaveten, bundan önce farklı yollarla ülkeye getirilmiş olanlar var ise de toplattırılıp imha edilmesi isteniyordu (BOA, DH. MKT 1087/85).

22 Ekim 1906 tarihinde Tiflis Baş Şehbenderliğinden Hariciye Nezareti'ne Molla Nasreddin dergisinin 27. sayısı gönderilmiştir (BOA, HR. SYS 1331/33). 6 (19) Ekim tarihli 27. sayıda II. Abdülhamid'in vefat töreni tasvir edildiğinden ve o dönemin siyasi krizi olan varis seçimi meselesinden dolayıdır ki Hrisafidis bu konuda yorum yapmamış ve derginin nüshasını göndermekle yetinmiştir.

1907 yılına geldiğimizde Molla Nasreddin dergisine karşı en sert tepkilerin yaşandığını görüyoruz. 23 Mart 1907 tarihli Tiflis Baş Şehbenderliğinden Hariciye Nezareti'ne gönderilen raporda Molla Nasreddin dergisi ve yazı işleri müdürü Ömer Faik Numanzade hakkında bilgi veriliyordu: Bu gazetenin asıl gayesi, Bab-ı Ali'ye, Hükümdarımıza saldırmak ve onları eleştirmektir. Bu gazetenin yazı işleri müdürü Ömer Faik Efendi adında bir şahıstır. İstanbul'da Darüşşafaka'da eğitim almış ve daha sonra bir süre İstanbul'da kalmış ve Posta ve Telgraf Nezareti'nde 500 kuruş maaşla çalışmıştır. Karıştığı bir siyasi olaydan ötürü İstanbul'dan kaçmış ve Kafkasya'ya yerleşmişti. Böylece Devletin ona sağladığı imkanlara karşı minnettarlık göstermek yerine nankörlük etmiştir (BOA, HR. SYS. 1331/39). Bundan dolayıdır ki, Şehbenderlikten gönderilen belgede Celil Memmedguluzade değil, Ömer Faik Numanzade söz konusu olmuştur.

22 Nisan 1907 tarihinde ise tekrar Molla Nasreddin dergisinin Osmanlı topraklarına girişinin yasaklanması için tedbirler görüldüğünü anlıyoruz. Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda Molla Nasreddin dergisinden bir hezeyanname, yani anlamsız bir dergi olarak bahsediliyor. Buradan anlaşıldığı üzere Molla Nasreddin dergisi Erzurum civarından kara yolu ile Osmanlı topraklarına getiriliyor (BOA, DH. MKT 1162/71). Bu nedenle bunun önlenmesi adına Tiflis Baş Şehbenderliği'ne tekrardan bir tebligat gönderilmesi, derginin girişinin tamamen yasaklanması ve bulunanların da imhası talep ediliyordu (BOA, ZB. 21/44). Bundan sonraki süreçte derginin girişinin önlenemediği, aksine büyük ölçüde yayıldığını düşünebiliriz. 8 Ekim 1908 tarihinde derginin Osmanlı topraklarına girişinin yasaklanmasına dair Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilayetlerine tebligat gönderilmiştir (BOA, BEO 3038/227831). Derginin böyle yayılmasının sebebi ise Erzurum bölgesinden kara yolu ile elden ele, gizli zarflarla İstanbul'a kadar gelmesiydi (BOA, DH. MKT. 1242/60).

8 Mayıs 1907 tarihinde Tiflis Baş Şehbenderliğinden Hariciye Nezareti'ne gönderilen raporda Molla Nasreddin dergisinde artık Osmanlı Devleti'ne karşı resimler ve yazılar yayınlamaktan vazgeçildiğini bildiriliyor (BOA. HR. SYS 1331/41). Fakat durum böyle olmamış Molla Nasreddin dergisi Osmanlı Devleti ve II. Abdülhamid aleyhine yazı ve karikatürler yayınlamaya devam etmiştir. Bundan sebeptir ki, dergi Osmanlı Hükümetinin talebi üzerine 8 Haziran 1907 tarihli 21. sayıdaki karikatürden dolayı kapatılmıştır. İlerleyen süreçte ise tekrardan Osmanlı Hükümetinin talebi üzerine dergi yazı işleri müdürü Ömer Faik Numanzade tutuklanmıştı. Tiflis Baş Şehbenderliğinden 15 Kasım 1907 tarihli gönderilmiş olan raporda anlaşıldığı üzere Ömer Faik Numanzade 6 gün hapiste kaldıktan sonra, karikatür ve yazı yayımlamayacağını taahhüt ettikten sonra serbest bırakılmış. Fakat Molla Nasreddin dergisi bu taahhüte karşın tekrardan Osmanlı Devleti aleyhinde makale yayımlamasıyla hasebiyle Baş Şehbender Hariciye Nezareti'ne bilgi verme gereği duymuştur (BOA. HR. SYS 1331/53).

SONUÇ

1905 senesinde Çar II. Nikolay'ın yayımlamış olduğu Ekim Manifestosu ile yeni yayın organları faaliyete başlıyordu. Tiflis'te Rusça yayımlanan Kukareku dergisinin etkisiyle Celil Memmedguluzade ve Ömer Faik Numanzade Kafkasya'nın Türk toplumuna hitap edecek bir mizah dergisi yayınlamaya karar verdi. Türk Dünyasının ortak kültür simgesi olan Molla Nasreddin'i ise derginin ismi yaptılar. Dergiyi çıkarmakta amaçları yıllardan beridir Kafkasya'da Türkistan'da, İran'da, Osmanlı'da Müslüman-Türk toplumların maruz kaldıkları haksızlıkları, rejimin onlara uyguladığı baskıyı, din adamlarının toplumun cehaletini kullanıp onları kandırmasını eleştirmektir. Böyle bir yayın politikası belirleyen Molla Nasreddin dergisi Kafkasya dışına yayılmış, geniş okur kitleleri elde etmişti. Fakat kazandığı popülerlikle beraber tepkiler de beraberinde gelmişti. Derginin ilk sayısından itibaren Tiflis Genel Valiliğinden baskılar gelmeye başlamıştı. Bölgedeki din adamları veya net bir şekilde söylemek gerekirse, eleştiri odağı olan herkes dergiye tepki gösteriyordu. Derginin sayılarında matbaaya gelen hakaret, tehdit içerikli mektuplara karşı tekrar mizahî bir dille cevap veriliyordu.

Dergiye karşı tepki gösterenlerden biri de Osmanlı Hükümeti olmuştu. Derginin çıktığı ilk seneden itibaren Tiflis Baş Şehbenderliği tarafından Hariciye Nezareti'ne raporlar gidiyor, Devlet-i Aliyye'yi eleştiren karikatürlerin, yazıların bulunduğu nüshalar da bu raporlarla beraber gönderiliyordu. Osmanlı Devleti'ni, özellikle II. Abdülhamid'i konu alan karikatür ve yazılardan

rahatsız olan Osmanlı Hükümeti bu duruma son vermek adına Rusya'ya bu yazılara son verilmesi, derginin kapatılmasına dair taleplerde bulunuyordu. Bu taleplerin sonucudur ki 1907 yılında II. Abdülhamid'in tasvir edildiği bir karikatürden dolayı dergi kısa süreliğine kapatılmış, bundan bir süre sonra da yine aynı sebepten dolayı derginin Yazı işleri müdürü Ömer Faik Numanzade 6 günlüğüne tutuklanmış, ardından Osmanlı ile ilgili içerik oluşturulmayacağına dair taahhütte bulunduktan sonra hapisten çıkmıştır.

Osmanlı Devleti'nin istemediği bir durum ise derginin Osmanlı topraklarına getirilmesi idi. Molla Nasreddin dergisi Erzurum civarından kara yolu ile Osmanlı topraklarına gizli şekilde getiriliyordu. Bunu önlemek adına Dahiliye Nezareti Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilayetlerine tebligatlar göndermiştir. Tebligatta derginin girişinin önlenmesi ve bulunanların da imha edilmesi gerektiği bildiriliyordu. Fakat 1907 ve 1908 yıllarında bu önlemlerin işe yaramadığını, derginin gizli yollarla Osmanlı topraklarına getirilmeye devam ettiğini görüyoruz.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- Babıali Evrak Odası (BEO)
- Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT.)
- Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR. SYS.)
- Zabtiye Nezareti (ZB.)

Dergiler

- Molla Nasreddin 1. Sene 1. Sayı
- Molla Nasreddin 1. Sene 3. Sayı
- Molla Nasreddin 1. Sene 12. Sayı
- Molla Nasreddin 1. Sene 19. Sayı
- Molla Nasreddin 2. Sene 1. Sayı
- Molla Nasreddin 2. Sene 21. Sayı
- Molla Nasreddin 2. Sene 33. Sayı
- Molla Nasreddin 3. Sene 15. Sayı

Kitap ve Makaleler

- Aşırılı, A. (2009). *Azerbaycan Matbuat Tarihi (1875-1920)*. Bakü: Elm və Təhsil .
- Mustafayev, J. (2019). *Kafkasya Türklerinden Ömer Faik Numanzade'nin Hayatı ve Faaliyetleri (1872-1937)*. İstanbul .
- Oreškova, S. (2018). *Obşiy Oçerk İstorii Osmanskoy İmperii*. Moskova.
- Paşayev, A. (2010). *Molla Nasreddin: Dostları, Düşmanları*. Bakü: Çarşıoğlu.
- Sefer, S. (2023, Temmuz 17). II. Abdülhamid Döneminde Veraset Sisteminin Değişikliği İddiaları. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, ss. 23-66.
- Tanrıverdi, M. (2015). Bakü'de Şubat 1905 Olayları ve Yansımaları. *Türkiye Günlüğü*, ss. 96-103.
- Temel, M. S. (2019, 12 30). Osmanlı-İran İlişkilerinde Diplomatik Problem: Bir İngiliz Kızının Kaçırılması. *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi* 1, ss. 85-100.

* * *

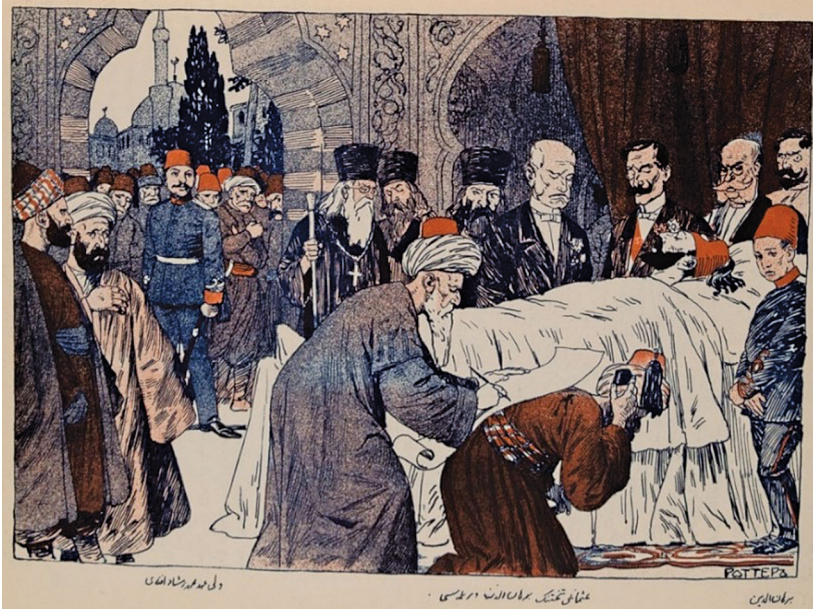
EKLER

Ek 1

Sultan II. Abdülhamid ve Muzaffereddin Şah'ın Şark Meselesi'ne ilgisizliği

Ek 2

II. Abdülhamid'in vefatı ve Şehzade Burhaneddin'in "tahta geçişi"

Ek 3

İran'daki Meşrutiyet hareketinin Osmanlı'da yankısı

Ek 4

Ömer Faik Numanzade'nin tutuklanmasına sebep olan karikatür

Ek 5

31 Mart Vak'ası

YABANCI DİL ÖĞRENİMİ Mİ YOKSA KÜLTÜREL YABANCILAŞMA MI? (EMPERYALİZMİN DİLİ)

Ramezan K. Sahebdivani*

Özet

Dil, sadece iletişim aracı değil, aynı zamanda düşüncenin, düşünce üretiminin ve bilimin temelini oluşturur. Kuran-ı Kerim'deki "Ol deyince oluveren" ve felsefede "Dilin sınırları, varlığın sınırlarıdır" ifadeleri, dilin önemini açıkça ortaya koyar. Tüm iletişimlerin temelini oluşturan dil, tarih boyunca karşılıklı etkileşim ve ilişki içinde olmuş, birbirlerinin gelişimine ve zenginleşmesine katkıda bulunmuştur. Ancak, modern çağda yaşamın hızlanması ve bazı asimilasyon uygulamalarının etkisiyle bu doğal denge önemli ölçüde bozulmuştur.

Bu çalışma, İngilizcenin yaygınlaşmasının nedenlerini ve yerel dillere etkilerini ele almaktadır. İngilizce, İngiliz İmparatorluğu'nun tarihsel etkisi, ticaret, bilimsel araştırmalar, kültürel ürünler, internet, diplomatik ilişkiler ve uluslararası kuruluşlar gibi önemli faktörlerle doğal olmayan bir süreçte, aksine sistemli bir şekilde dünyaya yayılmıştır. Bu durum, İngilizcenin yabancı dil olarak öğrenilmesini popüler hale getirmiş, ancak temelsiz inançlar ve sloganlarla farklı toplumlara yayılmasına neden olmuştur. Fakat Pakistan, Hindistan ve Afrika gibi ülkelerde İngilizcenin oldukça yaygın olmasına rağmen bu ülkelerin yeterince gelişmiş olmaması, İngilizce ve tüm yabancı dillerin varlığının rasyonel bir şekilde yeniden değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Robert Phillipson ve diğer eleştirmenler, İngilizcenin küresel yayılmasının emperyalist ve hegemonik bir sürecin sonucu olduğunu ve yerel kül-

* Ankara Üniversitesi, Gazetecilik Bölümü, Doktora Öğrencisi, ORCID: 0009-0002-3424-9624 e-posta: karimzade10@yahoo.com

tür ve dilleri tehdit ettiğini ileri sürmektedirler. Ayrıca, yabancı dil öğreniminin siyasi ve ideolojik boyutlarına dikkat çekmektedirler. İngilizcenin yayılmasının, yerel kültürlerin zayıflamasına veya yok olmasına yol açabileceği bir gerçektir.

Sonuç olarak bu makale, İngilizcenin yaygınlaşmasının yabancı kültür ve politika aktarımı açısından tarafsız olmadığını, aksine kültürel yabancılaşmanın bir parçası olduğu hususunda bir farkındalık yaratmayı hedeflemektedir. Ayrıca, yabancı dilleri sadece papağan gibi öğrenmek yerine, milli ve yerel dillerin tercüme yoluyla zenginleştirilmesi ve güçlendirilmesi amacıyla öğrenilmesi gerektiğini ve düşünce üretiminde anadilin avantajlarına odaklanmayı çözüm yolu olarak önerir.

Anahtar Kelimeler: Dil Felsefesi, Dil Emperyalizmi, Yabancı Dil Eğitimi, Kültürel Yabancılaşma, Anadil

Abstract

Language is not only a means of communication, but also the basis of thought, thought production and science. The statements in the Holy Qur'an, "When you say 'Be', it becomes" and in philosophy, "The limits of language are the limits of existence" clearly reveal the importance of language. Language, which forms the basis of all communication, has been in mutual interaction and relationship throughout history, contributing to each other's development and enrichment. However, the acceleration of life in the modern age and some assimilation practices have significantly disrupted this natural balance.

This study examines the reasons for the spread of English and its effects on local languages. English has spread around the world in a way that is not accidental or natural, but rather systematic, due to important factors such as the historical influence of the British Empire, trade, scientific research, cultural products, the internet, diplomatic relations and international organizations. This has popularized the learning of English as a foreign language, but it has spread to different societies with unfounded beliefs and slogans. However, the lack of development in Pakistan, India and African countries, despite their advanced knowledge of English, shows that the importance of English and all foreign languages needs to be rationally assessed.

Robert Phillipson and other critics argue that the global spread of English is the result of an imperialist and hegemonic process that threatens local cultures and languages. They also draw attention to the political and ideo-

logical dimensions of foreign language learning. It is a fact that the spread of English can lead to the weakening or disappearance of local cultures.

In conclusion, this article raises awareness that the expansion of English is not neutral in terms of culture and politics, but rather part of cultural alienation. It also suggests that instead of just parroting foreign languages, national and local languages should be learned with the aim of enriching and strengthening them through translation and focusing on the advantages of the mother tongue in thought production as a solution.

Keywords: Philosophy of Language, Linguistic Imperialism, Foreign Language Education, Cultural Alienation, Mother Tongue

GİRİŞ

Dil, insanlık ve uygarlık tarihinin en önemli öğelerdendir ve diller tarih sürecinde doğal şekilde karşılıklı iletişim ve etkileşimde bulunmuşlardır. Fakat her şeyin hızlandığı modern dönemde diller de önemli ölçüde değişmek ve gelişmek zorunda kalmışlar (Sahebdivani, 2023). Bu dönemde dil ve kültürle ilgili hayata geçen önemli olaylardan biri de dillerin sistematik şekilde öğretilmesidir. Yabancı dil öğreniminin, yerli ve milli dillerin yabancılara öğretilmesinden daha çok popüler olması ve sonuçta İngilizcenin (veya diğer dillerin) yerli diller üzerinde bir üstünlük ve hegemonya kurmasına yol açmaktadır. Günümüzde kültürel lüks konumunda olan yabancı dil öğrenme, en iyimser haliyle kültür ve bilim aktarımı yoluyla sömürgeciliğin yeni bir biçiminin tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir toplumun yeraltı ve yer üstü somut kaynakların sömürüsünün tersine, milletlerin ve toplumların kültür, maneviyat vs. gibi soyut sermayelerinin sömürülmesini anlama ve anlatmada yaşanan zorluk, bu sürecin gerçekliğine ilişkin farkındalık yaratmayı zorlaştıran önemli nedenlerden biridir.

Tanımlayıcı- analitik yöntemle yazılan bu makale, soyut ve kültürel sömürgecilik konusunda farkındalık sağlayarak hem milli kimlik ve milli varlık açısından hem de Kuran-i Kerim ve diğer dinlerin kutsal metinlerinde büyük öneme sahip olan toplumların (milli ve yerel dilleri de dahil) korunması gerektiğine dair vurguyu ön plana çıkarmayı hedefliyor. Yapılan araştırmalar, dilsel emperyalizminin hedef toplumlarda sosyal, siyasi, kültürel ve ideolojik tahribatlar yarattığını gösteriyor (Kolaç, 2008), (Aytekin & Ateş, 2020), (Şaş, 2022), (Işık A., 2005). Bu çalışma onların bir uzantısı olarak yabancı dil eğitimiyle kültürel ve toplumsal yabancılaştırmanın aynı madalyonun iki yüzü olduğuna vurgu yapmaktadır.

DİLİN ÖNEMİ VE DİL FELSEFESİ

Dil hakkında en popüler konulardan birisi dünyanın en zengin ve fakir dilinin hangi dil olduğu olmuştur. Fakat rasyonel değerlendirmede zengin ve fakir dil yoktur. Her bir dil kendi milletin tarihi, kültürü ve edebiyatını ifade etmekte çok zengin ve yeterliyken başka milletleri ifade etmekte yetersiz ve fakir olabilir. Örneğin tarihte birçok devletler kuran ve üç kıtaya (Asya, Avrupa, Afrika-Mısır) yayılan Türk halkalarının dili pratiklik, göç, tarım, hayvancılıkla ilgili somut kavramlar açısından zenginken Hintçe, Arapça ve Sanskritçe gibi diller, felsefi, dini ve soyut kavramlar açısından oldukça zengin bir kelime hazinesine sahiptir.

Örnek olarak “kar” kelimesi için Eskimo dilinde çok sayıda sözcük bulunurken, İngilizce’de sadece bir sözcük bulunmaktadır, öte yandan Arapçada “ısı”yla birçok kelime bulunurken “soğuk”la ilgili Eskimoların dili kadar zengin değildir. Ayrıca eski Aztek dilinde “kar”, “buz” ve “soğuk” kelimelerinin yerine sadece bir kelimenin bulunması da dikkat çekicidir (Hüseyinova, 2006).

Sosyal bilimlerde her konu hakkında farklı düşünceler bulunduğu gibi dil konusunda da farklı fikirler sunulmuştur. Fakat dil, insanlık ve uygarlık tarihinin en önemli öğelerden biri olduğu için birçok filozof ve bilim adamlarının odak noktası olmuş ve dilin önemi hakkında birçok ortak görüş ve düşünceler ileri sürülmüştür. Bu bölümde dil bilimi açısından dil, dil Felsefesi ve önemine dair çoğunluk tarafından kabul gören görüş ve düşüncelere yer verilmiştir.

Dil bilimcilerine göre dil, semboller ve onlardan oluşan sözcüklerin belirli bir düzen içinde kullanıldığı karmaşık bir sembol ve anlam sistemidir (Oda-başı, 2006), (Çebi, 2013). Dil, bir sembol sistemi olmakla beraber aynı anda evrenselidir ve tüm insan topluluklarında kullanıldığı bilinmektedir. Bu yüzden dillerin insanın doğasının bir parçası olduğu düşünülmektedir. Örneğin çocuklar toplumdan izole şekilde büyüdükleri takdirde insanlık doğası gereği kendi aralarında iletişim için bir dil geliştirecekleri muhtemeldir. Tüm diller kendine has bir yapıya sahiptir ve belirli bir dilin seslerini, sözcüklerini ve cümlelerini bir arada tutan mantıksal bir yapı mevcuttur. Bu yapı, gramer ve dilbilgisi olarak adlandırılır ve dilin nasıl işlediğini açıklar (Ulutaş, 2006). Ayrıca dil tarihsel bir süreç olarak bilinmektedir ve diller tarih boyunca doğar, gelişir ve ölüm tehlikesiyle de karşı karşıya kalabilirler. Bilindiği üzere dil, milletlerin ve toplumların kimliğinin belirleyici unsurudur.

Dil bilimcileri, dilin yapısı ve sistemi hakkında yukarıda anlatıldığı gibi düşünürken Felsefeciler dile daha soyut, geniş ve genel bir perspektifle yak-

laşarak onun doğası, dil ve gerçeklik ilişkisi, anlam, dil oyunları ve sınırlarına ilişkin sorulara cevap aramışlardır. Felsefe, dilin gerçeklikle ilişkisini ve dilin gerçeği nasıl yansıttığını inceler (Gündoğan A. O., 2002), (Coşkun, 2014). Bu bağlamda, epistemoloji (bilgi felsefesi) ve semiyoloji (sembollerin analizi) önemli rol oynar. Almanyalı filozof Martin Heidegger'e (1889-1976) göre "*Dil varlığın evidir*". Dil olmasaydı insanın varlığı da anlamsız olurdu. Çünkü insanı diğer canlılardan ayıran etik, bilim ve teknolojik gelişmelerin hepsi dil ve düşünce sonucunda var olmuştur.

Heidegger, dilin sadece bir iletişim aracı olmadığını ve iletişimin temel aracı olmakla beraber aynı zamanda insanın dünyayı anlamlandırma ve deneyimleme biçimini belirleyen temel bir sistem ve yapı olduğunu düşünmektedir. Martin Heidegger'e göre, insanlar dil vasıtasıyla yalnız birbiriyle değil dış dünya ve varlıkla ilişki kurar (Arlıçıl, 2002). Bu nedenlerden dolayı aslında dil insanı, insan yapan en temel şeydir. Yani düşünce ve bilim, dilin yardımıyla kazanılır ve dil (sözcük ve cümleler) olmadan düşünmek ve somut / soyut şeyler üretmek; dolayısıyla hayvanlardan farklılaşmak mümkün değildir. Ayrıca hem bireylerin hem de milletlerin geçmiş deneyim ve birikimlerinin kuşaktan kuşağa aktaran dil, yeri geldiğinde geçmişte tekrar bugünde yaşatma ve anımsatma, şimdiki zamanda düşünce ve fikirler üretme ve gelecekteki olasılıkları da değerlendirme yeteneğine sahiptir. Hatta Avusturyalı Ludwig Wittgenstein'a göre "*Dilin sınırı varlığın sınırındır*". (Gündoğan P. D., 2002). Dilin sınırları evreni ve hayatı anlama sınırlarımızı çizmektedir. Ludwig Wittgenstein'a göre "*bu sınırların ötesinde kalan her şey düpedüz saçma olacaktır*" (Wittgenstein, 2001). Dil, düşünce ve varlık arasında karmaşık bir ilişki bulunmaktadır. Dil, düşüncenin ifadesi olarak varlığı yansıtır ancak bu yansıtma süreci karmaşık ve dolaylıdır. Düşünce, dil aracılığıyla varlığı anlamaya çalışır. Yani dil, düşüncenin aracıdır ve dil ile düşünce birbirini karşılıklı olarak etkileyerek gelişirler. Ancak dilin doğru bir şekilde varlığı yansıtır yansıtmaması ve dil-düşünce-varlık ilişkisi Felsefede sıcak bir tartışma konusu olmaya devam etmektedir.

Wittgenstein hayatının erken döneminde dilin mantıksal yapısını önemseyerek dilin yalnızca mantıksal anlamlı ifadelerden ibaret olduğunu vurgular. Ludwig Wittgenstein daha sonraları dilin işlevlerini ve dil oyunlarını önemser ve dilin anlamının kullanım biçimlerinden kaynaklandığını ve her bir dilin kendine has kullanım kurallarına sahip olduğunu savunur (Özsoy, 2015).

Düşünceyi insanlığın en büyük hazinesi olarak bilen Ünlü Dil bilimci ve filozof Noam Chomsky de dili, düşüncenin aracı olarak değerlendiriyor. Ona göre dilin bir yüzey yapısı (Surface Structure) bir de derin yapısı (Deep Stru-

cture) vardır. Yüzey yapı, bir dilin somut kullanımını temsil eder. Bu, insanların günlük iletişimlerinde kullandıkları dilin seslerini, sözcüklerini ve cümlelerini içerir. Yani, insanların konuştuğu veya yazdığı şeklindeki dilin görünür yüzüdür. Derin Yapı ise (Deep Structure) her bir dilin evrensel ve soyut kurallarını ve özelliklerini içeren daha temel bir seviyeyi ifade eder. Chomsky'ye göre, tüm dillerin altında yatan ortak bir yapı vardır. Bu derin yapı, tüm dillerin paylaştığı temel dilbilgisi kurallarını ve kavramları içermektedir. Chomsky, insanların derin yapı seviyesinde dil kurallarını içselleştirdiğini ve bu kuralları kullanarak yüzey yapıda ifade ettiklerini savunur. Ona göre dilbilgisi yeteneği, insanlara doğuştan gelir ve evrenseldir. Bu, “evrensel dilbilgisi” veya “Chomskyans dilbilgisi” olarak adlandırılır (Müdür, 2016, s. 60-71). Fransız yazar Alphonse Daudet'e göre ise dil milletlerin kurtuluş anahtarıdır ve *“Dilini koruyan bir millet, hapishanesinin anahtarını elinde tutan mahkûm gibidir”*.

Dil yalnız önemli filozof ve düşünürlerin bakışında değil kutsal kitaplar da önemsenerek Allah'ın mucizeleri ve işaretlerinden biridir. Örneğin Kuran-ı Kerim'de farklı dillerin önemi ve farklılıklarının önemi hakkında yedi sekiz ayet bulunmaktadır. Rum suresinin 22. ayeti dille ilgili en önemli ayetlerden biridir. *“O'nun varlığının delillerinden biri de, gökleri ve yeri yaratması, ayrıca dillerinizin ve renklerinizin farklı farklı olmasıdır. Bilgi sahibi olanlar için bunda elbette kesin deliller vardır”* (Rum Suresi, 22. ayet). Allah'ın belirti ve mucizeleri olarak bilinen her bir dilin korunması ve önemsenmesi gerektiği bu ayetten anlaşılmaktadır. Kuran-ı Kerim'in Yasin Suresi'nin 8. ayetinde yer alan *“ol deyince olduran”* ifadesi, sözün varlıktan önce geldiğini vurgular. Söz ve sözcükler, sadece evrenin ve içindeki her şeyin yaratılmasından önce değil, aynı zamanda tüm bilimsel gelişmeler, icatlar, keşifler ve hatta teknolojik ilerlemeler gerçekleşmeden önce dil ve düşünce dünyasında ortaya çıkar. Bu bağlamda, Kuran'daki bu ifadesi ve onun Alman felsefesindeki tezahürü olan *“Dil varlığın evidir”* düşüncesi, sözün ve düşüncenin hayatı öneme sahip olduğunu göstermektedir.

Kuran-i Kerimde dilin bizzat kendi önemi hakkında önemli ifadelerle beraber farklı (yerel-milli) dillerin önemine de değinilmiştir. *“Şayet Allah isteseydi sizin hepinizi bir tek topluluk [ummet] yapardı, fakat size verdikleriyle sizi sınamak içindir. Öyleyse hayır işlerinde koşunuz. (Unutmayınız ki) hepinizin dönüşü Allah'adır”* (Maide suresi, 48. ayet).

Bu bağlamda Kur'an-ı Kerimde konuyla ilgili başka bir ayette şöyledir:

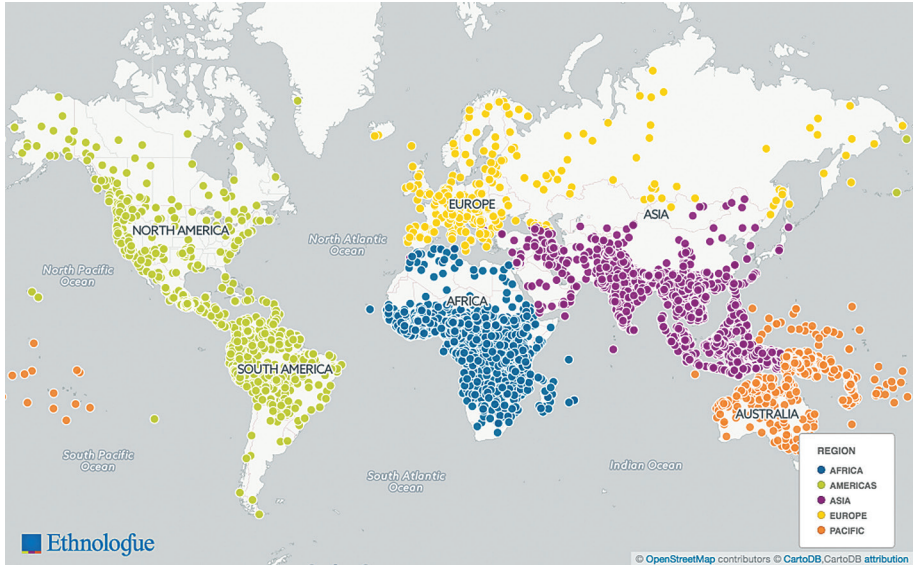
“Kendilerine apaçık anlatabilsin diye, her peygamberi kendi milletinin diliyle gönderdik. Allah dilediğini saptırır ve dilediğini de doğru yola erdirtir;

güçlü olan ve Hakim olan O'dur. Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın" (İbrahim Suresi 4. ayet).

Bu ayetleri dikkate alarak İslam dünyası halklarının da yerli-milli dillerinin korunmasına özen göstermeleri gerektiğini söylemek mümkündür.¹

YEREL DİLLERİN HAYATTA KALMA MÜCADELESİ BAĞLAMINDA İNGİLİZCENİN YAYGINLAŞMASI

Sekiz milyar dünya nüfusunun 430 milyonu sağır ve yaklaşık yedi buçuk milyar insan ise 7168 farklı dilde konuşmaktadırlar (Ethnologue, Languages of the World, 2023). UNESCO'nun "*Dünya Diller Atlası*" verilerine göre, dünya genelinde belgelenen, konuşulan veya imzalanan 8324 dil bulunmaktadır; bunlardan yaklaşık 7168'i hala yaşamaktadır (Grafik 1). Fakat dünya nüfusunun yarından fazlası sadece 23 dilde konuşurken yarından azı 7145 dilde konuşmaktadır. (Ethnologue, Languages of the World, 2023).

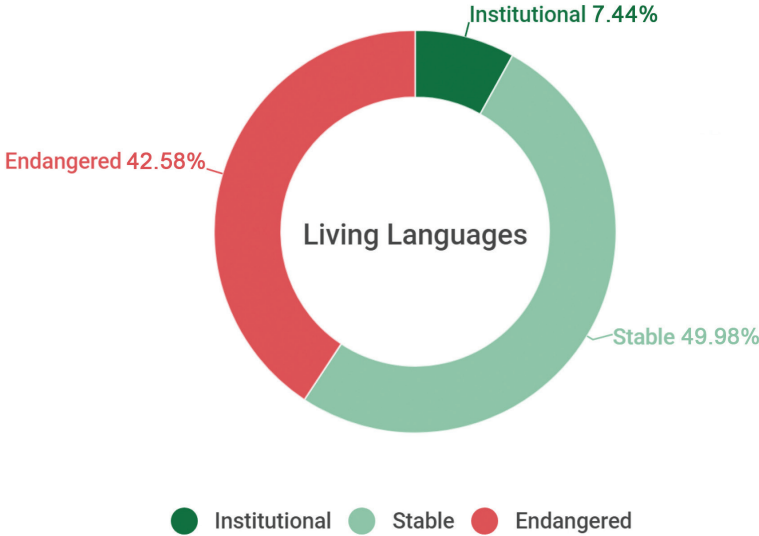

Grafik 1: Yaşayan 7168 dilin dünya çapında dağılımı.

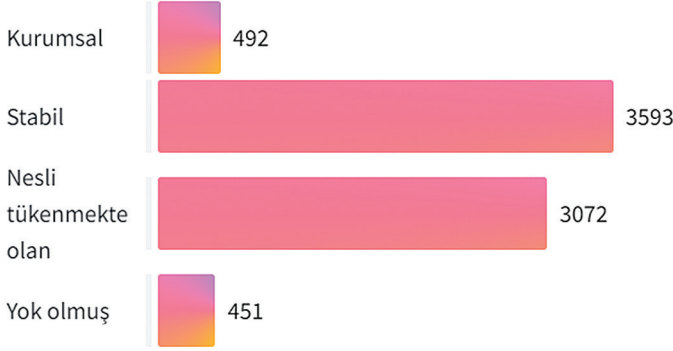
1. Bu bağlamda her milletin olduğu gibi Türk halklarının da kendi dillerini her türlü yabancı kelimelerin esaretinden korumaları, var olan yabancı kelimeleri (ister doğudan ister batıdan gelmiş olsun) kendi dil dağarcıklarından temizlemeleri gerekir. Bu bakımdan Türkçe'ye diğer dillerden girmiş kelimeleri sık sık kullanmak doğru değildir.

Bazı ülkelerde yüzlerce farklı dil bulunurken, diğer bazı ülke ve bölgelerde az sayıda dil konuşulmaktadır. Örneğin Afrika kıtasının sadece bir ülkesinde konuşulan dillerin sayısı Avrupa kıtasında konuşulan toplam dillerin yaklaşık üç katı kadardır. Avrupa’da toplam 291 dil bulunurken, Papua Yeni Gine’de sadece 841 farklı dil konuşulmaktadır (Woodbury, 2017) & (Ethnologue, Languages of the World, 2023). Fakat halkının sadece yüzde biri İngilizce konuşabilmesine rağmen Papua Yeni Gine’nin resmi dili İngilizce’dir. Bu gerçek bile tek başına yabancı bir dilin (İngilizcenin) başka bir ülkede yaygınlaşmasının insanlık tarihinin mirası olan yerli dillerin nasıl yok edildiğinin en tipik bir göstergesidir.

Dünyada yaşayan dillerin sadece yüzde 7’44’ü kurumsallaşmış durumdadır. Kurumsallaşmış diller, yaygın bir kullanıma sahip olan ve sıklıkla eğitim, medya, hükümet ve diğer resmi kurumlar tarafından desteklenen dillerdir. Bu diller, genellikle standart dil veya standartlaştırılmış dil olarak kabul edilir ve geniş bir topluluk tarafından kullanılır. Bu dillerin genellikle yazılı bir standardı vardır ve çeşitli alanlarda kullanımı teşvik edilir. Yaşayan dillerin yaklaşık yüzde ellisi kurumsallaşmış diller kadar olmasa da yeteri kadar insan tarafından konuşulduğu için, bunların geleceği (şimdilik) güvence altındadır (Grafik 2&3).

Grafik 2: Ethnologue statiklerine göre yok olma tehlikesinde olan dillerin oranı.

Dil Canlılık Sayısı**Grafik 3:** Ethnologue statiklerine göre yok olma tehlikesinde olan dillerin sayısı.

Konuşmacı sayısı azalan dillerin yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalması, dilbilimciler ve dil planlayıcılarının dikkatlerini çeken önemli konulardan biridir. Birçok nedenle, küçük ve baskın olmayan pek çok dilin konuşmacıları, kendi dillerini terk edip başka bir dile yönelmektedir. Küreselleşme ve yabancı dillerin yaygınlaşması dünya genelinde yerel dillerin yok olma hızını artırmaktadır. Özellikle, küresel ticaret, iletişim, uluslararası ilişkiler, film ve medya gibi alanlarda ezici üstünlüğü olan İngilizce ve diğer büyük dillerin egemenliği, yerel dillerin kullanımını hızla azaltmaktadır. İngilizcenin hegemonyası yerel dillerin kullanımını tercih eden kişilerin sayısını azaltarak bu dillerin gelecek nesillere aktarımını zorlaştırarak dilin yok olmasına neden olmaktadır. İngilizcenin genişlemesinin yerel dillerin yok olmasına olumsuz etkilerini önlemek için dil öğrenen ve öğretenlerin kendi kültürlerinden ödün vermeden dillerine gerekli önemi vermeleriyle gerçekleşebilir. Bu da öğrencilerin neden İngilizce öğrendiklerinin farkına varmaları, eğer bu bir ihtiyaçsa ancak anadillerine hizmet amacıyla öğrenebileceklerinin farkına varmalarıyla mümkündür (Özdemir, 2006).

İNGİLİZCENİN DÜNYA ÇAPINDA YAYGINLAŞMASI: EMPERYALİZMİN DİLİ

Dilsel emperyalizm, kavramsal olarak bir dilin diğer diller üzerinde baskın ve egemen bir konuma gelme sürecini anlatmaktadır. Bu süreçte, baskın dil diğer dilleri etkiler, yerlerini alır ve hatta bazen onların yok olmasına yol açabilir. Dilsel emperyalizm genellikle ekonomik, siyasi veya kültürel nedenlerle desteklenir ve baskın dilin konuşanları için avantajlı olduğu düşünülür-

ken, diğer dillerin konuşanları için dezavantajlı bir durum oluşturabilir. Bu süreç, dilin güç dengelerine ve toplumların etkileşimine bağlı olarak farklı biçimlerde ortaya çıkabilir.

Dilsel emperyalist konusunda önemli düşünürlerden birisi de Raymond Williams'dir. Raymond Williams'a göre emperyalizm, politik ve ekonomik olarak belirli sömürgelerin bir emperyal tarafından sömürüldüğü şekilde anlaşılırsa, bu sömürgelerin bağımsızlıklarını elde etmeleriyle sömürgeciliğin sona erdiği kabul edilmelidir. Ancak emperyalizm kültürel boyutu ve nüfuza dayalı bir şekilde anlaşılırsa, politik değişikliklere rağmen devam edebilir. Kültürel emperyalizm, bir ülkenin ekonomik, dil ve kültür açısından daha güçlü olan bir başka ülke veya toplum tarafından baskı altında tutulması ve modern dünyanın emperyal sömürü sistemine dâhil edilmesi sürecini ifade eder. Dilsel emperyalizm de, bir dilin diğerlerine üstünlüğünü ve egemenliğini sürdürmesini ve bu durumun ekonomik ve ideolojik olarak emperyalizme bağlı olmasını ifade eder. İngilizce, bu tür bir emperyalizmin en belirgin örneğidir ve onun dünya çapında yaygınlaşması, diğer yerli ve milli dillerin önemini azaltırken, kültürel çeşitliliği de azaltmaktadır (Kayıntı, 2017, s. 8-14).

İngilizcenin dilsel emperyalizm konumuna gelmesinde sömürgecilikle beraber küreselleşme süreci de etkili olmuştur. Küreselleşme 80'li yıllardan başlayarak 1989 yılında başta SSCB olmak üzere totaliter rejimlerin yıkılması ekseninde "*büyülü ve sihirli*" bir kavram olarak medya, sosyal bilimler ve siyaset alanında yaygınlaşmaya başladı (Kartal, 2007, s. 253). Küreselleşme, dünya genelinde ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi alanlarda daha fazla etkileşim, bağlantı ve uyumun (entegrasyon) arttığı bir süreçtir. Bu süreçte artık toplumlar ve ülkeler arasında bulunan mesafeler anlamsızlaşıyor. İletişim ve teknolojik gelişmelerin hızlanması, hem ekonomik hem de kültürel ürün, üretim ve hizmetlerin sınırların ötesine hızlı bir şekilde akması küreselleşmenin en önemli göstergelerindendir. Küreselleşme ekonomik entegrasyon, iletişim ve teknoloji, sosyal, politik, çevresel ve kültürel boyutuyla tüm ülkeleri toptan etkilemektedir.

Kültürel açıdan küreselleşme, farklı kültürlerin birbiriyle daha fazla etkileşimde bulunmasına neden olur. Bu, dillerin, geleneklerin, yemeklerin, sanatın ve diğer kültürel unsurların paylaşılmasını teşvik eder. Fakat birkaç batı ülkeleri kültürel ihracatçı konumundayken geri kalan ülkelerde küreselleşme sadece evrensel ve hegemonik kültürü benimsemekten ibarettir. Oysa küreselleşme evrensel kültürü benimsemek değil, yerel kültür ve dilleri küresel ve kültürler arası konuma taşımak ve başkalarına da kendi kültürümüzü tanıtmak demektir. Fakat gelişmiş ülkeler ve toplumlar bu küreselleşmeyi doğru anlamadıkları için yerel kültür ve dillerin ötekileşmesi ve hegemonik

kültür ve dilin hızla genişlemesine şahidiz. İngilizcenin dünya çapında bu kadar yaygınlaşması ve uluslararası dil konumuna gelmesinde başta kolonizasyona maruz kalan ülkeler olmak üzere diğer toplulukların da yanlış politikaları önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

GÜNEŞ BATMAYAN İMPARATORLUK VE KOLONİZASYON

Zirve döneminde, yüzölçümü tahmini olarak 33 milyon ila 35 milyon kilometrekare arasında değişen İngiliz İmparatorluğu, Kraliçe Victoria (1837-1901) döneminde, neredeyse bütün dünyayı etkilemiştir. XIX. yüzyılın sonlarına doğru 400 milyona yaklaşan bir nüfus ve 55 tane sömürgeleştirdiği ülkelerin toplam yüzölçümü ile 35 milyon kilometrekareye ulaşmıştır. Bu büyük İmparatorluk Mısır ve Sudan'dan Akdeniz kıyılarına kadar uzanarak, Afrika'nın hemen hemen bütün doğu yarısı, Hint yarımadası, Nijerya ve Altın Sahili, Seylan, Güneydoğu Asya ülkelerini, Avustralya, Yeni Zelanda ve Kanada'yı kapsayan, kendi topraklarından yaklaşık 140 kat daha büyüktür (Bolat & Ayaz, 2021). “*Güneş Batmayan İmparatorluk (The Empire on which the Sun Never Sets)*” deyiimiyle anılan İngiltere İmparatorluğu birçok toplumun ve ülkelerin kültürünü derinden etkilemiştir. Bu, tarihte bilinen en büyük imparatorluklardan biri olarak kabul edilir. İngiliz İmparatorluğu, 19. yüzyılın başlarına kadar dünya genelinde büyük bir etki ve kontrol alanı kurmuştu. Bu dönemde İngilizce, sömürge bölgelerinde resmi dil olarak dayatıldı ve yerel diller ötekileştirilmeye başladı. Bu, İngilizcenin yayılmasına ve az sayıda konuşulan yerel dillerin yok olma sürecinin hızlanmasına neden oldu. Bu süreçte pek çok değişik etkenler önemi rol oynadı. Bunları şu şekilde özetleyebiliriz:

Sanayi Devrimi ve Ticaret: Sanayi Devrimi, İngilizce konuşulan ülkelerin ekonomik, teknolojik ve sanayi olarak önde olmalarına neden oldu. Dünya ticareti ve endüstrisi, İngilizce konuşulan bölgeler arasında arttı, bu da İngilizceyi ticaretin ve iş dünyasının dili haline dönüştürdü.

Bilimsel İlerlemeler ve Akademik Araştırmalar: 20. yüzyılın başlarından itibaren bilimsel araştırmaların ve akademik çalışmaların büyük bir kısmı İngilizce dilinde yapılmaya başlandı. Uluslararası bilimsel dergilerin ve konferansların İngilizce olması, İngilizcenin bilim dünyasındaki yaygınlığını artırdı.

Kültürel İhracat: Hollywood filmleri, pop müziği, edebiyat ve televizyon programları gibi kültürel ürünler, dünya genelinde büyük bir etki yarattı ve bu ürünlerin çoğu İngilizce olarak üretildi. Bu, İngilizcenin kültürel bir dil olarak kabul edilmesini destekledi.

Bilgi Teknolojisi ve İnternet: İnternet ve bilgi teknolojisi, iletişimin sınırlarını kaldırdı. İnternet üzerinden erişilen içerik büyük ölçüde İngilizceydi ve bu, dünya genelinde İngilizcenin kullanımını artırdı.

Uluslararası Teşkilatlar, Diplomasi ve İşbirliği: Birçok uluslararası kuruluş, resmi iletişim dili olarak İngilizceyi kabul etti. Bu da diplomatik ilişkilerin ve uluslararası işbirliğinin İngilizce üzerinden yürütülmesine neden oldu.

İngilizcenin uluslararası birinci dil olması artık herkes tarafından kabul edilmiş bir durumdur. Papa II. John Paul, 2000 yılında Kutsal Topraklar'a İsa'nın izlerini ziyaret etmek ve Hristiyan, Müslüman ve Yahudi toplumlarına hitap etmek amacıyla bulunduğu ziyarette İngilizce konuşmayı tercih etti. Polonya asıllı olan Papanın anadilinde (lehçe) veya Latince olarak konuşmak yerine sadece İngilizce konuşması, İngilizcenin dünya dili haline geldiğini herkese göstermek amacıyla yapıldığı şekilde yorumlandı.

Bu dilin uluslararası dil konumuna gelmesinde yukarıda sayılan nedenler kadar İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan birçok kuruluşlarda birinci dil olarak seçilmesinin de önemli rolü oldu. Uluslararası barışı ve güvenliği korumak amacıyla kurulan birçok örgütlerin çoğunda İngilizce birinci dil olarak belirlendi. Bu dönem aynı zamanda birçok koloninin bağımsızlığını kazandığı bir dönemdi ama ne yazık ki bu ülkeler kültürel anlamda bağımsızlıklarını kazanamadılar ve o kolonin ülkelerde İngilizce birinci veya ikinci dil konumu devam etti. Örneğin dokuz yüze yakın farklı yerel dillerin konuşulduğu Yeni Gine'de nüfusun sadece yüzde biri İngilizce konuşabilirken ülkenin resmi dili İngilizcedir.

Uluslararası kuruluşlar, sivil toplum örgütleri ve çok uluslu şirketler İngilizceyi kullanmaya başladığı bu dönemde İngilizce çalışma dili olarak benimsenip kabullendirildi. İngilizcenin küreselleşmesi yalnız yerel ve milli dilleri değil, hedef toplumların hayatının her yönünü olumsuz etkilemiş oldu, fakat bu konuda ekonomik çıkarların avantajına odaklanmak birçok gerçeklerin göz ardı edilmesine neden oldu. Örneğin dilbilimci Dominique Estival'ın verilerine göre, 1970'lerin ortalarından beri en az 2000 kişi uçak kazalarında yanlış anlaşılardan kaynaklanan nedenlerle hayatını kaybetmiştir. Bu yanlış anlaşmaların, İngilizceyi anadili olarak konuşanların kullandığı bazı deyimlerin ve ifadelerin, yabancılar tarafından doğru anlaşılmasından kaynaklı iletişim hatalarına yol açtığı ifade edilmektedir. Bugün dünya genelinde yaklaşık olarak 1 milyar 750 milyon insanın İngilizce konuştuğu bilinmektedir ve bu dilin şirketler ve sektörler arasında yayılması hızla devam etmektedir (Ekim, 2017). Böyle dezavantajların dikkate alınmaması dilsel emperyalizmin tezahürlerindendir.

YABANCI DİL (İNGİLİZCE) ÖĞRENMEK Mİ YOKSA KÜLTÜREL YABANCILAŞMA MI?

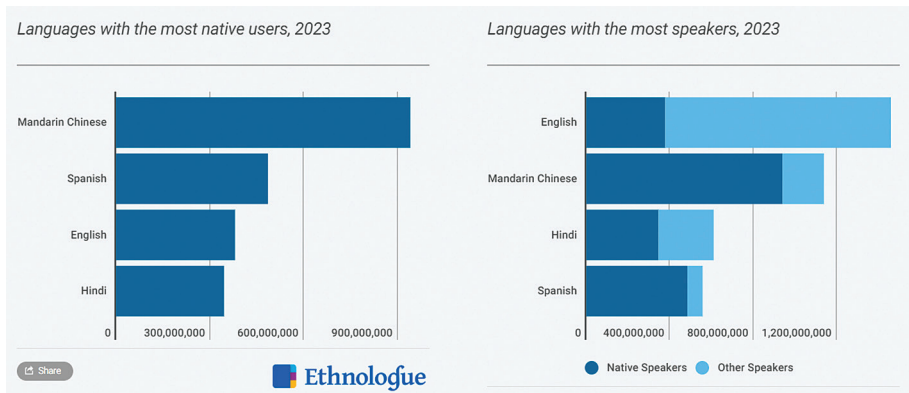
Anthony Giddens'e göre kültür; düşünce, iletişim, dil, toplumsal alışkanlıklar, inançlar, gelenekler, değerler, ritüeller ve dini törenleri içeren bir modelidir. Kùltürler; ırksal, etnik, dini veya sosyal bir grupta bulunan davranışları gelecek nesillere aktarabilme becerisine de sahiptir. Kültürel yabancılaşmak ise bir toplumdaki yerli değerlerden koparak toplumdan soyutlanma, toplumun yerleşik değerleri yaşatanlar tarafından dışlanma ya da yerli değerlerden dışarıda kalma duygusu ve durumu olarak bilinmektedir (Işık Y., 2022). Kültürel Yabancılaşma, bireyin toplumdaki yerleşik ve yerli değerlerden kopma hissini ifade etmektedir (Doğan, 1998). Bu bölümde yabancı dil olarak İngilizcenin öğrenilmesi ve popülerleşmesini kültürel yabancılaşma bağlamında ele alınmıştır. İngilizce başta olmak üzere yabancı dillerin yaygınlaşmasında, toplumda geniş bir şekilde benimsenmiş klişe söylem ve sloganların önemli bir etkisi bulunmaktadır. *“Her Dil Yeni Bir Dünyadır”*, *“İngilizce Devasa Bilim Literatürünün Giriş Kapısıdır”*, *“Yeni Bir Dille Sınırları Aşı!”*, *“Her Dil, Bir Kapıdır”*, *“Yeni Bir Dil, Yeni Bir Perspektif!”*, *“Yabancı Dil, Kariyerinizin Anahtarıdır”* ve *“Yabancı Dil Bilmek İş Fırsatlarının Zirvesidir”* gibi slogan ve inançlar bu konuda sıkça kullanılan örneklerdir. Ancak, bunların doğruluğu ve bu süslü söylemlerin yabancı dil öğrenenlerin başarısı üzerindeki etkisi konusunda bilimsel çalışmaların eksikliği nedeniyle kesin bir değerlendirme yapmaksızın yabancı dil konusunda eleştirel bakışın boşluğu inkâr edilemezdir.

İngilizce ve diğer yabancı dilleri öğrenmeye isteklendirme (motivasyon) kaynağı olan böyle süslü sloganların çoğunun, sanılanın tersine içi boş olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin, özellikle öğrenciler, entelektüel ve akademisyenler arasında yaygın olan *“İngilizce Devasa Bilim Kaynağına Açılan Kapıdır”* gibi düşüncelerden esinlenerek İngilizce öğrenenlerin çoğunun sadece bu kapıdan giriş yaptığı, fazla ileri yürümedikleri bir gerçektir. Daha önemlisi yabancı dilleri yerel kültür ve dilin zenginliği ve gelişmesi için kullanılması gerektiği de maalesef hem entelektüeller hem de ilgili yürütme erkleri nezdinde yaygın değildir.

Bu hususta dikkat çeken bir gerçek Pakistan, Hindistan ve Afrika ülkelerinin birçoğunda İngilizcenin anadili gibi çocukluktan öğrenilmesine rağmen, bu ülkelerin halen dünyanın gelişmemiş ülkeleri arasında yer almalarıdır. Gelişme ve kalkınma hem bireysel hem de toplumsal olarak, yabancı dilleri papağan gibi öğrenip konuşmakla değil, o dillerle yerel dil ve kültürün zenginleşmesi ve anadilde düşünce ve bilim üretmekle gerçekleşir. Ya-

bancı dil öğrenimi sadece bu amaçla olmalıdır. Ne yazık ki yabancı dillerin yaygınlaşmasına dair yerli yersiz bu kadar olumlu popüler söylemler ağızlarda dolaşırken yerel kültür ve dillerin korunmasına dair benzer tutumlara şahit değiliz. Anadili ve yerel kültürleri önemseyen deyimler halk arasında o kadar süslenmemiş ve yaygınlaşmamıştır. Hatta Müslüman toplumlarda kutsal kitapta dillerin farklılığı ve önemi hakkında bulunan ayetler bile önemsenmemektedir. Hem küreselleşme sürecinin hem de bazı ülkelerde bulunan asimilasyon politikaların sonucunda birçok ülkede anadil ve yerel kültürler artık yabancı dil eğitiminin gölgesinde kalmış durumdadır. Yerel dillerin değerinin düşmesi, yabancı dil yoluyla kültürel asimilasyonun göstergelerindendir.

İngilizcenin dünyadaki konumu ve yüzlerce yerel dilleri gölgede bırakması tesadüfi değildir. İngilizcenin uluslararası konumuna gelmesini, İngiltere sömürgeciliğinin bir uzantısı ve dil emperyalizmi olarak değerlendirmeler, 1970'lerin sonlarından itibaren gündeme geldi. İngilizcenin küreselleşmesine ilişkin eleştirel yaklaşımlar ise Robert Phillipson'un 1992'de yayınladığı "Linguistic Imperialism" (Dilsel Emperyalizm) kitabıyla meşhur oldu ve hala bilimsel çevrelerde hararetle tartışılmaktadır. (Davari & Aghagolzadeh, 2015, s. 46-52). Dilsel emperyalizm niteliğinde olan İngilizcenin yabancı dil olarak öğrenenlere bir dizi avantajlar sunması bir gerçektir, fakat bu hususta çoğu zaman sadece ekonomik güdülerle topluma pompalanması yerel dillerin kullanım alanını daraltmakta ve prestijini azaltmaktadır. UNESCO ve Ethnologue istatistikleri İngilizcenin dünyada hızla yaygınlaşmasını ve yerel dillerin de hızla yok olma tehlikesi içinde olduğunu göstermektedir (UNESCO, 2023) & (Ethnologue, Languages of the World, 2023).

Grafik 4: Ethnologue istatistiklerine anadili ve yabancı dil olarak en çok konuşmacısı olan diller.

Bu verilere göre, İngilizce sadece yerel ve bölgesel dillerin kullanım alanını daraltmakla kalmayıp, anadili olarak en çok konuşmacı sayısına sahip olan Çine'den daha geniş bir kullanım alanı kazanmış durumdadır. İngilizcenin dünya çapında yayılarak Çince, İspanyolca ve Hintçe gibi en çok konuşulan dillerin kullanım alanını önemli ölçüde daraltmıştır. Fakat bu durum özellikle Afrika ve sömürgeye mağduru ülkelerde yerel dillerin yok olması-na neden olmaktadır.

Bu bağlamda Çin hükümeti 2010 yılında Çin görsel ve sanal medyasında İngilizce kullanımını yasaklaması çok ilginçtir. Çin hükümeti bu konudaki yeni politikasını, İngilizce kullanımının ve İngilizcenin Çince ile karıştırılmasının Çin dilinin özgünlüğünü hızla yok ettiğini ve Çin ulusunun kültürel ve geleneksel değerlerine ciddi şekilde saldırdığını açıkladı. Hatta Fransa ve Almanya gibi bazı Avrupa ülkeleri bile İngilizcenin akademik dil olmasına izin vermemiş, üniversitelerinde kendi dillerini akademik dil olarak tutmuşlar (Davari & Aghagolzadeh, 2015, s. 55). Çince, dünyanın en yaygın (anadil olarak) dili olmasıyla birlikte yabancı dillerde erimesine karşı çeşitli tedbirler alınırken, Çince kadar geniş konuşmacısı olmayan dillerle ilgili aynı anlayışın olmaması ilginçtir. Üstelik birçok ülke ve toplumlar bu gerçekleri göz ardı ederek, İngilizcenin resmi dil olarak yaygınlaşmasını kalkınma ve gelişme için kestirme bir yol ve çözüm olarak reklam etmektedirler.

Yabancı dil eğitimi konusunda genel anlayış dil öğrenmenin nötr olduğu veya yerel diller ve kültürlerle önemli ölçüde olumsuz etkisi olmadığı biçimindeyken bazı teorisyenler ve bilim adamları yabancı dil öğrenmeyi yerel dil ve kültürlerle bir saldırı ve kültürel işgal olarak değerlendirmekteler. Örneğin Robert Phillipson "*English in Globalisation*" kitabında konuyu İngilizcenin evrenselleşme sürecini eleştirel yaklaşımla incelemektedir. Phillipson'a göre, İngilizce'nin küresel yayılması, diğer dillerin haklarını sarsmış, sömürge yönetimini uzatmış ve hatta genişletmiştir. Günümüzde ise İngilizce daha da baskın hale gelmiş, özellikle gençler arasında iş dünyası ve kültürel alanda öğrenilmesi gereken bir dil olarak kabul edilir hale gelmiştir. Bu durum, dil politikalarının siyasi sonuçlarındanır. İngilizcenin gelişimi, anadili İngilizce olan hükümetlerin aktif politikaları ile desteklenmiştir. Dolayısıyla bu bir politikanın parçası olarak değerlendirilmelidir (Humble, 2021, s. 59).

Robert Phillipson ve diğer eleştirel yaklaşımçılar İngiliz dilinin küresel genişlemesini emperyalist veya hegemonik yöntemlerin doğrudan bir devamı olduğuna vurgu yapıyorlar. Bu görüş ve teorilerin ortak paydası, İngilizcenin küresel yayılmasının doğası gereği sorunlu olduğu ve daha geniş siyasi ve ideolojik konularla ilgili olduğudur. Bunlara göre yabancı dil öğrenimi kültürel ve politik değerlerden bağımsız değildir. İngiliz dilbilimci Robert Phil-

lipson, ekonomik, kültürel, politik vb. diğer sömürgeciliğin yanı sıra, İngilizcenin dilsel emperyalizminden bahsediyor ve bunun çağımızdaki yeni bir sömürgecilik biçimi olduğunu söylüyor. Ona göre, İngilizcenin Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere tarafından diğer ülkelerde teşvik edilmesi, onlarda yumuşak ve barışçıl bir şekilde “etki ve tahakküm alanı” oluşturmaktadır (Kayıntı, İmparatorluktan Küreselleşmeye Dil ve İktidar, 2017). Phillipson’a göre İngilizce dilinin eğitimin genişlemesi bir yandan Batı’nın ülkelere olan ilgisini artırırken, diğer yandan uzun vadede ulusal ve yerel kültür ve dillerin zayıflamasına ya da yok olmasına yol açmaktadır. *“İngilizler nereye girdiyse yerli halkın dilini İngilizceye çevirdiler; Eğer rakip bir dil varsa onu yok ettiler”* ifadesinde bulunmaktadır (Davari & Aghagolzadeh, 2015). İster bilinçli ister bilinçsiz şekilde yabancı dillerin aşırı düzeyde yaygınlaşması yerel kültürlerin yozlaşmasına ve o dilleri öğrenenlerin ise kültürel yabancılaşmasına neden olur. Dil, insan düşüncesinin dışı dönük bir tezahürü, yeri doldurulamaz bir iletişim aracıdır. Dil bir ulusun oluşumunda eşsiz bir rol oynar. Bir milletin dilini yok etmek, o milletin kendisini yok etmektir. Bu bakımdan ana dilinin korunması her insanın bir vatandaşlık görevi olmalıdır (Quliyeva, 2022).

Dil ve kültür arasındaki ilişki ilk kez 1950’li yıllarda Edward Sapir ve Benjamin Lee Whorf tarafından dilsel görelilik (Sapir-Whorf) teorisi olarak öne sürülmüştür. Bu teoriye göre kültür ve dil arasındaki ilişki öyle karşılıklı bir ilişkidir ki, bir dilin öğrenilmesiyle o dile ait kültürün büyük bir kısmı bilinçli ya da bilinçsiz olarak karşıdaki kişiye de aktarılır. Kesin olan şey, kültürel farkındalığın ve diğer kültürlerin değerlerine ve yapısına aşinalığın yalnızca bireyin veya toplumun olumlu ve istenen sonuçlarıyla bitmediğidir. Robert Phillipson, Edward Sapir, Benjamin Lee Whorf ve diğer bilim adamları yabancı dil öğrenme sürecini böyle değerlendirirken David Graddol ve Jennifer Jenkins gibi liberal araştırmacılar ve teorisyenler yer almaktadır; bunlar İngilizce eğitiminin küresel anlayış ve gelişme için bir araç olarak kabul etmektedirler. Onların bakış açısına göre İngilizce, tarafsız bir iletişim aracı, pratik amaçlar için yararlı bir araçtır ve her türlü kültürel, politik ve ideolojik yükten yoksundur (Davari & Aghagolzadeh, 2015). İngilizce eğitime ilişkin teorilerin çoğu bu sürecin kendisini tamamen eğitimsel bir faaliyet olarak görmektedirler. Hatta bu sürecin hedef toplumlarda eğitim, bilim ve dil öğrenmenin zekâsının gelişmesini sağladığını düşünmektedirler (Hinkel, 2005).

Ama eleştirel yaklaşımlar her olay ve gelişmenin çok yönlülüğüne vurgu yaparak İngilizcenin dünya genelinde genişlemesi dil emperyalizmi gerçeğinin bir yüzü ve kültürel istilanın bir aracı niteliğinde olduğunu söylemektedirler. (Davari & Aghagolzadeh, 2015, s. 43-44). Kültürel, toplumsal ve siyasi alanda fotoğraflar, ifadeler, giyim tarzı ve beden dili gibi ayrıntılar derinlemesine

analize tutularak anlamlandırıldığı çağda, sadece ekonomik ve çıkar güdüleriyle yaygınlaşan yabancı dil öğreniminin kültürel ve siyasal etkileri göz ardı edilmemelidir. UNESCO’nun Türkiye Milli Komisyonu Yönetim Kurulu Başkanının “*Yaklaşık 2.500 dilin konuşan sayısının çok azaldığı ve yok olma tehlikesi altında olduğu*” yönündeki uyarısını göz önünde bulundurarak bu dillerin yok olmasıyla birkaç evrensel dillerin genişlemesinin yerel diller aleyhine doğuracağı olumsuz sonuçlar dikkate alınmalıdır (AA, 2021).

ÇÖZÜM ÖNERİSİ

Tercüme Önem Vermek

Tercüme milli ve yerel dillerin güçlü bir biçimde sürdürülmesi, eğitim sistemi ve iletişim için önemlidir. Tercüme, eğitim materyallerinin ve resmi belgelerin dilin yerelleşmesine katkı sağlar ve farklı kültürler arasında iletişimi artırır ve kültürel değişimleri teşvik eder. Farklı dillerden eserlerin hızlı ve kaliteli tercüme edilmesi bilim, teknoloji ve edebiyat alanında milli dilleri zenginleştirerek insanların bu amaçla yabancı dil öğrenmek zorunda kalmalarını ortadan kaldırır. Ayrıca tercüme, yabancı kelimelerin ve ifadelerin yerel dile uyarlanmasını ve dilin zenginleşmesini sağlar. Üstelik de farklı dillerin yapılarını karşılaştırma fırsatı sunarak dilbilgisini ve kelime dağarcığını geliştirir. Başta üniversiteler, okullar, öğretmen ve akademisyenler, bilim enstitüleri, kültür bakanlığı, eğitim bakanlığı gibi resmi veya özel eğitimle ilgili kurumlar, ilgili yürütme erkleri yabancı diller yerine tercüme öne ve öncelik vermeleri gerekir.

ANADİLDE DÜŞÜNCE ÜRETİMİNE ODAKLANMAK

Anadili bir kişinin en iyi anladığı ve ifade edebildiği dil olduğu için düşünce ve bilgi üretiminde daha derin bir anlayışa sahiptir. Düşüncelerin ve fikirlerin anadilde ifade edilmesi, daha net ve derinlemesine bir anlayışı teşvik eder. Örneğin dil biliminin en önemli isimlerinden olan Noam Chomsky, mesleğinin dilcilik olmasına rağmen anadilinden başka hiçbir dil bilmiyor. Anadil, kültürel ve toplumsal bağlarla ilişkili ve iç içe olduğu için öğrenilmiş yabancı dillerle kıyasta birçok avantajlara sahiptir. Anadilde düşünme ve yazma, bir kişinin duygularını, düşüncelerini ve deneyimlerini en iyi şekilde ifade etmesine olanak tanır. Bu da kişisel bir ifade özgürlüğü ve özgünlük sağlar. Anadilde düşünce ve bilgi üretimi, yerel ve milli kültürün korunmasına ve zenginleşmesine de katkıda bulunur. Bu, toplumun bütün olarak daha

zengin ve çeşitli kültürel mirasa sahip olmasını sağlar. Yabancı dillerin popülerleşmesine karşın anadilinin potansiyellerine ilişkin farkındalıkların artırılması bu bağlamda önemli ve faydalı olacaktır.

SONUÇ

Hem bireysel hem de toplumsal olarak kalkınma ve gelişme, yabancı dilleri papağan gibi öğrenme ve kullanmakla değil, anadilde düşünce üretmek ve yabancı dil ve (kültürel, bilimsel) birikimlerle yerel kültür ve dili zenginleştirmekle gerçekleşir. İngilizceyi ülkece herkesin ileri seviyede bilmesine rağmen Pakistan ve Afrika ülkelerinin gelişmemiş olması bu düşüncenin önemli kanıtlarından biridir. Yaşadığımız çağda yabancı dil öğrenme çok önem kazanmış durumdadır. Özellikle İngilizcenin uluslararası alanda yaygınlaşması, iş fırsatlarına erişim ve bilimsel iletişim için önemlidir. Ancak bu sürecin, yerel kültürlerin ve dillerin zarar görmesine yol açabileceğinden konunun ciddiye alınması gerekiyor. İngilizcenin yaygınlaşması tesadüfi değildir; kültürel ve politik bir boyuta sahiptir ve bazı eleştirel yaklaşımlar, bu sürecin dilsel emperyalist niteliğinde olduğu düşüncesindedirler. Birçok İngilizce öğrenenler de yabancı dil öğrenmeyi “kültürel lüks ve gösteriş” olarak öğrenmektedirler. Örneğin entelektüeller ve öğrenciler arasında yaygınlaşan “İngilizce devasa bilim kaynağının giriş kapısıdır” gibi anlayıştan esinlenerek İngilizce veya diğer yabancı dil öğrenenlerin çoğunun sadece bu kapıdan giriş yaptığı, çok daha fazla ileri gidemedikleri görülmektedir. Daha da önemlisi yabancı dilleri yerel kültür ve dilin zenginliği ve gelişmesi için bir araç olarak kullanmayı düşünmemektedirler.

Bu çalışmanın kültürel yabancılaşma konusunda farkındalık yarattığı sorunlar için bazı çözüm yolları önermektedir. Buradan hareketle biz tercümenin milli ve yerel dillerin korunmasında kritik bir rol oynayacağını, farklı dillerden yapıtların tercümesi, bilim, teknoloji ve edebiyat alanlarında milli dilleri zenginleştireceğini, yabancı dil öğrenme gerekliliğini azaltacağını ve dilin gelişmesine katkı sağlayacağını düşünmekteyiz. Zira anadil, bir kişinin en iyi anladığı ve ifade edebildiği dildir. Anadilde düşünme ve ifade etme, daha derin bir anlayışı teşvik eder ve yerel kültürün korunmasına katkı sağlar. Sonuç olarak yürütme erkine, eğitim ve kültür bakanlıklarına ve diğer ilgili kurumlara bilgi kaynaklarına ulaşmak amacıyla yabancı dil eğitiminden ziyade tercümeyi daha çok önemsemeleri gerektiği çağırısında bulunuyoruz. Ayrıca adeta “Dezavantajı olmayan, devasa avantajlar paketi ve kültürel lükse dönüşen” yabancı dil öğrenme tutkusunu, yeniden tanımlayarak milli dil ve kültürlerin merkezde konumlandırılması gerektiğini ifade etmek istiyoruz.

KAYNAKÇA

- AA. (2021, 02 21). *Dünyada 2 Bin 500 Dil Yok Olma Tehlikesiyle Karşı Karşıya*. www.Aa.Com.Tr: <https://Www.Aa.Com.Tr/Tr/Dunya/Dunyada-2-Bin-500-Dil-Yok-Olma-Tehlikesiyle-Karsi-Karsiya/2151940> Erişim Tarihi: 07.13.2023.
- Arlıçıl, D. (2002, Ocak). *Varlığın Evi: Dil*, Maltepe Üniversitesi Yayınları.
- Aytekin, H., & Ateş, E. (2020). Küreselleşen Dünyada Çokkültürlülük Ve Yabancı Dil Eğitimi. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*.
- Bolat, B., & Ayaz, R. (2021, 11 08). Sömürgeciliğin Tarihsel Seyri ve XIX. Yüzyılda İngiliz Sömürgeciliğinin Kodları. *Atatürk Yolu Dergisi*.
- Çebi, M. (2013, December 6). Sembolik/Retoriksel Bir Eylem Olarak Dil'in Anlam İnşasındaki Aracılık İşlevi. *Compilation Articles*.
- Çelik Dinçer, A., Sözeri, F., & Aydın, Ö. (Tarih Yok). *Çokdillilik Ve Dil Politikaları: Genel Çizgileriyle Dünyada Ve Sovyetler Birliği'nde Dil Politikaları*.
- Coşkun, S. (2014). Dil-Düşünce Ve Dünya İlişkisi Bakımından Öznellik, Bireysellik ve Kimlik. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 23.
- Davari, F., & Aghagolzadeh, H. (2010). مجموعه مقالات اولین همایش بین المللی گویش های سمنان دانشگاه : سمنان. 1 مناطق کویری ایران. جلد (S. 35-48).
- Davari, F., & Aghagolzadeh, H. (2015, Ekim 27). امپریالیسم زبانی یا زبان امپریالیسم: ضرورت مواجهه با هژمونی زبان انگلیسی در کشورهای اسلامی. 1395, S. 43-75.
- Doğan, İ. (1998). *İletişim Ve Yabancılaşma*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Ekim, B. A. (2017, Mayıs). Küreselleşme ve Demokrasi: İngilizcenin Küreselleşmesi. *Galatasaray Üniversitesi*, s. 11-14.
- Ethnologue. (2023, 12). *Languages Of The World*. <https://www.ethnologue.com>.
- Ethnologue. (2023, 12). *Languages Of The World*. Erişim Tarihi: 12 19, 2023. <https://www.ethnologue.com>.
- Gündoğan, A. O. (2002). Dil –Düşünce Ve Varlık İlişkisi. *Türk Yurdu*, sayı: 178, ss. 18-22.
- Hinkel, E. (2005). *Culture in Second Language Teaching And Learning*. United States Of America: Cambridge University Press.
- Humble, P. D. (2021). *Çok Çeşitlilik Ve Demokrasi Philippe Van Parijs Hakkında Fikirler*. Ankara: Akademisyen.

- Hüseyinova, K. (2006). *Uluslararası Ticarete Kültürel Farklılıklar ve Etkileri*. Marmara. Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Işık, A. (2005). Egemen Dillerin Diğer Dilleri Etkisi Altına Alması ve Yabancı Dil Eğitimi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Işık, Y. (2022, 4 22). Modernleşmenin Sonucu Olarak Yabancılaşma Olgusu Ve Kültürel Yabancılaşma Bağlamında Türk Modernleşmesinin Değerlendirilmesi. *Uluslararası Türk Dili Ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, s. 387-388.
- Kartal, Z. (2007, 6 1). Kavramsal ve Tarihsel Yönleri ile Küreselleşme. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Kayintu, A. (2017). İmparatorluktan Küreselleşmeye Dil ve İktidar. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Busbed)*, S. 8-14.
- Kolaç, E. (2008, 12 16). Küresel Dil” Kavramının Düşündürdükleri. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*.
- Müdür, F. (2016). Noam Chomsky’de Üretici Dilbilgisi: Derin Yapı ve Yüzeysel Yapı Ayrımı. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, S. 60-71.
- Odabaşı, D. F. (2006). Dil-Kültür Bağlamında Müzik Dili Ve Bunun Sosyal Bütünleşmedeki Yeri. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi; Sayı: 14*.
- Özdemir, E. A. (2006, Haziran). Türkiye’de İngilizce Öğreniminin Yaygınlaşmasının Nedenleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 2, Sayı 1*, S. 35.
- Özsoy, S. (2015, 4 20). Anlamanın Resim Kuramından Dil Oyunlarına: Ludwig Wittgenstein. *Mavi Atlas*, s. 145-154.
- Quliyeva, A. (2022, Haziran). Halil Rıza Ulutürk’ün Bağımsızlık Döneminde Yazdığı Eserler ve Onların Gençlerin Eğitimindeki Rolü. *Turan-Sam Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*.
- Sahebdivani, R. K. (2023). *Muhammed Hatemi Döneminde (1997-2005) İran’da Yayımlanan Türkçe Öğrenci Dergilerinin İçerik Analizi*. Ankara: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Şaş, A. K. (2022). Yeni Sömürü Düzeninde Diller: Türkçenin İngilizceyle İmtihani. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*.
- Ulutaş, İ. (2006). Dil Evrensellikleri ve Dilbilim Tipolojisi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 6.
- Unesco. (2023). *The World Atlas Of Languages*. <https://en.wal.unesco.org/world-wtlas-languages>. Erişim Tarihi: 12 18, 2023

Usage Statistics Of Content Languages For Websites. (Tarih Yok). [https://w3techs.com/technologies/overview/content Language: Erişim Tarihi: 9 22, 2023](https://w3techs.com/technologies/overview/content%20language/)

Wittgenstein, L. (2001). *Tractatus Logico-Philosophicus*. (O. Aruoba, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Woodbury, A. (2017, Yaz). *Tehlikedeki Dil Nedir?* (What Is Endangered Language?). *Department Of Linguistics*.

TÜRKİSTAN ÜZERİNDE RUS-İNGİLİZ REKABETİ VE AFGANİSTAN'IN KUZEY SINIRLARININ ÇİZİLMESİ

Ziauddin Jamal*

Özet

19. yüzyılın iki sömürge gücü olan Rusya ve İngiltere arasındaki rekabet, Asya kıtası da dahil olmak üzere dünyanın farklı coğrafyalarında yoğun bir şekilde yaşanmıştır. Özellikle o dönemde Türkistan olarak bilinen topraklarda bu iki güç arasındaki rekabet “Büyük Oyun” adıyla, 19. yüzyılın en önemli sömürgeci rekabetlerinden biri olarak görülmektedir. Daha çok Hindistan alt kıtasının korunması veya işgal altına alınması için yapılan bu rekabet yaklaşık bir asır sürmüştü. Sömürgeci rekabet sonucunda söz konusu bölgede birçok tarihi değişim meydana gelmişti. Bunlardan en önemlisi Afganistan ile Orta Asya ülkeleri arasındaki mevcut sınırların çizilmesidir. Bu kısa çalışmada, söz konusu rekabetin başlangıcı ve yürütülmesi, rekabetin yoğunlaşmasında önemli olan faktörler, Afganistan’ın kuzey sınırlarının iki imparatorluk arasında doğrudan çatışmayı önlemek için çizilmesi ve bu sömürgeci rekabetin diğer sonuçları incelenmeye çalışılmıştır. Araştırmada, İngiliz ve Rus ajanlarının rapor ve seyahatnameleri, Afgan tarihçilerinin konu ile ilgili yazıları ve bu dönemden kalan coğrafi haritalar gibi yazılı kaynaklardan yararlanılmıştır. Bahsedilen kaynaklar ve bu alanda yapılan araştırmalar ışığında Asya tarihinin önemli bir bölümünü oluşturan bu sömürgeci rekabetin boyutları ve sonuçları incelenip analiz edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sömürgecilik, Ruslar, İngiltere, Türkistan, Afganistan ve Büyük Oyun.

* Kocaeli Üniversitesi Tarih Bölümü doktora öğrencisi, ziyaajamal@gmail.com/ ORCID: 0009-0009-3162-1006

Abstract

The competition between the two colonial powers of the 19th century, namely Russia and England, was very intense in different geographies of the world, including in the Asian continent. Especially, the competition between these two powers in the lands that were known as Turkestan at that time is considered one of the most important colonial competitions of the nineteenth century. This competition, which mostly took place for the preservation or acquisition of the Indian subcontinent, lasted for about a century. As a result, many changes took place in the region, the most important of which is the drawing of the current borders between Afghanistan and the countries of Central Asia. In this brief research, the beginning and carrying out of the aforementioned competition, the important factors in intensifying the competition, drawing the northern borders of Afghanistan to prevent the direct collision of two empires and other consequences of this colonial competition have been examined. In conducting this research, written sources such as reports and travelogues of British and Russian agents, writings of Afghan historians and maps left over from the discussed period have been used. In the light of the mentioned sources and the research done in this field, an effort has been made to study and analyze the dimensions and consequences of this colonial competition, which forms an important part of Asian history.

Keywords: Colonialism, Russians, England, Central Asia, Afghanistan and the Great Game

GİRİŞ

Kolonizasyon, insanlık tarihindeki temel ve önemli olgulardan biri olarak tarihsel gelişmelerin çoğunu şekillendirmiştir. İnsan toplumlarının tarihi, bu olgunun eski zamanlardan beri tarih sahnesinde belirgin bir varlığa sahip olduğunu göstermektedir. Mezopotamya, eski Mısır, eski İran, eski Yunanistan ve Roma, Çin ve Orta Asya'daki güçlü devletler, savaş ve istila yoluyla uzak ve yakın milletlere hakim olmuşlar ve baskı uygulayarak mali gelir elde etmişlerdir. Hepsi eski sömürgecilik ve sömürü örnekleridir. Ancak o dönemlerde bu işgal ve hakimiyet için sömürgecilik terimi kullanılmıyordu. Sömürgecilik kelimesi modern çağın bir ürünü olarak genellikle modern dönem güçlerin diğer milletler ve topraklar üzerindeki hakimiyetini ifade eder. Kolonizasyon kelimesi, modern insanların gelişmemiş yada yerleşik hayatı olmayan topraklara (sözde) medenileştirmek amacı ile göç etme anlamına gel-

mektedir. Ancak bu olgunun hakikati, lafzi anlamı ile ters olarak güçlü toplumların diğer toplum ve toprakları sömürmek amacıyla hakimiyet kurmasını ifade etmektedir. Bu nedenle birçok durumda kolonizasyon kelimesi yerine emperyalizm, müstemleke gibi kelimeler de kullanılmaktadır. Dolayısıyla günümüzde artık bu terimler, kendi toplumundan farklı olan diğer ulusları ve bölgeleri yöneten ve onları sömüren güçler anlamında kullanılmaktadır.

Siyasi bir olgu olarak ele aldığımız sömürgecilik 1500 yıllarında başlamış ve İngiltere, Fransa, Portekiz, İspanya gibi güçlü ülkelerin ortaya çıkmasıyla gelişmiştir. 1488'de Güney Afrika çevresindeki deniz yollarının keşfedilmesi, 1492'de Amerika kıtasının keşfi ve yeni topraklar keşfetmek için deniz yolculuklarının başlaması, sömürgecilik çağını başlatan gelişmelerdi. Avrupalı sömürgeciler başlangıçta altın, fildişi ve değerli eşyalar peşindeydi. Ancak daha sonra ticari çıkarlar, tarımsal hammaddelerin Avrupa'ya taşınması ve Avrupa mallarının satışı gibi daha geniş ekonomik motivasyonlar, sömürge sürecini hızlandırmıştı. Bunu takiben, sömürüye devam etmek için sömürge toplumları üzerinde siyasi kontrol sahibi olmak amacı da kısa sürede ortaya çıkmıştı. Bundan dolayı 20. yüzyılın sonlarına kadar sömürgecilik olgusu Asya, Afrika ve Latin Amerika kıtalarındaki üçüncü dünya ülkeleri olarak adlandırılan ülkelerin hemen hemen hepsini doğrudan veya dolaylı olarak etkisi altına almıştı. 19. yüzyılda sömürge imparatorluklarına doğrudan bağlı olmayan az sayıdaki ülkelerden örnek olarak Osmanlı, İran, Çin, Japonya ve Afganistan'ı sayabiliriz. Ancak bu ülkeler doğrudan sömürgeleştirilmemiş olsalar bile, başka şekillerde Batılı sömürgecilerin etki ve nüfuzu altında kalmışlardır.

İnsan toplulukları arasında uzun yıllar varlığını devam eden sömürgecilik, derin ve kapsamlı sonuçlara neden olmuştu. Bu sonuçlar, bundan etkilenmiş topluluklar arasında hala varlığını göstermektedir. Bazı yazarlar sömürgeciliğin sonuçlarına iyimser bir bakış açısıyla yaklaşarak bunun geri kalmış yerlilerin ilerlemesine katkı sağlandığını düşünüyorlar. Ancak bazı diğer araştırmacılar bu inançların ırkçı ve yanlış olduğu görüşündedir. Bu görüş taraftarları, sömürgecilikten geriye olumsuz mirastan başka bir şeyin kalmadığına inanıyorlar. Ancak sömürgeciliğin sömürge altındaki toplumlarda sonuçları ve derin etkileri göz ardı edilemez veya küçümsenemezdir. Sömürgecilik, toplumların yaşamının her alanında köklü değişikliklere neden olmuştur. Sömürülen ülkelerin ekonomik ve sosyal yapısındaki değişim dahil olmak üzere, yeni sosyal ve ekonomik sınıfların ortaya çıkması, yerli sosyal ve ekonomik sınıfların ortadan kalkması, ülkelerin kültürlerindeki değişim gibi önemli etkiler bırakmıştı.

Bu arada sömürge ülkelerin coğrafi yapı ve sınırlarında değişiklik yapılması sömürgeciliğin bıraktığı önemli miraslardan biri olarak sonuçları hala

ölkeleri etkilemeye devam etmektedir. Sömürgeci güçlerin çıkarları üzerine çizilmiş olan bu sınırların çoğu türlü uyumsuzluk ve iç çatışmaları yaratmış, etnik, dini ve siyasi çatışmaların zemini olmuştur. Ortadoğu, Güney Asya ve Afrika ölkelerinde bu bölünmelerin pek çok örneği vardır ve bugüne kadar bu ölkelerdeki çoğu çatışmalar ve istikrarsızlıkların temelini oluşturmaktadır. İngiltere ile Rusya arasındaki sömürgecilik rekabeti sonucunda Afganistan'ın sınırlarının oluşumu da bu tartışmalı sömürge miraslarından biridir. Bahsi geçen sömürgeci güçlerin çıkarlarına göre çizilen bu sınırlar, halen Afganistan dahil bölge ölkeleri arasında kriz ve istikrarsızlıkların önemli kaynağı olarak varlığını sürdürmektedir.

SÖMÜRGEÇİLER GELDİĞİNDE TÜRKİSTAN'IN DURUMU

Türkistan denilen coğrafya, Orta Asya'da Çin'in Sincan Özerk Devleti, Kırgızistan, Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan ve Kuzey Afganistan'ı kapsayan bir bölgedir. Bu bölge Türk boylarının ana vatanı idi ve Türkler zamanla buradan batıya doğru Avrupa'nın Balkanları, İran'nın doğu ve kuzey bölgeleri ve Hazar Denizi gibi topraklara göç etmişlerdir. Bazı tarihi kaynaklarda Türkistan coğrafyası, Doğu Türkistan (Çin'in Sincan'ı), Batı Türkistan (Özbekistan, Türkmenistan, Kuzeydoğu İran vb.), Kuzey Türkistan (Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan'ın bazı kısımları) ve Güney Türkistan (Kuzey Afganistan) olarak dört bölgeye ayrılmıştır (Taşağıl, 2012: 657). Bu toprakların geniş bir kısmına Orta Asya adı ilk kez 1843'te Alexander Von Humboldt adlı Prusyalı bir coğrafyacı tarafından verilmişti. Ancak bu isim resmi olarak eski Sovyet hükümeti tarafından kullanılmıştır. 1924 yılında, Rus hükümetinin gelişi sonrasında Bolşevikler, etkileri altındaki Asya topraklarını üç kısma ayırdı: Yakın Asya (Kafkas bölgesi), Uzak Asya (Sibirya ve Uzak Doğu toprakları) ve Orta Asya (Uzak ve Yakın Asya arasındaki bölge). Bu bölünme ile birlikte söz konusu bölge için Orta Asya ifadesi yaygınlaşarak coğrafi haritalara girmeye başladı. Ancak birçok araştırmacı Orta Asya adını Rusların sömürge politikalarının bir sonucu olduğuna inanarak bu adlandırmayı, halkın tarihi ile bağını koparmak amacıyla yapıldığını yazmaktadırlar. Bu nedenle çoğu tarih araştırmasında bu bölgenin adı Türkistan ve bazen de Maverannehir olarak geçmektedir (Rıza, 2020).

Türkistan, tarihi dönemlerin çoğunda tek hakimiyet sahasıymış fakat bazı zamanlar bu tek egemenliğin çatısı altında daha küçük güç merkezileri de bulunmuştu. Bu güç merkezleri çoğunlukla kabile çerçeveleri içinde şekillendirmiş ve iç işlerinde çoğunlukla bağımsız olarak hayat sürmüştü. Bu coğraf-

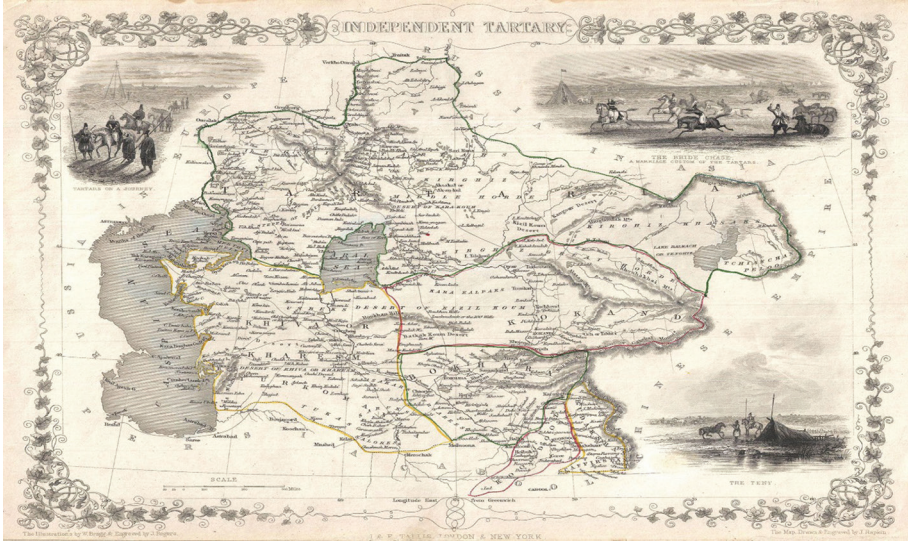
yaya tam hakim olan son yerli güç Şibaniler olmuştu. Şibaniler, hanların dağınık güçlerini bir araya getirip iç bütünlüğü oluşturarak, Safeviler ve Hindistan Babürlüleri'nin saldırılarına karşı önemli bir müdafaa gücü teşkil etmişlerdir. Şibaniler başta Safeviler olmak üzere bu yabancı düşmanlara karşı Türkistan Hanlarını birleştirmişse de son yıllarda bu hanedanın zayıflığı dönemlerde yine hanlık düzeni başlamıştı. Hastarhanlar (1597-1753), Şibaniler'den sonra Türkistan'ı yöneten bir diğer hanedandı ancak bu coğrafyada güçlü bir devlet kuramamışlardı. Onların zamanında Hiva halkı ayaklanmış ve sonucunda bağımsız bir hanlık olarak merkezi yönetimden ayrılmıştı. Bu olay, söz konusu egemenlik bölgesinin bölünmesi ve hanlık çerçevesinde çok sayıda güç merkezinin oluşmasının da başlangıcı olmuştur (Pirmuradiyan ve Sadiki, 2012: 1729).

Nadir Afşar'ın bölgeye saldırısı, siyasi ve ekonomik alanda köklü değişikliklere neden olmuştu. Bölgeye yönelik saldırılarını Türkistan'ın güneydoğusundan ve Afganistan'ın bugünkü Badghis vilayetinden başlayan Nadir Şah'ın güçleri, yerel direniş hatlarını büyük güçlkle aşarak 1737'de Belh'e girmişti. Nadir Şah'ın oğlu Rıza Koli Han'ın komutanlığındaki kuvvetlerinin Belh işgali Nadir'i ziyadesi ile mutlu etmişti. Bu sırada Buhara hükümdarı Abul Fazl'di. Nadir Şah da ona doğru yürümeye karar vermiş fakat daha sonra bu karardan vazgeçmişti. Nadir Şah, Buhara Devleti ile anlaşarak Amu Derya'yı iki devlet arasında sınır olarak kabul etmiştir. Böylelikle, modern çağda ilk olarak Amu Derya, Güney Türkistan'ı ayırmak için doğal sınır olarak kullanılmıştı (Lee, 1969: 64). Bundan sonra Buhara devleti de Nadir'in nüfuzu altına girmişti. Nadir Şah'ın baskıları nedeniyle buradaki güç odakları giderek zayıflamıştı. Nadir Afşar'ın işgali, Hint deniz yolunun keşfi ve Siber'de yeni bir ticaret yolunun açılması, bölgenin ticari önemini olumsuz bir şekilde etkilemişti. Bilhassa önceki yıllarda Türkistan'ın önemli dört şehrinden biri olan Belh (diğer önemli şehirleri Buhara, Semerkant ve Taşkent'ti), 1737-1747 yılları arasında ancak Nadir'in bölgedeki askerlerinin masraflarını karşılayan küçük bir şehir haline gelmişti (Noelle, 1997: 69-70).

Nadir Afşar'ın Türkistan'da ortaya çıkışı köklü değişikliklere neden olduğu gibi, ölümü ve hükümetinin düşüşü de büyük değişikliklere yol açmıştı. Mangitler, Buhara'da Astarhanilerin yerini alarak hükümdarlarının unvanını Han'dan Emir'e değiştirdiler. Nadir Şah'ın komutanlarından Ahmad Şah Abdali, onun hükümetinden elde ettiği imkanlarla Kandahar'da Afgan hükümetinin temellerini atmış ve bölgede yeni bir güç olarak ortaya çıkmıştı. Nadir Şah'ın ölümünden sonra Belh'teki güçleri bu şehri boşaltarak Güney Türkistan'da bir iktidar boşluğu yaratmıştı. Nadir Şah kuvvetlerinin Belh'ten ayrılmasından hemen sonra, Ahmed Şah Abdali ile birlikte İsfahan'dan ayrılan ve

güç merkezleri kurmayı amaçlayan Nadir komutanlarından Hacı Bay Ming, Belh'i ele geçirmişti. Ancak onun Belh'teki hakimiyeti, Güney Türkistan'ın doğu bölgelerini kontrol eden Katgan Han'ı Hazara Han'ın tepkisiyle karşılanmıştı. Hazara Han'ın saldırıları sonucunda Hacı Bay Ming, memleketi olan Maimene'ye geri çekmek zorunda kalmıştı. Jonathan Lee, Ming ve Katgan güçlerinin bu sırada eşit bir seviyede olduğunu yazıyor, ancak Hacı Bay Han Ming, Hazara Han'ı tamamen ortadan kaldırmak için yeni ortaya çıkan Afgan hükümetinden destek alma amacı ile Kandahar'a gitmişti. Ahmet Şah Ebdali sarayında yazılan *Tarih-i Ahmad Şahi* kitabında, Hacı Bay Ming ve Attaullah Türkman de dahil olmak üzere Türkistan ahalisinin bir takım ileri gelenlerinin Ahmed Şah'ın sarayına giderek ondan yardım istedikleri rivayet edilmektedir (el- Hüseyini, 155). Afgan hükümetinin desteğine rağmen Hacı Bay, Belh'e gidemediğinden Maimene'de kalmıştı. 1752'de Ahmed Şah Abdali, Ming ailesini desteklemek ve Belh'teki kontrolünü sağlamak için Türkistan'a bir ordu göndermiş ve bu ordu, Katagan Han'ı olan Hazara Han'ın güçlerini Belh'ten çıkarmıştı (Lee, 1969: 80).

Böylece Türkistan'ın güneyi, Ming ve Katgan hanları ile Buhara ve Afgan hükümetleri arasındaki rekabete sahne olacak olan 19. yüzyıl başlamış olacaktı.

1851 yılında İngilizler tarafından çizilen haritada Türkistan'daki Hanlıkların topraklarını göstermektedir. Bu haritada Katagan ve Badahşan Hanlıkların hudutları da belirtilmişti (Tallis ve Rapkin, 1851).

İNGİLİZLERİN BÖLGEYE GİRİŞİ

Coğrafi keşiflerin gelişmesi ve deniz yollarının açılması ile Avrupalılar, Afrika kıtasını atlayarak Hindistan Yarımadası'na ulaşmışlardı. Hindistan'a giren ilk Avrupalılar Portekizlilerdi. Onların ardından Fransızlar ve İngilizler de bu topraklarda adım attılar. Başlangıçta, ticari hedeflerin peşinde olan bu güçlerin Hindistan'da siyasi hakimiyet kurma ve bölgeyi sömürgeleştirme gibi planları yoktu. Ancak zamanla, ekonomik hedeflere daha iyi ulaşmak için siyasi etki sağlamayı da düşündüler. Hindistan'ın çalkantılı siyasi durumu da onları bu hedeflerine ulaşmaya teşvik ediyordu. Aurangzeb'den sonra Hindistan'ın Babri hükümeti iyice zayıflamıştı. Nadir Şah Afşar'ın saldırısı ve onun ardından Ahmed Shah Abdali'nin seferleri, Hindistan'ın tüm yerli güçlerini yere indirmişti. Bu durum, İngilizlerin Hindistan işlerine kolayca hakim olmasına yardımcı olmuştu. 31 Aralık 1600'de Doğu Hindistan Şirketi'ni kurarak Hindistan'ın sömürgeleştirme sürecini başlamıştı. İngilizler, sürdürülen rekabetlerle bölgedeki sömürgeci rakiplerini yenmiş ve 1763 Paris Antlaşması ile Fransa ve Portekiz, Hindistan'daki varlıklarını kaybetmişti. Bu şekilde İngilizler, rakipsiz bir sömürge gücü olarak Hindistan üzerine tamamen hakim olmuştu (Dupree, 1980: 363). İngiltere için Hindistan'daki egemenliği çok önemliydi. Bu nedenle, Hindistan'ı çevreleyen bölgelerde ve özellikle bahse konu olan topraklardaki politikası, Hindistan üzerindeki hakimiyetlerini sürdürmeye dayanıyordu. İngilizler, Hindistan'da güvenliği sağlamak ve oraya yönelik herhangi bir dış tehdidi savuşturmak amacıyla İran ve Afganistan'da savunma hatları kurmak istiyorlardı. Bu nedenle Hindistan üzerine kontrolü sağladıktan sonra söz konusu ülkelerde siyasi ve askeri faaliyetlere başladılar. Bu sırada Napolyon'un Avrupa'da ortaya çıkışı ve Mısır'ın işgali, Hindistan'daki İngilizler için büyük bir tehlike yaratmıştı. Napolyon, İran ve Afganistan üzerinden Hindistan'a saldırıyı planlamış ve bu amaçla İran'a heyetler göndererek konu ile ilgili anlaşmalar yapmıştır. Ancak İran'ın içinde yaşanan olaylar, özellikle de Ruslara karşı aldığı yenilgi, Napolyon'un hayal kırıklığına neden olmuştu. Hindistan'a yapılacak saldırı için bu sefer Çarlık Rusyası ile ittifak yapmıştı (Dupree, 1980: 363). Bu bağlamda Rusya ile Napolyon arasında bir antlaşma imzalandı ve Rus-Fransız ordusunun Horasan ve Afganistan üzerinden Hindistan'a saldırması kararlaştırıldı. Ancak Çarlık Rus İmparatoru Paul'ın bu sırada ölümü alınan kararların gerçekleşmesine engel oldu. (Rodenbough, 1885: 4).

Napolyon liderliğindeki Fransa, Hindistan'a bir saldırı planlamakla meşgulken, İngilizler de Hindistan'a giden yolları Fransız kuvvetleri karşısında kapatmaya çalışıyorlardı. Aynı zamanda Afganistan'da da Hindistan'daki İngilizlere yönelik bir tehdit daha vardı. Afganistan kralı Zaman Şah (1793-

1801), dedesi Ahmad Şah Abdali gibi Hindistan'a saldırmak ve Hintli Müslümanları İngiliz sömürgeciliğinden kurtarmak istiyordu. İngilizler, böyle bir saldırının Afgan Şahi tarafından başlatılması halinde, Hindistan Müslümanlarının onunla birlikte İngilizlere karşı ayaklanacağını ve başlarına büyük bela açılacağını düşünüyorlardı. Bu tehdidin ciddiyeti nedeniyle İngiltere, Kaçar Şahi'nin sarayına bir temsilci göndererek onlarla Zaman Şah Hindistan'a saldırdığında İran ordusunun Afganistan'ın batı bölgelerinden olan Herat'a saldırması konusunda anlaştılar. Böylece onu meşgul edip rakiplerini destekleyerek Şah Zaman tehlikesi ortadan kalkmış ve kardeşi Mahmud Şah tarafından iki gözü kör edilerek iktidardan uzaklaştırılmıştır. Aynı zamanda Afganların Hindistan'a yönelik gelecekteki tehditlerini önlemek için Sihler bir engel olarak kullanılmaya başlanmıştı. Afganistan'ın doğu bölgelerinde (bugünkü Pakistan'da ve Hindistan ile Afganistan arasındaki bölgede) var olan Sihler özerkleşmeye başlayarak Afganlara karşı bir tehdit oluşturmuşlardı.

İngilizler, Fransa'nın Hindistan'a muhtemel saldırılarını savuşturmak için Afganistan ve İran'a diplomatik heyetler gönderdi. Heyetlerin görevi, adı geçen ülkelerin yöneticilerini Hindistan'daki İngilizlere karşı Fransa dahil hiçbir dış güçle işbirliği yapmamaya mecbur bırakmak ve ülkelerinin bu amaçla kullanılmasına izin vermemekti. 1809'da Afganistan kralı Şah Şuca'nın sarayına gönderilen Mountstuart Elphinstone başkanlığındaki heyet, söz konusu içerikte bir antlaşma imzalamayı başardı (Rodenbough, 1885: 44). İran ile de 1814 yılında Dostluk ve Ticaret Antlaşmasını imzalayarak aynı taahhüde ulaştılar (Saray, 1984:402). Aynı zamanda İngilizler, Afganistan ve çevresindeki bölgelerin durumunu incelemek için ajanlar göndermişti. İngiliz politikalarını daha sonra şekillendiren bu araştırmacıların raporları, halkın dini ve sosyal durumları hakkında önemli kaynaklar sayılmaktadır. Napolyon tehdidinin 1815'te Fransız hükümetinin başından uzaklaştırılarak bertaraf edilmesinden sonra Rusların Türkistan'da ilerlemesi ve Hindistan sınırlarına yaklaşmaları İngiltere için bir tehdit daha oluşturmuştur. Bundan sonra, bölgedeki İngiliz faaliyetleri Rusların ilerlemesine odaklanmıştı. Böylelikle, söz konusu olan bu bölgede iki sömürgeci güç arasında yeni bir rekabet dönemi başlayarak tüm on dokuzuncu yüzyılı boyunca devam edecekti.

TÜRKİSTAN'IN RUSLAR TARAFINDAN İŞGAL SÜRECİ

Büyük Petro (1682-1725) imparatorluğu zamanından beri Ruslar güneyin ılık sularına ulaşmanın hayalini kurmuşlardır. Rusların bu amaca yönelik faaliyetleri Çanakkale Boğazı, Basra Körfezi ve Hint Okyanusu olmak üze-

re üç alanda yürütülmüştür. Son iki hedef alanı Türkistan toprakları üzerinden geçeceği için Ruslar başlangıçta bu bölgeyi işgal etmeyi amaçladılar. Söz konusu bölgedeki hareketleri 1734 yılında bugünkü Kazakistan'dan başlayarak yavaş yavaş Türkistan'ın tüm bölgelerini kapsamıştı. Ayrıca İran'a karşı giriştikleri savaşta Hazar ve Kafkasya'da birçok bölgeyi ele geçirmişler ve İran'la antlaşmalar (1813 Gülistan Antlaşması ve 1828 Türkmençay Antlaşması) imzalayarak bu bölgede varlıklarını tescil ettirmişlerdi (Dupree, 1980: 363). Ancak 1856'daki Kırım Savaşı'ndan sonra Rusya'nın dikkati Türkistan üzerine daha da artmıştı. Zira bu savaş ve sonrasında imzalanan antlaşma neticesinde Osmanlı topraklarında istediği tavizleri alamayınca Avrupalı rakiplerine baskı yapmak ve özellikle İngiltere'ye karşı bir manevra alanı sağlamak için Türkistan'a yönelmişti (Roux, 2001: 407).

Türkistan toprakların dağınık durumu yüzünden ele geçirilmesi Ruslar için çok basit görünüyordu. Çünkü bölgedeki hanlıklar arasında ilişkiler baştan beri savaş ve çatışma üzerine sürmekteydi. Bazen Ruslar gibi bir yabancı düşmana karşı ittifaklar oluşmuşsa da, bunlar kısa sürede dağılıyordu. Bu gergin durum giderek onları daha da güçsüzleştirmeye ve çok fazla hasar almalarına yol açıyordu. Sürekli savaşlar, Türkistan emir ve hanlarının askeri masrafları karşılaması için halka baskı yapmasına neden oluyordu. Vergi baskıları, halkı olabildiğince huzursuz ederek onlara, bölgedeki her türlü siyasi değişikliği memnuniyetle karşılayacak bir zemin hazırlamıştı. Bahsedilen durum, Rusların bu toprakları işgal etme planını kolaylıkla gerçekleştirmesine yardımcı olmuştur. Ruslar, Türkistan'a hakim olmak için arka arkaya casusluk politikası, bölücülük ve ekonomik oyunlar, siyasi propaganda ve askeri güç kullanım gibi farklı yolları kullanmıştı. Propagandalarında ticaret yollarının güvenliğini sağlamak, yeni medeniyeti bölgede teşvik etmek ve göçebelerin zulmüne son vermek gibi konuları öne sürmüş ve halkı memnun etmek için yedi yıllık vergi muafiyeti ilan etmişler. Bu propagandalar, özellikle vergi baskıları altındaki insanlara yönelik vergi muafiyeti çok çekici görünmüş ve halkı Rusların yönetimine karşı gelmemeye sevk etmişti (Pirmuradiyan ve Sadiki, 2020: 1736).

1866'da Ruslar, Chaniov komutasındaki bir askeri kuvveti Türkistan'a gönderdi. Bu kuvvet, Yasay, Çimkent ve Taşkent gibi bölgeleri kolayca ele geçirdi. 1873 yılında Hive Hanlığını himayesine alarak takiben diğer arazi ve yerleşimleri de işgal etmeye başladı. 1873-1879 yılları arasında Merov ve Türkmenlerin yaşadığı bölgeyi içine alan Batı Türkistan tamamen Rusların eline geçmişti. 1876'da Rus İmparatorluğu'nun bir parçası ve işgal altındaki toprakların idari merkezi olarak Türkistan Vilayeti kurulmuştu. Daha sonra bu bölgelerde iletişimlerini geliştirilmek üzere Orenburg'dan Taşk-

kent'e giden demiryolu inşasını başlatıp 1906'da tamamlanmıştı. Böylece Taşkent, Rusların büyük idari ve ticari merkezi olarak önemli yere sahip oldu. Türkistan'da Rus işgali altındaki bölgelerden sadece Buhara ve Hive işgalden sonra yerel yöneticilerinin idaresi altında kalmış ve bir dereceye kadar özerkliğe sahip olmuştu, ancak diğer bölgeler ise tamamen Türkistan Vilayeti tarafından yönetilmekteydi (Roux, 2001: 408 ; Pirmuradiyan ve Sadiki, 2020: 1746).

RUSYA VE İNGİLTERE ARASINDA REKABETİN BAŞLAMASI

19. yüzyıl boyunca Türkistan, dönemin iki sömürge devi olan Rusya ve İngiltere arasındaki rekabet ve siyasi oyunlarının önemli meydanlarından biriydi. İngilizlerin bu siyasi oyunlardaki amacı, Hindistan üzerindeki kontrolünü sürdürmek ve sınırlarını Rus saldırganlığına karşı güvence altına almaktır. Çarlık Rusyası ise bu bölgedeki İngiliz çıkarları üzerinde baskı kurarak Avrupa ve Osmanlı Devleti'nde tavizler elde etmek ve mümkünse Hint Okyanusu'na yol açmak istiyordu. Bu amaçları gerçekleştirmek için bölgedeki casusluk faaliyetlerini artırmaya, yerel halkı birbirine karşı isyana teşvik etmeye ve işgal ettikleri bölgeleri geliştirmeye çalıştılar. Bu çabalar bölgede pek çok değişikliğe neden olmuş, 19. yüzyıl ve sonrasındaki tarihi olayların vuku bulmasını tetiklemişti. Tarihçiler, bahsedilen iki güç arasındaki bu sömürge rekabet dönemi için “Büyük Oyun” (Great Game) terimini kullanırlar. “Büyük oyun” teriminin bilimsel araştırmalarda kullanımı ilk olarak Profesör H. W. C. Davis tarafından 1926 yılında “*The Great Game in Asia (1844-1800)*” başlıklı makalesinde yapılmıştır. Bu terim, Yüzbaşı Arthur Connolly'nin Temmuz 1940'ta Kandahar'daki İngiliz temsilcisi Binbaşı Henry Rawlinson'a gönderdiği mektuptan alınmış ve günümüzde bu rekabetlerle ilgili tarihsel araştırmalarda yaygın olarak kullanılmaktadır (Yapp, 2001: 181).

Yukarıda bahsedildiği gibi, Napolyon tehdidinin ortadan kalkmasından sonra Rusya'nın Türkistan'a ilerlemesi, Hindistan'daki İngilizler için endişe kaynağı olmuştu. 1809 yılında Afganistan kralı ile yaptıkları anlaşma, Afgan kralın iktidardan uzaklaştırılmasıyla sona ermişti. İngilizler, Afganistan'a diplomatik heyetler göndererek Afganlarla ittifakı yeniden ihya etmeye çalıştı. Ancak dönemin Afganistan emiri, Dost Muhammed Han, ülkenin doğu bölgelerindeki Sihlerin ilerlemesinden dolayı İngilizlere kızmış ve aynı sıralarda Afganistan'a gelen Rus heyetleri ile görüşmeler yapmıştı. Bu durumdan endişe duyan İngilizler, 1839'da Afganistan'a saldırarak ülkenin devrik

kralı ve eski dostu olan Şah Şuca'yı tekrar iktidara getirdiler (Rodenbough, 1885: 45). Ayrıca İngilizler kendi nüfuzunu Amu'nun etrafında da yaymak ve bu şekilde Rusların Türkistan'a ilerlemesini engellemek gibi planları da ele almıştı. Bu amaçla İngilizler Dr. Lord adına bir temsilciyi Güney Türkistan'daki Katgan Hanlığına ve diğer Özbek hanların nezdine göndererek Şah Şuca hükümetine itaat etmelerini istemişti. Bölgelerdeki çabaları pek başarılı olmayan Dr. Lord, İngiliz yetkililere Hindukuş ile Amu Derya arasındaki bölgelerin Şah Şuca hükümeti tarafından askeri yoluyla işgal edilmesini önerdi, ancak bu öneri İngiliz hükümeti tarafından kabul görünmemişti. Aynı zamanda İngilizler müzakere etmek amacı ile Buhara Emiri'ne heyetler gönderdi, ama Buhara Emiri, İngiliz temsilcilerini tutuklayıp daha sonra idam etmişti (Lee, 1969: 170; Pirmuradiyan ve Sadiki, 2020: 1746). İngilizlerin bu başarısızlıkları ile eş zamanlı olarak Afgan halkının isyanı da başlamıştı. İsyanların yaygınlaşması nedeni ile İngilizler Afganistan'ı terk etmek zorunda kalmıştır. Ayrıldıktan sonra ülkenin bir önceki emiri olan Dost Muhammed Han'ı tekrar iktidara getirerek onunla Ruslarla işbirliği yapmama konusunda anlaşmalar yapmışlardı.

Bundan sonra İngilizlerin bölgeye ve özellikle Afganistan'a yönelik politikası askeri olmayan bir müdahale şeklinde dönüştü. İktidarda bulunan emirlere mali yardım sağlayarak onları kendi çıkarlarına uygun olarak kullanmaya çalıştılar. Bu yaklaşım Benjamin Disraeli'nin 1874'te iktidara gelmesine kadar devam etmiş ve onun İngiltere başbakanı olarak ortaya çıkmasından sonra bölgede ilerleme politikası takip edilmişti. Bundan dolayı Dost Muhammed Han'ın oğlu ve halefi Şir Ali Han'dan, Rusların Türkistan'daki faaliyetlerini daha iyi takip etmek için Afganistan'ın Kabil, Kandahar ve Herat şehirlerinde İngiliz diplomatların yerleşmesini istemişti. Bu çabaların bir sonuç vermemesi ile Emir Şir Ali Han, Rusların bölgedeki faaliyetlerinden etkilenerek onlara yaklaşması, İngilizler için zor durum yaratmıştı. İngilizler, hatta Osmanlı Padişahını kullanarak Emir'in Ruslara karşı ilgisini değiştirmeye çalışmışlar, ancak bunu başaramamışlardı. Bu nedenle İngilizler 1879'da ikinci kez bir orduyla Afganistan'ı işgal etmişti (Dupree, 1980: 406).

Afganistan'ın ikinci kez askeri işgali, halk ayaklanmalarıyla karşılanmış ve İngilizlerin ülkede daha fazla kalamamıştır. İngilizler, kendilerine karşı kuvvet hazırlamakla meşgul olan Amir Abdul Rahman Han ile iletişime geçerek Temmuz 1880 tarihinde Lyall Antlaşması'nı imzaladı ve onu iktidara getirdiler. Abdurrahman Han, İngilizlerin hükümetini desteklemesi ve yıllık mali ve askeri yardım alması karşılığında ülkesinin dış işlerini onlara bırakmış ve bu şekilde İngilizler Afganistan'ı terk edip Hindistan'a geri dönmüşlerdir (Wyatt, 2011: 9).

Ancak Ruslar, İngiltere ile olan taahhütlerinin aksine Güney Türkistan'a doğru ilerlemeye devam ettiler. 1885'te Afganistan topraklarının bir parçası olan Panjdeh'i işgal ettiler. Panjdeh'in işgali, İngilizlerin Afganistan konusundaki endişelerini bir kez daha alevlendirdi ve Ruslarla müzakerelere girmelerine neden oldu (Ariz, 2003: 53). Bu sırada Rus stratejistleri, Herat'ın İran'a teslim edilmesini ve Rusya'nın nüfuz alanının Hindukuş dağlarına kadar genişletilmesini öneriyordular. Ayrıca İngiltere'ye karşı Afganistan'la dostluk iletişim kurulmasını, Hazar demiryolunun Herat ve Kandahar'a kadar uzatılması gerektiğini söylüyorlardı. Ruslar, Hindistan'a yönelik bu tehditlerini İngiltere'nin Avrupa'daki Rus karşıtı politikasını değiştireceğine ve onları Rusya'nın çıkarlarını içeren kapsamlı bir anlaşma imzalamaya mecbur edebileceğine inanıyorlardı. İngilizler ise, gazetelerine yansıyan Rus propagandasından endişeliydi. Rusların bölgedeki siyasi ve askeri etkisini kullanarak Güney Türkistan'ın Afgan olmayan ahalisini kısıktarak bu bölgeyi Afgan Devletin nüfuzundan çıkartmasından korkuyorlardı (Grigoryan, 2008: 143).

AFGANİSTAN'IN KUZEY SINIRLARININ ÇİZİLMESİ

İngilizler, Hindistan'ı Rusya'ya karşı korumak için birkaç savunma hattı düşünmüş ve bu hatların neredeyse tamamı Hindistan dışında bulunuyordu. Hindistan'dan uzak topraklarda, Türkistan, Afganistan ve İran gibi ülkelerde Rusları durdurmaya çalışıyordu. Çünkü hem Ruslar hem de İngilizler, Rus ordusunun Hindistan sınırlarına yaklaşması durumunda Hintli Müslümanların İngilizlere karşı ayaklanacağına inanıyorlardı. Rus askeri yetkilileri, Hindistan'a doğru ilerlemek için farklı planlar ve yolları öne sürmekteydi. Ünlü planlarından birisi üç aşama ile tasarlamıştı: Birinci aşamada Herat, Maimene, Belh ve Bedahşan'ın işgali. İkinci aşama Keşmir, Kaşgar, Kandahar ve Kabil'e yönelik hareket ve üçüncü aşama Hindistan anakarasının ele geçirilmesiydi (Wyatt, 2011: 13). Ancak İngilizlere göre Ruslar Hindistan'a iki yol ile muhtemelen ilerleyecekti: birincisi Hazar-Çet ve Kızıl-Arvat üzerinden ve ikincisi Hive, Buhara, Semerkant, Mercan'dan Taşkent'e. İngilizler bu ihtimallerden yola çıkarak söz konusu sahalara yakın bölgelerde Rusları engelleceklerini planlamışlardı (Rodenbough, 1885: 116).

Jonathan Lee'ye göre, İngilizler, Amu Derya'ı Rusya'ya karşı doğal bir engel olarak savunma hattı seçmişti. 19. yüzyılın başında Amu'nun güney kıyılarını araştırmak için birçok ajan gönderilerek bölge ile ilgili araştırmalar yapılmıştı. Sonraki dönemlerde İngiliz politikası bu çalışmalara göre ayarlanmış-

tı. Bu bölgeye gönderilen ajanların çoğu, Amu Deryanın doğal bir sınır olarak Hindistan'ın savunması için en iyi seçenek olduğuna inanıyorlardı. Onlar Amu'nun güney kısımlarını Afgan hükümetine katılarak bu şekilde İngiliz etkisi altına alınmasını öneriyorlardı. Ayrıca İngiliz yetkilileri, Belh veya Güney Türkistan bölgesinin Afgan hükümetinin sınırlarını kapsadığını iddia ediyorlardı. İddiaları, bu bölgenin Nadir Şah tarafından ele geçirildiği ve Abul Faiz Han ile anlaşma imzalayarak Buhara'dan ayrıldığını delil göstermekteydiler. Jonathan Lee'ye göre bu algı temelden yanlıştı. Çünkü Nadir Şah bu toprakları, İranlı bir muhacir olarak işgal etmişti ve şimdi Afgan hükümetine teslim edilmesi doğru değildi (Lee, 1969: 144). Yüzbaşı Holdich, Amu Deryanın sınır olarak seçilme düşüncesini destekleyen İngiliz subaylardan biriydi. 1880'de bölgeyi inceledikten sonra fikirlerini ortaya koyan Holdich, Rusların saldırması durumunda, Amu'nun güneyinde bu saldırıya karşı ciddi bir muhalefet olmayacağına inanıyordu. Buna dayanarak, söz konusu bölgelerde Rus etkisinin yayılmasını önlemek için bu bölgeyi İngilizlerin kontrol ve gözetimi altına alınmasını önermekteydi (Rodenbough, 1885: 118).

Bu plan üzerine İngilizler, Afganistan'ın ilk işgalinden sonra Afgan hükümetinin egemenliğini Güney Türkistan'da geliştirmeye çalışmıştı. İngilizlerin anlaşmasıyla yeniden iktidara gelen Dost Muhammed Han, Güney Türkistan'a doğru saldırması için İngiliz tarafından teşvik edilmişti. Açıklandığı gibi o zamana kadar bu bölgeler Özbek hanları tarafından bazen bağımsız bazen de Afgan hükümetine veya Buhara Emirliği'ne yarı bağılı olarak yönetiliyordu. İngilizler, bu hanların iktidarını ortadan kaldırmak ve yerlerine Afgan Devletinin egemenliğini geliştirmek isterdi. Ayrıca Afganistan'ın doğu bölgelerindeki Sih isyanını bastırabilmesi için İngilizler, Dost Muhammed Han'ı bölgeden uzaklaştırmak amacı ile mali destek ve silah yardımı sağlayarak Türkistan'a ordu çekmesine müsaade etmişti (Lee, 1969: 219).

Bu nedenle Dost Muhammed Han 1848'de, oğlu Muhammed Ekrem Han komutasında büyük bir orduyu Türkistan'a gönderdi. Söz konusu ordu, 1850 yılına kadar süren kanlı savaşımlardan sonra Belh'i ele geçirdi. Afgan ordusunun muzaffer ilerlemesi, Rusya ve İran tehlikesine maruz kalan Buhara Emiri Nasrullah Han'ın yardım edememesi için, birçok yerel Hanlık hediye göndererek Afgan hükümetine bağlılıklarını ilan etmek zorunda kalmıştı. Böylece Emir Dost Muhammed Han'ın 1863'te ölümüne kadar süren Türkistan savaşı sonucunda sadece Maimana ve Badahşan, Afgan ordusunun saldırılarını püskürterek bağımsız yönetimlerini sürdürebilmişti. Şimdiye kadar Özbek valilerine ait olan Belh vilayetinin makamı Dost Muhammed Han'ın oğullarının ellerine düştü. Bu saldırılar ve Güney Türkistan idaresindeki değişiklikler, Afgan hükümetinin bu bölgelerde doğrudan hakimiyetinin başlangı-

cı oldu. 1901’de Amir Abdurrahman Han’ın iktidarının sona ermesine kadar bölgedeki Afgan hakimiyeti tam olarak sağlanmış oldu (Noelle, 1997: 87). Ayrıca Güney Türkistan’da Afgan hükümetinin nüfuzunu geliştirmek üzere İngilizler, Afgan emirlerini sınır bölgelerde ve Amu Nehrin güney kıyılarında Peştun aşiretlerini yerleştirmeye teşvik etmişti. Bazı batılı araştırmacılar, İngiliz hükümeti tarafından desteklenen bu projeyi “Yate projesi” olarak adlandırılmaktadırlar. Sir Charles Yate bir İngiliz subayı olarak Peştunları kuzeye nakletme fikrinin savunucularından biriydi. İlk olarak “Afganlaşma” terimini icat etmiş ve 1893’te bir mektubunda şunları yazmıştı: *“Türkmenler veya Ruslar ile yalnızca Maimene Özbekleri, Herati Hazaralar ve Cemşidiler gibi Afgan olmayan kabileler ilişki kurmaya çabalanır. Eğer bu kavimler Afgan kabileler tarafından kuşatılırsa tehlikesi düşer ve bölgede güvenlik sağlanmış olur.”* Yate planının amacı Peştunları bu bölgede Türklerin siyasi, sosyal ve tarımsal yaşamı üzerine hakim kılmaktı (Bleuer, 2016).

Emir Abdul Rahman Han zamanına kadar Peştunların Türkistan’daki yerleşimi, askerler, hükümet yetkilileri ve siyasi nedenlerle bu bölgelere sürgün edilen az sayıda aile ve aşiretten oluşuyordu. Çoğu zaman bu yer değiştirme devlet tarafından zorla yapılmıştır. Ancak Abdul Rahman Han’ın Emirliği döneminde, mali teşviklerin belirlenmesiyle Peştun aşiretlerinin gönüllü olarak kuzey ovalarına nakledilme süreci başlamıştır. Gönüllü kabilelere yönelik olan bağışlar; arsa, seyahat masrafları, hayvanlar ve üç yıllık vergi muafiyetini içeriyordu. Bu bağışlarla sürülen nakil süreci üç yılda Kuzeydeki Peştunların nüfusunu sekiz kata artmıştı. Yani 1885’ten 1888’e kadar 3.500 aileden 40.000 aileye ulaşmıştı. Aynı zamanda Abdul Rahman Han, bir fermanla nakil edilen kabileleri kuzeyden güneye dönmelerini yasaklanmıştı. Emir Abdul Rahman Han’ın nüfus aktarma politikası sonraki yıllarda da devam ederek Peştunların düz ve verimli coğrafyada ve yerli Özbekleri ise tepelerde yerleşmelerine neden olmuştu (Bleuer, 2012: 73).

İngilizler bu bölgeyi Türkistan’dan daha da ayırmak için yeni coğrafi isim kullanmaya başladı. Başlangıçta Hindukuş’un kuzeyi ve Amu’nun güneyi için Türkistan terimini kullanan İngilizler, Amir Şir Ali Han Emirliği’nin başında, Afgan hükümetinin egemenliğini Türkistan’a kadar genişlemesini desteklerken, bu coğrafyanın adını “Afgan Türkistanı” olarak değiştirmişti. 1869’da İngiliz memuru Sir Henry Rawlinson, Afganistan sınırlarına ilişkin yazdığı bir mektubunda, İngiltere’nin siyasi nedenlerle artık Türkistan adını kullanmamasını ve bunun yerine Afgan Türkistanı adını kullanmasını önermişti. Onun bu konudaki önerilerine göre İngilizler, Afganistan için yeni haritalar çizerek Amu Derya’nın kuzey yakasına resmen Rus Türkistanı ve güney yakasına da Afgan Türkistanı adını vermişti (Rahimi, 2022: 118).

Ayrıca İngilizler, Hindistan'daki varlıklarını güçlendirmek için Afganistan'ın kuzey coğrafyasını “bilimsel sınırlarla” Rusya ile donatmaya çalışmıştı. Afganistan'ın kuzey coğrafyası ve Amu Derya üzerinde bilimsel sınırların oluşturulması terimi, İngilizlerin bu bölgedeki önemli projelerinden biriydi (Grigoryan, 2008:143). Bu amaçla Çarlık Rusya hükümeti ile görüşmelere başlamıştır. Afganistan'ın kuzey sınırı, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Grenwell ile Çarlık Rusya'nın Dışişleri Bakanı *Prens Aleksandr Gorçakov* arasında yapılan ciddi ve uzun müzakereler sonucunda 1873 yılında harita üzerinde belirtilmişti (Ariz, 2003: 52-53).

1872 yılının Ekim ayından 1873 yılının Ocak ayına kadar süren bu görüşmeler neticesinde yapılan antlaşmaya göre Afganistan toprakları, Hindistan'daki İngiliz Valiliği ile Türkistan'daki Rus İmparatorluğu'nun nüfuz alanı arasında “tampon” ya da “tarafsız bölge” olarak tespit edilmişti. Bu antlaşmada Kuzey Afganistan için harita üzerinde sınır belirlenmiş ama bu sınır o zamanda sahada tespit edilmemişti. İngilizlerin en hassas oldukları bölge de bu belirsiz sınır idi. Afganistan'ın kuzeybatısında bulunan Türkmen kabileleri, Pamir Dağları ile Hazar denizi arasında uzanan dağ silsilesindeki tek ana geçidi kontrol etmekteydi. Bu durum Tecen, Merv ve Pençdeh'e stratejik önem kazandırarak her iki taraf için hayati bir mesele rolünde idi. Bundan hareketle Rusların 1884 senesinin Mart ayından başlayarak Merv, Serahs ve Yolöten'i işgalinden sonra Pençdeh'e yönelmesi, Afganistan ile sınır çizilmesi ihtiyacını doğurdu. Ancak Rus ve İngilizler, sonraki sınır belirtme görüşmelerinde bölgedeki hiçbir yerel güç ve devletlere yer vermemiş ve bu toprakların sahibi olarak iki taraflı müzakerelere devam etmişti (Karimov, 2021: 388).

Ne Afganistan ne de yerel hanlıkların haberi olmadan 1873 yılında harita üzerinde belirtilen bu sınır, Afganistan tarihinde Amir Şir Ali Han'ın hatı olarak adlandırılmaktadır. Bu hat Amu Derya boyunca, yani Victoria Gölü'nden (Zarkul) Khamab'a kadar 1800 km uzunluğunu kapsamaktaydı (Ariz, 2003: 53). Ancak Afganistan'ın kuzeybatısında bulunan Türkmenlerin yaşadığı bölgeyi bu sınır kapsamıyordu. Dolayısı ile Afganlar ve Türkmenler arasında yaşanan olaylar nedeniyle 1885'te Ruslar Pançdeh'yi işgal etmişti. Bu durum, sınır müzakerelerinin yeniden başlamasına neden olarak 10 Eylül 1885 tarihli Londora Antlaşmasının imzalamasına yol açmıştı. Söz konusu antlaşmada Amu ve Herirod Nehirleri arasında bulunan bölgede sınır belirlenmek için 100 üyeden oluşan bir komisyonun kurulmasına karar alınmıştı. Aynı yılda Rus, İngiliz memurları ve bir Afgan temsilcisinden oluşan komisyon işe başladı. Komisyonun incelemesi üzerine 1887'de altı maddeden oluşan protokolün imzası ile Ridgeway olarak bilinen sınır üzerine taraflar an-

laşmıştı (Karimov, 2021: 388). Daha sonra bu sınır hattı, Zülfikar Vadisi'nden Khamab'a kadar sütunlarla bir yay hattında 450 kilometrelik uzunluğunda çizilmişti. Sahada işaretleme süreci, İngiltere temsilcisi Ridgeway ve Çarlık Rusyası temsilcisi Yüzbaşı Kamrov tarafından dört yılda gerçekleştirilmişti (Ariz, 2003: 53).¹

1885 yılında çizilen bir harita: Orta Asya: Afganistan, İngiliz ve Rus toprakları (<https://www.loc.gov/item/2004629038/?locrl=blogmap>)

1907 ANTLAŞMASI'NIN İMZALANMASI VE REKABETİN SONU

On dokuzuncu yüzyılın sonunda sömürge rekabetleri, büyük güçler arasında ittifaklar sisteminin kurulmasına yol açmıştı. Bu düzenin veya siyasi gelenğin başlatıcısı, Almanya Başbakanı Otto von Bismarck'tır. Fransa, İngiltere, Rusya ve Almanya o dönemde dünyanın önde gelen güçleri arasında yer alıyor ve ittifaklar da genellikle bu güçler ekseninde oluşuyordu. İttifakların halkasında yer alan küçük güçler ise büyük güçlerin çıkarlarına göre kullanılmaktaydı. Yeni ittifak sistemi, dünyadaki siyasi ve askeri kutuplaşma sürecinde bir hızlanmaya neden olmaktaydı. Almanya'nın uluslararası sahnesinde ortaya çıkması ve Osmanlı topraklarındaki etkisinin artması, İngiltere'yi kendisine müttefik arama telaşına düşürmüştü. Başlangıçta İngilizler Almanya ile birleşmek istemiş fakat bu birlik birçok çabaya rağmen oluşturulamamıştı. İngiltere, Rusya'nın düşmanı olan Japonya ile ittifaka girmiş ancak aralarında imzalanan anlaşmaya göre İngiltere, Rusya ile Japonya arasındaki savaşa müdahale etmemiştir. Rusya'nın bu savaşta yenilmesi, söz konusu ülkeyi İngiltere'ye yaklaştırmıştı. Çünkü Japonya'ya karşı alınan yenilginin ardından Ruslar, başka bir savaşı önlemek için İngiltere ile Asya'daki sorunlarını çözmek istemişti. Buna göre aralarında daha önce başlamış olan müzakerelere ciddi bir şekilde dönerek İngilizlerle 1907 antlaşmasını imzaladı (Poryanijad, 2012: 33 – 35).

1. İngiliz komisyon başkanı Ridgeway'ın yardımcısı tayin edilen Charles Yate, sınır tespit çalışmalarına katılmış ve 1888 yılına kadar görev yaptığı Afgan Sınır Komisyonu'ndan mektuplar yazmıştır. Afgan Türkistanı'nda Rus-İngiliz rekabetini tüm açıklığıyla gözler önüne seren bu mektuplar Dr. Resul Şahsi tarafından 2021 senesinde Türkçe'ye çevrilmiştir. Bkz. C. E. Yate, *Afgan Türkistanı'nda Rus-İngiliz Rekabeti Afgan Sınır Komisyonu'ndan Mektuplar*, Çev. Resul Şahsi, Selenge Yayınları, İstanbul 2021.

İngiliz ve Rus temsilcileri arasında 31 Ağustos 1907 tarihinde St. Petersburg’da imzalanan antlaşmada, her iki gücün İran, Tibet ve Afganistan’daki ihtilaflarının çözümüne odaklanmıştı. Bu antlaşmada İran; kuzey, orta ve güney olmak üzere üç bölgeye ayrıldı. Rusların etkisindeki kuzey bölge, İngilizlerin etki alanı olan güney kısmı ve bunların etkisi dışında kalan orta kısım tampon bölge olarak belirlenmişti. Tibet ile ilgili olarak, antlaşmanın taraflarından hiçbirisi içişlerine karışmaması kararlaştırıldı. Ayrıca Tibet’in merkezi olan Lhasa’ya hiçbir taraf temsilci göndermeyeceğine ve ticari işlerini Çin üzerinden yürüteceğine taahhüt ettiler. Ancak antlaşmada İngilizlerin Tibetli yetkililerle ticari temsilcisi aracılığıyla ilişki kuracağı belirtiliyordu (Huntington, 655).

Bu antlaşmanın Afganistan ile ilgili kısmı beş maddeden oluşuyor ve bu ülke İngiliz etkisi altında ama bir tampon devlet olarak kabul edilmişti. Söz konusu antlaşmanın Afganistan ile ilgili maddeleri şöyleydi:

“Orta Asya’da kendi sınırlarında tam güvenlik sağlamayı ve bu bölgelerde güçlü ve kalıcı bir barışı sürdürmeyi taahhüt eden iki ülkenin üst düzey yetkilileri, aşağıdaki antlaşmayı kabul ederler:

1. Madde: Büyük Britanya Krallığı hükümeti, Afganistan’daki nüfuzunu yalnızca barışçıl amaçlarla kullanmanın yanı sıra, Afganistan’da Rusya’ya yönelik tehdit edici eylemlerde bulunmamak konusunda taahhüt eder. Rus hükümeti de Afganistan’ı nüfuz alanı dışında bir bölge olarak tanıdığını beyan ederek bu ülke ile siyasi ilişkilerini İngiliz hü-

kümeti aracılığıyla sürecektir. Afganistan'a herhangi bir temsilci veya ajan göndermemeyi de taahhüt eder.

2. Madde: Büyük Britanya Krallığı, 21 Mart 1905 tarihli Afganistan ve Büyük Britanya Krallığı hükümeti arasında imzalanan Kabil Antlaşmasını dikkate alarak Afganistan ile ilişkisini devam eder ve bu ülkenin iç işlerine karışmayacaktır.
3. Madde: Sınır bölgelerdeki halk içinde yaşanacak olayların çözülmesi için Rus ve Afgan makamları, siyasi olmayan bir bakış açısıyla karşılıklı doğrudan ilişkiler kurabilirler.
4. Madde: Birleşik Krallık ve Rusya hükümetleri, Afganistan ile ilgili ticari işlere ilişkin hususların eşitliği ilkesine saygı göstereceklerini beyan ederler ve İngiliz, bölgede ticari işleriyle ilgili tüm kolaylıklarını sağlanacağını kabul ederler. Karşısında Rus etkilileri de aynı hususlarda çaba gösterip ticaretin genişletilmesi için çalışacaktır. Afganistan'da ticari temsilcilere ihtiyaç duyulduğu taktirde, iki hükümet Afganistan Emiri'nin özerklik haklarını dikkate alarak gerekli işler üzerinde anlaşacaktır.
5. Madde: Bu anlaşma, ancak İngiliz hükümetinin Afganistan Emiri'nin kabul ettiğini Rus hükümetine resmen ilan ettiği tarihten itibaren geçerli olacaktır." (Terenzio, 1980: 188-189).

1907 anlaşmasından sonra Rusya bölgedeki faaliyetlerini gizli bir şekilde sürdürmüşse de ancak bundan sonra bölgede iki güç arasında ciddi bir çatışma yaşanmamıştır. Bölgede Almanya ve Osmanlı tehdidinin ortaya çıkması bu ittifakın oluşumuna neden olmuştu. Aslında söz konusu anlaşmanın imzalanmasındaki asıl sebep olan bu tehdit, Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile kendisini gerçek olarak göstermişti. Birinci Dünya Savaşı ve Rusya'daki Ekim Devrimi'nden sonra uluslararası ilişkilerde yeniden değişiklikler meydana geldi. Rusya ve İngiltere arasındaki rekabetin sahası olan İran ve Afganistan gibi ülkeler bağımsızlıklarını elde etmiş ve sonraki dönemlerde dünya güçlerinin oyunları farklı biçimlerde devam etmiştir (Terenzio, 1980: 184).

SONUÇ

19. yüzyıl boyunca ve hatta sonrasında, İngiltere, Fransa ve Çarlık Rusya dahil olmak üzere o dönemin önde gelen güçlerinin sömürgeci çıkarlarına dayalı olarak önemli küresel gelişmeler meydana gelmişti. Bu güçler kendi çıkarlarını güvence altına almak veya sömürgeci rakiplerinin çıkarlarına saldırarak için zayıf toplumların içişlerine doğrudan veya dolaylı şekilde müdahale

D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D8%A7%D8%B2-%D8%A8%D8%B1%D8%AF%DA%AF%D-B%8C-%D8%AA/.

Central Asia: Afghanistan and her relation to British and Russian territories (1885), New York: G.W. & C.B. Colton & Co. <https://www.loc.gov/item/2004629038/?locId=blogmap>.

Christian Bleuer, Ch. (2012). State-Building, Migration and Economic Development on the Frontiers of Northern Afghanistan and Southern Tajikistan. *Journal of Eurasian Studies*, Volume 3, Issue 1, Pages 69-79. <https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1016/j.euras.2011.10.008>

Dupree, L. (1980). *Afghanistan*.

el- Hüseyini, M. (T. Y). *Tarih-i Ahmed Şahi*, İsfahan: İsfahan Qayame Araştırma Merkezi.

Enayetullah Rıza, E. Asya-i Merkezi. *The Centre for the Great Islamic Encyclopedia*, <https://www.cgie.org.ir/fa/article/239759/%D8%A2%D8%B3%DB%8C%D8%A7%DB%8C%D9%85%D8%B1%DA%A9%D8%B2%DB%8C> .

Ferhad Poryanişad, F. (2020). Mesalih-i Kerardad-i 1907. *Feslname-i İlmi Tarih*, 4 (12), ss. 25-45.

Grigoryan, V. (2008). *Zuhur-u Afganistan Nevin*. Çev. Muhammed Ali Kermani, Tahran:

Huntington, E. *The Anglo-Russian Agreement as to Tibet, Afghanistan, and Persia*, <http://about.jstor.org/participate-jstor/individuals/earlyjournal-content>.

Karimov, H. (Temmuz/July 2021). Rusya ve İngiltere Arasındaki Büyük Oyun'un Doruk Noktası: Kuşku Savaşı. *Genel Türk Tarihi Araştırma Dergisi*, Cilt/Volume 3, Sayı/Issue 6, ss. 385-400.

Lee, J. (1996). *The Ancient Supremacy: Bukhara, Afghanistan and the Battle of Balkh (1731 – 1901)*. New York.

Mujib al-Rahman Rahimi, M. (2022). *Vakavi Güftuman-i Şekilgiri-i Devlet der Afganistan*, Kabil: Amiri.

Noelle, C. (1997). *State and Tribe in Nineteenth Century Afghanistan: The Reign of Amir Dost Muhammad Khan (1826 – 1863)*, New York, Routledge.

Pirmuradiyan, M. ve Sadiki, V. (2012). Nigerişi ber Tehevullat-i Asya-i Miyan-e der Kern-i 19. *Peyami Beharistan Dergisi*, 4 (14), ss. 1726-1748.

- Rodenbough, T. (1885). *Afghanistan and the Anglo-Russian Dispute* (1885), New York: G. P. Putnam Sons.
- Roux, J. (2001). *Orta Asya; Tarih ve Uygarlık*. çev. Lale Arslan, İstanbul, Kabalcı Yayın Evi.
- Saray, M. (1984). Türkistan'da Rus-İngiliz Rekabeti. *Tarih Dergisi*, Sayı 34, ss. 397 – 416.
- Tallis and Rapkin Map of Independent Tartary (Central Asia), 1851, <https://www.geographicus.com/P/AntiqueMap/IndependentTartary-tallis-1851>
- Taşagıl, A. (2012), Türkistan, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 41, ss. 556-560.
- Terenzio, P. (1980). *Rekabet-i Rus ve İngiliz der Afganistan ve İran*, Farsçası: Abbas Adharin, Tahran, Tercuma-i Kitap.
- Wyatt, M. (2011). *Afghanistan and The Defence of Empire: Diplomacy and Strategy during the Great Game*. London, I.B.Tauris & Co Ltd.
- Yapp, M. (2001). The Legend of the Great Game. *The British Academy*. pp. 179-198.
- Yate, Ch. (2021). *Afgan Türkistanı'nda Rus-İngiliz Rekabeti; Afgan Sınır Komisyonu'ndan Mektuplar*. Çev. Resul Şahsi, İstanbul, Selenge Yayınları.

ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK VE EDEBİYAT İLİŞKİSİ: SEVİM BURAK'IN AH YA RAB YEHOVA ÖYKÜSÜ ÖRNEĞİNDE

Yasaman Gonagova*

Özet

Çokkültürlülük kuramı, yirminci asrın ikinci yarısından sonra dünyada yaşanan siyasi ve kültürel değişiklerin, bu değişikliklerin yarattığı karmaşık ve çözümü zor olan olayların, bu olaylar sonucu ortaya çıkan tartışmalara çözüm yolu bulmak için ortaya çıkmıştır. Çokkültürlülük, farklı din, dil, ırk, inanç ve medeniyetlere sahip olan insanların aynı toplumda, birlikte yaşamasıdır. Bu farklı kültüre sahip insanların birlikte yaşaması zaman zaman bazı problemlere de neden olmaktadır. Gelişmiş toplumlarda çokkültürlülüğün beraberinde getirdiği sorunlar ortadan kaldırılarak bu farklılığın kültürel zenginliğe dönüşmesi yolunda çalışmalar yapılmakta ve güzel sonuçlar elde edilmektedir. Lakin bütün çokkültürlü yapıya sahip toplumların yaşanan sorunların üstesinden aynı şekilde geldiğini söylemek mümkün değil. Kültürel farkların ortaya çıkardığı problemleri halletme yolunda farklı alanlarda çalışmalar yapılmaktadır ki bunlardan biri de edebiyattır. Yazarlar ürettikleri edebi eserler vasıtasıyla sorunları dile getirmekte, okurlarla empati yapma, kendisini başkasının yerine koyabilme duygusu oluşturmakta ve böylece toplumsal iyileştirmeye etki edebilmektedirler. Çokkültürlü topluma sahip olan devletlerden biri de Türkiye'dir ve Türk edebiyatında da olumlu veya olumsuz yönleriyle bu konun üzerinde durulmuştur. Bu tarz eserlerden biri de Se-

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi/ yasemen.qonaqova@gmail.com / ORCID: 0000-0001-6482-9713

vim Burak'ın *Ah Ya Rab Yehova* adlı öyküsüdür. Bu yazıda hem çokkültürlülük kuramı üzerinde durulmuş hem de adı geçen eserde bu kuramın izleri bulunmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çokkültürlülük, Edebiyat, Sevim Burak, Yanık Saraylar, Ah Ya Rab Yehova

Abstract

The theory of multiculturalism emerged as a result of the political and cultural changes that took place in the world after the second half of the twentieth century, the complex and difficult to solve events created by these changes and the search for a way to resolve the debates that arose as a result of these events. Multiculturalism is the living together of people with different religions, languages, races, beliefs and civilizations in the same society. Living together of people with these different cultures sometimes causes some problems to arise. In developed societies, efforts are being made to eliminate the problems brought by multiculturalism and to transform this difference into cultural richness and good results are being achieved. However, it is not possible to say that all multicultural societies overcome the problems in the same way. Studies are being carried out in different fields to solve the problems caused by cultural differences, one of which is literature. While writers express problems through the literary works they produce, they create empathy in readers and a sense of being able to put themselves in someone else's shoes and thus they can affect social improvement. One of the states with a multicultural society is Turkey, and the positive or negative aspects of this issue have been emphasized in Turkish literature. One of such Works is Sevim Burak's story titled *Ah Ya Rab Yehova*. In this article, the theory of multiculturalism is emphasized and traces of this theory are tried to be found in the mentioned work.

Keywords: Multiculturalism, Literature, Sevim Burak, Yanık Saraylar, Ah Ya Rab Yehova

GİRİŞ

İnsanı sosyal varlık yapan onun diğer insanlarla olan etkileşimli yaşamıdır. Bu etkileşim ve birinin diğerine tesir etmesi alan olarak hem yakın hem de geniş coğrafyayı içerir. İnsanların, onların ait oldukları kültürlerin, me-

deniyetlerin birbirini etkilemesi, karşılıklı alışveriş tarihin farklı dönemlerinde mevcudiyetini korumuştur. Kültürlerin birbirine tesiri ve etkisi olumlu ve olumsuz yanları içerisinde barındırır. Farklı özelliklerin benimsenmesi kültürel çeşitliliğe yol açarken taraflar arasında oluşabilecek karmaşayı da beraberinde getirebilir niteliktedir. Günümüzde modernizmin teknolojiyi olumlu anlamda ileriye taşımasıyla etkileşim ve iletişimi sadece komşu ve birbirine yakın toplumlardan alarak kilometrelerce uzağa taşıyabilmiştir. Bugün dünyanın bir ucundan diğer ucunu izleyerek birçok şey hakkında bilgi sahibi olunabilir. Teknolojinin bize sunduğu bu imkanlar sayesinde kültürlerin birbirine tesir alanı bundan asırlar öncesine göre kat kat artmıştır. Bu artış homojen yapıya sahip olan toplumların zamanla heterojen topluma dönüşmesini sağlamıştır. Bahsi geçen dönüşüm süreci beraberinde konuşulması ve üzerinde durulması gereken problem ve süreçleri doğurmuş, bütün bunları ifade edecek çokkültürlülük kavramının ortaya çıkışını tetiklemiştir. Çokkültürlülük kavramı bütün toplumlarda eş zamanlı bir şekilde ortaya çıkmamış olsa da heterojen yapı, toplumların kendi kültürlerine bu kavramı transfer etmesine sebep olmuştur.

Türkiye de heterojen toplumlar sırasına dahil edilebilir olduğundan burada da çokkültürlülük kavramı ve onun içeriğini kapsayan meselelerden bahsedilebilir. Türkiye'deki çokkültürlülüğün kökleri Osmanlının bir imparatorluk oluşuna bağlıdır. Zamanında üç farklı kıtada hakimiyetini sürdüren Osmanlının miras bıraktığı farklı kültürlerin barındığı toplumsal yapı Türkiye Cumhuriyeti'nde de varlığını sürdürmüştür. Kültürel çeşitlilik ve zenginlik sanatta olumlu olarak karşılanırsa da bazı sorunların oluşumuna da sebep olur. Bunlar arasında ırkçılık, ayrımcılık, dışlanma, üstünlük, hoşgörüsüzlük gibi problemler gösterilebilir. Politik, sosyolojik anlamda çokkültürlülüğün bu tarafları üzerinde durulabilir. Bu çalışmada çokkültürlülüğün politik ve sosyolojik anlamlarından ziyade edebiyatta işleniş üzerinde durulacak, Sevim Burak'ın *Ah Ya Rab Yehova* isimli hikayesi örneğinde gösterilmeye çalışılacaktır. Öncelikle çokkültürlülük kavramından kısaca bahsedilecek, daha sonra edebî metin incelemesine geçilecektir.

ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK

Sosyal bilimlerde mevcut olan pek çok kavram vardır. Bu kavramlar toplumsal alanda varlığını sürdüren farklı problemleri nitelendirmek, onlara ışık tutmak ve anlamak için vardır dersek yanlış olmayız. Bahsi geçen kavramlar bütün toplumlarda eş zamanlı üretilmese de bütün toplumları kapsayabi-

lır. Toplumun kendisi bir kavram üretmese de başka toplumların ürettiği kavramların ifade ettiği sorunlara sahip olmasından dolayı üretilen bu kavramları başka bir toplumdan transfer ederek kullanabilir. Bu, üretici olmayan toplumun kavramın ifade ettiği anlamsal sorunlara sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Bu sorunların varlığı sebebiyle başka bir toplumda üretilen kavram diğer toplumda sorunları anlamak ve çözmek için kullanılır. Bu anlamda çokkültürlülük kavramını da Türk toplumuna transfer olunan kavramlardan sayabiliriz.

“Çokkültürlülük politik açıdan farklı ülkelerde farklı şekillerde ve yine ülkelerin tarihsel ve toplumsal bağlamı içerisinde ele alınabildiği gibi, teorik anlamda da farklı düşünceler veya teorik perspektifler bağlamında kavram ele alınmıştır” (Yanık, 2013, s. 237). Ülkelerin toplumsal yapısındaki çokkültürlülük tarihsel sürece dayanmaktadır. İmparatorluk dönemlerinde ülkenin kapsadığı coğrafi alanın büyüklüğü toplumsal çeşitliliği de beraberinde getirir. Bahsi geçen dönemde bu farklılıklar sorun teşkil etmese de ulus-devletlerin ortaya çıkışı ile bu farklılıklar kültürel çeşitlilikten toplumsal soruna dönüşebilmiştir. Çokkültürlülük kavramının ortaya çıkışı da bu dönüşümden kaynaklanmaktadır.

“‘Çokkültürlü’ ve ‘çokkültürlülük’ yeni ortaya çıkmış terimlerdir. Sıfat olarak ilk kez 1941 yılında İngilizcede eski milliyetçiliklerin bir anlam ifade etmediği, önyargısız ve bağımsız bireylerden oluşan kozmopolit bir toplumu nitelemek için kullanıldı. İsim olarak da 1970’li yılların başlarında Avusturalya ve Kanada’da bu toplumların bir özelliği olan kültürel çeşitliliği teşvik eden devlet politikaları için kullanıldı (Doytcheva, 2009, s. 15).”

Çokkültürlülük kapsamında yapılan çalışmalarla farklı sebeplerden ortaya çıkan kültürel farklılıkların toplum içerisinde soruna dönüşmemesi ve farklılıkların birlikte yaşayabilmesi için çözüm yolları aranmaktadır. Tarihin farklı zaman dilimlerine bakıldığında dünyanın farklı köşelerinde birbirinden bağımsız şekilde varlığını sürdüren toplumların olduğu görülür. Yaşadığımız dönemden birkaç asır öncesine kadar etkileşim ve iletişim araçlarının bugünkü kadar etkili olmayışı toplumlararası ilişkilerin neredeyse hiç olmadığını, yüzeysel seviyede kaldığını söylememize imkân sağlamaktadır. Bu sebepten dolayıdır ki bahsi geçen dönemlerde dünyanın farklı coğrafyalarında yaşayan insan grupları kendilerine has ve henüz başkalarından etkilenmeyen kültüre sahip olmuşlardır. Bugün etkileşim kanallarının kapsama alanının büyümesi ile homojen bir toplumun varlığından neredeyse bahsedilemez. Ulaşım araçlarının gelişmesi, deniz yolculuğunun ileriye doğru yol alması toplumlararası münasebeti kıtalararası ilişkiler boyutuna taşıyabilmiştir. Bu hadiselerden

sonra kültürlerarası etkileşim okyanusları aşmış, toplumlar arasındaki setleri yıkabilmiştir. Yeni coğrafi keşifler beraberinde keşfedilen topraklarda sömürgecilik dönemini de başlatmıştır. Sömürgecilik siyaseti uygulanan toplumlarda sömüren tarafın sömürülen tarafa baskısının daha fazla olduğunu söylersek yanılmış olmayız. Baskın tarafın sömürgeci olması bu kültürün yerli kültürden etkilenmediği anlamına gelmez. Kültürlerarası bu etkileşim sadece iki tarafla da yeterli kalmaz. Coğrafi keşifler aynı zamanda ticaret yollarının yenilenmesine, uluslararası ticaret ağının genişlenmesine ve ekonomik ilişkiler sayesinde yeni keşfedilen topraklardaki kültürün diğer kültürler arasına girmesine de vesile olur. Yeni topraklara insani göçün başlaması kültürel göçü de hızlandırmıştır. Daha önce toplumların birbirine tesir edebilmesi için coğrafi anlamda bir yakınlık gerekmekteydi. Ancak bugün farklı coğrafi konumda olan toplumlar internet ve televizyon aracılığıyla başka toplumların kültürü, yaşam şekli, dili, adetleri ile tanışmakta ve etkilenmektedirler. Modern dünyada kültürel kaynaşmanın hızlanmasının bir diğer sebebi ekonomik koşullardır. Ekonomik anlamda yaşam seviyesi daha düşük olan ülkelerdeki bireyler ekonomik şartların daha iyi olduğu ülkelere göç etmekte. Bu göçle birlikte hem gidilen ülkenin kültürüne entegre olunur, hem de göç eden kişiler kendi kültürlerini göç ettikleri ülkelere götürürler. Bu sebepten günümüzde kültürlerarası karşılaşma ve kaynaşma eski zamanlara göre daha fazladır.

Kültürlerarası etkileşimin artması kültürel anlamda zenginliğe sebep olsa da dünya düzenindeki bu değişimin toplumlar arasındaki adalet kavramına olumsuz etkisinden bahsedilebilir. Özellikle sömürgecilik faaliyeti gösteren toplumların sömürge altında tuttuğu coğrafya ve toplumlar üzerinde hegemonya kurmaya çalışması, baskı altında tutulması, etnik ayrımcılığın yapılması kültürel çatışma ve kaosa, etnik kavgalara, iç savaşlara kadar olumsuz yanları barındırmaktadır. Bütün bunlara değinilmesinin başlıca amacı bugün hakkında bahsedebileceğimiz çokkültürlü toplumların oluşmasının sosyal ve tarihi olaylarda nasıl bağlantılı bir şekilde ilerlediği hakkında küçük öngörü sunabilmektir. Kavramı, içeriğini, oluşumunu anlayabilmek adına tarihsel arka plana bakılması gerektiği düşüncesindeyiz.

Bugün çokkültürlü toplum denildiğinde bünyesinde birden fazla ulusal ve etnik kültüre sahip bireyleri barındıran devletlerin kastedildiği açıkça görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti de çokkültürlü yapıya sahip devletlerden biridir. Türkiye’de çokkültürlülüğü destekleyen esas etmenlerin başında ülkenin coğrafi konumu, siyasi tutumu ve tarihsel yaşantısı gelmektedir. Türkiye’deki çokkültürlü yapının sebebi olarak genel anlamda dünyada II. Dünya Savaşı’ndan sonra başlayan bir göçün tesiri görülebilmektedir. “Ülkemiz, II. Dünya Savaşı öncesi yaşanan göç dalgasından çok fazla etkilenmemiş ol-

makla birlikte, gerek Nazi zulmünden kaçan Musevilere kucak açmak suretiyle, gerekse sanayisi gelişmiş ülkelere (özellikle Batı Almanya'ya) misafir işçiler göndermek suretiyle kültürel hareketlilikten payını almıştır" (Balı, 2001, s. 199). Bahsi geçen olaylar elbette ki kültürel çeşitliliğin artması anlamında önemlidir. Ama bu süreçlerden çok daha önce tarihsel süreci sebebiyle Türkiye Osmanlı imparatorluğu zamanında farklı etnik, din, dil ve kültüre sahip milletlerin birlikte yaşadığı bir devlet olarak bilinmektedir.

Çokkültürlü topluma sahip çağdaş devletlerin yaşayabileceği başlıca sorunlardan biri kültürlerarası çatışmalardır. Bu çatışmalar kendini farklı şekillerde gösterebilir. Başka bir devlet tarafından işgal edilmiş toprakların yerli halkları özgürlüklerini elde etme amaçlı karşı tarafla açık savaşa girebilirler. Sömürge yönetimindeki toplumlar bu sömürgeci kurtulmak için bir başkaldırı gerçekleştirebilirler. Ekonomik şartlar yüzünden kendi vatanından daha iyi ekonomik koşullara sahip başka bir ülkeye göç eden azınlıklar yerleştikleri bu yeni topraklarda yerlilerle eşit hak talep edebilirler. Bir ülkenin nüfusunun yarısına yakınına oluşturan bir etnik grup ile diğer kısmı oluşturan başka bir etnik grup arasında otoriter toplum olma amaçlı bir karşı durma iç savaşa sebebiyet verebilir. Yukarıda bahsedilenler çokkültürlü toplumların yaşayabileceği temel sorunlar olarak gösterilebilir.

Çokkültürlü bir yapıya sahip Türkiye'de yukarıda bahsi geçen ciddi olayların oluşmamasının esas sebebi burada yaşayan halkların yüzyıllardır birlikte yaşamasıdır. Türkiye'de çokkültürlülüğün oluşturduğu derin sorunlar olmasa da daha az bir kısmı temsil eden etnik kimliklerin diğerlerine göre kendilerini dezavantajlı konumda hissettikleri söylenebilir. Ali Şafak Balı, bu tarz sorunları görmeyen ve çözmenin gerekli olduğu düşüncesindedir. En uygun çözüm yolu olarak ise "demokrasiyi geliştirmek" olduğu fikrini ileri sürmektedir (Balı, 2001, s. 202).

Çokkültürlülüğün olumlu taraflarının yanında olumsuzluklarından da bahsedenler vardır. Mustafa E. Erkal'a göre, çokkültürlülük bir çeşitlilik veya zenginlik olarak kabul edilemez. Bazı devletlerin parçalanması içerisindeki çokkültürlü yapıdan kaynaklanmaktadır (Erkal, 2005, s. 203). Yazar, çokkültürlülüğün bir gelişmişlik işareti olduğunu düşünmemektedir. Ona göre bir toplumda uygulanan çokkültürlülük politikaları fert ve sosyal grupları kutuplaştırma özelliklerine sahiptir. "Çokkültürlülük bir gelişmişlik göstergesi değildir. Oldukça homojen toplumlarda uygulanmak istenen çokkültürlülük politikaları fert ve sosyal grupları kutuplaştırır. Biz ve öteki kutuplaşmasını doğurur. Bu kutuplaşma bazı hallerde sosyal gerçeklerden de kaynaklanmayabilir. Başka bir ifade ile yapay bir etnikleştirme olabilir" (Erkal, 2005, s. 204). Çokkültürlülüğün etnik çatışma yaratabileceği konusu gerçek olabi-

lır. Ama yazar burada çokkültürlülüğün sadece olumsuz, ayrıştırıcı tarafına bakmakta, oraya odaklanmaktadır. Çokkültürlülüğün bu ayrıştırıcı tarafının bugünün çağdaş devletleri için tehlike arz edebileceği gerçeği inkâr edilemez. Ama düşüncemize göre çokkültürlülüğün bu olumsuz tarafının varoluşu bizim onu tamamen görmezden gelmemize sebep değildir. Bugün var olan herhangi bir kavram, eylem, görüş ve düşüncenin olumlu veya olumsuz pek çok yanı vardır. Olumsuz tarafının tehlikeli oluşu bu kavramdan ve onun olumlu yönlerinden tamamen vazgeçilmesi gerektiği anlamına gelmez. Evet, çokkültürlülük politikaları düzgün bir şekilde yürütülmediği takdirde baş edilemez sonuçlar doğurabilir. Lakin bu uygulamanın bizzat çokkültürlü yapıya sahip devletlerin kendi gözlemleri ve çözüm yolu bulmaları, dış müdahale olmadan kendi toplumsal yapılarına uygun bir şekilde sürdürmeleri doğrultusunda güzel sonuçlar elde edebileceği kanaatindeyiz. Düşüncemize göre, bunun için atılması gereken ilk adım toplumsal bilinçlendirmedir. Bu da sadece eğitim seviyesinin artmasıyla mümkündür. Çokkültürlü yapıya sahip devletlerin parçalanması veya iç karışıklıkla karşılaşmasının başlıca sebebi, dış müdahaleler sonucunda farklı etnisitelerin birbirini ötekileştirici yaklaşımlarıdır. Bilinçli ve eğitilmiş bir toplum dıştan veya içten yapılan müdahalelere akıllıca cevap verebilecek kapasiteye sahip olursa, işte o zaman çokkültürlülük bir tehlike olmaktan çıkar ve bir zenginliğe dönüşür.

ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK VE EDEBİYAT

Sanat açısından baktığımız zaman çokkültürlülüğün sanat dallarına çeşitlilik kattığı görülmektedir. Çokkültürlülük edebiyatta da pek çok eserde kullanılan önemli temalardandır. Bu tema vasıtasıyla edebi eserlerde kimlik sorunu, yabancılaşma, geçmişe geri dönüş, farklı kültüre sahip toplumların birlikte yaşam yolculuğu, kültürlerarası kaynaşma ve iletişim sorunları dile getirilmektedir. Sosyal etkileşimin artması kültürlerarası ilişkilerin artmasını da beraberinde getirmiş ve böylelikle kültürlerarası ilişkiler ileri boyuta taşınmıştır. Bu karşılıklı ilişkilerin kültürel zenginlik oluşturmaları işin olumlu tarafını yansıtırken, toplum içi sorunları ortaya çıkarması da olumsuz tarafı olarak kabul edilebilir. Azınlıkların toplumun sayıca daha fazla olan diğer etnisiteler tarafından dışlanması ve ötekileştirmesi çokkültürlülük temalı edebi metinlerin konusu haline gelmiştir.

Türk edebiyatının tarihsel sürecine bakıldığında farklı dönemlerde çokkültürlülük temasının eserlere konu olduğunu görmek mümkündür. Tanzimat döneminin eserlerinde farklı millî, dinî mensubiyete sahip azınlıkların

birer edebi kahramana dönüştüğü söylenebilir. Bu dönem yazarları eğitilmiş, Batı kültürü ile ilgili detaylı bilgiye sahip kişiler olduğundan ve aynı zamanda çokkültürlü bir yapıya sahip imparatorlukta yaşadıkları için eserlerinde bu konuya değinmiş olmaları normal olarak kabul edilebilir. Nitekim bunu, çoğunlukla İstanbul'da yaşayan farklı azınlıkların topluma ve yaşama renklilik ve çeşitlilik katan hayatlarının konu edindiği Tanzimat dönemi eserlerde görmek mümkündür.

Türk edebiyatının farklı dönemlerinde çokkültürlülüğün ele alınışındaki farklılıklar dikkatten kaçmamaktadır. Alev Önder'e göre 1911 yılından sonra milliyetçi yazarlar bir vatandaşlık modeli yaratmaya çalışmışlardır. Nihal Atsız gibi bazı milliyetçi yazarların eserlerinde yabancı karakterler olumsuz bir şekilde tasvir edilmişlerdir. Önder'e göre 1950 yılından sonra Marksist yazarların eserlerinde yabancı karakterler milliyetlerine veya dini kimliklerine göre ayrılmamış, Kapitalizm karşısında bütün insanların hakları eşit şekilde savunulmuştur. 1960 yılından sonra yazarlar çokkültürlülüğe tarihsel bir açıdan bakarak Anadolu'da barışçıl bir ortamın olması gerektiğini savunmuşlardır (Önder, 2017, s. 363).

Eserlerinde çokkültürlülüğün bahseden yazarlardan biri de Sevim Burak'tır. Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatının önemli yazarlarından biri olan Sevim Burak Müslüman bir baba ile Yahudi bir annenin ikinci çocuğu olarak İstanbul'da doğar. Babası bir gemi kaptanı, annesi ise Yahudi ailesinin bir kızı olmuştur. Yazarın annesi Anne Marie Mandil savaş sebebiyle Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden bir ailenin kızıdır. İstanbul'da yazarın babası Seyfi Kapitan'la tanışarak evlenir. Bu evlilikten Sevim Burak ve ablası Nezahat Hanım doğar. Yahudi olduğu için aile tarafından zor kabul edilen Anne Marie hayatı boyunca bu dışlanmayı hep görür. İslam'ı kabul eden Anne Marie Aysel Kudret ismini alır. Babaannesinin ve dedesinin yanında büyüyen yazar, muhtemel ki onların da tesiriyle annesinin Yahudi kökenli oluşundan utanarak bunu gizleme çabası içerisinde olmuştur. Bu davranışından dolayı sonradan çok pişman olduğunu dile getiren yazar, geç de olsa annesini ve onun neler çektiğini anlatabilmek adına annesiyle ikisi için bir yazı dili oluşturmuştur.

Eserlerinde çokkültürlülük temasının işlenmesi onun farklı kültürlerle sahip bir anne babanın çocuğu olması ile alakalı olabilir. Sevim Burak'ın çokkültürlülüğün bahseden en meşhur eseri *Yanık Saraylar* kitabına dahil olan *Ah Ya Rab Yehova* adlı öyküsüdür. *Ah Ya Rab Yehova* öyküsünü annesi için yazmıştır. Öykünün ilk sayfasında "Annem'e" diye bir yazıya rastlıyoruz ki bu da öykünün annesine ithaf edildiğine bir delil olabilir. Yukarıda bildirildiği gibi Yahudi bir anneye sahip olan Sevim Burak, çocukluğunda bundan utanmıştır. Öyküye bakıldığı zaman yazarın bu pişmanlığının ortaya çıkışını gör-

mek mümkündür. Öykü karakterleri, onların yaşam şekli ve mevcut durumları yazarın kendi biyografisini anımsatmaktadır.

Ah Ya Rab Yehova öyküsü 1964 yılında yazılmıştır. Konusu Yahudi bir kız olan Bayan Zembul ile Müslüman olan Bilal'in yasak ilişkisinden, bu ilişkiden doğan bir çocuktan ve Bayan Zembul'un ölümünden bahsetmektedir. Öykü Bayan Zembul Allahanatı'nın ölüm tarihinin verilmesi ve onun cennete giderek orada ebedi rahatına kavuştuğunu bildiren bir yazıyla başlar. Zembul'un ölüm tarihi 7 Temmuz 1931'dir. Yedi rakamının bu önemini kullanan Burak, kahramanını yedinci ayın yedinci günü öldürür. Dikkat çeken bir diğer özellik Zembul'un öldüğü yılla yazarın doğduğu yılın aynı olmasıdır. Buradan yola çıkarak hikâyenin biyografik özellikler taşıdığını söylemek mümkündür. Her ne kadar doğan çocuk erkek olsa da Bayan Zembul hayat hikâyesi dikkate alındığında yazarın annesine benzemektedir. Onun gibi ömrü boyu taşıyacağı bir günah işleyerek kendi dininden olmayan birini sevmiş ve onunla evlenmiştir. Ve hayatı boyunca bu suç onu rahat bırakmamıştır. Ama yazar karakterini-Zembul'u kutsal bir günde yedinci ayın yedinci gününde öldürerek onu kutsallaştırmış, aslında düşünüldüğü gibi günahkâr olmadığını göstermeye çalışmıştır. “Burada mefdunsun bayan Zembul/ Çabuk soldun ey goncai gül/ Melekler eder seni kabul/ Cennette ebedi rahatını bul” diyerek Zembul'un cennete gittiğine dair mesaj verir (Burak, 2017, s. 59).

Zembul Allahanatı, Bilal ile yasak aşk yaşadığı için ailesi tarafından istenmeyerek terk edilir. Evli olmadığı halde biri ile ilişki kurmasına ve ilişki kurduğu bu kişinin Yahudi olamamasına kızan ailesi onu son günlerine kadar kabul etmez. Lohusa yatağında son günlerini yaşayan Zembul gözü yollarda ailesini bekler. Bu sahnede yazar yeniden Tevrat'a müracaat eder. Zembul'un bu çileli bekleyişini Tevrat'taki Nuh Peygamberin bekleyişine benzetir:

“[Nuh] daha sonra su[yun] yeryüzünden azalıp azalmadığını görmek için güvercini gönderdi. Güvercin, ayağını koyabilecek bir yer bulamadığı için ona [Nuh'a], gemiye geri döndü; zira su[lar] [hâlâ] bütün yer yüzünde duruyordu. [Nuh] elini uzatarak onu [güvercini] aldı. Onu yanına, gemiye soktu. [Nuh] benzer şekilde bir 7 gün daha sabretti. Daha önce yaptığı gibi, [güvercini] gemiden tekrar gönderdi... (Gaon, 2018, 315).”

Hikâyede Zembul'un bekleyişi ise şöyle aktarılır:

“Ve yedi gün bekledi
Ve diğer yedi günü bekledi
Bayan Zembul Allahanatı
Ve diğer yedi günü daha bekledi
Yedi yıl bekledi

Bayan Zembul Allahanati
 Ve diğer yedi yıl daha bekledi
 Yedinci yılın yedinci ayında
 On yedinci gününde
 Yedinci saatinde.....” (Burak, 2017, s. 59)

Hikâyedeki bu kısımda bahsi geçen “yedinci ayın on yedinci günü” yine Tevrat’taki Nuh peygamber hikâyesine yapılan göndermedir: “Gemi, 7. ayın 17. gününde Karda Dağları (Cibalü Karda) üzerine oturdu” (Gaon, 2018: 314-315). Bu bekleyişin ardından kapı çalınır ve Zembul’un ağabeyi İsrail Allahanati içeri girer. Saçları ve ellerinin üstündeki tüyleri kırmızı olarak verilen İsrail Allahanati kız kardeşinin yaptığı hareketten dolayı utanç içindedir ve yüzünü yerden kaldıramaz. Kardeşinin büyük günah işlediğine inanır ve bu günah yüzünden sonu yanmak ve ateş olacaktır. Bütün bunları niye yaptığını sorduğunda kardeşi nişanlısını sevmeyişini, Bilal’i gördüğü zaman onun yüzünde Rab’bı gördüğünü söyler ve Rab’bın hatırı için ondan bir söz ister: “Rica ederim babamın oğlunun oğlu, benim oğlumun oğluna düşman olmayacaktır ve Bayan Zembul Allahanati oğlunu öptü ve şöyle dedi-Bak, oğlumun kokusu, onu koklayın, ona iyilik edenler iyilik, kötülük edenler kötülük bulsunlar” (Burak, 2017, s. 61). Hikâyenin bu bölümünde de yine yazarın kendi hayatından benzerliklerin varlığından bahsedilebilir. Bayan Zembul’u görmeye ailesinden sadece ağabeyi gelmektedir. Bedia Koçakoğlu yazarla ilgili yaptığı çalışmasında Burak’ın anne tarafından sadece bir dayısının İstanbul’da kaldığını ve babası evde olmadığına bu dayının onları ziyarete geldiğini belirtmektedir (Koçakoğlu, 2006, s. 10).

Bu sahneden sonra öykü Bilal Bey’in Not Defteri başlığı ile verilmiş Bilal’in notları ile başlar ve onun notları ile de biter. Defterin başında doğum ve ölüm tarihi verilmiştir. Zembul ile aynı günde ölmüştür. Defterdeki yazılar 5 Eylül 1930 yılından, Pazartesi gününden başlar. Bu yazılardan Bilal beyin meğguliyeti ve Zembul’la olan ilişkisi hakkında bilgi alınabilmektedir. Yazılar Eylül ayından başlayıp 27 Haziran’da son buluyor. Yazar buradaki ay isimlerini Osmanlı döneminde kullanılan Rumi takvimdeki ay isimleri ile vermiştir. Ekim, Kasım ve Ocak adları yerine Teşrinievvel, Teşrinisani, Kânunisani gibi isimler kullanılmıştır. 5 Eylül Pazartesi günü notunda Zembul’un hastalandığını yazan Bilal onun bu halsizliğinin sebebinin hamilelik olduğunun anlaşılmasının 18 Teşrinievvel tarihinde belli olduğunu yazar. Yani yaklaşık bir ay on üç gündür halsiz olan karısının hasta olduğunu umursamaz ve hatta 17 Teşrinievvel tarihinde onunla bu konu üzerine kavga ettiğini ve Zembul’un onu Ziya Bey’e şikâyet ettiğini söyler. Bilal Bey’in not defterinde Aralık ayı hakkında bir not bulunmamaktadır.

Hikâyede Zembul'un hatıralarından bahseden sayfalar çok az. Aksine bütün hikâyeyi Bilal'in notları kapsamaktadır. Bunu kültürler arası ayrımcılık açısından değerlendirebiliriz. Kültürel çeşitliliğin var olduğu toplumlarda azınlıklar çoğunluklar tarafından dışlanabilmektedir. Yazar da hikâyede Türk toplumunda sayısı az olan Yahudilerin temsilcisi olan Zembul'a az yer vermekle aslında onun mensubu olduğu azınlıkların toplumda tuttuğu yere ışık tutmaya çalışmaktadır. Bilal hâkim kısmı temsil etmektedir ve onun anlatımları anlamsız olsa dahi daha ön plandadır. Çünkü önemli olan anlatılanların ne derece kıymetli olması değil, hakimiyetin kimde olmasıdır. Hâkim taraf kimse söz sahibi olan da odur, nitekim hikâyede söz sahibi de Bilal'dir.

Yazılarından belli olduğu üzere Bilal hayatını boşa yaşayan ve gününü birtakım yerleri ziyaret ederek geçiren bir kişiliktir. 29 Nisan 1931 tarihinde böyle bir not yazmıştır: "Akşam Dereboyu'na inilerek bir cambaz seyrolunmuştur" (Burak, 2017, s. 70). Buradan şöyle bir kanaate gelebiliriz ki Bilal'in o gün yapmış olduğu en kayda değer şey budur. Gittiği yerlerde bir şeyleri seyretme adeti edinen Bilal, bunu günlük hayatında da uygulamaya başlar ve günlük dünya ile eğlence sektöründeki mekânlar arasında bir fark görmeyerek bu eğlenceyi hayata da uygulayarak hayattan da seyirlik bir eğlence çıkarmaya başlar. Bundan sonra günlük hayatını sokaklarda seyretmekle geçirmeğe alışık olan Bilal eve kapanır ve takıntılı bir hal alarak dış dünyayı evinden izler. Bütün mahalleyi anbean izleyen Bilal'in deliliği, tüm mahalleyi ateşe vererek kendi kuşkularından kurtulmasıyla sona erer.

Yazar öyküsünün hemen hemen her anını Yahudilikle alakalı bir şekilde kurar. Öyküde olan ve Tevrat'tan alıntı olarak gösterebileceğimiz sahnelerden biri de Zembul'un çocuğunun doğum sahnesidir. Oldukça zor geçen doğum Tevrat'taki Rahel'in oğlu Binyamin'in doğumuna benzer. Yakup Peygamberin en çok sevdiği karısı olan ve Yusuf Peygamberin de annesi olan Rahel, ikinci çocuğu olan Binyamin'i doğururken çok acı çekmiş, ebeler ona yardım edememiş ve kadın doğum sırasında hayatını kaybetmiştir: "Daha sonra [Yakup ve yanındakiler] Beyt El'den yola çıktılar. Efrat'a girmelerine az bir mesafe kala yolda Rahel doğum yaptı; [ancak] doğumu çok zor oldu" (Garon, 2018, 566-567). Aynı şeyi Zembul da yaşamıştır. "...Bizanti geldi. Vaziyeti tehlikeli gördü. O da arkadaşı Tefvik Bey'i istedi. Tefvik Bey geldi. Doktor Bizanti arkadaşı Tefvik Bey'le ameliyat yapmak suretiyle çocuğu saat 9.30 da aldılar" (Burak, 2017, s. 72). Doğan çocukların iki isimli olmaları da bir yakınlıktır. Ölmeden önce Rahel oğluna Ben Oni (matemimin oğlu) ismini koymuştur. Fakat Yakup ona Ben Yamin adını vermiştir. "Rahel ölmek üzere son nefesini verirken onu [doğan oğlunu] "Hüzünümün Oğlu" (İbnü Terahî) olarak isimlendirdi [ise de], babası [çocuğu] "Benyamin" olarak adlandırdı"

(Gaon, 2018, 567). Öyküde de doğan çocuğa hem Verdul hem de Ferdi ismi verilmektedir. Gaon'un Tevrat tefsirini Türkçeye aktaran Nuh Arslantaş Rachel'in doğum hikâyesi ve oğluna verilen isimle ilgili şöyle bir dipnot düşmüştür: "İfade Tevrat'ta aynı anlamda "Ben Oni" şeklindedir. "Ben Oni", "Yasımın oğlu" (İbn Ezra, I, 334) ya da "Acımın, tasamın veya kaderimin oğlu" anlamına gelmektedir. Yani "onun doğumu benim ölümüm oldu" manasındadır" (2018, 567).

Sevim Burak'ın hikâyesine verdiği isim de Yahudilikle ilgilidir. Hikâyenin isminde Yahudilikteki Tanrının ismi kullanılmıştır. Yahudilerin Tanrısının ismi Yehova'dır. Bunun dışında Yahudilikte Tanrının Elohi, Adanay gibi başka adları da vardır ve bunlar Türkçeye Rabb olarak çevrilir. Ancak en kutsal olanı Yehovadır (Baş-İnci, 2002, 86). Yahudiliğin temelini oluşturan On Emir'den biri de Tanrının bu kutsal adı Yehova ile ilgilidir. Tanrı onlara "Benim adı mı boş yere ağzına almayacaksın" diye emir vermiştir: "Rabbin Allah'ın ismi ile bâtil yere yemin etme! Zira Allah ismiyle boş yere yemin eden[ler]i temize çıkarmaz!" (Gaon, 2018, 846). Bu yüzden de Yahudiler Tanrıya Yehova diye seslenmezler. Ona Rabb diye hitap ederler. Burak, hikâyesinin isminde her iki adı da kullanır. Lakin hikâye kahramanları Tanrının verdiği bu emre uyarak ona Rabb diye seslenirler. "İsrail yerinden kalktı ve dedi- Böyle bize ne yaptın? Sana RAB'BİN "Bilme" dediğini bildin, hayatının zahmet ve eziyetini çoğalttın, günlerini, saatlerini azalttın" (Burak, 2017, s. 60). Buradaki RAB'bin "Bilme" dediği şey zina ile ilgilidir. Tanrının verdiği emirlerden biri de "Zina yapmayacaksın"dır (Gaon, 2018, 849). Lakin Zembul bu emirden çıkmıştır ve bu sebepten dolayı yanmaya mahkumdur.

Eserlerini yazarken yararlandığı birçok kaynak olsa da Burak'ı besleyen en önemli kaynak Tevrat'tır. Onun hemen hemen tüm eserlerinde Tevrat'la ilgili bir olayın olduğunu görüyoruz. Özellikle "Yanık Saraylar" adlı kitabına dahil olan öykülerinde Yahudiliğin kutsal kitabı olan Tevrat'taki hikâyelere ve Yahudiliğin simgelerine rastlayabiliyoruz.

Sevim Burak bu hikâyesinde toplumun kültürel yapısındaki çokkültürlülük izlerinin Osmanlı döneminden Cumhuriyet dönemine aktarıldığını göstermeye çalışır. Hikâye kahramanları Cumhuriyet döneminde yaşıyor olsalar da tamamen bu döneme adapte oldukları söylenemez. Yazar bunu hem hikâyenin dilinde hem de karakterlerin yaşam tarzında belirtmeye özen gösterir. Hikâyenin girişinde Bayan Zembul'un öldüğünü mezar taşında yazılan yazılarla öğrenmekteyiz. Mezar taşı yazısında hem Cumhuriyet Dönemi özellikleri hem de Osmanlı Döneminden kalma kelimeler kullanılmıştır. Zembul'a "bayan" diye hitap edilse de "mefdundur", "tarihi vefatı" gibi kelimeler Osmanlıdan kalmadır. Aynı zamanda mezar taşına yazılan metindeki şiirsellik

Osmanlı Divan şiir dilini de anımsatmaktadır. Hikâyede bir diğer mezar taşı Bilal’indir. Zemnul’un mezar taşından farklı olarak Bilal’in mezar taşında yazılan her şey kesin ve nettir. Doğum ve ölüm tarihi, nerede yaşadığı açık bir şekilde iletilmektedir. Zembul’un mezar taşındaki şiirsellik, duygusallık ve nereli olduğu ve nerede öldüğüne dair belirsizliğin aksine Bilal’in mezar taşındaki netlik ve gerçeğe yakınlıkla aslında iki farklı mesajın verilmiş olduğu düşünülebilir. Zembul kadındı ve onun mezar taşındaki yazılarda aslında toplum tarafından kadınlara atfedilen özellikler kendini belli etmektedir. Toplum tarafından kadınlara duygusal yaklaşımların daha fazla olduğu düşüncesi ön plana çıkarılmak istenmiştir. Bilal ise bir erkek olarak duygusallığın yerini netliğin aldığı bir yaklaşımla çizilmiştir. Diğer taraftan bu iki karakterin etnik kökeni de onlara olan yaklaşımlara şekil vermektedir. O yaklaşımlar ki sadece yaşarken değil, öldükten sonra da mevcudiyetini korumaktadır. Yazar, bunun da altını çizme gereği duyarak mezar taşı yazısı detayını kullanmıştır. Zembul, toplumun çoğunluk olmayan kesimine mensup olduğu için onun yaşamı, doğumu, nereli olduğu pek önemli olmamıştır, bu sebepten bu gibi detaylar verilmemektedir. Sadece ölüm tarihi verilmiştir, çünkü bu tarih önemlidir, çünkü bu tarih Zembul’un bu toplumdan ayrılışını simgelemektedir.

SONUÇ

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki Musevi bir anne ile Müslüman bir babanın çocuğu olan Sevim Burak, farklı kültürlerin bir araya geldiği bir ailede büyümüştür ve bu, onun eserlerinde her iki kültürün izlerinin görünür olmasına neden olmuştur. Özellikle Tevrat’a olan hayranlığı, Tevrat’ı okuması, yeniden yazmayı arzulayacak kadar bu kitaba hâkim olması, eserlerinde de ondan faydalanmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Sevim Burak, Türk edebiyatında farklı kaynaklardan yararlanarak kendini yetiştiren, bu kaynaklardaki bilgileri taklit etmek yerine onlardan ilham alarak bu ilhamı öykülerine taşıyabilen, Tevrat üslubunu yakalayabilen ve çokkültürlülüğü güzel bir şekilde işlemiş olan özgün bir yazardır. Sevim Burak’ın Tevrat’ı eserlerine daha çok konu etmesinin sebebi şüphesiz ki annesinin Yahudi olması ve Burak’ın da bu kitaba iyi hâkim olmasıdır. Yazar, babasının ailesinin tesirinde büyüdüğü için çocukluğunda onlar gibi düşünüp onlar gibi hareket eder ve annesini üzer. Bunun pişmanlığını bütün hayatı boyunca taşır. *Ah Ya Rab Yehova* öyküsü aslında yazarın kendisi ve yaptıklarıyla karşılaşması, bir şekilde kendisiyle hesaplaşmasıdır. Bu hesaplaşma aslında sadece kendisiyle alakalı değildir. Yazar ortaya koyduğu edebi bir metinle, adeta kendisiyle birlikte bütün toplumdan hesap sorar.

Bu edebiyat örneği, Türk edebiyatında çokkültürlülük temalı edebi metinlere zenginlik katması açısından önemlidir. Eseri hem orijinal anlatım dili, hem konusu hem de verdiği mesajlar bakımından ele aldığımızda, çokkültürlülük kavramının edebiyattaki örnekleri içerisinde yapıt taşlardan biri olarak kabul edilebilecek niteliktedir. Burak'ın konuyu ele alıp işleme şekli, Tevrat'a yapılan göndermeler, aynı zamanda biyografik özelliklerin de metin içerisinde barındırılması, hikâyenin aktarım gücünü kuvvetlendirmiştir. Metin içerisinde farklı kültürlere sahip toplumlarda çoğunluğun diğer azınlıklara yaklaşımı, azınlıkların karşılaştıkları sorunlar gerçekçi bir şekilde işlenerek okura sunulmuştur. Hikâyenin anlatım dilinde yenilikçi bir yaklaşımın varlığı metnin okunabilirlik seviyesini düşürmemiş, bunun aksine ona orijinallik katmıştır.

KAYNAKÇA

- Balı, A., Ş. (2001). *Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet*. Konya: Çizgi Kitapevi Yayınları.
- Baş, E. - İnci, S. (2002). *Ana Hatlarıyla Yahudilik – Hristiyanlık ve İslam*. İstanbul: Erkam Yay.
- Burak, S. (2017). *Yanık Saraylar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çelik, H. (2008). Çokkültürlülük ve Türkiye'deki Görünümü. U. Ü. *Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (15), 319-332.
- Doytcheva, M. (2009). *Çokkültürlülük*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erkal, M., E. (2005). *Küreselleşme, Etniklik, Çokkültürlülük*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Gaon, S. (2018). *Tefsîru't-Tevrât Bi'l-'Arabiye Tevrat (Tora) Tefsiri* (hazırlayan: Nuh Arslantaş), Cilt I. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Koçakoğlu, B. (2006). *Sevim Burak, Hayatı, Eserleri, Sanatı*. (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, Türkiye). Erişim adresi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=1DBdrFj-W2fZ-N7CwVuedvg&no=oQ4z6sZlKxYuNeIU21G3Ug>
- Koçakoğlu, B. (2007). Sevim Burak'ı Besleyen Damarlar. *Selçuk Üniversitesi Fen Fakültesi Edebiyat Dergisi*, (17), 45-59.
- Önder, A. (2017). Modern Türk Edebiyatında Çokkültürlülük Yaklaşımları: Sait Faik Örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (54), 361-371.

- Parekh, B. *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Yahudilik, Musevilik. (09.07.2023). <https://sorularlailamiyet.com/kaynak/yahudilik-musevilik>
- Yanık, C. (2013). *Dünyada ve Türkiye’de Çokkültürlülük*. Ankara: Sentez Yayıncılık.

MARITIME INTERDICTION AND THE RETURN OF MIGRANT BOATS UNDER THE LAW OF NATIONS

Wajahat Sharif*

Abstract

Maritime Interdiction is nowadays one of the most disputed instruments used by states to manage their borders. All states possess the inherent right of granting or denying, access to its territories. By exercising this sovereign right, states use all means and resources to interdict and turn back migrants' boats that have come to their borders. One of the real problems that emerge here is that such interception measures taken rarely check properly which of the migrants need protection and which are illegal. Although on the one hand there exist the sovereign right of states to grant or deny access to their borders, yet in many cases such push back operations result in creating hardships for the refugees who had fled their country where they are persecuted. These circumstances raise many issues under the Law of Nations. For instance, the issue of refugee protection; the obligations upon states to protect life at sea; obligation upon states for search and rescue; protection under the principle of Non-Refoulement; it also questions the states authority to control the seas as an immigration policy tool. Such are some of the issues that concern various human rights at sea. The aim of this paper is to understand legal status of the concept of Maritime Interdiction and the return of migrant boats under the Law of Nations and the contemporary state practice. We hold that humanitarian consideration (i.e. protection of lives at sea) must prevail over personal interests of states. This paper uses doctrinal research

* Ankara Üniversitesi, Deniz Hukuku Doctora öğrencisi, ajwasharif@gmail.com

methods and comparative analysis of states approaches to maritime interdiction actions. Analysis has also been strengthened with the decisions of states, regional and international courts, and in addition to that, the views of renowned jurists have also been taken into consideration.

Keywords: Maritime Interdiction, Interception, Push Back Operations, Migrants, Immigration, Refugees, Asylum Seekers, Human Rights, Search and Rescue, and Non-Refoulement

Özet

Denizcilik Yasağı günümüzde devletlerin sınırlarını yönetmek için kullandıkları en tartışmalı araçlardan biridir. Tüm devletler, kendi topraklarına erişim izni verme veya bunu reddetme konusunda doğal haklara sahiptir. Devletler bu egemenlik hakkını kullanarak, sınırlarına gelen göçmen teknelerini engellemek ve geri çevirmek için her türlü imkânı ve kaynağı kullanmaktadır. Burada ortaya çıkan asıl sorunlardan biri, alınan bu tür müdahale tedbirlerinin; göçmenlerden hangisinin korumaya ihtiyacı olduğunu, hangisinin yasa dışı olduğunu nadiren kontrol etmesidir. Bir yandan devletlerin sınırlarına erişim izni verme veya vermeme konusunda egemenlik hakları mevcut olmasına rağmen, çoğu durumda bu tür geri itme operasyonları, zulüm gördükleri ülkelerinden kaçan mülteciler için zorluklar yaratmaktadır. Bu koşullar, Milletler Hukuku kapsamında birçok sorunu gündeme getirmektedir. Mesela mültecilerin korunması meselesi, devletlerin denizde yaşamı koruma yükümlülükleri, devletlerin arama ve kurtarma yükümlülüğü, Geri Göndermeme ilkesi kapsamında koruma, aynı zamanda devletin bir göç politikası aracı olarak denizleri kontrol etme yetkisini de sorgulamaktadır. Bunlar denizde çeşitli insan haklarını ilgilendiren konulardan bazılarıdır. Bu makalenin amacı Denizcilik Yasağı kavramının hukuki statüsünü ve göçmen teknelerinin Milletler Hukuku kapsamında geri dönüşünü ve çağdaş devlet uygulamasını anlamaktır. İnsani düşüncenin (yani denizde canların korunmasının) devletlerin kişisel çıkarlarının önüne geçmesi gerektiğine inanıyoruz. Bu makale, doktrinsel araştırma yöntemlerini ve devletlerin deniz yasaklama eylemlerine yönelik yaklaşımlarının karşılaştırmalı analizini kullanmaktadır. Analizler ayrıca devletlerin, bölgesel ve uluslararası mahkemelerin kararlarıyla da güçlendirilmiş ve ayrıca tanınmış hukukçuların görüşleri de dikkate alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Denizde Önleme, Durdurma, Geri İtme Operasyonları; Göçmenler; Göçmenlik; Mülteciler; Sığınmacılar; İnsan Hakları; Arama ve Kurtarma ve Geri Göndermeme

INTRODUCTION

The travelling that most migrants and asylum seekers undertake through sea eventually give rise to various problems under the Law of Nations. For instance, the issue of safeguarding refugees; the right to be salvaged (of migrants); the right to interdict (of states); and the concept of liberty at Sea are some of the issues that need to be addressed (Heijer, 2012). Around 56,993 migrants and asylum seekers have already drowned from since 2014, most of them in the Mediterranean Sea (Missing Migrants Project, n.d.). In either case those fleeing through sea had always been fleeing from their war-ravaged states. On many occasions the purpose of interception is to send back the migrants without any further delay to their state of origin. The problem that arises sometimes is when the migrants are needed to be salvaged. The International Law obliges states to rescue at sea those persons whose vessels are unseaworthy (United Nations Convention on the Law of Sea [UNCLOS], 1982). But when such vessels carry undocumented or irregular persons, the obligation to rescue unseaworthy vessels at sea becomes blur and so states may intercept or restrict the entry of such vessels into their territorial waters. Even when it is established that the case is of rescue one yet how states need to treat such people and asylum seekers on board the ship remains (United Nations High Commissioner For Refugees [UNHCR], n.d.). The first question that may be taken at the earliest is what are the obligations incumbent upon states during interception of migrant or asylum seekers vessels at sea? Although in the Law of Nations it is well founded that states possess the absolute jurisdiction to manage and administer their borders, yet the extent of how they may do so needs clarification. The first and most obvious principle of the Law of Nations which is touched during maritime interdiction is the *Principle of Non-Refoulement* (UNCHR, 1997). The principle is incorporated in several international legal instruments including Convention Relating to the Status of Refugees, 1951; United Nations Declaration on Territorial Asylum, 1967. Article 33(1) of the Refugee Convention 1951 prevents states parties to the convention from returning back all those individuals who are facing or in danger of being persecuted at their state of origin (Convention Relating to the Status of Refugees, 1951). Such right to be rescued from persecution is also enjoyed by asylum seekers and refugees. Although state may rescue such individuals within their territory and territorial waters, the real question of controversy is that how extra-territorial interdiction of migrant or asylum seekers boats is operated under International Law? Some states have taken the stance that interdiction, which the term itself indicates is meant to happen outside the territorial wa-

ters of that country, and so this does not attach any responsibilities within the Regime of International Human Rights and the Refugee Law, including the most important, the *Principle of Non-Refoulement*. Furthermore, interception by third party on behalf of a state does not make states responsible (Brouwer & Kumin, 2003). As per the Regime of Law of Sea, states can invoke their jurisdiction in relation to cases of migration not only in its territorial sea but also in the contiguous zone (UNCLOS, 1982). Although, interdicting vessels in the international waters does not come within the exclusive power of the interdicting state, (UNCLOS, 1982) yet there is another part of International Law which requires countries to intercept to counter offences, for instance trafficking and smuggling in persons (Protocol Against The Smuggling of Migrants by Land, Sea, and Air, Supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime, 2000 [Smuggling Protocol], 2000).

The authority of all states to manage its border by preventing the entry of non-nationals is well founded in the Law of Nations. Owing to this reason states employ various tools to control their borders and usually intercept refugees at sea. Interception is defined as follows: “all measures applied by a state, outside its national territory, in order to prevent, interrupt, or stop the movement of persons without the required documentation crossing international borders by land, air, or sea, and making their way to the country of their prospective destination” (UNHCR, 2000, p. 3). Interdiction of migrant boats by states can be for many other purposes as well. For example, States hold this right to interdict any vessel which is suspected of illegal migration, smuggling or any kind of human or drug trafficking. However, the recourse to any of these means prompts international legal obligations from various branches of the Law of Nations (McAdam, 2018). Various terminologies are used for intercepting migrant boats. These include “interdiction”, “push back” or “turn back” or “taking back”, “diversion and escorting back”, are some among other names are used (Gallagher & David, 2014). Maritime interception occurs in two phases. In the first phase the vessel carrying migrants is intercepted for inspection and in some cases boarded. In the second phase the intercepted vessel is deflected to some other location within or outside the territory of such interdicting state. Such locations may be either high seas, any point of embarkation or towards their previous location (Ghezelbash, 2018). The prerogative of who may enter one’s state territory, space or waters and who may stay there belongs to the state themselves (International Organization for Migration [IOM], n.d., 2002). For this purpose, states resort to various means and methods. Some states tighten its borders through strict visa pol-

icies; responses to the trafficking and smuggling of persons; maritime interdiction; and financial barriers on carriers (Brouwer & Kumin, 2003). Though visa policies do not directly constitute interdiction measures yet it still amounts to the restriction of asylum seekers' ability to seek asylum (Morrison & Crosland, 2000).

This paper uses descriptive, analytical and comparative approach to determine state practice and the law applicable to maritime interdiction, in order to evaluate whether the practice and law warrant maritime interdiction or not. Therefore, first of all the concept of maritime interdiction would be defined, explained and its extent in the territorial zones. In the Second part State policies and practice would be analysed. Finally, this paper would come with conclusion and recommendations.

1. MARITIME INTERDICTION

1.1. A State Right of Interdiction?

Interdiction is actually the practice of states to enforce their jurisdiction, whereby they compel the vessels in the sea to adhere to the rules of the interdicting country (Gallagher & David, 2014). The total absence or the presence of powers of the state to intercept including to stop, board, carrying search, seizure and return of the vessel depends upon the flag of the vessel it carries and the maritime zone in which such vessel has been intercepted. The moment the intercepting state vessel intercepts the suspicious vessel it then falls within the sovereign authority of the intercepting state (Al-Skeini et al. v. the United Kingdom, 2001). It is due to this that usually maritime interdiction initiates state jurisdiction over the intercepted migrant boats. In the following situations states can enforce its laws or in other words assert its jurisdictions over vessels carrying undocumented migrants:

- (i) When the vessel carrying migrants is in the coastal state's territorial waters when the coastal state believes that the vessel intends to disembark the migrants without complying to the legal regime of the coastal state;
- (ii) in certain cases when the vessel is in the contiguous zone; and
- (iii) in the International Waters under the regime of Law of Sea (UNCLOS, 1982).

States possess the right to visit any vessel which is without any nationality, irrespective of the territorial zone in which the vessel is (UNCLOS, 1982).

1.1.1. *The Territorial Waters*

Just as States have exclusive and absolute rights to oversee the behaviour of individuals taking place on its territory, it also possesses the similar sovereignty over its territorial sea (International Law Commission [ILC], 1956). This right has now been protected by article 2 United Nations Convention on the Law of Sea 1982 and article 2 of the Geneva Convention on the Territorial Sea and Contiguous Zone 1958. Although the application of sovereign authority of any state extends also to that state's territorial sea, it never means that the domestic legal regime of the state would automatically become applicable in the territorial waters (Churchill & Lowe, 1999). For example the issue of application of immigration laws to those individuals who have reached the territorial sea of some state but who haven't set their feet on the land territory of that state could be answered in terms of relevant provisions of the domestic law (Goodwin-Gill & McAdam, 2007). For this purposes the USA has established a "wet foot/dry foot policy". According to this policy all those immigrants who touch the United States rocks, bridges soil, etc. become automatically subject to the United States Immigration laws. If the feet of such migrants are wet then they are returned back until there is fear of any credible prosecution wherein, they are taken to Guantanamo Naval Base for more analysis of their status and then possible sending them back to any other country (Heijer, 2012). However, Australia has in this regard made a distinction between what they call and "offshore entry persons" and "onshore arrival persons". According to the policy all those persons who have entered to an offshore territory of Australia without any legal documents, this also consists of all those persons coming by boats without any visa documents, are taken to the Australian Christmas Island, where they are detained for determining their status. Such detainees remain within the Jurisdiction of Australia and her Migration Act other than when the detainees are applying for visa. Hence the persons claiming asylum are scrutinised against the standard set by the Refugee Convention (Australian Migration Act, 1958).

Contrary to USA and Australia, European Union countries haven't exercised their territorial waters from their migration laws. The contemporary practice of European states indicates that although occasionally ships diversion do occur in the territorial waters, yet those ships found in the territorial waters of any of the European state are generally provided asylum and immigration protections, whether it be under their own Domestic law, European law, or International Law, without being the ships push back or returned to high seas. Rather such ships taken to nearest ports and the persons of the ships are then processed as per procedures (Human Rights Watch, n.d., 2009).

One of the main factors that prevent states from invoking their national laws in the territorial waters is due to the fact that vessels of all states possess the “right of innocent passage” through the territorial waters (UNCLOS, 1982); Convention on the Territorial Sea and the Contiguous Zone, 1958). The “right to innocent passage” grants the ships the right to traverse the territorial waters and the access to and the departure from state’s internal waters and ports. The passage of the vessels is innocent so long as they do not endanger the peace of the coastal state, including its security and good order. The UNCLOS has clearly mentioned that except for immigration laws releasing any individual in the territorial waters would render the passage of such vessel as non-innocent. A vessel whose passage becomes non-innocent falls within the jurisdictional authority of the coastal state (UNCLOS, 1982; Churchill & Lowe, 1999). In order to avoid any breach of its immigration laws by the traversing vessels a state may legislate laws for exercising the “right to innocent passage” by another state. For instance, the access to its ports by fulfilling certain conditions (UNCLOS, 1982). Since the UNCLOS does not give the “right of innocent passage” to those vessels who violate the immigration laws, it is commonly understood that the legal regime at sea have allowed the coastal states to prevent the access of irregular migrants to its land territory and the territorial sea. This may then be in conflict with immigration protections under either municipal law or Law of Nations.

As per the law of UNCLOS, the releasing of individuals in the territorial waters as against the immigrations laws of the littoral state makes the passage of that ship non-innocent (UNCLOS, 1982). Here comes the real question in controversy that is whether the rule mentioned above also applies to the migrant vessels who are just traversing the territorial waters or want to reach the coast, that is whether such migrant vessels could be subjected to interdiction? The European Commission has considered the course of ships to be non-innocent who carry undocumented migrants through territorial waters of its member state against the peace and security of the coastal state and trying to reach another member state. Such ships can be lawfully interdicted (Commission of the European Communities, 2007). For the purposes of state collaboration for preventing illegal migration, states devote much energy and resources in conducting border patrols and occasionally they interdict migrant ships in another country’s territorial waters. But since interception operations in the territorial sea of another country is actually the conduction of such actions within the territorial sovereignty of that country, it requires the authorisation and permission of that state to do so (Heijer, 2012).

1.1.2. *The Contiguous Zone*

The contiguous zone is zone adjacent to the territorial sea measuring up to 24 nautical miles and not beyond (UNCLOS, 1982). The jurisdictional authority of the state in this zone extends to the prevention of breach of the state domestic laws, for example customs, sanitary, and immigration rules etc. in the territorial waters as enshrined in art 33 of UNCLOS. However, the jurisdiction is not exclusive in all matters. Though state can control immigration issues yet the power and authority of the state is not unlimited in such cases.

According to some authors Article 33 has given this general power to the coastal states to interdict and return back undocumented or irregular migrants if they are found in the contiguous zone (Trevisanut, 2008). Contrary to this, some authors have made a distinction between prevention of the violation of state laws and the punitive measures under Article 33 of the UNCLOS (Guilfoyle, 2009; O'Connell, 1982; Shearer, 1986). On the basis of this reasoning, they argue that the "Punish" means actions taken by state after breaching the coastal state laws whether it is in its land territory or in the territorial waters. On the other hand "Prevention" would mean only to inspect, approach and a warning to the vessel not to infringe the coastal state laws, and so it does not include returning back the vessel or arresting the migrants. This would then mean that since the illegal migrants have yet not set feet in the coastal state territorial waters they cannot be declared as having acted in breach of the immigration laws of the coastal state, thus they cannot be subjected to coercive measures which also includes forcible return to the sea by the coastal state. Furthermore, the European Commission has also stated that a coastal state cannot in the contiguous zone arrest, intercept, and return back or prevent the entry of vessels in the territorial waters. It follows from this argumentation that firstly if at all there is any vessel that is feared to infringe the coastal state immigration laws, then enforcement actions can only be taken with the permission of the flag state as per the rule of the flag state jurisdiction. Secondly the coastal state will not take enforcement actions if the ship follows the coastal state regulations in the territorial sea of the coastal state.

1.1.3. *The High Seas*

International Waters consist of that portion of the sea which does not form part of territorial sea, contiguous zone, the EEZ, internal waters of a country or archipelagic of an archipelagic state (UNCLOS, 1982). The legal

regime that operates in the High Seas contains two important concepts, i.e., the “freedom of navigation” and the principle of “flag state jurisdiction”. According to freedom of navigation principle not all states possess the right to sail through the high seas and that no state can bring the High Sea within its sovereignty. As per the flag state jurisdiction principle: “a vessel which flies the flag of a state comes under the jurisdiction of that state” (UNCLOS, 1982).

Thus, the flag state jurisdiction rule thereby means a state cannot interdict ships carrying another state flag without previous agreement or consent. Accordingly, the European states have concluded between themselves and also with other states various treaties, for example treaty on the suppression of drug trafficking, to intercept suspected ships carrying irregular or undocumented migrants in the international waters. It is through these bilateral treaties that states seek prior consent of the flag state for seizing and searching the ship. The conclusion of such treaties is given in Article 110 of the UNCLOS. Unless a state has sought prior permission from the flag state to search and seize the vessel, such state cannot resort to means of coercive measures, rather than that the state can give a warning alarm to the vessel that if it entered to the territorial sea of the state, it will be either seized or returned back. However, for this compliance with the Law of Nations is essential (Guilfoyle, 2009). Reports suggests that the European states have on occasions violated the flag state principle and without an assent from the flag state, or those on board the ship, interdicted vessels carrying migrants on the grounds of search and rescue operations (Rijpma, 2009). But the European Union in its Council Decision 2010/52 has held that unless the flag state has given authorization a state cannot take coercive measures against the migrants on board the vessel, rather it should carry out survey at a reasonable distance from the vessel, or unless the ship is in situation of emergency.

1.2. The Right to Visit

One of the most important exemptions to the rule of “flag state jurisdiction” with regards to irregular maritime migration is the “right to visit” envisaged under art 110 of UNCLOS, 1982. According to this right state ships are allowed to search and visit suspected ships which carry illegal migrants in the international waters. The “right to visit” generally gives the impression that it put a limitation on the right to freely navigate in the high seas. Thus, it is a right which is exceptional in nature and therefore must be exercised carefully (Guilfoyle, 2015). The “right of visit” is permitted when suf-

ficient suspicion exists that suspected ship has participated in either, unauthorised broadcasting, slave trade, piracy, or is having no nationality (Trevisanut, 2014; Guilfoyle, 2009) or flying a false flag (UNCLOS, 1982). When a state intends to exercise its right to visit, it shall then send a vessel under the directions of an official to visit the ship. The commanding official may then verify the papers of the suspected vessel and if suspicion remains still he/she may carry further examination of the vessel. However, if it is founded that the state visit to the vessel was not lawful, the visited ship shall then receive a recompense for any kind of damage or loss it incurred during the visit (UNCLOS, 1982). Furthermore, the right of visit entails that a state may only resort to necessary and proportionate force to stop a vessel which attempts to escape the visit (Lowe & Tzanakopoulos, 2013).

Since the aim of the “right to visit” is to confirm the identity of the vessel or to check that it is not involved in slave trade, unauthorised broadcasting, or piracy, it therefore means that the right to visit does not involve comprehensive searches (UNCLOS, 1982; Fink, 2018). It also implies that the “right to visit” is not illimitable; it is limited by the purpose of the visit as enshrined under art 110 of UNCLOS. Thus, the right to visit means the authority to proceed and embark the ship for purposes of verification (Moreno-lax, 2011). Furthermore, the “right to visit” doesn’t mean the visiting state right to seize the suspected vessel (Papastavridis, 2013; Guilfoyle, 2009; Churchill & Lowe, 1999; Moreno-lax, 2011). Hence, the seizure of any vessel requires a special justification along with a separate legal ground. The UNCLOS, 1982 has provided for only two such grounds which are piracy and unauthorised broadcasting.

1.3. The Issue of Stateless Vessels

Another and the most important question of controversy is that states usually exercise their jurisdiction with regards to stateless people in the high seas. It has been reported that most of the migrants crossing between Asia and Europe usually do so in stateless vessels. A ship is declared to be a stateless vessel when on the request of the requesting state/coastal state it fails to provide any nationality (Anderson, 1996). The European Commission has held that states may arrest, seize and prevent further movement forward of a ships which has failed to prove any nationality subject to the fundamental rights and the norms of International Law. The view of the European Commission corresponds with that school of thought which suggests that those

ships who possess no nationality are not qualified for enjoying any protection in the open seas, and thereby due to absence of competing jurisdiction of any state the stateless vessel could be under the authority of all states. All states may apply their own state laws. And for that purpose, the stateless vessel can be interdicted, seized, escorted back etc. The stateless vessel faces such deprivational measures because of the lack of registration of ship from a particular state and the flying of flag of the state to which such ship is registered are considered most essential, in order to keep peace and order and maintenance in the international waters, and that to prevent the open seas from becoming the place of anarchy and lawlessness. The rule of International Law is that all vessels must fly the flag of its state when passing through the high seas and that all vessels must have any one nationality only (UNCLOS, 1982).

However, the above view is also disputed by some authors. According to Lowe and Churchill for any state to invoke its sovereignty over a stateless ship some form of jurisdictional nexus is necessary (Churchill & Lowe, 1999). Art 110 of the UNCLOS though permits states to exert its authority over stateless vessels, yet it only gives the state the “right of visit”. The “right of visit” includes a state right to proceed to the ship to determine and authenticate that it flies the flag lawfully, this further adds up the embarking unto the ship, the searching of vessels, the checking of documents etc. (UNCLOS, 1982). When if the verification by the state asserting jurisdiction leads to any suspicion of criminal activity by the stateless vessel, it can then invoke criminal jurisdiction over the ship and all the persons on board it. On the other side art 110 just allows the right to visit, it does not allow states to interdict stateless vessel and then arrest the crew or seize the vessel. Guilfoyle (2009) has asserted that treaty practice favour the need of further jurisdictional nexus in order to carry coercive measures against the stateless vessel, but also endorses that state practice suggests the absence of such prohibitive rule for taking coercive measures against such vessels.

The reason why further jurisdictional link is necessary in order to exercise jurisdictional authority over stateless vessels is because that it is based upon the premise that Law of Sea suggests that interception of stateless ships is allowed only if the Law of Sea provides an explicit declaration in that regard. But again, this becomes contentious as to whether such statement is required for stateless vessels too? The liberty to freely navigate in the international waters, the right of innocent passage and many other related concepts and rights are endowed on states by the Law of Sea (UNCLOS, 1982). The result of this view of the UNCLOS is that it excludes the stateless vessels from the protections available to the ships of states carrying its flag. This means that

stateless vessel has no liberty of freely navigating in the international waters and that they are also not exempted from the jurisdiction of any state who is asserting its jurisdiction over such stateless vessel. It is purely on the basis of these notions that states accord only protection to ships that flies the flag of it. Furthermore, the domestic courts including those of UK and USA have also endorsed that International Maritime Law has allowed states to assert jurisdictions on stateless vessels (United States v. Marino Garcia, 1982; Niam Molvan v. Attorney General for Palestine, 1948). Literature on the undergoing controversy also supports this view and it can be elucidated by the fact that if were the stateless ships be allowed to freely navigate through the high seas, the high seas would have become sanctuaries for such stateless vessels and upon whom no state could assert its jurisdiction and this is unacceptable to International Law (Meijers, 1967). Therefore, since the Law of Sea has not endowed stateless vessels with any such protections, the Law of Nations does not prohibit states from interdicting stateless ships in the open sea and asserting its authority over such vessels.

This never means that the interdiction of stateless vessels is beyond the rules of International Law. The truth is that states assert its diplomatic protection over the stateless vessel whose subjects are in that stateless vessel (Guilfoyle, 2007). Moreover, the coercive measures if when taken against the stateless vessel comes under the umbrella of Human Rights Law. Coercive measure taken is legitimate if they have basis in either domestic law or International Law.

2. THE JURISPRUDENCE AND APPROACH OF UNITED STATES, AUSTRALIA, AND ITALY

2.1. United States

The Convention Relating to the Status of Refugees 1951 comprehensively embodies the *non-refoulement* principle under its article 33. The United States has adopted the UN Protocol Relating to the Status of Refugees 1967 which embodies some of the operational part of the Refugee Convention, thus obliging U.S to follow up the Law of Refugee Convention thus also adding up the *principle of non-refoulement* under art 33 (Legomsky, 2006). The issue that art 33 of the Refugee Convention also extends to unauthorised migrants who travel through sea and then claim refugee status is a disputed one. Thus, the issue that whether art 33 has an extraterritorial application and requires states to provide for arrangements for those interdicted in the inter-

national waters in order to claim refugee status or that the Refugee Convention do not provide for any such opportunity?

The Supreme Court of USA ruled in the case of *Sale v. Haitian Centers Council, Inc.* that neither the Refugee Convention nor its implementing statute has an extraterritorial application in the USA. Thus, the US Supreme Court upheld the return of Haitians who were trying to immigrate to USA when they were intercepted in the International Waters by the US Coast Guards and were not given any chance of claiming refugee status (*Sale v. Haitian Centers Council, Inc.*, 1993). In contrast to the US S.C Jurisprudence on the issue, the European Court for Human Rights in 2012 in the case of *Hirsi Jamaa v. Italy* held that the interception of the Eritreans and Somali refugees in the Open Sea by Italy and sending them back to Libya from where they had set their course without providing them any chance for seeking an asylum was in violation of European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (*Hirsi Jamaa v. Italy*, 2012).

2.1.1. *The Haitian Migration and the United States Response*

The internal political and economic disturbance in Haiti has always led the Haitians to flee to the USA. This migration of the Haitian people began to increase in number in the 1970s and much more in the 1980 and 1981 (Legomsky, 2006; Wasem, 2011). The increased Haitian Migration led the US Presidents to respond, without corresponding to the *principle of non-refoulement*. In 1981, an agreement was reached between Haiti and President Ronald Reagan, where it allowed the USA to interdict Haitian boats and return them to Haiti if it was suspected of carrying illegal migrants to USA. However, if during an interview at the high seas with the Haitian migrants suggested that an individual or more has potential claim for refugee status, then such persons would be taken to the USA in order that their claim be considered. The USA pledged that those individuals who were found to be refugees will not be sent back to Haiti. In practice, the USA over a period of nine years returned almost 21,000 Haitians and gave full asylum hearings to only six Haitians.

The Military takeover in Haiti in 1991 increased the flow of emigration from Haiti. On the other hand, interdiction operations by the USA continued, but they were detained at Guantanamo Bay, rather than returning them back to Haiti. Soon the naval base at Guantanamo was overpopulated and President H. W. Bush made a statement that since the *non-refoulement*

ment obligation applies in the territorial area of USA, therefore all Haitians interdicted at sea will be sent back to Haiti without giving them opportunity for claiming refugee status (Federal Register, 1992). This policy continued during the Clinton Presidency, and it was also endorsed and validated by the US S.C in the important decision of *Sale Case* (Sale v. Haitian Centers Council, Inc., 1993). However, Clinton removed the no screening for refugee status policy in 1994. In the same year the coup ended in Haiti and flow of migrants reduced. Those at Guantanamo base were returned to Haiti involuntarily.

In 2004, once again Haiti was struck with internal violence and the new exodus has begun. This time it was President George W. Bush who responded to the migration flow. He made the following statement: “I have made it abundantly clear to the Coast Guard that we will turn back any refugee that attempts to reach our shore” (Frelick, 2004). From the International Refugee Law perspective, this statement is very important. On the one hand, a US President declares the Haitian migrants as “refugees”: for the very first time, yet still held that they will be returned. However, the President’s statement conformed to the decision taken by the S.C in *Sale v. Haitian* case.

2.1.2. *The case of Sale v. Haitian Centers, Inc.*

Those Haitians who were interdicted at the sea and then detained at Guantanamo Bay were represented by the plaintiffs in this case. They stated that they had “the right to apply for refugee status” under various treaties and laws which they were denied. The Act of law which implements the *non-refoulement* obligations upon states is provided in the amended provision of the Immigration and Nationality Act 1952. Section 243(h) (1) provides as follows:

“The Attorney General shall not deport or return any alien (other than an alien described in section 1251(a)(4)(D)) to a country if the Attorney General determines that such alien’s life or freedom would be threatened in such country on account of race, religion, nationality, membership in a particular social group or political opinion. (Immigration and Nationality Act, 1952)”

The complainants argued that the section of law provided that an alien shall not be returned and that due to amendment of 1980 which removed the phrase “within the United States” the Act become applicable extraterrito-

rially. This position of the plaintiffs was acknowledged by the second circuit court (*Haitian Centers Council, Inc. v. McNary*, 1992). However, the US Supreme Court would later not endorse the plaintiff's assertion.

The US S.C reasoned that since section 243 (h) (1) included just the word "Attorney General" therefore the actions of the President and the Coast Guards were excluded from its application. Furthermore, since the responsibilities of the Attorney General with regards to hearings and deportation of migrants under the "Immigration and Nationality Act" has only its application in the United States, therefore the hearings under section 243 cannot be conducted beyond the territory of USA. Thirdly, the US Supreme Court decided that the evidence did not establish that the extra-territorial application of the section 243 was intended by Congress, and so there was not sufficient proof which could bypass the presumption taken by the Supreme court that section 243 does not apply extraterritorially. Finally, the Supreme Court recognised one thing that section 243 can be applied only in local municipal procedures whereby the Attorney General of US decides which non-nationals can reside in the US (*Sale v. Haitian Centers Council, Inc.*, 1993).

2.2. Australia

2.2.1. *The Tampa incident and Australia's Pacific Solution*

Australia is not free of controversy when the question of interdictions of migrants is discussed. The most important and relevant case which overviews the approach and jurisprudence of Australia is the incident of *MV Tampa*. The *MV Tampa* was a Norwegian cargo ship which rescued 433 "boat people" on 26th August 2001 from the distressed fishing ship *Palapa* of Indonesia near the coast of Christmas Island of Australia. Most of the people on board the distressed vessel were refugees from Afghanistan who through the help of human traffickers came from western Indonesia. However, the Australian authorities refused their access to Australia and wanted to return them to the point from where they embarked on for their journey. The boat people complained and the *Tampa* took to the edge of Australian territorial sea. The Australian authorities threatened the captain Arne Rinnan to return the passengers or boat people to Indonesia or otherwise they would try him as a smuggler of illegal migrants (Rothwell, 2002). Soon after several days just off the edge of Australian territorial waters, the refugees/asylum seekers finally convinced the *Tampa* captain Arne Rinnan to reach Australian territo-

ry. Australian authorities refused their access and sent its Special Air Service (SAS) to interdict and capture the *Tampa* when it entered the territorial sea of Australia despite a number of radio warnings from the coastal authorities (Marr & Wilkinson, 2004). This stance would mark the new and prolonged harsh policy of Australia towards future asylum seekers. The boat people were confined in the *Tampa* for several weeks in the sea.

This new policy of Australia towards asylum seekers is known as the “Pacific Solution”. Through Pacific Solution Australia intended not to bring the distressed migrants to its shores and initiating the application of Australian Migration Act 1958. While previously the Australian legal regime offered some space and opportunity to the migrants and asylum seekers to reach the Australian courts or claim their refugee status, the “Pacific Solution” excised the territories of Christmas Island, Cocos Islands, and Ashmore Reef from the applicability of Australian Migration Act. These territories were removed from the “migration zone” where Migration Act does not apply. This means that asylum cannot be sought in these outlying territories of Australia. Furthermore, the “Pacific Solution” authorised Australian Navy to interdict the incoming migrant boats and keeping them at detention centers for investigations and formal processing. Put in brief “Pacific Solution” means the returning back or pushing back of migrant boats approaching Australia to other states (Kneebone, 2003). The Australian maritime interdiction policy has been subject to much controversy. According to some authors it breaches the *non-refoulement* obligations as well as other general obligations (Crock, 2003).

2.3. Italy

The situation of Italy in confronting migrants coming through boats is similar to that faced by the USA. Many migrants and asylum seekers from Eritrea, Somalia and North Africa try to reach Italy via Libya through unauthorised means (Frelick, 2009). However, Italy’s response is no different from that of USA. Italy signed agreements with Libya whereby Italy would interdict migrant boats coming from Libya and then would return back to Libya without going into formal procedures for their determination of refugee status (Hessbruegge, 2013). It was under such circumstances that the ECtHR decided in the landmark case of *Hirsi Jamaa et al v. Italy*, which brought extraterritorial interdictions of migrant boats under the jurisdiction of International Human Rights Law.

2.3.1. *The case of Hirsi Jamaa*

The petitioners in this matter were 13 Eritreans and 11 Somalis who along with about 200 persons were intercepted by the Italian authorities south of Lampedusa. The migrants had embarked from Libya and were interdicted by military ships of Italy and were returned to Libya against their will, without giving any chance to them for claiming their refugee status (*Hirsi Jamaa v. Italy*, 2012). Since the boat people contained individuals who had fled Eritrea and Somalia, it was possible that most of them had well founded claims of *non-refoulement* either due to the situation in Libya or that Libyan authorities would have refouled them to Eritrea and Somalia. The ECtHR referred the case to its “Grand Chamber”. The Court decided unanimously on the issue of interception in the international waters that Italy had breached its obligations under the ECHR. The Court further concluded that the petitioners in the matter were under exclusive jurisdiction of Italy during the time of happening of events i.e. when the applicants were interdicted they were taken on board Italian ships and remain under the jurisdiction of Italy till they were handed over to Libya. Therefore, the events which unfolded the breach fell entirely within the jurisdiction of Italy under Article 1 of the ECHR (Messineo, 2012). Furthermore the Court made it clear that since Italy has exercised its jurisdictional authority it cannot claim that it carried rescue operations at High Seas.

After having concluded that events unfolded within Italy’s Jurisdiction the Court then discussed the case merits. The first question was whether Italy had violated the ECHR. To decide the issue it further examined another question as to whether Italy violated art 3 of the ECHR which says that: “No one shall be subjected to torture, inhuman or degrading treatment or punishment.” (European Convention on Human Rights, 1950). The Court concluded that since Article 3 implies that no such individuals shall be sent back to their own state or another country where it is probable that they may be subjected to such inhuman or degrading treatment, Italy had violated Article 3, because “Italy knew or should have known” that Libya was not treating well unauthorised migrants and that Libya was going to send the migrants back to their own states which they had fled. This means that Italy had indirectly exposed the Eritreans and Somali’s migrants to be refouled to their states through Libya. Finally, the Court also founded that Italy had breached art 4 of “Protocol 4 of the ECHR”, when it interdicted the refugees at sea and returned them to a third state without individual assessment. Article 4 of Protocol 4 of the ECHR, 1963 states that: “Collective expulsion of aliens is prohibited”.

CONCLUSION

Migration through sea involves several questions that need to be answered. Most of the migrants and asylum seekers flee their states where they are being persecuted. However, due to no legal documents most of the refugees are interdicted at High Seas and then sent back to their respective states or to a third state. This points out several questions under the Law of Nations. First of all, the state right to interdiction is well established under International Law in order to protect their borders; however, it should be within the boundaries prescribed by International Law. Secondly, state practice and policies as to maritime interdiction varies. For example, US Supreme Court held in 1993 that the Refugee Convention and its implementing statute has no extraterritorial application in the United States, thus conforming to the long-standing US Policy on immigration control. Therefore, the USA carries out interdiction operations in the High Seas and sees it as legitimate. The Australian treatment of the *MV Tampa* ship outlined its approach to maritime interdiction and thus giving the Pacific Solution, an Australian Policy whereby Australia pushes back migrants' boats seeking refuge at Australian Islands without heeding to the distressed nature of the migrants' boats at the sea. However, ECHR approach is altogether different to that of USA and Australia. ECHR declares returning of boats to a third state or state of origin as violation of International Law and states obligations under International Law. Maritime interdiction though not specifically declared unlawful, yet still tantamount to violation of Human Rights. Therefore, humanitarian consideration must prevail over state interests. State sovereignty can be maintained alongside allowing migrants into their territorial waters or ports by assessing their refugee or asylum status.

REFERENCES

- Al-Skeini et al. v. the United Kingdom. (2011). App no 55721/07 (ECtHR, 7 July 2011) Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105606>.
- Anderson, H.E. (1996). The nationality of ships and flags of convenience: Economics, politics and alternatives. *Tulane Maritime Law Journal*, 21(1), 140-160.
- Australian Migration Act 1958. (as amended up to 2009). Retrieved from <https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=52de3d284>

- Brill, F. (2004). Denying Haiti's Refugees. *The Washington Post*. Retrieved from <https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/2004/03/06/denying-haitis-refugees/5c8821a6-a851-417f-b852-99586049be17/>.
- Brouwer, A. & Kumin, J. (2003). Interception and asylum: When migration control and human rights collide. *Refuge: Canada's Journal on Refugees*, 21(4), 6-24.
- Churchill, R.R. & Lowe, A.V. (1999). *The Law of the Sea*. Manchester University Press.
- Commission of the European Communities. (2007). *Commission Staff working Document: Study on the International law instruments in relation to illegal immigration by sea*. (Brussels: May 15, 2007), SEC (2007) 691, para. 4.2.2.6. Retrieved from https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/e-library/documents/policies/irregular-migration-return/pdf/irregular-immigration/sec_2007_691_en.pdf
- Convention on the Territorial Sea and the Contiguous Zone*. (adopted on 29 April 1958, entered into force on 10 September 1964) 516 UNTS 205.
- Convention Relating to the Status of Refugees*. (adopted on 28 July 1951, entered into force on 22 April 1954) 189 UNTS 150.
- Crock, M. (2003). In the wake of the Tampa: Conflicting visions of the international refugee law in the management of refugee flows. *Pacific Rim & Policy Journal* 12(49), 49-95.
- Crock, M. (2003). The Refugee Convention at 50: Mid-life Crisis or Terminal Inadequacy? An Australian Perspective. in Susan Kneebone (Eds.), *The Refugees Convention 50 Years On: Globalization and International Law*, 47-89.
- Fink, M. (2018). *Maritime Interception and the Law of Naval Operations*. TMC Asser Press.
- Frelick, B. (2009). *Pushed Back, Pushed Around, Italy's Forced Return of Boat Migrants and Asylum Seekers, Libya's Mistreatment of Migrants and Asylum Seekers*, Human Rights Watch. Retrieved from: <https://www.hrw.org/report/2009/09/21/pushed-back-pushed-around/italys-forced-return-boat-migrants-and-asylum-seekers><https://www.hrw.org/report/2009/09/21/pushed-back-pushed-around/italys-forced-return-boat-migrants-and-asylum-seekers>.
- Gallagher, A. T., & David, F. (2014). *The International Law of Migrant Smuggling*. Cambridge University Press.

- Ghezelbash, D. (2018). *Maritime Interdiction, in Refuge Lost: Asylum Law in an Interdependent World*. Cambridge University Press.
- Goodwin-Gill, G.S., & McAdam, J. (2007). *The Refugee in International Law*, Oxford University Press.
- Guilfoyle, D. (2007). Maritime Interdiction of weapons of mass destruction. *Journal of Conflict & Security Law*, 12, 1-35.
- Guilfoyle, D. (2009). *Shipping Interdiction and the Law of the Sea*. Cambridge University Press.
- Heijer, M.D. (2012). *Europe and Extraterritorial Asylum*. Hart Publishing.
- Hessbruegge, J. (2013). Introductory note to the European Court of Human Rights: Hirsi Jamaa et al. v. Italy, 51 *ILM* 423.
- Hirsi Jamaa and Others v. Italy. (2012). Application no. 27765/09, Council of Europe: European Court of Human Rights. Retrieved from <https://www.refworld.org/cases,ECHR,4f4507942.html>.
- Immigration and Nationality Act 1952* (as amended by Refugee Act of 1980). Retrieved from <https://www.uscis.gov/laws-and-policy/legislation/immigration-and-nationality-act>.
- International Law Commission. (1956). *Report of the International Law Commission covering the work of its eighth session*. Year Book of International Law Commission, II.
- International Organization for Migration. (2002). *Managing migration at the regional level: Strategies for regional consultation*. Geneva, Switzerland.
- International Organization for Migration. (n.d.). *Missing migrants project*. Retrieved from <https://missingmigrants.iom.int/data>.
- Italy: Berlusconi Misstates Refugee Obligations*. (May 12, 2009) Retrieved from: <https://www.hrw.org/news/2009/05/12/italy-berlusconi-misstates-refugee-obligations>.
- Legomsky, S.H. (2006). The USA and the Caribbean interdiction program. *International Journal of Refugee Law*, 18(3-4), 677-686.
- Marr, D. & Wilkinson, M. (2004). *Dark victory: How a government lied its way to political triumph*. Allen & Unwin.
- McAdam, M. (2018). Protection of migrants at sea. *International Organization for Migration*.
- Meijers H. (1967). *The Nationality of Ships*. The Hague, Netherlands: Martinus Nijhoff.

- Messineo. (2012). Yet another mala figura: Italy breached non-refoulement obligations by intercepting migrants' boats at sea says ECtHR. *Blog of European Journal of International Law*. Retrieved from <https://www.ejiltalk.org/yet-another-mala-figura-italy-breached-non-refoulement-obligations-by-intercepting-migrants-boats-at-sea-says-ecthr/>.
- Miltner, B. (2006). Irregular maritime migration: Refugee protection issues in rescue and interception. *Fordham International Law Journal*, 30(1), 79–83.
- Moreno-lax, V. (2011). Seeking asylum in the Mediterranean: Against a fragmentary reading of EU member states, obligations accruing at sea. *International Journal of Refugee Law*, 23(2), 174–220.
- Morrison, J & Crosland, B. (2001). The trafficking and smuggling of refugees: The end game in European asylum policy?. (UNHCR Working paper), 39.
- Naim Molvan v. Attorney General for Palestine (The Asya). (1948). AC 351 Judicial Committee of the Privy Council.
- O'Connell, D.P. (1982). *The International Law of the Sea*, 1, Clarendon Press.
- Pallis, M. (2002). Obligations of states towards asylum seekers at sea: Interactions and conflicts between legal regimes. *International Journal of Refugee Law*, 14.
- Protocol Against The Smuggling of Migrants by land, Sea, and Air, Supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime*. (adopted on 15 November 2000, entered into force on 28 January 2004). 2241 UNTS 507.
- Rijpma, J. (2009). *Building Borders: The Regulatory Framework for the Management of the External Borders of the European Union*, (Dissertation., Florence 2009).
- Rothwell, D. R. (2002). The law of sea and the M/V tampa incident: Reconciling maritime principles with coastal state sovereignty”, *Public Law Review* 13, 118–127.
- Rothwell, D. R., Elferink, A. G. O., K. N. Scott, & Stephens, T. (Eds.). (2015). *The Oxford Handbook of The Law of the Sea* (1st ed.). Oxford University Press.
- Sale v. Haitian Centers Council, Inc. (1993). 509, U.S. 155 Retrieved from <https://caselaw.findlaw.com/us-supreme-court/509/155.html>.
- Shearer, A. (1986). Problems of jurisdiction and law enforcement against delinquent vessels, 35 *ICLQ*, 330.

- Trevisanut, S. (2008). The principle of non-refoulement at sea and the effectiveness of asylum protection. *Max Planck Year Book of United Nations Law*. 12, 205–246.
- Trevisanut, S. (2014). Efthymios Papastavridis, The interception of vessels on the high seas, contemporary challenges to the legal order of the oceans. *European Journal of International Law*, 25(2), 616-619.
- Vaughan, L. & Tzanakopoulos, A. (2013). Ships, Visit and Search, in Rüdiger Wolfrum (Ed.), *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*. Oxford University Press.
- United Nations Convention on the Law of the Sea*. (adopted on 10 December 1982, entered into force on 16 November 1994). 1833 UNTS 396.
- United Nations High Commissioner for Refugees. (1997). *UNHCR note on the principle of non-refoulement*. Retrieved from <https://www.refworld.org/docid/438c6d972.html>
- United Nations High Commissioner for Refugees. (2000). *Interception of asylum seekers and refugees: The international framework and Recommendations for a comprehensive approach*. Retrieved from <https://www.unhcr.org/excom/standcom/3ae68d144/interception-asylum-seekers-refugees-international-framework-recommendations.html>.
- United Nations High Commissioner for Refugees. (2002). *Background note on the protection of asylum seekers and refugees rescued at sea*. Retrieved from <https://www.unhcr.org/protection/globalconsult/3e5f35e94/background-note-protection-asylum-seekers-refugees-rescued-sea.html>.
- United States v. Marino-Garcia. (1982). 679 F.2d 1373, paras 12, 17 United States Court of Appeals, Eleventh Circuit.

NEOREALİST KURAM BAĞLAMINDA İSRAİL GÖÇ POLİTİKALARI

Lala Naghiyeva*

Özet

Son yıllarda Ortadoğu’da yaşanan siyasi gerilimlerden dolayı gerek sosyal medyanın gerekse araştırma makalelerinin en önemli konularından birine dönüşen İsrail Devleti’nin Kuruluşu Yahudi göçüyle gerçekleşmiştir. Göç sürecinin tek başına bir grubun üzerine bırakılmayacak kadar çok yönlü ve karışık ilişkileri barındıran bir süreç olduğunu dikkate alacak olursak, Yahudi göçünün arka planında güç ve ulusal çıkarların varlığının söz konusu olduğu söylenebilir. İsrail devletine gerçekleşen göç hareketlerinin İsrail tarafından kontrolünün sağlanması ve göç konusunda güvenlik meselelerinin göçle kurulmuş bir devlet olan İsrail için önem arz etmesi, İsrail Göç Politikalarının esasını teşkil etmektedir. Bu sebeple, çalışmanın asıl amacı İsrail göç politikalarını Neorealizm teorisi çerçevesinde incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Göç Politikaları, Neorealizm, İsrail Devleti, Yahudi Göçü.

Abstract

The establishment of the State of Israel, which has become one of the most important topics of both social media and research articles due to the political tensions in the Middle East in recent years, was realized by

* Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü. Naghiyeva2016@inbox.ru

Jewish immigration. Considering that the migration process is too versatile and complex to be left to a single group, it can be said that there are power and national interests in the background of Jewish migration. The fact that the immigration movements to the State of Israel are controlled by Israel and that security issues regarding immigration are important for Israel, which is a state established by immigration, constitute the basis of Israel Migration Policies. For this reason, the main purpose of the study is to examine Israeli migration policies within the framework of Neorealism theory.

Keywords: Migration Policy, Neorealism, The State of Israel, Jewish Migration

GİRİŞ

Sürekli devinim halinde ve çok boyutlu bir olgu olarak, bireylerin coğrafi anlamda yer değiştirmesi şeklinde tanımlanan göç bir yer değiştirmeden çok daha fazlasını ifade edebilmektedir (Adıgüzel, 2022, s. 3). İlber Ortaylı'nın da ifade ettiği gibi göç, aslında bir hayattır ve göçün durması hayatın durması gibidir (Ortaylı, 2006).

İsrail Devleti'nin kuruluşunda oldukça önemli yeri olan Yahudi göçü uluslararası sisteme yeni birim kazandırmak açısından irdelenmesi gereken meseledir. Ayrıca İsrail Devleti'nin ulusal güvenlik amacıyla Yahudilerin ülkeye göç etmesi yönünde yürüttüğü faaliyet dikkat edilmesi gereken meseleler arasında yer almaktadır. Dolayısıyla İsrail Devleti'nin kuruluşu ve ülkeye teşvik edilen Yahudi göçleri Neorealizm yaklaşımı üzerinden incelenecek süreçlerdir. Göç ve Neorealizm bağlamında araştırmaların yapılmamış olması çalışmayı önemli kılmaktadır.

Bu çalışmada Yahudilerin göçü sonucunda kurulmuş İsrail Devleti'nin Uluslararası Göç Politikaları, Neorealist bakış açısıyla ele alınmıştır. Bu minvalde çalışmada şu sorulara cevap aranmıştır:

- İsrail'in Göç Politikaları nasıl uygulanmaktadır?
- Yahudilerin göçü Neorealist bakış açısıyla nasıl değerlendirilebilir?
- İsrail'in Göç Politikalarının Neorealist yaklaşımla bağı nedir?

Bu arka plandan hareketle, çalışma, Giriş ve Sonuç kısımları da dahil olmak üzere toplamda beş bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın diğer bölümleri Araştırmanın Amacı ve Yöntemi, Kuramsal Çerçeve: Neorealizm, Araştırmanın Bulguları olarak bilinen başlıklardan ibarettir. Ayrıca bu başlıklar da ken-

di içlerinde alt başlıklardan oluşmaktadır. Çalışma, Neorealist Kuram bağlamında İsrail'in göç politikalarının araştırılmasını hedeflemektedir.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

2.1. Araştırmanın Amacı

Uluslararası sistemi birimlerin tanımlanmış kurallar çerçevesinde ilişki içinde bulundukları yapı olarak değerlendirecek olursak Ortadoğu'da yaşanan gerginlik ve “vaadedilen topraklara geri dönüş” olarak görülen göç sürecinin uluslararası sisteme etkilerinin söz konusu olduğu söylenebilir. Bunun doğrultusunda çalışmamızın amacı, uluslararası ilişkilerde önemli bir role sahip olan göç ve uluslararası ilişkileri bütüncül bir sistem olarak gören Neorealizm kavramlarını İsrail'e gerçekleşen göç bakımından ele almak ve İsrail'in Uluslararası Göç Politikalarını araştırmaktır.

2.2. Araştırmanın Yöntemi

Bilimsel çalışmalarda sıklıkla kullanılan ifadelerden biri olan yöntem, verilerin yani araştırmamızda incelediğimiz değişkenlerin gözlenen niteliksel ve ya niceliksel özelliklerine atfen saptanan değerlerin elde edilme ve irdelenme şekli olarak açıklanabilir (Yıldırım, 2015, s. 10). Başka bir deyişle açıklayacak olursak araştırma sürecinde elde edilmiş bilgiler araştırma yapan kişinin elde etmiş olduğu veriler olarak değerlendirilmektedir ve ayrıca bu veriler farklı araçların kullanılması ile elde edilebilmekte olup çalışmanın özünü kapsamaktadır.

“Neorealist Kuram Bağlamında İsrail Göç Politikaları” başlıklı çalışmada veri toplama aracı olarak dokümanlar kullanılmıştır. Dolayısıyla, göç politikaları ve Neorealizm üzerine yapılmış araştırmalardan elde edilmiş bilgiler üzerinden yorumlar yapılmış, cevabının bulunması hedeflenen sorulara yanıtlar aranmıştır.

Yapılan araştırmada verilerin toplanması, ilgili belgelerin, dokümanların analizi ile gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla, göç ve Neorealizm üzerine yapılan araştırmalara ilişkin dokümanların veri toplama ve çözümleme tekniklerinden belge incelemesi tekniği ile irdelendiğini ifade etmekte yarar vardır. Belge incelemesi tekniği, araştırma yapılan konuyla ilgili bilgi içeren her türlü sözel, işitsel ya da görsel belgenin incelenmesi olarak açıklanabilmektedir

(Şimşek, 2015, s. 176). Çalışmada literatür taraması yapılarak elde edilen sözel belgeler kullanılmış, farklı kaynaklardan ulaşılmış bilgiler irdelenmiştir.

Genel itibarıyla araştırma soruları ve hipotezlerin nasıl formüle edildiğinin bilimsel çalışmalar için hayati öneme sahip olduğu söylenebilir. Zira araştırmanın yöntemi ve verileri toplama tekniği, başka deyişle temeli bu soru veya hipotezler bağlamında inşa edilir (Yıldırım, 2015). Bunun doğrultusunda, çalışmanın Giriş kısmında sorulan sorular, araştırmanın cevabını bulmaya çalıştığı sorular olarak belirlenmiştir. Aynı zamanda bilimsel araştırmaların yayınlanmasında temel ve ahlaki ilkelere dikkat edilmesi gerekliliği gözetilmiştir.

3. KURAMSAL ÇERÇEVE: NEOREALİZM

Bilgi teoriden önce gelmelidir lakin bilgi sadece teoriden ilerleyebilir. Bir teori, sınırlı bir alan veya faaliyet alanının zihinsel olarak oluşturulmuş resmi, bir alanın organizasyonunun ve onun parçaları arasındaki bağlantıların tasviridir (Waltz, 1979, s. 8). Dolayısıyla ne tür veri ve bağlantıların aranacağını bilmek için teorilere ihtiyacımız var. Bunun doğrultusunda devletler arasındaki karşılıklı politik etkileşim kalıplarını bulmak ve devletlerin yürüttükleri politikayı anlamak açısından uluslararası ilişkiler teorileri büyük önem taşımaktadır (Aydın, b.t., s. 1).

Devletlerin güç dengesini derinden önemseydiği ve başkalarının pahasına güç kazanmak ya da en azından güç kaybetmemek için kendi aralarında rekabet ettiği göz önünde bulundurulacak olursa bu güç rekabetinin devletlerin bazen birbirleriyle savaştığı tehlikeli bir dünyanın ortaya çıkmasına neden olduğu söylenebilir. Çünkü uluslararası sistemin yapısı hayatta kalmak için devletlere çok az seçenek bırakıyor (Mearsheimer, 2013, s. 77). Görüldüğü gibi farklı siyasal sistem ve ideolojilere sahip olmalarına rağmen devletlerin tek amacı güçlü olmak veya güçsüz bir devlet durumuna düşmemektir.

Klasik Realizmin kurucusu olan ve Realist okulun temsilcilerinden sayılan Hans J. Morgenthau'ya göre, her zaman başlı başına bir amaç olan gücün temeli insan doğasında aranmalıdır (Morgenthau, b.t.). Çünkü insan kendi ilişkilerinde çıkarı ve gücü ön planda tutan bir doğaya sahiptir¹. Başka de-

1. İfade etmek gerekir ki Yahudilerin Filistin bölgesine gerçekleşen göç süreci insan doğasından kaynaklanan ve sadece bir grubun üstleneceği bir göç olmamaktadır. Dolayısıyla İsrail Devleti'nin kurulmasını, Yahudilerin Orta Doğu'ya göç etmesini destekleyen ülkeler açısından bu göç süreci Realist yaklaşım üzerinden incelenebilir. Fakat Filistin bölgesine gerçekleşen göç sürecini ve İsrail devletinin kuruluşunu İsrail'in

yişle, Realizme göre çatışma insan doğasından ötürü uluslararası politikada varlığını sürdürmektedir lakin bu noktada realizm devletin neden belli çıkarlar peşinde koştuğunu sorgulamamakta ve güçler dengesindeki değişim sorununa odaklanmamaktadır (Özkan, 2020, s. 13). Bu sebeple insan doğasının ürünü olarak değerlendirilen devlet kavramı yerine uluslararası sistem yapısına vurgu yapan yapısal realizm (Neorealizm) ortaya çıkmış, güç kavramına yeni anlamlar yüklenmiştir.

Neorealizmin öncüsü olan Kenneth Waltz'a göre güç amaç olmaktan ziyade gerektiğinde ve mümkün olduğunda başvurulabilecek bir araçtır (Arı, 2013, s. 159). Genel anlamıyla, neo-realizm klasik gerçekçiliğin insan yapısı çerçevesindeki analizlerine sistem analizi de ekleyerek yeni bir teorik bakış açısı oluşturmaktadır.

Neorealizmin üç temel varsayımından bahsetmek gerekir:

1. Anarşi;
2. Güvenlik öncelikli davranış biçimi;
3. Güç dağılımı (Aslanlı & Memmedov, 2016, s. 1522).

Sistemin düzenleyici ilkesi niteliğinde olan anarşi, klasik realizmin anarşi kavramından aktörlerin tek başına karar verme yeteneğinde olmamasını iddia ederek farklılaşmaktadır. Bu argümandan hareketle, aktörlerin kararlarının sistemde tutmuş oldukları konumlarının çizdiği çerçevede belirlenen etkileşimler sonucu ortaya çıktığını söylemek gerekir.

Sistemin yapısı ulusal sistemlerdeki gibi hiyerarşik olmadığından sistemde emir-komuta ilişkisi yoktur fakat büyük güçlerin sahip oldukları askeri güçleriyle sistem içinde pozisyon ele geçirerek sisteme hakim olma imkanları vardır (Arı, 2013, s. 157). Sistemin böyle bir yapıda olmasından kaynaklı olarak mutlak güvenlik sağlanamamakta ve devletler güvenlik önlemlerini almaya çalışırken güvensizlik ortaya çıkmaktadır. Bunun sonucunda uluslararası sistemin karakteristik özelliği güvensizlik olarak bilinmektedir.

Devletlerin birbirlerine benzemelerini sağlayan güvenlik öncelikli davranış biçimi karşımıza devletlerin güvenlik arayışları sonucunda çıkmakta-

uyguladığı göç politikası açısından Realizm üzerinden açıklamak mümkün değildir. Göçün başlangıç süreci ve Orta Doğu'da Müslüman ülkeler arasında yeni bir kimlik yapılandırma dönemi Uluslararası İlişkiler alanına sosyal bir bakış açısı katan Sosyal İnşacılık (Konstruktivizm) yaklaşımı üzerinden irdelenebilir (Kaya, 2008). Lakin çalışmanın amacı, İsrail'in devletin kurulma ve kuruluşu sonrasında da devam eden göç politikalarının sistemin etkisi ile nasıl şekillendiğini aynı zamanda bu göçün sisteme nasıl etkide bulunduğunu güvenlik öncelikli davranış biçimi üzerinden ele almaktır. Bu sebeple çalışmamız Neorealist bakış açısı ile araştırılmıştır.

dır. Uluslararası siyaset ve güvenlik arayışı devletlerin sistem içinde sahip oldukları pozisyonları tarafından üretilmektedir (Aslanlı & Memmedov, 2016, s. 1522). Nitekim devletler sadece kendi pozisyonlarını değil rakiplerinin de kazanç ve pozisyonlarını güvenlik amacıyla göz önünde bulundurmaktadırlar.

Bütün bunların ışığında, “Neorealist Kuram Bağlamında İsrail Göç Politikaları” başlıklı çalışmanın neden Neorealizm üzerinden incelendiği sorulacak olursa Ortadoğu’ya gerçekleşen Yahudi göçünün sisteme etkisi ve devamında gerçekleşen Yahudi göçlerine sistemin etkisi sonucunda şekillenen İsrail göç politikalarına neorealist kuram penceresinden bakmanın göç politikaları ile uluslararası sistemin etkileşimini açıklamak açısından önemli olduğu kaleme alınabilir. Bunun doğrultusunda, göçün uluslararası sisteme ve aynı zamanda da uluslararası sistemin yapısının göçe etkileri araştırmanın bulgular kısmında ele alınmıştır.

4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

4.1. Genel Bilgiler

Yahudi halkı tarihsel olarak kendilerini sürgünde yaşayan ve anavatanları, Akdeniz’in doğu kıyısındaki Filistin olan Yahudi diasporası² olarak tanımlamıştır. Yüzyıllar boyunca Yahudiler yavaş yavaş Filistin’e göç etmeye başlamış, hatta 1492’de Kral Ferdinand ve Kraliçe Isabella İspanya’da yaşayan tüm Yahudileri kovduğunda, bazı mülteciler Filistin’e yerleşmiştir (“Bir milletin İspanya’dan sürgün hikayesi”, b.t.).

1881’de Rusların Yahudilere yönelik Pogrom adı verilen toplu katliamlara başlaması birçok Yahudinin Rusya’dan kaçmasına ve Filistin’e yerleşme-

-
2. Eski Yunancadan diaspora kavramı “bir yerden bir çok yere yayılma, aynı anakentten çıkarak dünyanın çeşitli yerlerine koloniler kuran halk” anlamını ifade etmektedir. Eskiden Yunanlar kendi işgal ettikleri topraklarda Yunan askerlerini bırakmışlardı. Bu askerler işgal edilmiş topraklarda yaşayarak durumu kontrol altında tutmuş, böylelikle de onlar bu topraklarda devamlı ikamet etmiş ve bununla da diaspora kavramı ortaya çıkmıştır. “Herhangi bir ulus veya inanç mensuplarının anayurtları dışında azınlık olarak yaşadıkları yer veya bir ulusun yurdundan ayrılmış kolu” olarak tanımlanabilen diaspora kavramı, uzun yıllar sürgün, katliam, soykırım gibi insanlığa karşı işlenmiş suçlar sonucunda köken ülkesinden zorla gönderilmiş etnik veya dini unsurlar için kullanılmıştır. Ancak bunu da söylemek gerekir ki, günümüzde diaspora kavramı anlam genişlemesine uğramış ve artık trajik bir biçimde olmasa da anavatanında yaşamayan toplulukları ifade etmeye başlamıştır. Yahudi diasporası da böyle bir zorunluluk karşısında yaranmış ve tanınmıştır (Adıgüzel, 2022, s. 174).

sine neden olmuştur (Köse, 2021, s. 119). Yahudilere karşı antisemitizm olarak adlandırılan önyargı Almanya, Avusturya-Macaristan ve Fransa’da da çok güçlüydü. 1894’te aslen Yahudi olan Alfred Dreyfus adlı bir Fransız subayı, haksız yere Fransız hükümetine ihanetle suçlanmış ve Dreyfus, beş yıl hapis yattıktan sonra yeni bilgiler suçsuzluğunu kanıtlasa bile yeniden yargılanmıştır (Baysan, b.t., s. 181). Dreyfus Olayı olarak adlandırılan olay, Batı Avrupa’da yaygın olan antisemitizmi gözler önüne sermiştir.

Dreyfus Olayı, Avusturyalı bir Yahudi gazeteci olan Theodor Herzl’i, Yahudilerin dini zulümden kurtulmak için kendi vatanlarına sahip olmaları gerektiğine ikna etmiş ve 1897’de Birinci Siyonist Kongre düzenlenmişti (Örücü, 2018, s. 218). Bu kongre Siyonist hareketi başlatmasıyla tanınır.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Ortadoğu’nun çoğu Osmanlı kontrolü altındaydı ve Yahudiler zimmi statüsünde (kitap ehli) Osmanlı tebaası olarak yaşıyorlardı. Osmanlı yönetimi altında, etnik ve dini grupların kendi liderlikleri ve topluluk meseleleri üzerinde bir miktar özerklikleri vardı ve Osmanlı tarafından korunan Gayri-Müslüm bu tebaa korunma karşılığında cizye verigisi vermekle yükümlüydü. Orta Doğu Yahudileri genellikle Avrupa’dan gelen seküler Siyonizm’e kayıtsız ve hatta bazı hahamlar Siyonizm’in toplumlarını tehlikeye atacağını bile düşündükleri için karşılardı (Benite, 2006, s. 148).

1916’da Sykes-Picot anlaşması ile Ortadoğu’nun Fransız ve İngiliz sömürge kontrolü altında bölünmesinin ardından Kuzey Afrika Fransız yönetimi altındaki Yahudiler, İngiliz yönetimi altındaki Yahudiler gibi, belirli ayrıcalıklar ve bazen vatandaşlık, belirli eğitim veya istihdama erişim elde etmişler (*Sykes-Picot Agreement*, 2022).

İngiltere ve Siyonist liderler arasında yapılan görüşmelerin sonunda o dönemde İngiltere Dışişleri Bakanı olan Arthur James Balfour, 2 Kasım 1917 yılında ünlü deklarasyonunu Lord Rothschild’e göndermiştir. Tarihte Balfour Deklarasyonu olarak bilinen bu beyanname, Siyonist hareket içindeki Avrupalı Yahudiler tarafından savunulan “Filistin’de bir Yahudi ulusal evi” için İngiliz desteğini dile getirmiştir. Balfour Deklarasyonu ile birlikte Yahudi olmayan toplumların din ve ibadet özgürlüklerine zarar vermemek koşuluyla, Filistin’de bir Yahudi yurdu tesis edileceğinin ön bilgisi verilmiştir.

Balfour Deklarasyonu, Yahudi göçünün oranında belirli bir artışa neden olmuş, devletin kurulmasına destek olan ve Yahudilere politik özgürlük sunan çekici bir faktör olarak değerlendirilebilir. 2 Kasım 1917 Balfour Deklarasyonu’nun imzalandığı tarihte Filistin nüfusunun % 90’ı Araplardan oluşmaktaydı ve topraklarının sadece %2’si Yahudi mülküne açılmıştı (Özgül, 2018, s. 119). Filistin’e Yahudi göçünün önünü açan bu Deklarasyon ve

1933'te Hitler'in Almanya'da iktidara gelmesiyle önemli sayıda Yahudi Filistin'e göçmüştür. 1928'de 150 bin olan sayının 1937'de 400 bine, 1947'de ise 570 bine ulaştığını ifade etmek gerekir (Tellal, 2019, s. 78). Bu argümandan hareketle, Osmanlı Devleti'ne ait bu topraklarda nüfus ve yerleşim açısından Yahudilere uzak olmasına bakılmaksızın, kısa sürede devlet kurabilme adına adımların atılmasında İngilizlerin, özellikle de Balfour Deklarasyonu'nun rolünün büyük olduğu söylenmelidir. İngiltere emperyalist tutumu doğrultusunda Siyonistlerin Filistin'e yerleşmelerinde herhangi bir problem görmemiş, aksine dayanak rolü teşkil etmiştir. Ve bu desteğin sonucu olarak İsrail Devleti kurulmasına, dolayısıyla uluslararası sisteme yeni bir aktör eklenmesine yol açılmıştır.

1922'de Milletler Cemiyeti, Filistin'i kontrol etme yetkisi vererek İngiliz kontrolünü meşrulaştırmıştır (*The Balfour Declaration*, 2017). Bunun sonucu olarak İngilizlere karşı Arap İsyanı (1936-1939) başlamış ve isyan, bölgedeki emperyal ve sömürge yönetimiyle ilgili olarak Ortadoğu genelinde gerilimler yaratmıştır (*Pre-State Israel: The Arab Revolt*, b.t.). Fakat gerilim sadece İngilizlerle Araplar arasında değil, Araplarla Yahudiler arasında da var olmaktaydı. Britanya hükümetinin bastırmakta zorlandığı 3 yıl süren bu ayaklanma sırasında binlerce Filistinli hayatını kaybetmiştir. 1939 yılında Britanya hükümeti, İkinci Dünya Savaşı öncesinde Arapların ayaklanmasına son vererek bölgede Almanya'nın nüfuzunun artmasını engellemek amacıyla Filistin'e Yahudi göçünü kısıtlayacak karar çıkarmıştır. İlgili karar tarihte "White Paper" olarak bilinmektedir (Sönmezoglu vd., 2021, s. 200). Ancak bu karar da başlayan göçü tam anlamıyla durduramamış, hatta ilerleyen yıllarda İsrail Devleti'nin kuruluşuna kadar uzun bir yol izlenmiştir.

Siyonizm, bağımsız bir Yahudi devletinin Yahudi halkının anti-semitizmden kurtulmasının tek yolu olduğunu savunarak 1900'lerin ortalarında, Avrupa'da bir siyasi güç haline gelmişti. 1930'ların başında, Nazi Almanyası ve Polonya'dan 100.000'den fazla Yahudi mülteci Filistin'e gelmiş, zamanla Siyonizm popülerlik kazanmıştı (United States Holocaust Memorial Museum, b.t.). Siyonistler her zaman Filistin'i bağımsız Yahudi devletlerinin yeri olarak görmüşler. Arap devletlerinin bundan rahatsız olması, 1920'lerde bu iki grup arasında yaşanmaya başlayan büyük olaylar İsrail Devleti'nin kuruluşundan sonra karşımıza Arap-İsrail çatışması olarak çıkmaktadır. Bu çatışmanın ortaya çıkmasını sağlayan etmen ise Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun Filistin'in paylaşılması konusunda verdiği 181 sayılı Kararı ("Impact of the Israeli-Palestinian Conflict on the Security of the Middle East", 2022).

Taksim kararı olarak da bilinen bu kararlar 1947'de Birleşmiş Milletler Filistin'i Arap ve Yahudi bölgelerine ayırmış ve ardından 14 Mayıs 1948'de

İsrail devleti kurulmuştur (*BM'nin Filistin'i taksim kararının 73. yılında İsrail'e sınırsız destek verilirken Filistin meşru haklarını alamadı*, 2020). Devletin kurulmasının ardından Arapların yaşadığı bölgelerde böyle bir bölünün yapılmasından ve devlet kurulmasından rahatsız olan Arap devletleri İsrail'e savaş ilan ettiler. Bölge, 1948, 1956, 1967, 1973, 1982 ve 2006 yıllarında Arap-İsrail savaşlarına meydan oldu (*Arab-Israeli Wars*, b.t.). Bütün bu yaşanan savaşlara rağmen İsrail Devleti göç politikalarını ihmal etmemiş, tam tersi savaş durumunda olan bir ülkenin ihtiyacı olan insan gücünü Yahudi göçleri olarak temin etmiştir.

İsrail bir göçle kurulmuş bir ülke olarak bilinmektedir. İsrail'de yaklaşık yüzde 74'ü Yahudi olan 7,06 milyon insan yaşıyor (Staff, 2022). Bunların çoğu, Avrupa'dan göç eden Aşkenaz Yahudileridir. Diğer göçmen grup olan Sefarad Yahudileri İber Yarımadası'ndan, Buharan Yahudileri ise Orta Asya'dan göç etmişler (*Jews*, 2022). İsrail, Yahudi göçmenleri ağırlamaya devam etmekte, ülkenin Geri Dönüş Yasası, tüm Yahudi halkına tam İsrail vatandaşlığı vermektedir.

Görüldüğü üzere, sistem içinde yer alan devletlerin Yahudilere sergiledikleri tavır nedeniyle başlayan Yahudi göçü, sisteme yeni bir aktörün dahil olması ve aynı zamanda sistem içinde var olan diğer devletlerle savaşların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu argümandan hareketle, uluslararası sistem ile Yahudi göçünün etkileşimi, "Yahudi Göçünün Neorealizm Çerçevesinde Değerlendirilmesi" alt başlığında irdelenmiştir.

4.2. Yahudi Göçünün Neorealizm Çerçevesinde Değerlendirilmesi

Pogrom olarak adlandırılan toplu katliamlar ve anti-semitizm olarak adlandırılan önyargının sonucu olan holokost sebebiyle başlayan ve halen devam eden Yahudi göçünü Neorealizm çerçevesinde dört başlıkta ele alabiliriz:

1. Dini arınma;
2. Tehdit algısında değişim;
3. Sisteme yeni bir aktörün dahil olması;
4. Ulusal güvenlik.

Dini arınmadan Hristiyan dünyasının Yahudileri kendi nüfusları arasında görmek istemedikleri için Yahudi göçünü destekledikleri fikri anlaşılabilir. Özellikle homojen bir topluma sahip olmaya çalışan Avrupa devletleri için Yahudilerin Avrupa'dan göç etmesi ve kendi devletlerini kurması istik-

rarlı ve arınmış bir Avrupa toplumu anlamına gelmektedir. Bu duruma neo-realist pencereden bakıldığında uluslararası sistemin bir parçası olan Avrupa devletlerinin kendi ulusal güvenliklerini ön planda tutarak ve uluslararası sistemde sahip oldukları pozisyonu kullanarak İsrail Devleti'nin kurulmasına Yahudi göçünün gerçekleşmesinde etkileyici faktör olarak katkıda bulunmaları ifade edilebilir.

Filistin arazisine Yahudi göçünü teşvik eden ve İsrail Devleti'nin kurulmasına destek olan devletler sistem içinde sadece kendi pozisyonlarını değil rakiplerinin de pozisyon ve kazançlarını hiç şüphesiz göz önünde bulundurmışlar. Nitekim Müslümanların yaşadığı zengin Arap bölgesinde “parçala, yönet” politikasını uygulayabilmek ve Arap ülkelerinin sistemde daha fazla söz hakkına sahip olmalarını engelleyebilmek, Orta Doğu’da Batı’nın söz hakkına sahip olabilmesi için bir Yahudi devletinin kurulmasını desteklemek ve bölgede oluşan istikrarsızlığın Arap devletlerinin güçlenmesine olumsuz etkide bulunması rakiplerin de pozisyon ve kazançlarının dikkate alındığının göstergesidir.

Ayrıca bunu da ifade etmek gerekir ki İsrail Devleti'nin kuruluşundan önce İngilizleri güvenliğe tehdit olarak gören Arapların İsrail Devleti'nin kuruluşu ile tehdit algılarında da bir değişim söz konusu olmuştur. Daha önce kaleme alındığı gibi uluslararası sistem hiyerarşik olmadığından sistemde emir-komuta ilişkisi yoktur fakat büyük güçlerin sahip oldukları askeri güçleriyle sistem içinde pozisyon ele geçirerek sisteme hakim olma imkanları vardır ve bu anarşik yapıda güçlü olanın yanında duran kazanır. 1917 Balfour Deklarasyonu ile Büyük Britanya tarafından Yahudi göçünün teşvik edilmesi, diğer taraftan Arap devletleri tarafından bu durumun olumsuz karşılanması ve ilerleyen zamanlarda koalisyon güç halinde Batı destekli İsrail Devleti ile savaşa girilmesi sistemin anarşik yapısını ortaya koymaktadır. Halen Ortadoğu’da çatışmaların devam etmesi uluslararası sistemin anarşik yapıda olmasının sonucudur.

Ayrıca güvenlik algısı sürekli değişmekte, tehdit olarak görülen nesneler zamanla farklılaşmaktadır. Uluslararası sistemin karakteristik özelliğinin güvensizlik olarak algılanması bunun sonucudur. Bu argümandan hareketle, böyle bir anarşik yapı içinde gücün devletlerin amacı değil, gerektiğinde kendi güvenlikleri için başvuracakları bir araç niteliğinde olduğu ifade edilebilir.

Son olarak bir noktaya daha vurgu yapılması gerekir ki; Yahudilerin göçü kendisi İsrail Devleti'nin kurularak sistemin bir parçası olması ve ortaya çıkan Arap-İsrail savaşları açısından başlı başına uluslararası sisteme etkide bulunmuş bir faktördür. Devletin kuruluşundan sonra bile nüfus hare-

ketliliklerinin canlı tutulması, özellikle Yahudi olanların İsrail'e göçünün teşvik edilmesi ise İsrail'in ulusal güvenliği yolunda attığı adımlardandır. Gerek ekonomik gerek demografik gerekse de askerî açıdan İsrail'e gerçekleşen Yahudi göçü devletin ulusal güvenliğine hizmet etmektedir. Dolayısıyla Arap devletleri ile savaş içinde olmuş ve halen de çatışmaların devam ettiği bir ortamda varlığını sürdüren bir ülkenin hem emek gücüne hem nüfus olarak çoğalmaya hem de savaşlarda kaybettiği askerlerin yerini doldurmaya ihtiyacı var. Devletlerin güvenlik öncelikli davranış biçimi sergilediği, güç dağılımının eşit olmadığı ve sürekli değiştiği anarşik yapıda olan sistemde Yahudi ulus-devleti olarak hayatta kalmak için güçlü bir homojen toplum adına gereken yapılmaktadır.

SONUÇ

Anti-semitist önyargının, pogrom toplu katliamlarının sonucunda başlayan bir göç serüveninin sonunda kurulan İsrail Devleti ulusal güvenliği için uyguladığı göç politikaları ile dünyanın neresinde olmasına bakılmaksızın Yahudi asıllı herkesin İsrail'e göçünü teşvik etmektedir. Bu argümandan hareketle, farklı bölgelerden göç almasına rağmen Yahudi göçünü teşvik etmesinden dolayı arazisinde yoğunlukla Yahudi asıllı bireyleri bulundurduğu için İsrail'in homojen toplum olarak görüldüğünü söyleyebiliriz.

Ayrıca uzun yıllar önce başlatılmış ve günümüzde de devam eden Yahudi göçünü Neorealist kuram çerçevesinde kısaca değerlendirecek olursak hayatta kalmanın amaç edildiği bir anarşik sistem içinde İsrail'in çevresinde var olan devletlere göre davranması gerektiğini söylememiz gerekir. Dolayısıyla Arap nüfusun yoğunluk teşkil ettiği bir ortamda İsrail'in askerî, demografik ve ekonomik sorunlarını gidermesi için kendi kanından, kendi kökeninden olan Yahudilere ihtiyaç duyması İsrail'in ulusal güvenliği açısından atabileceği en mantıklı adımlardan biri niteliğindedir.

Son olarak bunun da kaleme alınması gerekir ki Neorealizm penceresinden İsrail göç politikalarına bakıldığında Neorealizmin ön planda tuttuğu sistemin yapısı ile İsrail göç politikalarının ön planda tuttuğu Yahudi göçü karşılıklı etkileşim halindedirler. Başka deyişle, Yahudi göçü sistemin yapısına etkide bulunmaktayken sistem içinde var olan güçler de Yahudi göçünü etkilemektedir. Bu karşılıklı etkileşim sonucunda İsrail Ortadoğu'da bağımsız devlet olarak varlığını sürdürmekte ve güçlenmektedir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Y. (2022). *Göç Sosyolojisi*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Arab-Israeli wars*. (b.t.). Britannica. <https://www.britannica.com/event/Arab-Israeli-wars>
- Arı, T. (2013). *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği* (8. basım). MKM Yayıncılık.
- Aslanlı, A., & Memmedov, A. (2016). Neo-Realizm Kuramı Çerçevesinde Azerbaycan-İran İlişkilerinin Analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(6), 1520-1532.
- Aydın, M. (b.t.). Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz. *Dergipark*.
- Baysan, G. T. (b.t.). *Dreyfus Davası: Gerçek ve Adalet Savaşçısı Zola*. 19(1), 181-195.
- Bir milletin İspanya'dan sürgün hikayesi. (b.t.). *Şalom Gazetesi*. <https://www.salom.com.tr/arsiv/haber/65297/bir-milletin-istryanadan-surgun-hikayesi>
- BM'nin Filistin'i taksim kararının 73. Yılında İsrail'e sınırsız destek verilirken Filistin meşru haklarını alamadı. (2020). Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bmnin-filistini-taksim-kararinin-73-yilinda-israile-sinirsiz-destek-verilirken-filistin-mesru-haklarini-alamadi/2059704>
- Impact of the Israeli-Palestinian Conflict on the Security of the Middle East. (2022, Mayıs 20). *Warsaw Institute*. <https://warsawinstitute.org/impact-israeli-palestinian-conflict-security-middle-east/>
- Jews*. (2022). Scholarly Community Encyclopedia. <https://encyclopedia.pub/entry/35267>
- Kaya, S. (2008). Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(03), 83-111. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002074
- Köse, T. (2021). Yahudilerin Devletleşme Sürecinde Dönüm Noktaları: Pogrom, Aliya ve Siyasi Siyonizm (1881-1903). *Ortadoğu Etütleri*, 13(1), 119-142. <https://doi.org/10.47932/ortetut.827471>
- Mearsheimer, J. J. (2013). Structural Realism. İçinde *International Relations Theories: Discipline and Diversity* (3. bs, ss. 77-93). Oxford University Press.
- Morgenthau, H. (b.t.). *Six Principles of Political Realism*. 34-38.

- Ortaylı, İ. (2006). *Genel Göç olgusu*. 19-22.
- Örücü, S. (2018). Yahudi Diasporası'nın Filistin'e Göçü Ve İsrail Devleti'nin Kuruluşu. *VAKANÜVİS*, 3(2), 202-233.
- Özgül, E. (2018). *1917 Balfour Deklarasyonu ve Filistin'e Yahudi Göçü* [Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. <http://dspace.balikesir.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12462/3342>
- Özkan, F. (2020). *Zaman ve Mekân Kavramları Bağlamında Tarih ve Uluslararası İlişkiler Arasındaki İlişkiyi Yeniden Düşünmek: Tarihsel Bir Uluslararası İlişkiler Mümkün Mü?* 1(1), 5-20.
- Pre-State Israel: The Arab Revolt*. (b.t.). Jewish Virtual Library. <https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-1936-arab-riots>
- Sönmezoğlu, F., Güneş, H., & Keleşoğlu, E. (2021). *Uluslararası İlişkilere Giriş* (8. bs). DER Yayınları.
- Staff, T. (2022). *Israel's population climbs toward 10 million mark, statistics bureau says*. The Times of Israel. <https://www.timesofisrael.com/israels-population-climbs-toward-10-million-mark-statistics-bureau-says/>
- Sykes-Picot Agreement*. (2022). Britannica. <https://www.britannica.com/event/Sykes-Picot-Agreement>
- Şimşek, A. (2015). İletişim Araştırmalarında Paradigma Değişimi. İçinde B. Yıldırım (Ed.), *İletişim Araştırmalarında Yöntemler Uygulama ve Örneklerle* (ss. 155-196). Literatürk Academia.
- Tellal, E. (2019). Savaş Sonrasında Dünya Düzeni (1945-1950). İçinde İ. Ortaylı (Ed.), *Siyasi Tarih II* (ss. 64-90). Anadolu Üniversitesi.
- The Balfour Declaration*. (2017). GOV.IL. <https://www.gov.il/en/Departments/General/the-balfour-declaration-29-Oct-2017>
- United States Holocaust Memorial Museum. (b.t.). *German Jewish Refugees, 1933–1939*. Holocaust Encyclopedia. <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/german-jewish-refugees-1933-1939>
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. Waveland Press.
- Yıldırım, B. (2015). Bilimsel Araştırmada Temel Kavramlar. İçinde B. Yıldırım, *İletişim Araştırmalarında Yöntemler* (ss. 3-24). LiteraTürk.
- Zvi Ben-Dor, B. (2006). Invisible Exile: Iraqi Jews in Israel. *Journal of the Interdisciplinary Crossroads*, 3(1), 135-162.

ÇİN'İN ETİYOPYA'YA YATIRIMLARININ EKONOMİK VE SOSYAL ETKİLERİ (1990-2012)

Mamadou Oumarou Abdoul Dangavo*
Erjada Progonati**

Özet

Bu araştırma, Çin'in Etiyopya'daki ekonomik etkilerini ayrıntılı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel hipotezi, Çin'in Etiyopya'ya yatırım yapıp altyapı projeleri gerçekleştirerek Etiyopya'nın ekonomik büyümesini desteklediği, ancak bu faaliyetlerin çevresel ve sosyal sorunlara neden olduğu yönündedir. Çin'in Etiyopya'ya olan bu bağlılığı Çin-Etiyopya ilişkisi söz konusu olduğunda Çin üzerinden kurulmama- lı. Ekonomik yönelimi telekomünikasyon sektörüne ve altyapı projelerine yönelik büyük yatırımlarla somut bir şekilde görülmektedir. Bu projeler, Etiyopya'nın ekonomisine önemli katkılar sağlamış ve iletişim altyapısını modernize etmiştir. Ancak, bu projelerin kalitesi ve çevresel etkileri konusunda belirsizlikler bulunmaktadır. Özellikle Gibe III hidroelektrik barajının çevresel etkileri ve yerinden edilen köylülerin sorunları eleştiri konusu olmuştur. Bu çalışma, Çin'in Etiyopya'daki ekonomik varlığının karmaşık bir tabloya işaret ettiğini vurgulamaktadır. Çin, Etiyopya'nın ekonomik büyümesini hızlandırmış olsa da bu faaliyetlerin çevresel ve sosyal sorunlara neden olma potansiyeline sahiptir. Sonuç olarak, Çin'in Etiyopya'daki ekonomik etkisinin, tartışmalı bir konu olup

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler, Isparta/Türkiye, abdoul.mamadou56@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7403-6773

** Doç. Dr, Süleyman Demirel Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler, Isparta/Türkiye, erjadaprogonati@sdu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9198-1139

hem olumlu yönleri hem de riskleri beraberinde getirdiği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, dikkatli bir dengeleme ve sürdürülebilirlik yaklaşımı gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çin, Etiyopya, Ekonomik Etki, Altyapı Projeleri.

THE ECONOMIC AND SOCIAL IMPACTS OF CHINA'S INVESTMENTS IN ETHIOPIA (1990-2012)

Abstract

This research extensively examines China's economic impacts on Ethiopia. The fundamental hypothesis of the study posits that China supports Ethiopia's economic growth by investing in infrastructure projects, but these activities also lead to environmental and social issues. China's economic commitment to Ethiopia is evident through substantial investments in the telecommunications sector and infrastructure projects. These initiatives have significantly contributed to Ethiopia's economy and the modernization of its communication infrastructure. However, uncertainties surround the quality of these projects and their environmental effects, particularly criticisms related to the environmental impact of the Gibe III hydroelectric dam and the issues faced by displaced communities. This study underscores the complexity of China's economic presence in Ethiopia, emphasizing both its benefits and risks. While China accelerates Ethiopia's economic growth, it also has the potential to create environmental and social challenges. Consequently, a careful balance and a sustainability approach are necessary in managing China's economic impact on Ethiopia.

Keywords: China, Ethiopia, Economic Impact, Infrastructure Projects.

1. GİRİŞ

Çin ve Etiyopya arasındaki ilişkilerin 1990-2012 döneminde önem kazanması ve yakınlaşması çeşitli faktörlere dayanmaktadır. Etiyopya gibi nüfusu yaklaşık 94,45 milyon olan bir ülkenin, Sudan, Nijerya veya Angola gibi ülkelerden farklı olarak, büyük ölçüde doğal kaynaklar açısından zengin olmaması, Çin hükümeti açısından ekonomik kaynaklara erişim arayışını artırmıştır. Etiyopya'da bulunan doğal kaynaklar, özellikle petrol ve gaz rezervleri, Doğu Ogaden çölünde bulunmaktadır, ancak bu bölge güvenlik açısından riskli olarak kabul edilmektedir.

Etiyopya, Birleşmiş Milletler İnsani Gelişme endeksine göre dünya genelinde 169 ülke arasında 157. sırada yer almakta ve kişi başına düşen GSYİH açısından en az gelişmiş ekonomiler arasında bulunmaktadır. Bu bağlamda, Çin'in Etiyopya ile kurduğu ilişkiler, stratejik ve ekonomik çıkarları etkilemektedir (Human Development Report, 2010). 2000'lerde yıllık olarak %8 ila 10 arasında değişen bir GSYİH büyüme oranına sahip olan Etiyopya, 2010-2011 yıllarında ise %11,4'lük büyüme oranıyla dikkat çekmektedir. Bu ekonomik büyüme, devletin daha etkili bir şekilde tepki verme kapasitesi sayesinde kıtlıkların hafifletilmesine katkı sağlamıştır. Ancak, 2008 ekonomik krizinin sonuçları hala hissedilmektedir. Etiyopya, Afrika Boynuzu'nda stratejik bir konumda bulunmaktadır ve bu bölge, başarısız bir devlet (Somali), zorlu ve izole bir komşu (Eritre), yarı bağımsız bir bölge (Somaliland) ve yeni bağımsızlığını kazanmış ancak istikrarsızlıkla mücadele eden Güney Sudan gibi önemli çalkantıların yaşandığı bir coğrafyadır. Bu durum, Etiyopya'nın bölgesel istikrarı koruma ve bölgesel sorunların çözümüne katkı sağlama rolünü daha da vurgulamaktadır (Patrick, 2012, s. 10).

Çin, Etiyopya'da güçlü bir varlığa sahip olarak hükümetle yakındır, hatta ayrıcalıklı bir ilişkisi mevcuttur. Bu makale her iki tarafın da ekonomik, diplomatik, stratejik ve hatta ideolojik kaygıları nedeniyle bu ortaklığın kurulduğunu açıklamayı amaçlamaktadır. Bu hipotezi daha da ileri götürmek gerekirse, Pekin'in gözünde Addis Ababa ile ekonomik ve ticari işbirliği, kendi başına bir amaç değil, daha çok bir araç olarak görülmektedir. Çin'in motivasyonları arasında, Addis Ababa'da bulunan Afrika Birliği (AU) ve Birleşmiş Milletler Afrika Ekonomik Komisyonu (UNECA) merkezlerinin varlığı; Nijerya'nın ardından kıtadaki en büyük ikinci demografik güç olarak Etiyopya'nın 2050 yılında 294 milyon nüfusa ulaşma ihtimali (The world counts); özellikle Mavi Nil (Tana Gölü) kaynakları üzerindeki kontrol sayesinde stratejik konumu; kalkınma ihtiyaçlarının büyüklüğü ve son olarak ülkenin siyasi istikrarı, otoriter yapısı ve ekonomik açıdan merkezi konumu gibi faktörler bulunmaktadır.

Etiyopya tarafında ise Çin, ülkenin ekonomik kalkınmasına aktif olarak (krediler, altyapı projeleri gibi) katkıda bulunmaktadır. İki ülke arasındaki ilişki, henüz tam anlamıyla çözüme kavuşturulmamış olan zorluklarla ve en önemlisi, bu yakınlaşmayı engelleyebilecek, kapsamını daraltabilecek ve hatta gelecekte bu yakınlaşmanın sorgulanmasına neden olabilecek asimetrik faktörlerle karmaşık bir yapıya sahiptir. Ancak şu an için Pekin, Addis Ababa'da Etiyopyalıların yanlış bir şekilde "Afrika'nın başkenti" olarak tanımladıkları yerdeki varlığını güçlendirmeye devam etmektedir (Dilnessa, 2012, s. 153-180). Etiyopya, Seifudein Adem tarafından önerilen sınıflandırmaya

göre, “Çin açısından pragmatik” ve “Çin açısından kötümser” kategorilerinin aksine “Çin açısından iyimser” olarak tanımlanan Afrika ülkelerinden biridir (Seifudein, 2012,s.143).

2. 1991- 2012 YILLARI ARASINDAKİ ÇİN-ETİYOPYA İLİŞKİLERİ

İmparator Haile Selassie, 1970 yılında Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) ile diplomatik ilişkiler kurmasına rağmen, 1974 devrimi, Sovyetler Birliği’ne daha yakın bir rejimi teşvik etmeyi amaçladığı için 1980’lerin sonlarına kadar Addis Ababa ile Pekin arasındaki ilişkilerin bozulmasına yönelik etkilemiştir. Silahlı muhalefetin 1991’deki zaferi, Mengistu rejiminin düşmesine ve Meles Zenawi liderliğindeki Etiyopya Halklarının Devrimci Demokratik Cephesi’nin (EPDRF) iktidara gelmesine kadar iki ülke arasındaki ilişkiler düzelmemiştir (Gamora ve Mathews, 2010: 93-94). Bununla birlikte, ABD’nin desteğiyle iktidara gelen EPDRF, başlangıçta Çin ile daha yakın ilişkilere öncelik vermemiştir. Addis Ababa’da uygulanan rejim (toprak mülkiyeti ve bir dizi devlet tekelinin sürdürülmesi dışında) piyasa ekonomisine uygun bir şekilde oluşturuldu, federal ve demokratik bir siyasi proje sunuldu. Yeni hükümet ancak 1995 yılında, uzun süren tartışmalardan sonra ve uluslararası sahnedeki konumunu güçlendirmeyi amaçlayarak dış politikasını Rusya ve Çin lehine yeniden dengelemeye karar verdi. Özellikle EPDRF’nin önde gelen liderleri, “piyasa sosyalizmi” ve tarımsal kalkınma konularında bilgi edinmeye çalışmışlardır (Seifudein, 2012).

Ekim 1995’te Başbakan Meles, Etiyopya’da düzenlenen ilk demokratik seçimleri kazanarak Çin’e gitmişti ve altı ay sonra, Nisan 1996’da Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin, büyük bir Afrika turu sırasında Addis Ababa’da durmuştu. Ardından önemli bir ticari, ekonomik ve teknik iş birliği anlaşması (Ticari, Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması, ATEC) imzalandı. Bu anlaşma her üç yılda bir otomatik olarak yenilendi ve 1998 yılında iki yılda bir toplanan Karma Ekonomik Komisyon’un oluşturulmasına öncülük etti. Bu anlaşma, Etiyopya’ya “en çok tercih edilen ülke” statüsü sağlamış olup, Çin ve Etiyopya arasındaki tüm ikili ekonomik iş birliğini, Çin-Etiyopya ortak girişimlerinin kurulmasından kendi işletmelerinin oluşturulmasına kadar, yatırımları teşvik etmekten deniz taşımacılığına ve “teknik personel” değişimine kadar kapsamıştı (Seifudein, 2012). Bu dönemden itibaren, Çin ve Etiyopya arasındaki ilişkilerin güçlendiği gözlemlenmektedir. İlk Çin-Afrika İş Birliği Forumu (FOCSA veya FOCAC) 2000 yılında Pekin’de düzenlenmiş, ardından

Aralık 2003'te ikinci bir FOCAC toplantısı için Addis Ababa'nın seçilmesiyle bu ilişkiler daha da yakın hale gelmiştir. Bu gelişmeler, Etiyopya'nın özel bir konuma sahip olduğunu ve Meles Zenawi hükümetinin, Pekin ile Addis Ababa arasında sıkı bir diplomatik ve siyasi iş birliği sağlama amacı doğrultusunda bu fırsatı değerlendirdiğini göstermektedir (Ping, 2009). Çin Başbakanı Wen Jiabao'nun yer aldığı bu zirve toplantısında birkaç ek protokol imzalanmıştır.

2005 yılında, Çin-Etiyopya ilişkileri diplomatik, siyasi ve ekonomik alanlarda yakın bir ortaklığın yeni bir evresine girmiştir. Bu gelişme, Meles'in rejiminin sertleşmesi, kişisel yetkilerinin artması ve 2005 seçimlerinde muhalefetin parlamentodaki koltukların yaklaşık üçte birini kazanmasıyla ilgili Batı'dan gelen artan eleştirilerle doğrudan ilişkilidir. Ülke bu sorunlu dönemi birçok usulsüzlük ve şiddet olaylarının (en az 200 ölüm) gölgesinde geçirmiştir, bu da Etiyopya'nın geleneksel bağışçıları olan Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği ile ilişkilerin hızla bozulmasına yol açmıştır (Christine, 2011: 32). Başbakan daha sonrasında gerçek bir kalkınma devleti kurmuştur. Mayıs 2010 seçimleri de bu otoriter yönelimi teyit etmiştir. Artık bastırılan, etkisizleştirilen veya kenara itilen muhalefet, neredeyse tamamı EPRDF tarafından denetlenen ve “tek parti rejimi” kurmakla suçlanan parlamentoda ki 547 sandalyeden yalnızca ikisini elde etmiştir (Tronvoll, 2011,s.121-136).

2.1. İKİ ÜLKE ARASINDAKİ SİYASİ VE EKONOMİK İLİŞKİLER

1995'ten 2000'li yılın ortalarına kadar Etiyopya ve Çin arasındaki siyasi iş birliği giderek artmıştır. Çin, bu ilişkiyi resmi olarak “stratejik ortaklık” olarak adlandırmamış olabilir, ancak bu iki ülke arasındaki ilişkinin tamamıyla stratejik bir yakınlık olduğu açıktır. Etiyopya hükümeti için bu iş birliği, ülkenin kalkınması ve yoksulluğun azaltılması gibi önemli hedeflerine ulaşmada kilit bir rol oynamayı amaçlayan bir yakın ilişkiyi temsil etmektedir. Ayrıca, Addis Ababa için Çin artık ekonomik uzmanlık, teknik yardım ve diplomatik destek sunabilen bir ortak olarak kabul edilmektedir (Ministry of Information, 2012). Buna karşılık, Meles birkaç siyasi jestte bulunmuştur. Örneğin, Etiyopya parlamentosu 2006 yılında, Çin, Tayvan'dan ayrılma hareketini desteklemeyi reddeden bir yasayı onaylamıştır. Ayrıca, 2007 yılına kadar BM İnsan Hakları Konseyi üyesi olan Etiyopya, diğer Afrika ülkeleri gibi, Pekin hükümetini eleştiren önerileri reddetmiştir.

İki ülke yetkilileri arasında düzenli ziyaretler gerçekleşmiştir. Meles, son olarak Ağustos 2011'de Çin'i dört kez ziyaret etmiş ve önceki ziyaretlerin-

de olduğu gibi (1995, 2004 ve 2006'da), Cumhurbaşkanı Hu Jintao dahil olmak üzere ülkenin en yüksek makamları tarafından ağırlandı. Başbakan Wen Jiabao, 2003 yılında ikinci FOCAC için Addis Ababa'ya ziyarette bulunmuştur (Ministry of Foreign Affairs of China, 2003). Diğer önemli ziyaretler arasında, 2008 yılında gerçekleşen ve Çin tarafından finanse edilen (200 milyon dolarlık) yeni Afrika Birliği (AU) merkezinin açılışına katılan ziyaret yer almaktadır. Dışişleri bakanları arasındaki toplantılar düzenli olarak neredeyse her yıl yapılmaktadır.

Çin ve Etiyopya arasındaki ilişkiler sadece her iki ülkenin en üst düzey siyasi liderleri arasında sınırlı kalmamış, aynı zamanda ticaret, kültürel alışveriş, sağlık sektörü, askeri iş birliği gibi çeşitli alanları içermiştir. Bu ilişkilerin en hızlı kurumsallaşan boyutu ticari ilişkilerdir. Örneğin, 2006 yılında Etiyopya hükümeti, Çin EXIM Bankası ile Çin'in altyapı projelerinde hızlı bir artışa olanak tanıyan büyük bir çerçeve finansman anlaşması imzalamıştır. Bu çerçeve anlaşması, Etiyopya'dan Çin'e yapılan tüm ihracatın ülkenin en büyük devlet finans kurumu olan Etiyopya Ticaret Bankası aracılığıyla yapılmasını öngörmüştür. Addis Ababa'nın hedefi, Çin'den alınan kredilerin geri ödemesini, bu ülkenin elde ettiği gelirlerle destekleyerek kalkınmasını finanse etmek için Angola modelini uygulamaktır (China's Engagement in Africa, 2012).

Bu ilişkiler, Çin Komünist Partisi (ÇKP) ile EPRDF arasındaki ilişkileri de içermekte olup, parti düzeyindeki temasları da kapsamaktadır. İlişkiler, özellikle 2005 yılında EPDF'ye katılan ve aynı zamanda altyapıdan sorumlu bakan olan Güney Etiyopya Demokratik Halk Cephesi Başkan Yardımcısı Kasu Ilala'nın Mayıs 2002'deki Çin ziyareti gibi önemli ziyaretlerle devam etmiştir. Çin Komünist Partisi'nin sekreter yardımcısı Zhang Xuan liderliğinde, 2007 yılında Etiyopya'nın başkenti Addis Ababa yakınlarındaki Dukem'de Lifan otomobil montaj fabrikası kurulmak suretiyle özel bir ekonomik iş birliği başlatılmıştır. Bu gelişmenin ardından, ÇKP'nin Uluslararası İrtibat Departmanı Müdür Yardımcısı Ai Ping, Addis Ababa'ya bir heyet göndererek iki taraf arasında "ÇKP ve EPRDF Arasında Değişim ve İş Birliği Mutabakat Zaptı" adlı anlaşmayı imzaladı (Ministry of Foreign Affairs of China, 2012). Siyasi yakınlaşma özellikle iki parti arasındaki ilişkilerin geliştiği bir alandır. Bu ilişkiler, iktidar partisinin örgütlenmesi ve halefiyet stratejileri gibi konularda uzlaşma içerir (Hackenesch, 2011).

Addis Ababa'daki Çin büyükelçiliği oldukça etkin bir şekilde faaliyet göstermekte olup, Etiyopya'nın çeşitli bakanlıkları ile doğrudan ilişkiler sürdürmektedir. Her yıl, Etiyopya hükümetinin en üst düzey yetkilileri, Başbakan başkanlığında olmak üzere, 1 Ekim'deki Çin ulusal günü kutlamalarına katılmaktadır. Bu diğer Afrika ülkelerinin başbakanlarına tanınmayan özel bir ayrıcalıktır.

1991'den 2010'a kadar Etiyopya Dışişleri Bakanlığı görevini yürüten Seyoum Mesfin'in Çin'e büyükelçi olarak atanması da sembolik bir öneme sahiptir.

Pekin açısından değerlendirildiğinde, Addis Ababa bölgesel bir güç olarak büyük öneme sahiptir. Etiyopya'da yoğun bir şekilde faaliyet gösteren Xinhua ajansı, Addis Ababa'yı Afrika Boynuzu'nun bölgesel bir merkezi olarak görmektedir. Aralarında Zhejiang Normal Üniversitesi Afrika Çalışmaları Enstitüsü üyeleri de bulunduğu birçok Çinli bilim insanı, Etiyopya'da ikamet etmektedir. 2003 yılında, ikinci FOCAC zirvesinde Pekin, Etiyopya'ya Çinli turistler için onaylı varış noktası statüsü verme kararı aldı, ancak bu kişiler genellikle gerçek turistlerden ziyade tüccarlar veya göçmenler olarak kalma eğilimindedir (A Study on Economic and Trade Relations between China, India and Ethiopia, 2009, s. 43).

Çin'in Etiyopya ile ekonomik ve ticari ilişkileri, her iki ülkenin de büyük nüfusa sahip olmaları ve bu nedenle potansiyel olarak büyük bir iç pazara sahip olmaları gerçeğiyle dikkat çekmektedir. Ancak, diğer gelişmekte olan ülkeler gibi, ihracat için kullanılan hammaddeler açısından eksiklik yaşayan bir yapıya sahiptirler. Bu bağlamda, Mısır veya Pakistan gibi ülkelerle benzer bir örneği paylaşırlar. İlişkiler her ne kadar gelişmeye açık olsa da hala belirgin bir asimetri içermektedir. Bu asimetri, küçük Afrika ülkelerinde (Togo, Sierra Leone ve hatta Senegal gibi) olduğundan daha fazladır. Ancak, Luanda veya Hartum gibi diğer bölgelerin aksine, Addis Ababa, Pekin'e stratejik olarak önemli kaynakları (petrol, gaz, bakır, odun gibi) temin ederek büyük bir tedarikçi konumuna gelebilir. Dolayısıyla, ilişkilerin merkezinde, Pekin için büyük öneme sahip olan ticaretin hızla genişlemesi ve bu ticaretin büyümesine katkıda bulunan Çin tarafından finanse edilen altyapı projeleri bulunmaktadır. Açıkça ifade etmek gerekirse, Çin'in Etiyopya'daki yatırımlarının başlangıcı daha yavaş olmuş ve bu da özellikle Etiyopya'nın Çin'e yönelik ihracatında sınırlı bir büyümeye neden olmuştur. Etiyopya hükümetinin uzun vadeli stratejisi, ülkenin büyük ticaret açığını ve artan borcunu azaltmak için sanayileşme, tarım ve özellikle ticaretin geliştirilmesine dayanmaktadır. Ancak, her iki taraf için de özellikle Afrika'da diğer bölgelerde olduğu gibi, şu an için büyük ölçüde bağımlı olunan Çin yardımının ölçeği ve niteliği nedeniyle büyümeme riski taşımaktadır.

Çin'in, yardım ile kazan-kazan ekonomik iş birliği olarak adlandırdığı kavramları birbirinden ayırmak kolay değildir. Altyapı projeleri, hibe veya ayrıcalıklı kredileri içerirken, Çin'in yardım stratejisi 2006 FOCAC'tan ve özellikle 2009'dan itibaren aşamalı olarak çeşitlendirilmiştir. Ancak Çin'in iş birliği modeli büyük ölçüde değişmemiş ve bu, Etiyopya hükümetini iş birliklerini mümkün olduğunca çeşitlendirmeye teşvik etmektedir (Chaponnière ve Gabas, 2012).

2.2. İki Ülke Arasındaki Sosyo-Kültürel ve Askeri İlişkiler

Kültürel ve eğitimsel iş birliği, uzun bir geçmişe sahip olmakla birlikte özellikle 2000’li yılların ortalarından itibaren hızla gelişmektedir. Bu iş birliği, sadece Çin’in Etiyopya’daki ekonomik varlığını artırmayı amaçlamakla kalmaz, aynı zamanda “yumuşak güç” unsurunu da güçlendirmeyi hedefler. Bu iş birliği, tarım, madencilik, iletişim ve enerji gibi teknik eğitim alanlarına odaklanmaktadır. Bu iş birliği gazetecilerin ve üst düzey yetkililerin eğitimini içerecek şekilde genişletilmiştir. Örneğin, 2006 yılından bu yana, Etiyopya’nın ulusal ve bölgesel yönetimlerinden gelen 200’den fazla üye, her yıl Çin’de kısa süreli eğitim programlarına katılmaktadır ve Çin’deki gelişmeleri incelemek amacıyla çalışma gezileri düzenlenmektedir. Bu, Etiyopya’nın elitleri üzerinde etki yaratma stratejisinin bir parçasını oluşturmaktadır.

Şubat 2010’da Çin Eğitim Bakan Yardımcısı Li Weihong, Etiyopya’da ilk Konfüçyüs Enstitüsü’nün açılışını yapmak üzere bir heyet göndermiştir (Ministry of Foreign Affairs of China, 2012). Bu enstitü, Addis Ababa’daki Etiyo-Çin Politeknik Enstitüsü’nde yer almaktadır ve Pekin’in 30 milyon dolarlık yatırım yaptığı bir kurumdur. Enstitü, gelecekteki dil öğretmenlerinin yanı sıra Etiyopyalı diplomatlar ve devlet memurlarını ücretsiz olarak eğiterek, özellikle Çin medeniyetine komünist bakış açısını aktarmaktadır (CRI English, 2010). Addis Ababa Konfüçyüs Enstitüsü, 2011 yılında üç Etiyopya Üniversitesi (Mekele Üniversitesi, Addis Ababa Üniversitesi ve Hawassa Üniversitesi) ile Çince öğretim merkezleri kurmak üzere iş birliği anlaşmaları imzalayarak faaliyetlerini genişletmiştir (Addis Ababa Konfüçyüs Enstitüsü, 2011). Ayrıca, 2008 yılında 118 Etiyopyalı öğrenci, Çin’de ücretsiz eğitim alma fırsatını yakalamıştır (Thakur, 2009).

Son olarak, 2005 yılında Etiyopya, özellikle “Afrika için Çinli Genç Gönüllüler Programı”ndan faydalanmıştır. Bu program, Amerika’daki “Barış Gönüllüleri” programına benzer bir şekilde, 2009 yılında kıta genelinde 300’den fazla gönüllüyü içermektedir. Bu gönüllüler, tarım, spor, bilgisayar bilimi gibi çeşitli alanlarda bir yıl boyunca ücretsiz eğitim almış ve karşılığında aylık 200 dolarlık bir burs almışlardır (King, 2011).

Çin ve Etiyopya arasındaki askeri iş birliği önemli olsa da özellikle 11 Eylül sonrası dönemde ABD’nin Etiyopya ile yürüttüğü iş birliğiyle karşılaştırılamaz. Eritre ile yaşanan çatışmanın ardından 2000 yılında yeniden yapılanırılan ve 130,000 kişiden oluşan Etiyopya ordusu, gözlemciler tarafından kıtadaki en deneyimli ve operasyonel askeri güçlerden biri olarak kabul edilmektedir (Ferras, 2012). Addis Ababa’nın 1998-2000 yılları arasındaki dönemde, Asmara ile yaşanan çatışmalar sırasında her iki ülkeye de uygulanan

BM ambargosuna aykırı olarak her iki tarafa da tedarikte bulunması, Pekin tarafından sorumlulukla ilişkilendirilmemektedir.

2005 yılında Başbakan Meles, dönemin önemli Nanjing Askeri Bölgesi Komutanı General Zhu Wenquan'ı Etiyopya'nın başkentinde kabul etmiş ve askeri iş birliği konusunda (eğitim, teknoloji transferi ve barışı koruma misyonları gibi) iddialı bir anlaşma imzalanmıştır (Eisenman vd, 2006). Çin, Etiyopya ordusuna topçu silahları, hafif zırhlı araçlar ve asker taşıyıcıları gibi askeri teçhizatları tedarik etmektedir. Aynı zamanda, her yıl Etiyopyalı subayların eğitimini sağlamaktadır, ancak bu subayların sayısı kesin olarak bilinmemektedir, tahmini olarak on civarındadır. İki ülke arasında düzenli olarak yüksek seviyeli ziyaretler gerçekleşmektedir. Örneğin, Haziran 2010'da Etiyopya Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanı General Samoray, Çin'i ilk defa ziyaret ederek, Çin Halk Kurtuluş Ordusu (PLA) yetkilileriyle, Xu Caihou ve Chen Bingde gibi önemli isimlerle görüşmüştür (Xinhua, 2010). 2007 yılında Etiyopya, savunma ataşesine sahip olan 14 Afrika ülkesinden biriydi, ancak Etiyopya ordusu hala önemli miktarda Sovyet yapımı teçhizat, özellikle uçaklar ve tanklar ile donatılmış durumdadır. Modernizasyon çalışmaları özellikle ABD, İtalya, Rusya ve İsrail gibi ülkelerin yardımıyla yürütülmektedir.

2.3. İki Ülke Arasındaki Asimetrik Ticari İlişkiler

Çin, 2006 yılında Etiyopya'nın en büyük ticaret ortaklarından biri haline gelmiştir. Etiyopya ve Çin'in istatistik verileri arasında bazı farklar bulunsa da bu farklar, özellikle Güney Afrika gibi büyük ortaklarınkine göre çok daha küçüktür. Bu durumun nedeni, Etiyopya'nın istatistik sisteminin ilkel ve zayıf olmasıdır.

Avrupa Birliği'nin verilerine göre, Şubat 2001 ile Ekim 2009 yıllarında Etiyopya ile Çin arasındaki ticaret, on katından daha fazla bir artış göstermiştir. Etiyopya'nın dış ticaretinin %16,5'ini temsil eden 153 milyon dolar seviyelerinden, %153 artışla 169,3 milyon dolara yükselmiştir. Bu durum, Etiyopya'nın dış ticaretinin büyük bir bölümünü oluşturmakta ve Avrupa Birliği ile olan ticaretinden daha büyük bir hacme sahiptir. Etiyopya, ticaret açığı verdiği en büyük ülkenin Çin olduğu bir durumu deneyimlemektedir. Bu, 1,261 milyar doları aşan bir miktarı temsil etmekte ve Etiyopya'nın ticaret açığının %20'sinden fazlasına tekabül eder, ayrıca GSYH'nin %5,3'ünü oluşturur (European Academic Research, 2010).

Çin resmi verilerine göre, iki ülke arasındaki ticaret 2002'de 100 milyon dolar seviyesinden başlayarak 2009'da 1467 milyon dolara ulaşmıştır. Eti-

yopya'nın ithalatı ise 2002'de 1277 milyon dolardan başlayarak hızla artmış, 2011 yılında ise 1038 milyon dolarlık bir ticaret açığı göstermiştir. Etiyopya ile Çin arasındaki ticaret dengesizliği oldukça belirgindir ve bu, Etiyopya'nın Çin ile olan ticaret açığını büyük ölçüde artırmıştır. Ekim 2009 dönemindeki ticaret açığı 1,261 milyar doları bulmuştur. Bu, Avrupa Birliği Devletleri ile olan ticaret dengesizliğiyle karşılaştırıldığında oldukça büyük bir farklılığa işaret etmektedir. AB ile olan ticaret, Etiyopya'nın dış ticaretinin sadece %5,8'ini oluşturmuş ve 597 milyon dolarlık bir fazla vermiştir (European Academic Research, 2010).

Etiyopya, Şubat 2001 ile Ekim 2009 yılları arasında Çin'den yaptığı ithalatın payını iki katına çıkararak toplam dış alımlarının %9'undan %18'ine yükseltmiştir. Bu, Güney Afrika, Angola, Nijerya, Sudan gibi birçok Afrika ülkesinin Çin'den özellikle sermaye malları ve makine ithal etme eğilimini yansıtmaktadır (Jacobs, 2011). Ancak, elektronik ve tüketim malları (örneğin giyim, ilaç ve gıda) ithalatı da artış göstermektedir. Etiyopya, Çin'e olan ihracatını artırarak 2009/2010 döneminde 216 milyon dolar seviyesine çıkarmış ve 2010'da 246 milyon dolara yükseltmiştir. Başlıca ihracat ürünleri arasında kahve, deri, tekstil, susam ve kesme çiçek bulunmaktadır. Addis Ababa, ticaret açığını azaltma amacıyla Ocak 2010'da iki hükümet arasında Etiyopya ürünlerine Çin pazarında tercihli erişim sağlayan bir anlaşma imzalamıştır. Çin'e gümrüksüz olarak ihraç edilen ürün sayısı, 130'dan 440'a yükselmiş ve toplamın %95'ini oluşturmuştur (Jacobs, 2011). Etiyopya'nın ticaret açığı yapısal bir sorun olsa da Çin ürünlerinin düşük fiyatları iki ülke arasındaki derin ticaret asimetrisini daha da artırmış ve derinleştirmiştir.

3. ÇİN VE ETİYOPYA ARASINDA GERÇEKLEŞTİRİLEN PROJELER

3.1. Altyapı projeleri

Etiyopya'daki Çin varlığını özellikle göze çarpan faktörlerden biri, büyük altyapı projeleridir. Bu projeler, 2001 ile 2007 yılları arasında gerçekleştirilen tüm Çin altyapı projelerinin %10'unu oluşturmuş ve Nijerya (%34) ve Angola (%20) gibi ülkelerin projelerinin gerisinde yer alarak Sudan'ın (%8) önündedir (Renard, 2011). Pekin'in odaklandığı üç temel alan, karayolları, enerji ve iletişimdir. Dördüncü olarak, daha yakın zamanda geliştirilen modern bir sınır ötesi demiryolu ağı yer almaktadır. Bu alanlar, Etiyopya hükümeti tarafından ulusal kalkınma stratejisinin öncelikli sektörleri olarak tanımlanmıştır. Çin'in altyapı projelerini onaylama, finanse etme ve yürütme mo-

delinde Çinliler iyi bilinmektedir. İki hükümet arasındaki karşılıklı anlaşma ile seçilen veya Pekin tarafından bir ihale süreci ile kazanılan projeler, genellikle ticari krediler yoluyla Çin bankaları tarafından finanse edilmektedir. Bu projeler, genellikle devlet tarafından ve bazen tercihli koşullarda (düşük faiz oranları, beş yıllık ödemesiz dönem, %35'in üzerinde hibe payı gibi) finanse edilmekte ve finansman neredeyse tamamen veya kısmen doğrudan Çin ulusal veya eyalet hükümetleri tarafından sağlandığında, Etiyopya Yatırım Ajansı tarafından yatırım olarak adlandırılrsa da, işin gerçeği açıkça yatırım değildir (Quarterly Economic Report, 2009). Addis Ababa, proje seçimi ve kredi tahsis konularında bir dereceye kadar özgürlüğe sahip olmasına rağmen, bu özgürlük genellikle her projeye tahsis edilen Çin işgücü miktarı dahil olmak üzere sınırlıdır (Thakur, 2010).

Etiyopya hükümeti, diğer Afrika ülkeleri gibi, ihaleye çıksın ya da çıkmassın, Çinli şirketleri tercih etmektedir. Bu tercihin birkaç nedeni bulunmaktadır. Genellikle daha düşük başlangıç fiyatları, uygun finansman koşulları ve işin kalitesi (özellikle yollar, köprüler ve iletişim sistemleri gibi alanlarda) daha düşük olsa da farklı projelerin olası "paketleri" gibi projelerin yürütülmesi tercih edilmektedir (Thakur, 2010: 13). Çin kredileri, Etiyopya dahil birçok Afrika ülkesinde özellikle Çin İhracat-İthalat Bankası (EXIM Bank, 2006 anlaşmaları) tarafından finanse edilmekte, daha az ölçüde Çin Kalkınma Bankası (CDB) ve Sanayi ve Ticaret Bankası tarafından desteklenmektedir (İMF, 2011). Çin, 2007 yılında kurulan 5 milyar dolarlık Çin-Afrika Kalkınma Fonu (BICC) aracılığıyla belirli projeleri finanse etmektedir. Bu fonlar bazen projeleri doğrudan uygulayan Etiyopya devlet şirketlerine tahsis edilmekte, ancak en çok kazanan projeleri gerçekleştiren Çinli şirketlere ödenmektedir (Adem, 2012).

2007 yılında Etiyopya, Çin'in devlet kurumlarından gelen düşük faizli kredilerden yararlanmak üzere seçilen dört Afrikalı ortak ülkeden biri olmuştur (diğerleri Angola, Demokratik Kongo Cumhuriyeti ve Nijerya'dır). Çinli yetkililer, projelerinin finansmanında hibe payının %25 civarında olduğunu iddia etmektedirler, ancak bu oran OECD ülkeleri ve Paris Kulübü tarafından uygulanan %35'ten daha düşüktür ve genellikle gizli tutulmaktadır. Örneğin, Etiyopya'da yol projeleri (%35,8) ve telekomünikasyon (%23,4) gibi alanlarda daha düşük hibe paylarına sahiptir. Çin'in katıldığı iki hidroelektrik projesi için (%12) ise daha düşük oranlar belirlenmiştir. Ödemesiz dönem yaklaşık üç yıl sürmektedir (yollar hariç yedi yıl), kredilerin vadesi ise on yıl sonra dolmaktadır (yollar için yirmi yıl) (Hubbard, 2008: 15). Faiz oranları ise özellikle uygun değildir ve genellikle %1.8 ile %2.35 arasında değişmektedir. Çin ayrıca ülkeye doğrudan bütçe desteği de sağlamamaktadır. Bu bağ-

lamda, Çin'in Afrika Birliği'nin yeni merkezini finanse etmesi ve inşa etmesi hem sembolik bir öneme sahip hem de istisnai bir durumu temsil etmektedir. Merkezin tamamı Çin'in 200 milyon dolarlık bağışıyla finanse edilmiş ve Ocak 2012'de büyük bir ihtişamla açılmıştır (BBC, 2012). Bu merkez, Çin-Afrika ilişkilerini sembolize etmekte ve Pekin'in sadece Afrika ülkeleriyle değil, aynı zamanda bu kıtadaki kuruluşlarla da ilişkilerini desteklediğini göstermeyi amaçlamıştır.

3.2. Yol projeleri

Etiyopya'daki Çin varlığının en bilinen yönlerinden biri, Çinli şirketlerin özellikle büyük ölçekli yol projelerine yoğunlaşmalarıdır. Son yirmi yılda Etiyopya'da açılan yol projelerinin büyük bir kısmını kazanan şirketler, bu başarının ardında genellikle rekabetçi fiyat teklifleri ve rakiplerine karşı sağladıkları avantajları bulmaktadır. 2007 yılında, Etiyopya'da yol yapım sektörünün yarısından fazlasını Çinli şirketlerin kontrol ettiği tahmin edilmekteydi. Ancak 2011 yılından itibaren bu oranın %70-80'e yükseldiği gözlemlenmektedir (China's Engagement in Africa, 2012).

Çin hükümeti, Etiyopya'daki Çinli şirketlere çeşitli şekillerde mali destek sağlamaktadır. Bu destekler, yumuşak krediler veya dolaylı finansman gibi farklı kaynaklardan gelmektedir. Bununla birlikte, yol projelerinin finansmanı ve yürütülmesi sürecinde Çinli şirketler genellikle belirleyici bir rol oynamaktadır.

Etiyopya'da Çin'in altyapı projelerine olan katkısı, ülkenin ulusal kalkınma stratejisinin bir parçası olarak kabul edilmektedir. Bu projeler, genellikle Etiyopya'nın altyapısını geliştirmeyi amaçlamaktadır ve özellikle yol, enerji ve iletişim sektörlerinde yoğunlaşmaktadır. Bu projeler, Etiyopya'nın ekonomik büyümesini desteklemeye yönelik önemli bir adım olarak görülmektedir.

3.3. Enerji projeleri

Çin, Etiyopya'da özellikle hidroelektrik barajların inşasına yatırım yapmıştır. Bu projeler arasında en tartışmalı olanlardan biri Gibe III Barajı'dır ve ayrıca yüksek voltajlı elektrik hatlarını içermektedir. Bu tür projelerin ana amaçları hem siyasi hem de ekonomik nedenlere dayanmaktadır. Siyasi açıdan, Sovyetler Birliği'nin benzer projeleri inşa etmesi ve bunun sonucunda ortaya çıkan ekolojik sorunlar, batılı ülkeler ve uluslararası kuruluşlar tara-

findan eleştirilmiştir (Circle of Blue, 2011). Bu nedenle Çin, benzer eleştirilere maruz kalmamak için bu tür projeleri Etiyopya'da inşa etmeye odaklanmıştır. Ekonomik açıdan, bu projelerin bir diğer hedefi, Etiyopya'nın iç pazarında elektrik satışını artırmaktır. Yüksek voltajlı elektrik hatları ve bu barajlar, ülkenin enerji ihtiyacını karşılamak ve hatta komşu ülkelere elektrik ihracatı yapmak için kullanılmaktadır. Bu da Etiyopya'nın enerji sektörünün büyümesine ve ekonomik kalkınmasına katkı sağlamaktadır.

Gibe III, IV ve V gibi barajlar, Etiyopya'nın hidroelektrik potansiyelini daha etkin bir şekilde kullanarak ülkeyi Doğu Afrika'nın enerji üretim merkezi haline getirmeyi amaçlamaktadır. Etiyopya'nın elektrik üretim kapasitesi 2011 yılında 2.000 MW seviyesindeyken, bu kapasitenin 2025 yılına kadar beş kat artırılması planlanmaktadır, yani 10.000 MW'a çıkarılması hedeflenmektedir. Ülkenin tahmini hidroelektrik potansiyeli ise 40.000 MW civarındadır. Bu nedenle, Etiyopya'daki hidroelektrik projeleri, bölgesel enerji ihtiyacını karşılamayı amaçlayan iddialı bir Doğu Afrika enerji havuzu projesinin bir parçasını oluşturmaktadır (African Development Bank, 2009). Çin, bu projelerin finansmanına önemli katkılarda bulunmaktadır. Çin bankaları, bu büyük ölçekli altyapı projelerini desteklemek için Etiyopya'ya finansal kaynaklar sağlamış ve kredi imkanları sunmuştur. Bu nedenle, Çin'in Etiyopya'daki enerji sektörüne yönelik yatırımları, ülkenin enerji üretim kapasitesini artırarak ekonomik büyümeyi teşvik etme amacını taşımaktadır.

Gibe III Barajı, Addis Ababa'nın 470 kilometre güneybatısında, Gilgel Gibe ve Omo nehirlerinin birleştiği noktada inşa edilmiştir. Ancak bu büyük ölçekli hidroelektrik projesi, çevresel ve toplumsal etkileri nedeniyle tartışmalı bir konu olmuştur. Baraj inşaatı, yaklaşık 200.000 Etiyopyalı köylüyü yerinden etmek zorunda bırakmış ve aynı zamanda kuzeydeki Türkana Gölü'ne su akışını da etkilemiştir, bu da yaklaşık 300.000 Kenyalıyı su kaynaklarından mahrum bırakmıştır. Bu çevresel etkiler ve toplumsal kaygılar nedeniyle, Gibe III Barajı'nın inşaatı BM Dünya Mirası Komitesi tarafından eleştirilmiştir (Circle of Blue, 2011).

Dünya Bankası, Avrupa Yatırım Bankası ve Afrika Kalkınma Bankası gibi kuruluşlar, Omo Nehri üzerindeki daha küçük barajları (Gibe I ve II) finanse etmişler, ancak çevresel endişeler nedeniyle Gibe III Barajı'nın finansmanına katılmamışlardır. Bu noktada, Çin devreye girmiştir. 2010 yılında Çin'e ait elektrikli makine şirketi Dongfang, BICC'den aldığı 500 milyon dolarlık kredi temelinde elektrikli ve mekanik ekipman (türbinler) tedarik etmeyi üstlenmiştir (International Rivers, 2010). Bu, Çin'in Gibe III Barajı gibi büyük ölçekli altyapı projelerine katılma eğilimini göstermektedir. EXIM Bank tarafından finanse edilen başka bir Çinli şirket, yüksek gerilim hattı projesini ger-

çekleştirmek için sermayeyi sağlamıştır. Ancak bu projenin ana müteahhidi bir İtalyan şirketi olan Salini Costruttori SpA'dır. Bu İtalyan şirketi, 2006 yılında ihaleyi kazanmış ve aynı yılın sonunda yüksek gerilim hattının inşasına başlamıştır. Bu durum, projenin yürütülmesinde Çin ve İtalya gibi farklı ülkelerden şirketlerin işbirliği yaptığını göstermektedir (International Rivers, 2009).

Sonuç olarak Çin, desteklediği gelişmekte olan ülkelerde, hükümetlerin sadadaki hedeflerini gerçekleştirmeyi ve uluslararası toplum ile uzmanların itirazlarını dikkate almamayı tercih etmiştir. Bu projeler kesinlikle yeni bir yatırım geliri kaynağı oluşturmıştır. Ancak en son projelerin finansmanı ve çiftçilerin yüksek gerilim hatlarına erişimi gibi konularda temkinli bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu da, kırsal kalkınma üzerindeki olası etkileri konusunda soru işaretleri uyandırmıştır.

3.4. Telekomünikasyon projeleri

Çin telekomünikasyon sektöründe de oldukça aktiftir. Zhongxing Telecommunication Equipment (ZTE) 1996 yılında Etiyopya'ya gelmiş ve o yıl Etiyopya Telekomünikasyon Kurumu (ETC) ile imzalanan anlaşmanın ardından 2006 yılından bu yana yerel pazara hâkim olmuştur. Bu başarı, Çin hükümetinin o dönemde ZTE'nin içinde bulunduğu mali zorluklardan (iflasın eşiğindeydi) kurtulmasına yardımcı olma arzusunun bir sonucudur. ZTE'nin Etiyopya telekomünikasyon sektöründeki etkisi, hızla büyüyen bir cep telefonu ağı kurarak kırsal kesimlerdeki insanlara hizmeti getirmesiyle öne çıkmaktadır. 2007 ile 2012 yılları arasında cep telefonu kullanıcılarının sayısı Etiyopya'da 1 milyondan 15 milyona yükselmiştir. GSM ve CDMA şebeke projeleri, bölgenin sırasıyla %64 ve %90'ını kapsayacak şekilde genişlemesi planlanmıştır (Réne, 2011). Ayrıca, ZTE'nin yaklaşık 1.000 Etiyopyalı mühendisi eğittiği bildirilmiştir. Ancak, teslim edilen tesislerin kalitesi birçok eleştiriye tabi tutulmuştur. Örneğin, Kasım 2010'da Etiyopya Telekom ile France Telecom arasında imzalanan yönetim sözleşmesi, ZTE'ye olan bağımlılık ilişkisini dengelemeyi amaçladı, ancak kısıtlayıcı bulunarak kısmen değiştirilmiştir (René, 2011). ETC'nin modernizasyon projelerinin uygulanmasından sorumlu France Telecom'un ETC ile ZTE arasındaki iş birliği sürecinde daha yüksek kalite standartları ve kalite kontrolü talep ederek kendi konumunu güçlendirmesi, Etiyopya hükümetinin karşılaştığı sorunlara karşı etkili bir çözüm bulma ve uyum sağlama amacının ilginç bir örneğini oluşturmaktadır. Bu yeniden yapılanma süreci, Etiyopya'daki telekomünikasyon sektörünün gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.

4. SONUÇ

Bu çalışma, Çin'in Etiyopya ekonomisine olan etkilerini inceleyerek, bu iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin karmaşıklığını ve sonuçlarını değerlendirmeyi amaçlamıştır. Çalışmanın temel hipotezi, Çin'in Etiyopya'ya yönelik yatırımlarının hem olumlu hem de olumsuz yönlerle Etiyopya ekonomisine etkisi olduğu yönündedir.

Çin, son yıllarda Afrika'da ekonomik etkinliğini artırmış ve Etiyopya gibi gelişmekte olan ülkelerde önemli yatırımlar yapmıştır. Bu yatırımların başlıca odak noktaları, altyapı projeleri, enerji üretimi, telekomünikasyon ve tarım gibi sektörlerde olmuştur. Bu projeler, Etiyopya ekonomisine katkı sağlamış ve ülkenin endüstriyel büyümesini desteklemiştir. Özellikle enerji üretimi alanındaki yatırımlar, Etiyopya'nın enerji üretim kapasitesini artırmış ve sanayi sektörünün büyümesini teşvik etmiştir. Bunun sonucunda, ülkenin ekonomik büyüme potansiyeli artmış ve iş imkanları yaratılmıştır. Ayrıca telekomünikasyon sektöründeki yatırımlar, kırsal bölgelerdeki insanların iletişim imkanlarına erişimini artırmış ve bilgiye daha kolay ulaşmalarını sağlamıştır.

Ancak bu yatırımların bazı olumsuz etkileri de bulunmaktadır. Özellikle hidroelektrik baraj projeleri, çevresel ve sosyal sorunlara yol açmıştır. Gibe III barajı gibi projeler, su kaynaklarının kullanımı ve köylerin yerinden edilmesi gibi çevresel sorunları beraberinde getirmiştir. Bu da çevresel sürdürülebilirlik konusunda endişelere yol açmıştır. Ayrıca bu projelerin finansmanının büyük ölçüde Çin'den sağlanması, yerel ekonomiyi sınırlamıştır. Etiyopya'nın dışa bağımlılığı artmış ve ekonomik bağımsızlık kaygıları gündeme gelmiştir.

Bu çalışma, Etiyopya hükümetinin Çin ile iş birliği konusunda daha dengeli bir yaklaşım benimsemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Özellikle çevresel sürdürülebilirlik ve daha fazla önlem alınmalıdır. Aynı zamanda Çin'in yerel ekonomiyi desteklemeye daha fazla odaklanması gerekmektedir. Bu şekilde Çin'in Etiyopya ile iş birliği, her iki ülke için daha sürdürülebilir ve kapsayıcı hale gelebilir.

Sonuç olarak, Çin'in Etiyopya'daki etkileri karmaşıktır ve hem olumlu hem de olumsuz yönler içermektedir. Bu nedenle gelecekteki işbirliği projelerinde daha dengeli bir yaklaşım benimsemek, her iki ülkenin çıkarlarına daha uygun olacaktır. Çin'in Etiyopya ile olan ekonomik ilişkileri, diğer gelişmekte olan ülkeler için de bir örnek teşkil etmektedir ve bu ilişkilerin dikkatle incelenmesi gerekir.

KAYNAKÇA

- African development bank. (2009). Ethiopian Electric Power Corporation GIB III Hydroelectric Project. https://www.afdb.org/sites/default/files/documents/environmental-and-social-assessments/giii_esmp.pdf. Erişim Tarihi: 21.10.2022
- Addis Ababa confucius institute. (2012). China in Ethiopia. http://english.hanban.org/node_10957.htm). Erişim Tarihi: 23.10.2022
- Adem, S. (2012). *China in Ethiopia: China-Diplomacy and Economics of Optimism*. C.3,25-26 African Studies Review.
- BBC news. (2012). African Union opens Chinese-funded HQ in Ethiopia. <https://www.bbc.com/news/world-africa-16770932>). Erişim Tarihi: 22.09.2022
- Bangui, T. (2009). *La Chine, nouveau partenaire du développement en Afrique. Vers la fin des privilèges européens sur le continent?*, Paris, L'Harmattan.
- Circle of blue. (2011). United Nations Urges Ethiopia to Suspend Gibe III Dam Construction. <https://www.circleofblue.org/2011/world/united-nations-urges-ethiopia-to-suspend-gibe-iii-dam-construction/> Erişim Tarihi: 18.10.2021
- China's african engagement. (2007). *Preliminary Scoping of African Case Studies: Angola, Ethiopia, Gabon, Uganda, South Africa, Zambia*, Centre for Chinese Studies. Stellenbosc University.
- Dilnessa, A. (2012). *Relations between Ethiopia and China: An Ethiopian Perspective*.EIIPD
- Ethiopian economic association and ethiopian economic policy research institute. (2009). A Study on Economic and Trade Relations between China, India and Ethiopia, Addis Ababa.
- European academic research.(2015). Ethiopia and European Union Trade during 2003 to 2013:AnAnalysis. https://www.academia.edu/27940785/Ethiopia_and_European_Union_Trade_during_2003_to_2013_An_Analysis). Erişim Tarihi: 23.07.2022
- Gedion gamora, K. Mathews S. (2010). *Ethio-China Relations: Challenges and Prospects. Chinese and African Perspectives on China in Africa*, Kampala, Pambazuka Press.
- Hackenesch, C. (2011). *European Good Governance Policies Meet China in Africa: Insights from Angola and Etiyopya*. Working Document, EDC2020 (European Development Cooperation until 2020).

- Hubbard, P. (2008). *Chinese Concessional Loans, In China into Africa: Trade, Aid, and Influence*. Brooking Institution Press, Washington DC.
- Human development report (2010). The Real Wealth of Nations, Pathways to Human Development. United Nations Development Programme. <https://hdr.undp.org/system/files/documents/human-development-report-2010-complete-english.human-development-report-2010-complete-english>). Erişim Tarihi: 22.10.22
- IMF. (2011). Press Release: Statement by an IMF staff Mission on the 2011 article IV consultation with Ethiopia. <https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/14/01/49/pr11207> . Erişim Tarihi: 05.10.2022
- Information. (2002). *Ministry of Foreign Affairs and National Security Policy and Strategy*. Addis Ababa.
- Jacobs, B. (2011). *Dragon or Dove? A Comparative Perspective on Chinese and European Trade with Sub-Saharan Africa*. C.6, 35-36 Journal of Current Chinese Affairs.
- Chaponnière, J. ve Gabas, J. *Les relations économiques entre la Chine et l'Afrique subsaharienne, Le Temps de la Chine en Afrique: Problèmes et Réalités au Sud du Sahara*, Paris, Gemdev/Karthala, 2012: 41-69.
- Eisenman, J. ve Kurlantzick, J. *La Stratégie de la Chine en Afrique, Histoire Actuelle*, Mayıs 2006: 222.
- King, K. (2011). *China's Cooperation with Ethiopia - Focusing on Human Resources*, OSSREA Bulletin.
- Ministry of Foreign Affairs of China. (2003). Let us build on our past achievements and promote China-Africa friendly cooperation on all fronts. https://www.fmprc.gov.cn/eng/wjb_663304/zzjg_663340/fzs_663828/dqzzywt_664274/200312/t20031215_542476.html). Erişim Tarihi: 22.05.2022
- Ferras, P. (2011). Quel avenir pour les peuples éthiopiennes. <https://www.jstor.org/stable/48605447>). Erişim Tarihi: 04.04.2022
- Ping, A. (2009). China-Africa Relations - Ethiopia in the New Century: A Chinese Perspective. Kinfe, China Comes to Africa.
- Renard, M. (2011). China Trade and FDI in Africa, African Development Bank Group, Working Paper Series, n° 126,
- René, E. (2011). ZTE, France Telecom et ETC: une coopération gagnant-gagnant. Outre-terre.
- Rivers, I. (2009). Fact Sheet: Gibe III Dam, Ethiopia.

- Rivers, I. (2010). Letter to Dong Fang Electric Corporation and the Gib III Project. <https://archive.internationalrivers.org/resources/letter-to-dongfang-electric-corporation-and-the-gibe-3-project-3072>). Erişim Tarihi: 05.01.2022
- Thakur, M. (2009). *Building on Progress? Chinese Engagement in Etiyopya*, Johannesburg, SAIIA, Occasional Paper, n° 38.
- Tronvoll, K. (2011). *Ethiopia 2010 Federal and Regional Elections: Restoration of the One Party State*. African Affairs.
- Xinhua new agency in africa. (2010). *Journal of African Media Studies* 1. n°:3: 363-377.

BİZANS İMPARATORLUĞU İLE PAPALIK ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN BİR YANSIMASI OLARAK KİLİSELERİN BİRLEŞMESİ YÖNÜNDE GİRİŞİMLER: İKİNCİ LYON VE FERRARA-FLORANSA KONSİLLERİ

Dina Khairullina*

Özet

Birbirlerini rakip olarak gören İstanbul merkezli Ortodoks Kilisesi ile Roma merkezli Katolik Kilisesi orta çağ boyunca mücadele etmiştir. Bu mücadelenin altında yatan temel sebep tüm Hristiyanlar üzerinde yegane otorite haline gelmekti. Ayrışma I. Konstantinos'un tüm Hristiyanları kendi hamiliği altında geliştirecek bir kilisenin etrafında toplamak amacıyla 325 yılında İznik'te bir konsil toplanmasıyla başlamıştır. Onun bu çabası ardılları tarafından devam ettirilerek İstanbul Patrikliğinin, en azından doğu kiliseleri üzerinde en büyük otorite olmasını sağlasa da, başından itibaren Bizans İmparatoru'nun kanatlarının altında gelişen ve tüm Hristiyan dünyasının merkezi olmaya çalışan İstanbul Kilisesine ve öğretilerine karşı çıkan Roma Kilisesi bu birliğin oluşmasını engellemiştir. İki kilise arasındaki tartışmalar 1054 yılında tarafların karşılıklı olarak birbirilerini afaroz etmesiyle yaşanan büyük ayrılma (schisma) ile sonuçlanmıştır. Bununla birlikte 1025 yılında II. Vasilios'un ölümünden sonraki yarım asır içinde siyasi, ekonomik ve askeri gücünü hızla kaybeden Bizans İmparatorluğu, 1071'de Selçuklular karşısında Malazgirt'te uğradığı ağır yenilginin ardından Anadolu'yu neredeyse tamamen Türklere kaptırınca bu yeni ve karşı konulmaz düşmanına karşı bütün anlaşmazlıkları bir kenara bırakarak Papalık aracılığıyla batıdan askeri yardım is-

* Ege Üniversitesi, Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi, dina_khair92@icloud.com

temek zorunda kalmıştır. Haçlı Seferleri geçici süreliğine de olsa Türklerin gücünün kırılmasını sağlasa da doğu-batı kiliseleri arasındaki uzlaşmayı sağlamak şöyle dursun, bu durum onların birbirlerine karşı duydukları öfkeyi daha da arttırmıştır. Bu öfke, 1204 Nisan'ında Bizans başkentini işgal eden Latinlerin İstanbul'da uyguladıkları vahşet ve acımasız yıkımla kendini göstermiştir.

1261 yılında İstanbul'un Latin işgalinden kurtarılması, Bizans halkı için başkentine kavuşan İmparatorluğun eski görkemli günlerine kavuşacağını müjdelemekteydi. Ancak içinde bulunulan şartlar bunu imkânsız kılmaktaydı. Zira imparatorluğun askeri ve ekonomik gücü doğudaki ve batıdaki düşmanları ile mücadele edebilecek güçte değildi. Palaiologos Hanedanı imparatorları çareyi bir kez daha Batıdan yardım istemekte buldular. Ancak istenen yardımın karşılığı, Roma Kilisesinin üstünlüğünün kabul edilmesi idi. Roma Kilisesinin önderliğinde bir birliğin sağlanması ve tasdik edilmesi için iki konsil düzenlendi. Bunlardan ilki, İmparator VIII. Mihail Palaiologos dönemindeki İkinci Lion Konsili (1274), diğeri ise VIII. Ioannes Palaiologos dönemindeki Floransa Konsili'dir (1438-1445). Her iki konsile de Bizans halkı sert şekilde bir tepki göstermiştir. İmparatorlar, devleti kurtarmak için asırlarca savunulan inançlardan birçok taviz verseler bile, konsiller imparatorluğu kurtarmaya yetmemiş ve 1453 yılında Sultan II. Mehmed tarafından Konstantinopolis'in fethi ile Bizans İmparatorluğu sona ermiştir.

Anahtar Kelimeler: Bizans İmparatorluğu, Kilise birliği, Papalık, VIII. Mihail, VIII. Ioannes

Abstract

The Constantinople Orthodox Church and the Roman Catholic Church were rivals during the Middle Ages. The main reason behind the struggle between two churches was to become the sole authority over all Christians. The division began with Constantine the Great who convince in 325 the First Council of Nicaea to gather all Christians around one church which would be under his patronage. His efforts were continued by his successors and were ensured that the Constantinople Patriarchate by developing under the wings of the Byzantine Emperor became the greatest authority over the eastern churches and the one of the centres of the entire Christian world, to which the Roman Church, who was from the very beginning opposed to Eastern church and its teachings, prevented the formation of the church union. The disputes between two church-

es resulted in the Great Schism of 1054, when both sides excommunicated each other. However, the Byzantine Empire within a half of century after the death of Basileios II in 1025 rapidly lost its political, economic and military power, and after the heavy defeat by the Seljuks at Malazgirt battle in 1071 Byzantine lost almost all Anatolia to the Turks. Eastern Roman Empire had to put aside all disputes with Papacy and ask for military help. Although the Crusades helped to break the power of the Turks, but did not help to reconcile the relationship between the Eastern and Western churches, the anger against each other was increased. This led to savagery and brutal destruction of Constantinople by Latins who occupied the Byzantine capital in April, 1204.

In 1261, the liberation of Constantinople from the Latins hands heralded from the Byzantine people the returning of the former glory of Empire. However, the circumstances made this impossible. The military and economic power of the empire was not strong enough to fight against its enemies in the east and the west. The emperors of the Palaiologos dynasty once again found the solution in asking for help from the West. But the price for this help was the acceptance of the supremacy of the Roman Church. Two councils were organised in order to establish and confirm a church union under the leadership of the Roman Church. The first was the Second Council of Lyon (1274) under the emperor Michael VIII Palaiologos and the second one was the Council of the Ferrara-Florence (1438-1445) under John VIII Palaiologos. Both councils were strongly reacted by the Byzantine people. The emperors in order to save the empire made many concessions. But the councils were not enough to save the empire and it saw its end with the capture of Constantinople by Sultan Mehmed II.

Keywords: Byzantine Empire, Church union, Papacy, Michael VIII, John VIII

GİRİŞ

Orta çağın en kudretli siyasi güçlerinden birisi olan Bizans İmparatorluğu bin yıldan fazla bir süre varlığını devam ettirmiştir. Hâkim olduğu geniş coğrafyada resmi din olarak kabul ettiği Hristiyanlığın yayılmasını sağlamasına rağmen koruyuculuğu altındaki İstanbul Ortodoks Kilisesinin tüm Hristiyanlar üzerinde yegâne otorite olmasını başaramamıştır. Bu hedefe ulaşmasının önündeki engel en başından itibaren müstakil yapısı al-

tında kendi öğretilerini savunan Roma Katolik Kilisesi idi. İki kilise arasındaki tartışmalar 1054 yılında tarafların karşılıklı olarak birbirilerini afaroz etmesiyle yaşanan büyük ayrılma (schisma) ile sonuçlandı. Bununla birlikte 1025 yılında II. Vasilios'un ölümünden sonraki yarım asır içinde siyasi, ekonomik ve askeri gücünü hızla kaybeden Bizans İmparatorluğu, 1071'de Selçuklular karşısında Malazgirt'te uğradığı ağır yenilginin ardından Anadolu'yu neredeyse tamamen Türklere kaptırınca bu yeni ve karşı konulmaz düşmanına karşı bütün anlaşmazlıkları bir kenara bırakarak Papalık aracılığıyla batıdan askeri yardım istemek zorunda kalmıştır. Haçlı Seferleri geçici süreliğine de olsa Türklerin gücünün kırılmasını sağlasa da doğu-batı kiliseleri arasındaki uzlaşmayı sağlama'ınmamış aksine birbirlerine karşı duydukları öfkeyi daha da arttırmıştır. Bu öfke, 1204 Nisan'ın da Bizans başkentini işgal eden Latinlerin İstanbul'da uyguladıkları vahşet ve acımasız yıkımla zirveye ulaşmıştır.

1261 yılında İstanbul'un Latin işgalinden kurtarılması Bizans halkı için başkentine kavuşan İmparatorluğun eski görkemli günlerine kavuşacağını müjdeliyordu. Ancak içinde bulunulan şartlar bunu imkânsız kılıyordu. Zira imparatorluğun askeri ve ekonomik gücü doğudaki ve batıdaki düşmanları ile mücadele edebilecek güçte değildi. Palaiologos hanedanı imparatorları çareyi bir kez daha Batıdan yardım istemekte buldular. Ancak istenen yardımın karşılığı, Roma Kilisesinin üstünlüğünün kabul edilmesiydi. Roma Kilisesinin önderliğinde bir birliğin sağlanması ve tasdik edilmesi için iki konsil düzenlendi. Bunlardan ilki, İmparator VIII. Mihail Palaiologos dönemindeki İkinci Lion Konsili (1274), diğeri ise VIII. Ioannes Palaiologos dönemindeki Floransa Konsili (1438-1445) idi.

BİZANS İMPARATORLUĞU VE PAPALIK ARASINDAKİ İLİŞKİLERİ ŞEKİLLENDİREN GELİŞMELER

I. Konstantinos'un başkentini İstanbul Boğazı'nın Marmara Denizi'ne açıldığı stratejik bir noktada yer alan tarihi yarımada üzerinde inşa ederek imparatorluğun sıklet merkezini doğuya kaydırması Bizans'ın geleceğini şekillendiren en önemli gelişmedir. Hristiyanlığın resmi din ilan edilmesi her ne kadar 380 yılında I. Theodosios tarafından olmuşsa da I. Konstantinos, yaklaşık üç asırdır tüm baskılara rağmen imparatorluk sınırları içinde hızla yayılan bu inancın artık görmezden gelinemeyeceğinin farkındaydı. Daha da önemlisi Hristiyanlık içindeki ayrışmaların Bizans İmparatorunun otoritesi altında sonlandırılarak tüm Hristiyanların kabul edeceği Ortodoks inancın oluşturu-

rulması ve bu inancın merkezinin yüzlerce kilometre uzaklıktaki Antakya, İskenderiye ya da Roma değil yeni başkent İstanbul olması gerekmektedir. 325 yılında İznik'te toplanan ve birçok oturuma I. Konstantinos'un başkanlık ettiği konsilin ardından Hristiyanlık dünyasında dini sorunlara çözüm bulmak amacıyla birçok konsil toplandı. (Aydın, 1991) 325'deki ilk konsilde İmparatorluk, “*Roma tarafından yönetilen bir monarşi değil, kolektif tek bir kilise*”-nin (Cheynet, 2018, s. 142) beş parçasından oluşan tek bir varlık olarak sunuldu. Ancak Hristiyanlık batıya doğru yayıldıkça papanın gücü de artmıştır. Papa Gelasius 419'da imparator Anastasios'a şunları yazmıştı: “*İmparator, biliniz ki dünya iki şey tarafından yönetilmektedir: Papaların kutsal otoritesi ve kralların gücü ile...*” (Morrisson, 2014, s. 144). 6. yüzyılda yeni papanın oylamayla seçilmesinin yanı sıra imparatorun da onayı gerekmektedir (Morrisson, 2014, p. 145). Ancak 8. yüzyıldan sonra papalık, Bizans İmparatorunun her türlü etkisinden uzaklaşmıştır (Morrisson, 2014, s. 146). Ancak 9. yüzyılın ilk yarısında, Bizans'ta ikonoklastik dönem boyunca papanın otoritesi, dinden dönen imparatorlara karşı bir inanç savunusu olarak olarak zirveye ulaşmış ve sonuçta papalığın görüşleri galip gelerek ikonlara tapınmanın doğru olduğu kararı Bizans Kilisesi ve imparatoru tarafından da onaylanmıştır. (Gill, 1959, s. 2).

Roma'nın ve papalığın otoritesinin kökeni Kilise'nin havarisel kuruluşundan kaynaklanıyorken, dini bir merkez olarak Konstantinopolis'in otoritesi imparatorluğun kendi gücünden gelmekteydi. Konstantinopolis'in dini etkisinin büyümesi, Makedonya hanedanı döneminde başkentteki kilisenin patriklik seviyesine yükseltildiği 381 yılındaki Konstantinopolis Konsili'nden sonra başlamıştır (Morrisson, 2014, s. 146). Böylece Yeni Roma sayılan Bizansın başkentindeki kilise, 3. kanona göre kilise hiyerarşisinde ikinci sırada yer almaya başlamıştır (Morrisson, 2014, s. 146). İmparatorluğun öncelikle doğu ve batı olarak bölünmesi, birinci ve ikinci Roma'nın bölgesel uzaklığı, kültürel ve dilsel farklılıklar, dogmatik farklılıklar ve elbette ana engeller filioque ve papanın üstünlüğü meselesidir. Çünkü Kalchedon Konsili ve 28. kanona göre Yeni Roma, Eski Roma'ya eşittir (Cheynet, 2018, s. 120), bütün bu süreç kilisenin bölünmesine yol açmıştır. Bu gelişme sonrasında imparator ile papalık arasındaki ilişkinin biçimi de değişmiş; Frankların kralı Şarlman'ın 800 yılında Papa III. Leo tarafından Roma imparatoru olarak taç giyme töreni çok önemli bir gelişmedir. Ancak bu gelişme, kendilerini Roma İmparatorluğu'nun gerçek ve alternatifsiz temsilcisi olarak gören Bizans imparatorları açısından bu meydan okuma kabul edilemez niteliktedir.

BİZANS İMPARATORUNUN ORTODOKS KİLİSESİ İÇİNDEKİ ROLÜ

İmparator ve papa arasındaki ilişki her birinin etki ve gücüne dayalı olarak kurulmuştur ancak İmparator ve İstanbul patriği arasındaki ilişkinin özünde kendine has “kuralları” ve kavramları bulunmaktaydı. Bizans İmparatorunun otoritesi kilisenin üzerinde yer almaktaydı (Geanakoplos, 1965, s. 381). Bu nedenle Bizans imparatoru ile Ortodoks kilisesi arasındaki ilişkiye genellikle “Sezarpapizm” kavramı üzerinden bakılmaktadır. Sezarpapizm, sivil ve dini iktidarın tek bir kişinin elinde toplanmasını ifade eden bir kavramdır. Buna göre imparator aynı zamanda en yüksek din adamıdır (Geanakoplos, 1965, s. 381). Markianos ve Iustinianos gibi erken dönem imparatorları kendilerini “rahip kral” anlamında “*rex et sacerdos*” (kingpriest) ve “başrahip” anılmasında “*archierues*” (arch-priest) olarak adlandırmışlardır (Geanakoplos, 1965, s. 392). Kroniklerde de imparatorlar, İsa’nın yaşayan temsilci olarak görülmüş olup “*Anointed of the Lord*” (*Christos Kyriou*), “*living icon of Christ*” (*zosa eikon Christou*) (Geanakoplos, 1965, p. 392) türü sıfatlarla anılmışlardır. Ancak Sezarpapizm düşüncesinin aksine bir de, uyum yani “senfoni” kavramı bulunmaktadır (Geanakoplos, 1965, s. 382). Sacerdotium ile imperium arasındaki senfoni. İmparator ve patriğin sorumluluk ve yetkilerinin paylaşılmasını, ancak aynı zamanda imparatorluğun iyiliği gibi ortak bir amaç çerçevesinde faaliyetlerinin tamamlayıcılığını da üstlenmiştir (Geanakoplos, 1965, s. 382). Bu kavram imparator Iustinianos tarafından 535 yılında 6. Novella’da yansıtılmıştır:

“İnsanlığın en büyük nimetleri, yüce merhamet tarafından bize bahşedilen Tanrı’nın armağanlarıdır: Rahiplik ve imparatorluk otoritesi. Rahiplik ilahi şeylere hizmet eder; imparatorluk otoritesi dünyevi ve insani konularda gayret gösterir; ama her ikisi de aynı kaynaktan çıkar”. (Geanakoplos, 1965, s. 382)

Benzer bir fikir de İmparator VI. Leon tarafından Epanagoge’de de ifade edilmiştir:

“Yönetim de insanlar gibi parçalardan ve üyelerden oluştuğundan, en büyük ve en gerekli parçalar İmparator ve Patrik’tir. Bu nedenle tebaaların barışı ve mutluluğu, krallık ve rahiplik arasındaki anlaşmaya ve uyuma bağlıdır”. (Geanakoplos, 1965, s. 382)

Yine benzer şekilde Diakoz Leon, 10. yüzyılda İmparator I. Ioannes Çimiskes’e şunları yazmıştı: “*Bu hayatta iki gücü kabul ediyorum: rahiplik ve İmparatorluk; Dünyanın Yaratıcısı ruhların bakımını birinciye, bedenlerin bakımını ikincisine emanet etmişti*” (Geanakoplos, 1965, s. 382). Bu şekilde, “imperium” ve “sacerdotium” arasındaki ideal ilişki, iki otoritenin senfoni-

si olarak ifade edilir. Onun amacı “*Cennette ilahi düzeni taklit ederek düzeni korumak ve uyumu sürdürmek*”tir. (Geanakoplos, 1965, s. 382)

Bu konu özellikle Bizansın başkentindeki Kilisenin başrahibinin değişmesi ve yeni patriğin seçimi meselesi gündeme geldiği her dönemde çokça tartışılmıştır. Birkaç istisna hariç sonuçta belirleyici olan İmparatorlar olmuştur. İmparator çoğunlukla bu konuda Kutsal Sinodu da ikna etmekte pek fazla zorluk çekmemişlerdir. Zira yeni bir imparator başa geldiğinde genelde uyumlu bir şekilde çalışabileceği patriği seçmiştir. (İnci, 2016, s. 76-78)

Bizans imparatorunun yetki alanına giren ayrıcalıklardan biri de ekümenik konsilin toplanmasıdır. Bu ayrıcalık, 325 yılında İznik’te toplanan ilk konsil ile güvence altına alınmıştır (Geanakoplos, 1965, s. 389; Kaçar, 2009, s. 80). Çünkü imparatorun görevlerinden biri, sapkınlık da dahil olmak üzere Hristiyanlığı ve Kiliseyi korumaktır (Skedros, 2017, p. 220). Bu görev İmparator Iustinianos tarafından da formüle edilmiştir:

Bizim isteğimiz, Merhametimizin idaresi tarafından yönetilen tüm halklar, ilahi havari Petrus’un Romalılara aktardığı dini uygulamalarıdır...Bu yaya uyan kişilerin Katolik Hristiyan adını benimsemelerini emrediyoruz. Ancak deli olarak değerlendirdiğimiz geri kalanlar, sapkın dogmalara bağlı rezilliği sürdürecekler. (Skedros, 2017, s. 223)

James C. Skedros, Ortodoksluğun Bizans toplumunun siyasi ve kültürel kimliğinin önemli bileşenlerinden biri olduğunu yazmıştır (Skedros, 2017, s. 220). Böylece 15. yüzyılda Selanik Başpiskoposu Symeon tarafından Kilise’nin “*depatatus*” ve “*defensor*” olarak anılan imparator (Skedros, 2017, s. 223), Ortodoksluğu savunurken Bizans kimliğini de savunmak zorunda kalmıştır. Ancak 13.-15. yüzyıllarda, Palaiologos Hanedanlığı döneminde imparatorlar, kendi siyasi hedefleri doğrultusunda kilise birliğini ve papanın üstünlüğünü kabul etmek için papalıkla müzakerelerde bulunmuşlardır.

İKİNCİ LYON KONSİLİ (1274)

1054’te Büyük Schismaya rağmen Roma ile Konstantinopolis arasındaki temaslar tamamen kesilmemiştir. Pek çok tarihçi bu bölünmenin ilişkilerde nihai bir kopuş olmadığı, hatta kiliselerin bölünmesi olmadığı konusunda hemfikirdir. Çünkü birincisi, Bizans kaynakları resmi olarak herhangi bir kopuştan söz etmez ve ikincisi, I. ve II. Roma arasındaki siyasi temaslar daha sonra da devam etmiştir. 1089’da imparator I. Aleksios Komnenos, papanın adının Bizans diptiklerinde yeniden kullanılmasını bile önermiştir; dahası, din adamları arasındaki ilişkiler devam etmiş ve Kudüs ve İskenderiye patrikleri

bölünmeye çok az ilgi göstermiştir (Source, 1954, s. 137). Ancak Dördüncü Haçlı Seferi, papalık ile imparator arasında farklı bir ilişkinin başlangıcı olmuştur. Üstelik Bizans İmparatorluğu tarihinde geri dönüşü olmayan dönüm noktalarından biri haline geldiği de söylenebilir. 13. yüzyıldan sonra artık ne mali ne de askeri güce sahip olmayan Palaiologos Hanedanı'nın imparatorları, imparatorluğu kurtarmak için papadan yardım istemiştir.

Latin İmparatorluğu'nun varlığının sona ermesinden sonra, batılı hanedanlar Konstantinopolis tahtında hak sahibi olduklarına karar vermesiyle papalık, Akhaia, Negropont ve Yunan Adaları üzerindeki Latin egemenliğinin (Geanakoplos, 1959, s. 139-140) yanı sıra Bizans Kilisesi üzerindeki Roma nüfuzunu korumak konusunda şaşkınlığa uğramıştır. Bu nedenle imparator VIII. Mikhail yalnızca doğudan değil batıdan da gelen tehditlerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Tahta çıktıktan sonra imparator papaya başarısız bir elçilik göndermiştir (Geanakoplos, 1959, s. 140-141). 1262'de Mikhail, papaya tekrar bir mektup göndererek kiliselerin birleştirilmesi konusunu bahsetmiş ve Bizans imparatorunun desteğiyle papanın Sicilya Kralı Manfredo tarafından tehdit edilemeyeceğine dair güvence vermiştir. (Geanakoplos, 1959, s. 146). Cevap mektubunda papanın Vasilieos'a Yunan imparatoru olarak "Şanlı" sıfatıyla hitap etmesi, ondan önce de "gaspcı" olması dikkat çekicidir (Geanakoplos, 1959, s. 146). Papa, 18 Temmuz 1263 tarihli mektubunda, imparatorun kilise birliğine yönelik çabasından ne kadar memnun olduğunu ve bu durumda Mikhail'in meşru imparator olarak tanınmasını ve Konstantinopolis'in Palaiologos Hanedanı'na atanmasını anlatmıştır, ancak karşılığında kilise birliğine ek olarak imparatorun Latin Romanya'ya yönelik iddiaları da reddetmesi gerekmektedir (Geanakoplos, 1959, s. 147). Hem imparator hem de papa diplomasiyi ustalıkla yürütmekteydi. Dolayısıyla bu ittifak, papa için Hohenstaufen'in Konstantinopolis'i fethetme ve iktidar kurma tehdidini ortadan kaldırması ve Mikhail için tahtını Batılı hanedanların iddialarına karşı koruması ve topraklarını güçlendirmesi anlamına gelmekteydi (Geanakoplos, 1959, s. 180). Papa IV. Urbanus, imparator Mikhail'e bir konsili hakkında mektup yazmış, ancak 1264'ün sonunda papa ölmüştür. Onun halefi papa IV. Clemens olmuştur. 1266'da Mikhail, kilise birliğinin çıkarları ve Bizans'ta bir toplanması amacıyla papaya bir elçilik göndermiştir (Geanakoplos, 1959, s. 201). Ancak papa, 4 Mart 1267 tarihli bir cevap mektubunda, bir konsil toplamadan ve genel olarak dogmatik farklılıkları tartışmadan, kilise birliğinin kabulü ve papanın üstünlüğü hakkında imparatora bir mektup yazmıştır (Geanakoplos, 1959, s. 202). Ancak imparator ile papa Clemens arasındaki temaslar, papanın 1268'deki ölümü nedeniyle devam etmemiştir. 1271'de X. Gregorius papa seçilmiştir. Görevinin kiliseleri birleştirmek ve Kudüs'ü fethetmek için bir haçlı seferi göndermek olduğunu söylemiş ancak Bizanslıla-

rın yardımı olmadan planlarının uygulanmasını hayal bile edememiştir (Geanakoplos, 1959, s. 237-238). 1272’de Papa X. Gregorius kilise konsili arzusunu dile getirip, daha önce papaya bir Bizans heyeti göndermiş olan imparator VIII. Mikhail’a bu niyetle bir mektup göndermiştir (Norwich, 1996, s. 232). Papa, Bizans elçiliğiyle birlikte elçiliği de Anjoulu Charles’ın topraklarından geçen Konstantinopolis’e geri gönderir. Papa Gregorius, kralı yalnızca diplomatik misyonu atlamaya değil, aynı zamanda 1273/1274’te Bizans İmparatorluğu’nun başkentinin fethinden vazgeçmeye de ikna etmeyi başarmıştır (Gill, 1979, s. 127). Bu mektuplaşmalar neticesinde 1274 yılında Lyon’da konsil açıldı. Konsile 50 kardinal, Aragon Kralı James, Konstantinopolis ve Antakya Latin Patriklerinin yanı sıra din adamları ve aristokrasinin birçok temsilcisi katılmıştır (Gill, 1979, s. 133). Bizans’tan gelen temsilciler ise Eski Patrik III. Germanos, İznik Metropolit Theophanes, Grand Logothetes George Acropolites’tir. (Norwich, 1996, s. 234). Dogmatik tartışmalara yer vermeyen konsilde, 6 Temmuz 1274’te Batı ve Doğu kiliselerinin birleştiği ilan edilmiştir. Palaiologos’un yardım için papalığa başvurmasının nedenlerinden biri Anjoulu Charles’ın Sicilya Krallığı’nın kralı olarak papanın tebaası olmasıdır (Geanakoplos, 1953, s. 80). Tavizler vererek ve Kiliseleri birleştirerek Mikhail aynı zamanda papanın tebaası haline gelmiş gibi görünmektedir ve papanın onayı olmadan Charles’ın Bizans konusunda herhangi bir işlem yapması mümkün olmayacaktır.

İkinci Lyon konsili öncesinde Vasilieos, kilise sinodunda siyasi eylemlerini gerekçelendiren bir konuşma yapar:

“İmparatorluğu tehdit eden korkunç savaşları ve kan akışını püskürtmek” istediğini ve Bizans’ın yalnızca “Roma’nın üstünlüğünü tanıması, Roma’ya başvurma hakkı ve halka açık dualarda papanın adının anılması” yeterli olacağını, ve “Birleşme arayışına iten tek şey bizi tehdit eden tehlikeyi önlemenin mutlak gerekliliğidir. Eğer öyle olmasaydı bu ilişkiye asla başlamayacağımı” söylemiştir. (Geanakoplos, 1953, s. 80)

Deno Geanakoplos’un belirttiği gibi imparator ikili bir oyun oynar, bu nedenle Bizans toplumu için birliğin siyasi faydalarını ve bunun inancı değiştirmeyeceğini, papalık için ise tam tersine kilise birleşmesinin önemini ve papalık elçilerinin tüm talimatlarını takip etme isteği mümkün olan her şekilde vurgulamıştır (Geanakoplos, 1953, s. 81). 1275 yılında Konstantinopolis’te imparatorluk sarayında birlik ilan edilmiştir. Hatta 1276 yılında papa ile imparator arasında bir görüşme planlanmış (Geanakoplos, 1959, s. 289), ancak papanın ölümü nedeniyle gerçekleşmemiştir. Yeni papa V. Innocentius, imparatora mektupla birlikte bir elçilik göndermiştir. Bu nedenle Mikhail ve kilisenin temsilcileri, papalık elçilerinin huzurunda papanın üstünlüğünü, filioque

dahil Latin inancını açıkça tanımak zorunda kalmıştır (Geanakoplos, 1959, s. 293). Ancak Bizansın başkentindeki halkın ve rahiplerin çoğu bu birleşmeye karşı çıkacak, imparator da bunlara karşı şiddet uygulamak zorunda kalacaktır (İnci, s.150). 1276'nın sonunda Papa V. Innocentius ölmüştür. Aynı yılın sonbaharında XXI. İoannes yeni papa seçilmiştir. Böylece 1277 yılının ilkbaharında ve sonbaharda, Blakhernae sarayındaki papalık elçilerini ikna etmek için imparator ve oğlu, Latin inancına bağlılıklarını kamuoyuna açıklamışlardır (Geanakoplos, 1959, s. 306-307, p. 321). Dahası aynı yılın sonunda papa ölmüş ve yeni papa III. Nicolaus olmuştur. İletişimin süresi ve Vasilieus'un gürültülü sözleri, Bizans toplumunun birliğine ve imparatorun iç politikasına yönelik tutumun gerçek resmini papalık için görünmez hale getirmiştir. Bununla birlikte, 1279'da Papa'nın Latin rahipler tarafından Konstantinopolis'teki birliğe halkın, kilise liderlerinin ve hatta imparatorun uymadığını bildirmesi nedeniyle Mikhail'in ikili politikası çatlamış ve bu nedenle papa İkinci Roma'nın başkentine bir elçilik göndermiştir. İmparator, sinodu papalık büyükelçilerini kabul etmeye ve bunun karşılığında inancını değişikliklerden koruyacağına ikna etmeye çalışmıştır (Geanakoplos, 1953, s. 82). Ancak Pachymeres bu konu da şunları yazmıştır:

“İmparator, Ayasofya'daki piskoposlara ve patriğe, ilahilerde, mabetlere girişlerde ve ayinlerde, antidoron adı verilen kutsanmış ekmeğin ortak paylaşımında ve aslında Kutsal Komünyon hariç (ki bunu talep etmediler) diğer tüm Yunan adetlerinde Rum din adamlarıyla birlikte yer almaları amacıyla çok sayıda keşişi kabul edip göndererek, henüz müzakere aşamasında olan bu birliği kurmaya ve güvence altına almaya çalıştı. (Geanakoplos, 1953, s. 83)

Pachymeres, imparatorun kafasının karıştığını, hatta birleşmeye razı olmayan aile üyelerini papalık heyetine bile gösterdiğini söylemektedir (Nicol, 1962- 1964, s. 9). Lyon birliğinin Bizans toplumu üzerinde büyük etkisi olmuştur. Patrik Iosephos görevden alınıp, yerine yeni bir patrik atanmıştır. Mikhail'in Bulgaristan'a giden kız kardeşi Eulogia, kardeşini tahttan indirmek için Memluklerle ittifak bile yapmak istemiştir (Norwich, 1996, s. 236). İmparatorlukta Uniates karşıtlarına yönelik zulüm başlayarak, tutuklanıp işkence görmüş ve kör edilmişlerdir. Bu gelişmelerden sonra manastırlar bile birleşmeye karşı çıkmıştır (Norwich, 1996, s.237; İnci, s. 150-151). Lyon birliğinin Bizans toplumu tarafından reddedilmesi konusunda papayla konuşan Grek-İtalyan keşiş Varlaam şunları yazmıştır:

Lyon'taki Grek elçisi, aslında oraya ne Doğu kilisesini yöneten dört Patrik ne de Grek halkı tarafından gönderilmişti, halkının desteğini almaya çalışmadan, birliği gerçekleştirmek için yalnızca güç arayan İmparator tarafından gönderilmişti... (Geanakoplos, 1965, s. 389)

Peki Bizans toplumu tehdidi gerçekten anlamamış mıdır? Bizans din adamlarına göre “*Tehlike tehdit ederse piskoposun görevi yalnızca dua etmektir; düşmanı püskürtmenin bir yolunu bulmak İmparatorun görevidir*” (Geanakoplos, 1953, s. 86). Sonuçta Bizanslılar imparatorluğun mistik kutsamalarına inanmaktadırlar ve bu aynı zamanda imparatorluğu ve inancını korumak zorunda olan imparatorun kişiliğinin gücüne de yansımaktadır. Konstantinopolis’in geri alınmasıyla korunması gereken ilahi bereket de geri verilmiş olacaktır.

1281 yılında, Papa III. Nicolaus’ın ölümünden sonra, Anjoulu Charles ile yakın temas halinde olan IV. Martinus, papa olmuştur. 18 Kasım 1281’de Papa IV. Martinus: “*Yunan İmparatoru olarak anılan Mikhail Palaiologos’un.... aforoz cezasına çarptırıldığını ve bu cezaya bağlı kalacağını resmen ilan ettiğini*” (Gill, 1979, s. 178) söylemiştir.

Venedikli Marino Sanudi’nin yazdığına göre, Mikhail’in aforoz edilmesi aynı zamanda Charles’in etkisiyle de gerçekleşmiştir. Onun ifadesine göre “*Elimden geldiğince saygılı bir şekilde, aforozun tavsiye edilmediğini doğruluyorum, çünkü Kral Charles’in bu olayı, tamamlanma yolunda olan Yunan ve Roma kiliselerinin birliğini tamamen bozdu*” demiştir. (Geanakoplos, 1959, s. 342).

Mikhail’in, 20 yıllık imparatorluğu süresince 6 Papa görev yapmıştır. Her iki taraf da kendi amaçlarını gerçekleştirmenin peşindedir. Diplomasiyi yürütmenin karmaşıklığı, mesafenin uzaklığı ve görüşmelerin seyrek olması hepsinden önemlisi papaların ve retoriğin sık sık değişmesi, papalık ve Bizans arasındaki temasları ve dolayısıyla uzlaşmayı engellemiştir. Mikhail’in tahtı kaybetme korkusu nedeniyle birliğe ihtiyaç duyması, onu neredeyse imparatorlukta bir iç bölünmeye sürüklemiştir. Doğu Kilisesi’nde de olumlu bir imaj edinememiştir. Oğlu ve halefi II. Andronikos, babası öldüğünde onu saygıyla bile gömmemiştir (Norwich, 1996, s. 253). Norwich, Mikhail’in Trakya’daki bir köye gömülmesinin sebebinin popüler olmamasından ve Romayla birlik yanlısı olamsından kaynaklandığını ve sabık imparatorun başkentte defnedilmesi durumunda mezarına saygısızlık yapılma riski olduğunu ifade etmektedir (Norwich, 1996, s. 253). Ayrıca imparator ölümüne kadar Katolik olarak kalmıştır, yani Ortodoks dogmasına göre o bir kafirdir. Dolayısıyla onu Ortodoks geleneğine göre gömmek imkansızdır (Norwich, 1996, s. 253; İnci, 151). İmparator II. Andronikos, Palaiologos hanedanının ilk imparatorudur ve tarihte Bizans İmparatorluğunu yeniden diriltten birisi olarak anılan babasının kalıntılarını Selymbria’daki bir manastıra nakletmiştir (Norwich, 1996, s. 254). 1285 yılında Blakhernai Konsili’nde Konstantinopolis Patriği II. Gregorios, İskenderiye Patriği III. Athanasios ve Bizans imparatoru II. Andronikos kilise birliğinden resmen vazgeçmişlerdir.

Patrik Gennadios Scholarios'un Lyon Konsili ve Bizans tepkisinin yanı sıra Floransa Konsili'nin toplanma nedenleri hakkında canlı ve dokunaklı bir açıklamasını okuyabiliriz:

Böylece Lyon Konsili toplandı. İmparator Latinlerden intikam almaktan korkuyordu (Mikhail, Konstantinopolis'i onlardan yeni aldığı için Latinlerin kendisine kin beslemiş olmaları gerektiğine inanıyordu) ve gerçeğe ihanet ederek egemenliğini ve soyundan gelenlerin gücünü güvence altına almayı umuyordu. Ancak ölümünden sonra Kilise, büyük ve parlak konsilinde Lyon'un tapusunu görkemli bir şekilde feshetti....Bu, bizim açımızdan yardım ihtiyacı ve yaklaşan düşmandan duyulan korku ve [Latinler açısından] Eugenius'nin [papalık] tahtını yeniden kazanma ve Basel şehrinde konsilinde ona karşı ve tahttan indirmek için onu her şeyi yapan toplantıcıların kararlarını iptal etme umudu bir araya gelinceye kadar devam etti. Tüm bunlar İtalya'daki konsile yol açtı. (Пашков, 2020, стр.28-29)

FERRARA-FLORANSA KONSİLİ (1431-1442)

Ferrara-Floransa Konsili arifesinde Roma Kilisesi kendi içinde bir takım krizlerle boğuşmaktadır. Bu dönemde Basel'de kiliselerin birleştirilmesi konusunun da tartışıldığı bir konsil toplanır. Papa IV. Eugenius'un katılmayı reddettiği ve alınacak kararları tanımayacağını söylediği konsilin amacı papanın gücünü sınırlamaktır. Bu tartışmalara Konstantinopolis de dahil olur ve konsilin toplanması konusunu Basel konsili üyeleri ve Papa ile görüşür. Bunun üzerine 1437'de Papa'nın ve Basel Konsilinin temsilcileri gelirler. Bizans imparatoru VIII. İoannes Palaiologos, pentarşi fikriyle mümkün olduğu kadar tutarlı bir konsil görmek istemektedir. Bizans, "Papa'nın kişiliğinin sembolik gücünün, onun ayrıcalıklarıyla ilgili kritik sorulardan daha güçlü olması" (Schmidt, 1961, s. 37) nedeniyle tercihini papadan yana yapmıştır. Papalık, konsilin toplanmasının tüm masraflarını üstlenir. Bizans tarafı, II. Lyon Konsili'nde olduğu gibi, birleşmenin Batı Kilisesi'nin doktrinine uygun olduğunu düşünmez, kendilerinin haklı olduğunu ve Katolik Kilisesi'nin kendi dogmatik öğretilerini kabul edeceğini kanıtlamayı amaçlar. Pentarşinin üyeleri konsile şahsen katılamamaktadırlar. Onların yetkilileri, yetki belgeleri ve talimatlarla sahip diğer piskoposlar tarafından temsil edilmektedir:

Doğulu patrikler, yerel yönetimlere (piskoposlara), kilisenin birleşmesi yönünde nasıl yönlendirilmeleri gerektiğini anlattılar. Her şeyin yasal, kanonik olarak ve kutsal Ekümenik Konsillerin ve Kilise'nin kutsal öğretmenlerinin geleneklerine göre gerçekleşmesi durumunda inanca hiçbir şey eklenmeyece-

ği, değiştirilmeyeceği ve hiçbir yenilik getirilmeyecekse, o zaman bu durumda olacakları onaylayacak ve destekleyeceğini yazdılar. (ПАШКОВ, 2022, стр. 31)

İmparatorun baskısından sonra patrikler kendi makamlarına daha fazla özgürlük verdi:

Yazdıklarımızdan başka bir şey yapmayacağız. Başka hiçbir düşüncenin sizi rahatsız etmesine izin vermeyin, size yazdıklarımıza göre kimlik bilgilerinizi hazırlayın, çünkü sizin istediğinize aykırı bir şey yapmayacağımıza dair güveniniz var. (ПАШКОВ, 2022, стр. 31)

Ferrara-Floransa Konsilinde protokol niteliğinde bir emsal de vardır. Papa Eugenius kiliselerin iki temsilcisinin ortasında yer almak istemektedir. Bizans tarafı, belki de imparatorun konsili toplama hakkına sahip olması nedeniyle, imparatorun tam olarak merkezde olması gerektiği için bu teklifi reddeder. Sonuçta papa, Roma Kilisesi'ne biraz daha yakın, Bizans imparatoru da papanın biraz gerisinde yer almıştır (Gill, 1960, s. 160). Ferrara-Floransa Konsili'nde kilise temsilcilerinden hiçbirinin II. Lyon Konsili'nden bahsetmemesi ilginçtir (Gill, 1960, s. 161).

Konsil 9 Nisan 1438'de başlar ve her iki taraf da haftada üç kez kilise birliğini tartışan 10 kişi tarafından temsil edilir (Акишин, 2011, стр. 87). Ana tartışma noktaları şunlardır: Filioque - Kutsal Ruh'un alayı doktrini, Efkaristiya ekmeği, Araf, papanın üstünlüğü (Акишин, 2011, стр. 88). 10 Ocak 1439'da veba tehdidi nedeniyle konsil Ferrara'dan Floransa'ya taşınmıştır. 30 Mart 1439'da imparator ve patrik Iosephos liderliğindeki Bizans delegasyonu, konsilin çıkmaza girmesi nedeniyle ilerideki eylemleri tartışmak için bir araya gelir. Metropolit Isidorus kilise birliğinin kabul edilmesi lehinde şu şekilde konuşmuştur: *“Hiçbir şey başaramadan geri dönmektense, ruhen ve bedenlen [Latinlerle] birleşip birleşmemiz daha uygundur”* (Акишин, 2011, стр. 91-91). 10 Nisan'da Bizanslılar arasında ikinci bir toplantı yapılmış ve burada birliğin gerçekleşmeyeceği sonucuna varılmıştır. *“Müzakereler hiçbir sonuca varmıyor. Birliği gerçekleştirmenin başka bir yolu var mı? Bunu bize söyle. Yedi Konsilimiz var ve bu bize yeter”* (Акишин, 2011, стр. 92). İmparator, Konstantinopolis'e geri dönmek için bir ultimatoma vermeye karar vermiştir. Böylece Papa bir kez daha herkese uygun bir formülasyon benimsemek için bir toplantı düzenlemeye karar verir. Bir sonraki tartışma başarısızlıkla sonuçlanmıştır. O zaman Bizans delegasyonu üyelerinden birleşmeyi kabul etmelerini isteyen imparator değil, konsilin en önde gelen isimleri olmuştur: Kiev Metropoliti Isidorus ve İznikli Vissarion, Lacedaemon Metropoliti Methodios ve diğerler, imparator olmadan birleşmeyi kabul etmeye karar verirler (Акишин, 2011, стр. 93). 30 Mayıs'ta Patrik II. Iosephos şunu söylemiştir:

Birliği kabul etmeye hazırdır ve Kutsal Ruh'un Baba ve Oğul'dan geldiği ancak "Filioque"un hiçbir şekilde Ortodoks İnancına dahil edilmemesi gerektiği ve bu konuda ısrar edilmesi gerektiği dogmasını kabul etmeyi kabul edecektir; Papalığın Ortodoks Kiliselerinin hizmet ve ayinlerinde herhangi bir değişiklik talep etmemesi konusunda ısrar edilmelidir. (Акишин, 2011, стр. 94)

Böylece imparatorun düzenlediği bir oylamada 27 oydan 17'si Filioque'un eklenmesine karşı çıkmıştır (Акишин, 2011, стр. 94). 1 Haziran'da papa ile imparator arasında müzakereler başlar. Papa, birleşmenin kabul edilmesi karşılığında şunları taahhüt etmiştir:

Masrafları kendisine ait olmak üzere, Yunanlıları anayurtlarına döndürmek; Konstantinopolis'te 300 askeri ve şehrin yakınında denizde iki kadirgayı desteklemek; özel ihtiyaç halinde, imparatora altı ay süreyle donatılmış yirmi kadirga veya bir yıl süreyle on kadirga göndermek; ihtiyaç duyulursa, Avrupalı hükümdarları kara kuvvetleriyle Bizans İmparatorluğu'na yardım etmeye davet etmekle ilgilenmek. (Акишин, 2011, стр. 95)

Bizans imparatorunun bu birliği kabul etme şartı ise şudur:

"Syropoulos'un bildirdiği gibi, papanın ve tüm Latin halkının huzurunda, Kutsal sembolün hiçbir ekleme yapılmadan okunması gerekir ki, onlar da ayinimizi görebilsinler". Bu sayede imparator, Greklilerin Latinlerle eşitliğinin Latinlerden fiili ve kamusal olarak tanınmasını istemiştir. (Акишин, 2011, стр. 95)

Metropolit Isidorus buna şu şekilde cevap vermiştir:

Latinler bugünde bir dua okumak, ardından teselli edici bir ilahi söylemek ve ardından ayini gerçekleştirmek istiyorlar; tüm bunlardan sonra zaman öğle vaktinin ötesine uzanacak ve papa bu tür çalışmalara dayanamayacağı için doğal olarak ayinimizin yapılmasını engelleyecektir. Bu nedenle ayinimizi ertesi güne ertelemek daha doğru olur. (Акишин, 2011, стр. 96)

6 Temmuz 1439'da, Santa Maria del Fiore Floransa Katedrali'nde, papalık fermanı "Laetentur Coeli" altında, Eugenikos Markos'u hariç, Antakya Patriği'nin temsilcileri, Pentarşi'nin tüm temsilcileri adına imzalanmıştır. Yani Antakya Patriği'nin "sesi", tıpkı konsil gibi, penarşi üyelerinden birinin "yokluğu" ve üstelik, *"bir nebze olsun, bir çizgiye kadar hiçbir şey eklemeyin veya çıkarmayın"* (Пашков, 2022, стр. 34) emrini veren patriklerin itimadına aykırı nedeniyle geçersiz sayılabilirdi. Gennadius Scholarios böyle yazmış: *"Hatta Latinlerle birlikte, olup biten her şeyin sorumlusu olan üç veya dört kişi ... (buna) [Ekümenik] Konsil denemez, çünkü her şeyde temsilcisi oldukları patriklerin iradesine aykırı davrandılar"* (Пашков, 2022, стр. 36), ve Ioannis Eugenicus böyle yazmıştır:

Patrikler ve onların özgün yetki belgeleri, vekillerin Latin kirliliğine boyun eğmek istememeleri ve Sembolün herhangi bir şekilde arttırılmasını kabul etmemeleri koşuluyla, vekillere kendi yerlerini alma ve tahtları adına konuşma hakkını verdi... Üç Doğu patrikinden hiçbirinin vasiyetinin, onların öngördüğü ve emrettiği şekilde yerine getirilmediği çok açıktır. Ve onlar olmadan konsili Ekümenik denilebilir mi? (Пашков, 2022, стр. 36)

Bizans tarafı, “Filioque” da dahil olmak üzere tüm tartışmalı konuları kabul etmiştir. Nisan 1443’te üç doğu patriğinin (İskenderiye, Antakya ve Kudüs) katıldığı Kudüs Konsilinin toplandığını belirtmek gerekmektedir. Konsilin asıl nedeni Ferrara-Floransa Konsilinin sonucu değildir, ancak buna «μπαρά» (Занемонец, 2009, стр. 166) denir: “...İtalya’da, Floransa’da toplanan iğrenç konsil nedeniyle Konstantinopolis’te meydana gelen tüm baştan çıkarmaları duyurmak, Papa Eugenius ile birlikte Latinlerin görüşlerini yüceltmek ki bu uygun değildir” (Занемонец, 2009, стр. 168). Mikhail Dukas Floransa’daki olay hakkında yazmıştır:

Metropolitler gemilerden inerken vatandaşlar onları alışılageldiği gibi selamlayarak ‘Bizim işimiz nasıl?’ Konsil hakkında ne? Galip geldik mi?’ diye sordular. Onlar da şöyle cevap verdiler: ‘İmanımızı sattık; gerçek dindarlığı dinsizlikle değiştirdik, saf kurbana ihanet ettik ve mayasız ekmeğin koruyucuları olduk’. (Norwich, 1996, s. 388)

İmparator VIII. İoannes, Konstantinopolis’e döndükten sonra birliğin muhalifleriyle karşı karşıya kalmıştır. Hatta kardeşi Dimetrius bile “Ortodoks-luk adına” (Norwich, 1996, s. 403) tahtı ele geçirmek istemiştir. İmparatorla aynı fikirde olmayanların merkezinde önce Markos Eugenicos, ardından da Gennadius Scholarios yer alır. Konsilde birliğe güçlü destek veren İznikli Vissarion ve Kievli Isidorus ise bir süre sonra İtalya’ya yerleşmişler, imparatorun etrafında toplanıp onu destekleyememişlerdir. (İnci, 159). Ferrara-Floransa Birliği, Bizans İmparatorluğu’nun dış politika sorunlarının çözümünde bir kurtuluş olmamış, yalnızca onu içeride daha da bölmüştür. Osmanlılara karşı bir haçlı seferi şeklinde vaat edilen yardım, ancak Karadeniz’e ulaşmış ve 1444’te Varna’da yenilgiye uğratılmıştır. Hayal kırıklığına uğrayan imparator, vaat edilen yardımı artık beklemek zorunda kalmayacağını anlamıştır. Bizans İmparatorluğu’nun son seferini geri saydığı zaten belli olmaktadır. Bizans tarihi sonu yaklaşmıştır. 1448’de İmparator VIII. İoannes ölmüş, kardeşi XI. Konstantinos onun varisi olmuştur. Batıdan gelecek yardımla şehri kurtarmak isteyen İmparator da son bir çırpınıyla 12 Aralık 1452’de Aya Sofya’da Roma ile birliği ilan ederek Latin geleneği üzerine bir ayin yaptırmıştır. Halkın büyük tepkisini çeken bu durumu Bizans generali Lukas Notaras’un şu sözleri özetlemektedir. O “Şehrin ortasında bir Latin külahı gör-

mektense Türk sarığı görmeyi tercih ederim” diyecektir. (Ostrogorsky, 1999, s. 523- 524) Sonuçta birleşme çabaları 29 Mayıs 1453’de şehre II. Mehmed’in girişini engelleyememiştir.

SONUÇ

II. Vasilios (976-1025)’un ölümünü takip eden yaklaşık yarım asırlık dönemde siyasi, askeri ve ekonomik gücünü neredeyse tamamen kaybeden Bizans İmparatorluğu, 1071 yılında Malazgirt Savaşı’nda Selçuklular karşısında uğradığı ağır yenilgi sonucunda Anadolu’yu Türklere bırakmıştır. Aynı dönemde imparatorluğun İtalya’daki son toprak parçası Bari’yi ele geçiren Normanların Adriyatik kıyısındaki Draç üzerinden ilerleyişlerini sürdürmeleri ve Balkanlarda Peçeneklerin faaliyetleri karşısında İmparatorluk çaresizlik içerisindeydi. I. Aleksios (1081-1018) Komnenos bu zor şartlar altında devraldığı yönetimi sırasında devletin yeniden toparlanmasını sağlamıştır. Ardılları II. Ioannes Komnenos ve I. Manuel Komnenos bu başarıyı devam ettirmişlerdir. Ancak 1176 yılında Myriokephalon’da Selçuklular karşısında alınan yenilgi işleri bir an da tersine çevirir. Bu tarihten sonra bir daha toparlanamayan Bizans İmparatorluğu’na ölümcül darbeyi indiren kendi dindaşlarıdır. 1204 yılı Nisan ayında Dördüncü Haçlı Seferi orduları imparatorluk başkentini ele geçirip acımasızca yağmalamıştır. Elli yedi yıllık İznik sürgünün ardından 1261 yılında İstanbul’daki Latin işgaline son verilmiş olsa da eski görkemli günler artık çok uzakta kalmıştır. Palaiologos hanedanı imparatorlarının imparatorluğun varlığını devam ettirebilmesi adına Roma kilisesine vermiş olduğu tavizler Bizans toplumunda karşılık bulmadığı gibi çok sert bir tepkiye sebep olmuştur. Tuhaf olan papalık ile sürdürülen ilişkiler meşhur Bizans diplomasisinin inceliklerinden çok uzaktır. Nitekim İmparator II. Manuel, papalık ile başa çıkabilmesi için oğluna şu şekilde tavsiyede bulunmuştur: “*Bir Konsil önerin: müzakereler açın, ancak onları sonsuza kadar uzatın... Latinlerin gururu ve Bizanslıların inatçılığı asla uyuşmayacaktır. Birliğe ulaşmayı arzulayarak yalnızca bölünmeyi güçlendirirsiniz*” (O’Connell, 1960, s. 72-73). Papalık ile imparator arasındaki ilişki, Patrick O’Connell’in belirttiği gibi, iki kilise ya da kilise başkanı arasındaki bir ilişki değil, iki devletin temsilcileri arasındaki bir ilişkidir (O’Connell, 1960, s. 74). Sonuçta, papanın yalnızca manevi gücü değil, aynı zamanda siyasi ve ekonomik gücü de vardır ve “*Bati’nın siyasi merkezi olarak*” (O’Connell, 1960, s. 74) diğer devletler üzerinde etkisi vardır (O’Connell, 1960, s. 74) ve Bizans imparatoruna göre, Sezarapizm kavramına göre, yasama yetkisinin yanı sıra Doğu Kilisesi üzerinde de güce sahiptir. Ancak ne VIII. Mikhail ne de VIII. İoannes’un hüküm-

darlığı sırasında Bizans'ın askeri ve ekonomik gücü yoktur, bu nedenle her iki imparator da Doğu Kilisesi'nin dogmatik öğretisini savunamaz ve papalığın etkisine, gücüne ve yeteneklerine direnemez. Üstelik siyasi önkoşullar ve hedefler aynı olmasına rağmen her iki konsilin yaklaşımı farklıdır. Yani 1274'te esasen bir konsil yoktur, gıyaben imparator, papanın ve birliğin üstünlüğünü kabul eder. 1439 yılındaki olayda, Bizans toplumunun belki de tepkisini bilen imparator, Doğu inancının haklı olduğunu kanıtlamak istemiştir. Floransa Birliği, Bizans imparatorları ile papalık arasındaki ilişkinin doruk noktasıdır. Bizans ile Papalık, Doğu ve Batı Kiliseleri arasındaki konsillerde evrensel kilisenin savunucusu olarak görev yapan imparatorlar hem kiliseyi hem de imparatorluğu kurtarmak için büyük çaba harcamışlardır. Ancak konsiller istenilen amaca ulaşamamıştır ne kiliseleri ne de toplumları birleştirmeyi başaramamış ve Doğu Roma İmparatorluğu ile imparatorlarının tarihi 1453 yılında sona ermiştir.

KAYNAKÇA

- Aydın, M. (1991). *Hristiyan Genel Konsilleri II. Vatikan Konsili*, Konya, Türkiye, Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Cheyne, J.C. (2018). *Bizans Dünyası. Cilt 2. Bizans İmparatorluğu 641-1204*. İstanbul, Türkiye: Ayrıntı Yayınları.
- Geanakoplos, D.J. (1953). Michael VIII Palaeologus and the Union of Lyons (1274) *The Harvard Theological Review*, 46(2), 79-89. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/1508853>.
- Geanakoplos, D.J. (1959). *Emperor Michael Palaeologus and the West, 1258-82: A Study in Byzantine-Latin Relations*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Geanakoplos, D.J. (1965). Church and State in the Byzantine Empire: A Reconsideration of the Problem of Caesaropapism. *Church History*, 34(4), 381-403. <https://doi.org/10.2307/3163118>. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/3163118>.
- Gill, J. (1959). *The Council of Florence*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Gill, J. (1960). The Greeks in the Council of Florence. *Blackfriars*, 41(481), 155-164. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/43816976>.
- Gill, J. (1979). *Byzantium and the Papacy, 1198-1400*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.

- İnci, S. (2016), *Bizans Dönemi Fener Patrikhanesi Patrikler ve Patrik Seçimleri*, Ankara, Sage Yayıncılık.
- Kaçar, T. (2009), *Geç Antik Çağda Hristiyanlık*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Kalkandjieva, D. (2011). A Comparative Analysis on Church-State Relations in Eastern Orthodoxy: Concepts, Models, and Principles *Journal of Church and State*, 53(4), 587-614. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/24708220>.
- Morrisson, C. (2014). *Bizans Dünyası. Cilt 1. Doğu Roma İmparatorluğu 330-641*. İstanbul, Türkiye: Ayrıntı Yayınları.
- Nicol, D.M. (1962 - 1964). The Greeks and the Union of the Churches the Report of Ogerius, Protonotarius of Michael VIII Palaiologos, in 1280. *Proceedings of the Royal Irish Academy: Archaeology, Culture, History, Literature*, 63. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/25505111>.
- Norwich, J.J. (1996). *Byzantium, the Decline and Fall*. London,England:- Penguin group.
- Ostrogorsky, G. (1999), *Bizans Devleti Tarihi* (Çev.Fikret Işıltan). Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- O'Connell, P. (1960). The Greeks and Reunion up to the Fall of Constantinople. *Studies: An Irish Quarterly Review*, 49 (193), 68-81. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/30099118>.
- Schmidt, M. Anton. (1961). The Problem of Papal Primacy at the Council of Florence. *Church History*, 30(1), 35-49. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/3161264>.
- Skedros, J.C. (2017). "You Cannot Have a Church Without an Empire": Political Orthodoxy in Byzantium. In G. E. Demacopoulos (Eds.), *Christianity, Democracy, and the Shadow of Constantine* (pp. 219-231). Bronx, NY: Fordham University Press. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/j.ctt1gn6b41.14>.
- Source, R.M. (1954). East and West in 1054. *The Cambridge Historical Journal*, 11(2), 133-148. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/3021073>.
- Акишин, С.Ю. (2011). Митрополит Исидор Киевский и проблема церковной унии в поздней Византии. Вестник Екатеринбургской Духовной Семинарии, 1, 70-101.

- Занемонец, А.В. (2009). В чем значение Иерусалимского собора 1443 г.? Византийский Временник, 68 (93). Retrieved from <http://www.vremennik.biz/opus/BV/68/53456>.
- Пашков, П.А. (2020). Святитель Геннадий Схоларий, Патриарх Константинопольский. «Краткая Апология Противников Унии» (предисловие к публикации и перевод). Труды и переводы, Научных журнал Санкт-Петербургской Духовной Академии Русской Православной Церкви, 1(3), 18–47. DOI 10.47132/2587-7607_2020_1_18.
- Пашков, П.А. (2022). Представления о Критериях Вселенского Собора в Византии в Первой Половине XV в. и Концепция Пентархии. Вестник ПСТГУ. Серия II: История. История Русской Православной Церкви, 106, 25–43. DOI: 10.15382/sturII2022106.25-43.

ÇÖZÜLEMİYEN ÇÖZÜMSÜZLÜK: ETNİK ÇATIŞMA OLGUSU

Chakı Tzian Chakı*

Özet

Etnisite ve etnik çatışma konusu uluslararası alanda tartışılmaya devam eden konular arasında yer almaktadır. Farklı yaklaşımların alanda belirgin rol oynamasından kaynaklı olarak alanda en temel yaklaşım olan primordializm ve konstruktivizm yaklaşımlarından faydalanılarak etnisite ve etnik çatışma kavramlarına kuramsal ve kavramsal açıdan belirli bir çerçeve çizilmesi ve bu kavramların nasıl oluştuğu ve kuramsal açıdan bu kavramlara nasıl yaklaşıldığının belirlenmesi gerekmektedir. Etnik çatışma konusunun oluşum veya oluşma potansiyelinin değerlendirilebilmesi için argümanların incelenmesiyle birlikte yapılan değerlendirmenin sonucunda bazı ülkelerde yaşanan etnik çatışma konusunun neden bazı ülkelerde yaşanmadığı sorusuna cevap aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: Etnisite, Etnik Kimlik, Primordializm, Konstruktivizm, Etnik Çatışma.

Abstract

The issue of ethnicity and ethnic conflict is among the issues that continue to be discussed international area. Due to the fact that different approaches play a prominent role in the field, it is necessary to draw a certain theoretical and conceptual framework for the concepts of ethnicity

* Email: chakitiz@outlook.com - Orcid ID: 0000-0003-1953-4742

and ethnic conflict by making use of the primordialism and constructivism approaches, which are the most basic approaches in the field, and to determine how these concepts are formed and how these concepts are approached from the theoretical point of view. As a result of the evaluation made together with the examination of the arguments in order to evaluate the formation or the potential of the formation of the ethnic conflict issue, an answer will be sought to the question of why the issue of ethnic conflict experienced in some countries is not experienced in some countries.

Keywords: Ethnicity, Ethnic Identity, Primordialism, Constructivism, Ethnic Conflict.

GİRİŞ

Tarihsel olarak insan ve toplum oluşumu çeşitli değişimler geçirerek varlığını göstermiştir. Bireylerin toplumları, toplumların sistemleri oluşturarak uluslararası sistemin kurulması ve bu düzlemde çeşitli etnik grupların da içerisinde yer alması beraberinde pek çok kavramın türemesine ve sorgulanmasına neden olmuştur. Etnisite kavramı ve kimliklerin oluşumu, milletlerin ve ulusların inşası sürecinde etnik kimlik ve boyutları çeşitli şekilde ele alınmaktadır. Uluslararası alanda ve diğer tüm sosyal bilimler alanında önemli bir yer kaplayan etnisite, etnik çatışma kavramları çalışmamızda incelenecektir. Etnisite denildiğinde akıllara gelen kalıplaşmış tanımların dışında çeşitli kavramsal ve kuramsal yaklaşımlarla açıklanmaya çalışılmış olan bu kavramlar için primordialist (ilkçiler), konstruktivist (inşacılar) ve etno sembolcü yaklaşımlarının etnisite kavramını açıklamasındaki görüşleri incelenecektir. Diğer bölümde ise çatışma kavramı ve etnik çatışma kavramından yola çıkılarak etnik çatışma nedenlerine değinilecektir. Son kısım değerlendirme ve sonuç kısmında ise etnik çatışma durumları ve çatışmama durumu incelenerek bir analize ulaşılmaya çalışılacaktır.

1. ETNİSİTE'YE KAVRAMSAL VE KURAMSAL YAKLAŞIM

Etnisite kavramı uluslararası alanda pek çok araştırmacı tarafından ele alınmaktadır. Literatürde farklı ölçüt ve ifadelerle açıklanmaya çalışılmış olan etnisite kavramı diğer sosyal bilimler alanlarında incelenmiş olduğu gibi inter-disipliner yapısından kaynaklı olarak uluslararası ilişkiler alanında da yer

rini almıştır. Bu noktadan hareketle esnek ve geniş bir anlam bütünlüğünü oluşturan etnisite için kavramsal ve kuramsal yaklaşımlar incelenerek bir çerçeve çizilmeye çalışılacaktır.

Etnisite kavramı için yaygın olarak kullanılan tanım çoğunlukla ırk temellerine dayandırılan ve aralarında akrabalık ilişkisinden daha geniş bir yapıya sahip soy ve kan bağının olduğuna inanılan sosyal gruplar içerisinde yer alan bireylerin etkileşim düzeyleri ve doğal oluşum göstermiş olan çevreleridir. Fakat insan doğası gereği sabit bir varlık değildir bunun beraberinde süregelen tarihsel olay örgüleri yaşanan göçler, savaşlar, sosyo kültürel değişimler ve sürekli bir değişim ve gelişim içerisinde oluşum gösteren etkileşimler etnisite kavramının tek düzeyde açıklanabilmesini mümkün kılmamaktadır. Çünkü toplumsal düzeyde oluşum göstermiş olan etkileşimler farklı etnik kökene bağlı olan ve farklı aidiyet duygularının bağlarının bulunduğu sosyal gruplar içerisindeki bireylerin yeni ilişki ağlarının oluşmasına ve etkileşimden kaynaklı olarak bunun gelişim göstermesine işaretir (Yiğittepe ve Battır, 2019:280).

Temellerine indiğimiz zaman etimolojik bakımdan Yunanca ethnos- etnikos sözcüğünden inançsız kişilere kullanılan ve Yunanlı olmayan yabancılar için geçerli olan ve “diğer- öteki” olarak vurgusu bakımından incelendiğinde farklı olanı işaret etmektedir. 19.yy’da ırksal tanımlamaları içerisine alarak gelişim göstermiştir. Etnisite kavramı için günümüzde dil, din, tarih, kültür, bağlılık gibi farklı olguların içerisinde bulunduğu anlamları barındıran ve bu bağlamda insanların bir araya gelmesi anlamını taşıyan kavram olarak ifade edilmektedir (Çelik, 2013: 24). Bu kavram özünde bir aidiyet, sahip olma duygusunu ve söz eylemini içermektedir. Benimsenmiş olan bir kültür, din, bölgesel çevre, sosyal çevre gibi unsurlara ait olmak ya da öyle hissetmek etnisitenin en temel unsurları olarak görülmektedir. Bu olgular bireylerin ve toplumların güvenlik açısından güven duygusunun oluşumuna katkı sağlayabileceğinden dolayı sahip oldukları veya olmak isteyecekleri değerlerin başında yer almaktadır. Bundan kaynaklı olarak biz ve öteki unsurunun oluşumu da kaçınılmazdır. (Yiğittepe ve Battır, 2019:281). Genel açıdan etnisite kavramı için azınlık sorunları veya ırk ilişkileri konusu akıllara gelmektedir. Etnisiteyi, ezilen ya da azınlık durumunda olan toplumlarla veya gruplarla eşit noktada tutmanın ulusları ulus devletlerin yansıması olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Fakat çoğunluk olan gruplar aslında azınlıklardan daha az etnik olma noktasında değildirler, hegemon noktada oluşum gösteren etnisiteler aslında kendi toplumsal olgularının kalıtsal temellerini ve kültürel oluşumları doğallaştırdığından dolayı diğer toplumlara veya gruplara göre etnik olgu noktası saydamlaşmıştır (Kalaycı, 2019: 104). Bu etnisite ve azınlık konusunun iç içe geçerek farklı algılanmasının veya düşünülmesinin

sebebi ise 1979 yılında Birleşmiş Milletler azınlık kavramının içerisinde etnik kavramının yer almasından kaynaklanmaktadır. Tanımda etnik, dinsel, dilsel olarak nüfusun geri kalanından farklı özellikler taşıyanlar; kendi kültür, gelenek, din veya dillerini koruma yönünde dayanışma oluşumu gösteren grup olarak ifade edilmiştir (Çelik, 2013: 24). Aslında bu durumda etnik kimliklerin kendilerini ortaya çıkarmalarının ayrışmalarının uluslararası alanda kendi temsiliyetlerindeki eksikliğinin oluşmasına veya bunun zorlayıcı bir şekilde ayırt edilebilme durumunun oluşuna işaret edebilir. Çünkü bütünlük kapsamında tüm kavramları tek bir çerçeve içerisinde alma olasılığına gidildiğinde aslında bazı noktalardaki kesişmelerin tam anlamıyla birbiriyle örtüşmediği görülmektedir.

Etnisite kavramının etimolojik yapısından ve gelişiminde kazandırılan anlamlardan yola çıkacak olursak kısaca; sadece biyolojik köken ve soy birliğinin önemini yanı sıra ortak kültürel değerlerin de önemine değinerek ve içerisinde almış olduğu diğer öğeleri de değerlendirerek açıklamak rasyonel bir sonuca ulaşmamızı sağlayacaktır (Yiğittepe ve Battır, 2019:281). Fakat kültürle etnisite kavramını birbirinden ayırt etmek gereklidir. Çünkü Alexandra Alund'un tarafından değinilmiş olan bu konu kültürle etnisitenin eş anlamlı kullanımı bize etnisite ve kültürün çakışmasına sebebiyet vermektedir. Bu durum da etnik farklılığın siyasi dinamiklerinin göz ardı edilmesine yol açabilmektedir. Etnik gruplar sadece tek bir unsur olarak ortak kültür bağlamında değerlendirilemeyeceği gibi kültürel farklılıkta tek başına belirleyici özellik değildir. Çünkü bazı etnik gruplar kendilerini tanımlarken ırk, soy, kan bağı kavramlarını kullanırken bazı etnik gruplar ise ortak kültürel değerleri kullanırlar (Kalaycı, 2019: 104-105). Etnisite kavramı en başta da ifade edilmiş olduğu gibi esnek ve bir o kadar da geniş anlam bütünlüklerini içerisinde barındırmaktadır. Etnisite kavramına kuramsal açıdan yaklaştığımızda ise farklı yaklaşımlar uluslararası alanda yerini almaktadır.

Etnisite kavramı pek çok farklı anlamda ve ölçütte tanımlanarak açıklanmaya çalışılmıştır. Dil, kültür, geleneksel niteliklerin yanında boy ve soy bakımından da birbirine bağlı topluluklar içerisindeki bireyleri ifade etmesinin yanında etnik kimliklerin içerik ve anlamları da farklılıklar göstermektedir. Bu noktadan hareketle etnisite kavramı ekonomik, siyasal ve kültürel niteliklerle dönemsel olarak, bireylerin algılamasındaki değişim ve tutumlarına göre değişiklikler göstermektedir. Bundan kaynaklı olarak etnik kimliklerin tanımlanması açısından da kesinleşmiş genel kabul görmüş olan net bir tanımın olduğunu söylemek mümkün değildir. Yaklaşımsal olarak bazı nokta da araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalarda etnik grupların subjektif özelliklerine odaklanılarak açıklama eğiliminde bulunulmuştur. Subjektif

özelliklere odaklanılan çalışmalarda ana bileşen olarak ortak soy noktasına vurgu yapılmaktadır. Diğer yandan objektif unsurların vurgulanmış olduğu çalışmalar da alanda mevcut yerini almaktadır. Fakat tek başına objektif unsurların yetersiz olduğu ve sübjektif yaklaşımla objektif yaklaşımların birbirini tamamlayıcı şekilde etnisite, etnik kimlik konusunun açıklanmasının mutlak bir karışımla olması gerektiğini savunan yaklaşımlarda literatürde yerini almıştır (Öztop, 2015: 57).

Bu noktada yaklaşımsal olarak primordializm yani ilkçiler olarak adlandırılan ve etnisiteye yaklaşımlarıyla literatürde önemli bir yer alan görüş incelenecektir. İlkçiler olarak adlandırılan primordialistler, etnisitenin doğuştan kaynaklanan doğal ve değişmez özelliklerin aktarımıyla ve bu özelliklere sahip olarak toplumların veya grupların oluşum gösterdiğini savunmaktadırlar. Grup veya gruba ait bireylerin dil, din, coğrafi oluşum göstermiş olduğu bölge gibi unsurlara dikkat çekmektedirler. Diğer yandan bazı primordialist görüşe sahip araştırmacılar genetik özelliklere dikkat çekerek etnik kimlikler arasındaki bağın oluşumunu açıklamaya çalışmaktadırlar (Demir, 2019: 1). Bu yaklaşımın savunucuları etnisite, etnik köken, millet gibi olguların insanın var olduğu andan itibaren doğasında var olduğunu ve sonradan oluşum göstermiş veya değişen bir olgu olmadığı savunmaktadırlar. İnsan tercihleriyle şekillenen birliktelikler olmadığı görüşüyle değişmez, verili ve kaçınılmaz olduğunu ifade etmişlerdir. Bu yaklaşım savunucularına göre insanlar hayatlarının son anına ait olacakları etnik gruba mensup bireyler olarak doğarlar ve etnik grubun varlığı da kendi içlerinde doğmuş olan bireylerle sağlanmaktadır. Etnomerkezci bakış açısıyla hareket eden bu yaklaşıma göre etnik grupların varlığının kalıtsal güç ve birleştiriciliğinin derinliği açısından genişletilmiş soy akrabalık bağlarıyla ilişkisel olarak sürdürülmesine dayanmaktadır (Yiğittepe ve Battır, 2019:282). Bu yaklaşım kişilerin bir aileye doğdukları gibi aslında etnik bir topluluğun içerisine de doğduğu görüşünü ifade etmektedir (Özkırımlı, 2013: 83). Bu durumda kişilerin belirli şekilde bağlarının ve kalıtsal özelliklerinin olduğu olguyu ön plana çıkararak bu bağların değişmez bir bütün olduğunu savunmaktadır. Buna bağlı olarak bireyler bağların ve yakınlıkların seçimsel şekilde gerçekleşmeyeceğini bu durumun kabullenilmesi gereken bir olgu olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Kısaca primordialistlere göre etnik gruplar ilksel bir kategori veya ilksel bağlılıklara dayandırılmaktadır. Bunun temel argümanları olarak ise doğal oluş, ilk varoluş, verili oluş, güç kavramı, ortak kan bağı, dil ögesi, din, coğrafi bağ, ortak geçmiş, duygu anlamı yüklenmiş paylaşımlar, gibi pek çok olgu yer alabilmektedir. Bunun yanında grup veya topluluk dışından olanı da öteki algısının yaratılmasını sağlayıcı etkenleri de içerisine almaktadır (Yiğittepe ve Battır, 2019: 283).

Diğer yandan alanda etnisite etnik kimlik konusuna farklı bir bakış açısıyla yaklaşmış olan konstruktivizm yani inşacı yaklaşımın savunucuları etnisite, etnik kimlik kavramlarının doğal ve verili bir şekilde varolmadığını tarihsel süreçlerde yaşanan gelişimlerle beraber sosyolojik, politik, ekonomik gelişmeler ışığında ve bu gelişmelerin beraberinde getirmiş olduğu belirli oluşumların sonucunda ihtiyaçlar gereği ortaya çıktığını savunmuşlardır (Yiğittepe ve Battır, 2019: 284).

Kendi içerisinde iki farklı görüşü barındırmış olan bu yaklaşım için araçsallık olarak nitelendirilen görüşe göre etnisite ve etnik kimlik oluşumu siyasi elitler tarafından siyasal amaçlar doğrultusunda toplumdaki kitlelerin desteğini almak amacıyla milliyetçilik ve etnisite olgusunun geliştirilerek vurgulanmasının yönünde oluşum gösterdiğini içermektedir. Sosyal birliği oluşturmak ve güç kazandırmak için etnik kimlik olgusu güçlendirilerek özellikle yeniden inşa edilerek oluşturulmaktadır (Demir, 2019:1). Bu noktada siyasi elitler, topluma ait bireyleri belli değerler, ortak tarihsel payda konusunda bazı hayali bağlar yaratılmasını ve amaçlar doğrultusunda oluşturulmuş bir çerçeve etrafında toplanılmasına ve bundan dolayı da belli bir kontrol gücünün yaratılmasının oluşumunu sağlamıştır (Yiğittepe ve Battır, 2019:285). Modernist bakış açısına göre ise gelişim süreçlerinde ekonomik ve siyasi koşullar sonucunda toplumlar kültürel olarak daha homojen bir yapısal hal alacağı üzerinedir. Bireylerin kimlik ve bir gruba ait olma düşünceleri sürekli şekilde pekiştirilerek Anderson tarafından öne sürülmüş olan hayali cemaatlerin oluşumuna sebebiyet vermesi konusuna odaklanmaktadır (Demir, 2019:1). İnşacı yaklaşım etnik kimlik olgusunun aslında diğer kimlikler gibi toplum tarafından inşa edilerek oluşturulduğu argümanının etrafında toplanmıştır. İnşacı yaklaşım argümanlarının savunucusu olan Sollar'a göre etnik kimlikler bireyler tarafından oluşturulmakta ve sürdürülmüş olan ve değişim gösteren geleneklere bağlı olarak etnisite icat edilmiştir. (Erdem, 2019:30). Nagel ise etnisitenin grup içi ve grup dışı aktörlerin etkisinden kaynaklı olarak sosyal bir biçimde inşa edildiğini ve bireylerin etnik kimliğinin içerisinde bulunduğu grup örgütlenmesinin değişen dinamiklerinin bir özelliği olduğunu savunmuştur (Nagel, 1994: 152-168).

Smith'e göre etnik topluluklar için 6 özellik açıklamaktadır. Bu özellikler kolektif şekilde ortaya konulmuş özel bir adın oluşu, ortak bir köken ve soya işaret eden bir mitin yaratılışı, paylaşılmış olan tarihi geçmiş, ortak kültürün diğerlerinden ayırt edilmesini sağlayan unsurlar, özel bir coğrafi bölgesel temel yurt bağı oluşumu ve grup içerisindeki elitistler tarafından vurgulanan dayanışma olgusudur. Bu doğrultuda Smith öznel bir tarih ve kültüre işaret ederek aitlik duygusu için hayali bir soy ve köken olduğunu vurgulamakta-

dır. Çünkü soy miti yaratılmadan etnisitelerin devamlılığı veya süre gelmesi son derece zor olacağının altı çizilmektedir. Bu yüzden de etniklik konusunda kan ve genler değil de yaratılmış olan ve buna inanılan ortak köken inancıdır (Kalaycı, 2019:106). Etnisite kavramı renk, dil, din açısından farklılıkları gösteren grupları da içerisinde bulundurmaktadır. Kabileler, ırklar, milliyetler ve kastlar bunun içerisinde yer almaktadır. Etnisite konusunu tek bir bileşenden yola çıkarak incelemek mümkün değildir. Bir değişken olarak incelendiğinde etniklik içerisinde dil, din, ortak tarih gibi bileşenlerin yer aldığı karmaşık bir olguyu oluşturmaktadır. Bu yüzden tek bir boyutta incelemek ve belli noktada bir karara varabilmek mümkün değildir (Kalaycı, 2019:106).

Etno sembolcü yaklaşım ise aslına bakılırsa her iki yaklaşımın orta yolu gibi gözükmektedir. Bireylerin ve toplumların belli kültür ve değerler çerçevesinde oluşum gösterdiği ve kendilerini içeren yapıyı içselleştirmek amacıyla belirli sembollerin, ortak mit ve mirasların, tarihsel süreçlerin birleştirici bir rol olarak olduğu görüşünü savunmaktadır. Etnisitelerin oluşumu ve milletlerin doğuşunun etnik kökenlerin ve geçmişe ait değer olgularının bireyler arasında aidiyet duygusunun gelişiminde önemli olduğunu ifade etmektedir. Ortak soy bağı ve yaratılmış olan mitleri, paylaşılan tarihsel süreçleri, ortak kültürel unsurları, coğrafi bölgesel bağ ve dayanışma ilişkisine sahip olan toplulukların ve kültür ve geleneklerinin önemine vurgu yapmaktadır. Etnisteye bakış açısında her şeyin doğal bir şekilde verili ve değişmez olduğu konusunda primordialistleri eleştirerek diğer yandan inşacı bakış açısındaki olguların tamamen yeni ve siyasi hedefler için kurgulandığı noktasına da eleştiri getirmektedir. Çünkü tarihsel bağların ve gelişimlerin göz ardı edildiği insanlık tarihinin değişim ve etkileşim içerisinde olduğu ve bu süreçlere bütüncül bir yaklaşımla bakmanın gerekliliği görüşünü belirtmektedirler (Yiğittepe ve Battır, 2019: 287).

Kısaca etnisitenin kavramsal ve kuramsal yaklaşımlarını incelediğimiz de ortaya çıkmış olan aidiyet duygusu ve kimlik inşasının oluşmasına bunun sonucunda da aslına bakılacak olursa yaratılmış olan biz ve ötekini ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir. Bu durumda etkileşim düzeyinin farklılık göstermesi hipotezi doğrultusunda belirli bir etkileşimin gerçekleşmesine ve oluşturulmuş olan öteki varlığıyla belirli oranda bir rekabetin oluşum sergilemesine ve çatışma potansiyelinin tüm değişkenlerin sabit tutulduğunda çatışma potansiyeli yaratma da etkili olduğu konusunu ortaya çıkarmaktadır. Bu noktadan hareketle etnisite rekabet ve çatışmalarının her anlamda algılanan fizyolojik çatışmanın ve insani trajedilerin yanı sıra toplumlar arasında egemenlik inşası birliktelik kurma ve sosyo-ekonomik gelişmelerinde var olmasına sebebiyet verebilmektedir (Yiğittepe ve Battır, 2019: 281).

2. ÇATIŞMA NEDİR? VE ETNİK ÇATIŞMA NEDENLERİ?

Çatışma kavramı da yukarıda bahsetmiş olduğumuz etnisite kavramı gibi pek çok görüş ve fikir ayrılığı etrafında şekillenmektedir. Dinamik yönetim anlayışının savunucularından olan Marry Parker Follet tarafından kavramsal olarak örgütsel çatışma kavramını 1924 yılında ilk kez kullanılarak olumsuz anlam yüklenen çatışma kavramının farklı bir açıdan incelendiğinde yönetimde oluşan fikir ayrılıklarından tarafların pozitif yönde etkilenebileceği sonuçlarının da ortaya çıkabileceği görüşünü savunmuştur. Çatışmaya yönelik çeşitli görüşler içerisinde her bir tanım ve açıklamanın farklı noktalarına vurgu yaptığını görmek mümkündür. Bazı araştırmacılar tarafından çatışma durumu karşılıklı bir etkileşim süreci olduğu görüşü savunulmaktadır. Çatışmayı birey ve grupların kendi aralarında anlaşmazlıklar çerçevesinde oluşum gösteren etkileşim olarak açıklamışlardır. Bununla beraber ortaya çıkan bu anlaşmazlık durumu uyumsuzluk durumunu uygun bir şekilde yönetilemediğinde olumsuz yönlerinin ortaya çıkabileceği dinamik bir süreç olarak nitelendirilmiştir. Bazı araştırmacılar tarafından çatışma kaçınılmazdır. Çünkü birbiriyle etkileşim ve iletişim halinde olan toplumlar tercihlerinde, değerlerinde, düşüncelerinde ve çıkarlarında farklılıklar olacağı ve bu durumunda çatışmayı oluşturacağı konusu savunulmaktadır (Koçak ve Aktaş, 2019). Kısaca çatışma kavramı etkileşim içerisinde bulunan bireylerin veya toplumların etkileşim sürecinde uyumsuzlıklarından veya algılanan farklılıklarından kaynaklı olarak ortaya çıkmış ilişkisel dinamik bir sürece işaret etmektedir. Fakat bu noktada devreye giren unsur güç algısı parametresidir. Bu noktada en az iki birey veya toplum arasında belirli düzeyde farklılıkların bariz şekilde açık olması noktasında ekonomik- siyasi ve sosyo kültürel alanda daha üst kısımda yer alan taraf baskınlığını kullanarak diğerini bastırmaya çalışacaktır. Bu durumda ise baskılanmış olan taraf buna karşın direnç gösteriminde bulunarak etkileşimde rol oynamak isteyecektir. Güç parametresi açısından bakıldığında baskın tarafın etkileşimini aslında diğeri üzerinde otorite kurma çabasıyla gerçekleştirdiği süreç olumsuz sonuçların ortaya çıktığı çatışma dinamikleri kaçınılmaz olacaktır. Farklı bir açıdan bu durumu değerlendirdiğimizde anlaşmazlık ve uyumsuzluk durumunun gerçekleşmiş olduğu birey veya toplumlar arası ilişkide paylaşım ve etkileşimin artması sonucu ortak payda ve çıkar konusunda oluşum gösterilmiş fikirler ve görüşlerle bu çatışma algısının olumsuz koşullarının oluşmasına müsait zeminlerin her zaman var olacağı dinamikleri göz önünde bulundurularak, süreçlerde yapıcı etkileşimlerle bireysel veya toplumsal ilişkilerdeki örüntünün daha ileriye taşınması ve iletişim etkileşiminin pozitif yönde oluşturulması sonucunda her iki tarafta paydaşım sergileyerek ılımlı bir süreç ve bunun beraberinde toplumsal gelişim ortaya çıkabilmektedir.

Peki, etnik çatışmalar toplumsal yapılar arasında nasıl gerçekleşir veya gerçekleşmek zorunda mıdır? Bu sorunun cevabını ise etnik çatışma kavramının incelemesiyle başlayabiliriz. Öncelikle Etnik bir dokunun oluşum göstermesi ve sürekliliğin devamıyla yerleşiklik, geçmişe ait anılar özlemler, din, savaş veya etnik seçilmişlik gibi duygularla bu doku kuvvetlenerek yapısal bir form kazanmaktadır. Bu gruplar kendilerini tanımlama eğilimiyle beraber diğer çevrelerinde bulunan bireylerden veya toplumlardan farklılaşır ve bu farklılaşmaya beraber sosyal kimlik algısı oluşmaya başlar ve etnik sınırlar oluşum gösterir (Demir, 2019: 1). Bu sınırların oluşmasıyla beraber etkileşimler başlamaktadır. Bu etkileşim ve farklılaşma sonucunda çatışma durumları bu durumda anlaşmazlıkları, uyumsuzlukları, gerilimleri ortaya çıkmaktadır. Her çatışma durumu şiddet eylemini içerisinde barındırmaya bilir fakat bu unsurlarda çatışma kavramının içerisinde yerini alabilmektedir.

Etnik çatışma kavramı, genel olarak çatışmada oluşum gösteren tarafların en az birisinin kendisini soy, köken, dil, din, ırk ve kültürel öğeler içerisinde etnik kökenden tanımladığı ve çatışma durumunun etnik kimliğe bağlı olarak içerisinde yer alan unsurlar üzerinden gelişim göstermiş olduğu çatışma şekli olarak ifade edilmektedir (Ağır, 2014: 5). Horowitz tarafından öne sürülmüş olan bu tanım ırk, dil, din, kabile, kast gibi etmenlere dayalı olan tüm çatışmalar etnik çatışma olarak tanımlanabilmektedir. Bu noktada örnek verecek olursak Kuzey İrlanda'da yaşanmış olan Protestan-Katolik çatışması, Hindistan'daki Hindular ve Müslümanlar arasındaki çatışma, Amerika Birleşik Devletleri ve Güney Afrika bölgesinde ki siyah ve beyaz çatışması, Sri Lanka'da Tamil ve Singalar arasındaki çatışma ve Pakistan'daki Sünni - Şii sorunları gibi pek çok örnek etnik çatışma içerisinde gösterilmektedir (Varshney, 2001: 364-365).

Fakat çatışma hali sadece etnik farklılıkları barındırma haliyle oluşum göstermeyebilir, siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel veya bölgesel meselelerle ilgili uyumsuzluk ve anlaşmazlık halinde de oluşum göstermektedir. Eğer etnik seferberlik içerisinde siyasi amaç bulunuyorsa ve amacı kendi kaderini tayin etme görüşü ise bu hareket milliyetçilik çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu açıdan incelendiğinde bir ulus kendi kendini yönetme isteği içerisinde olan siyasallaşmış bir etnik grubu ifade etmektedir. Fakat ulus terimi uluslararası alanda ve birleşmiş milletlerin tanımlamasıyla bir bütün devleti işaret etmektedir. Diğer yandan ise politize olmuş etnik bir grubun açıklanması içinde kullanımına başvuru kavramlardan bir tanesidir, bu durum ise insanlar arasında oluşum göstermiş olan bağ vatandaşlık kavramından ziyade etnisite kavramına dayanmaktadır (Reuter, 2021).

Etnik çatışmanın açıklanması üzerine çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Bunlardan alan yazında önemli yer tutmuş olan primordialistlerin (ilkelciler)

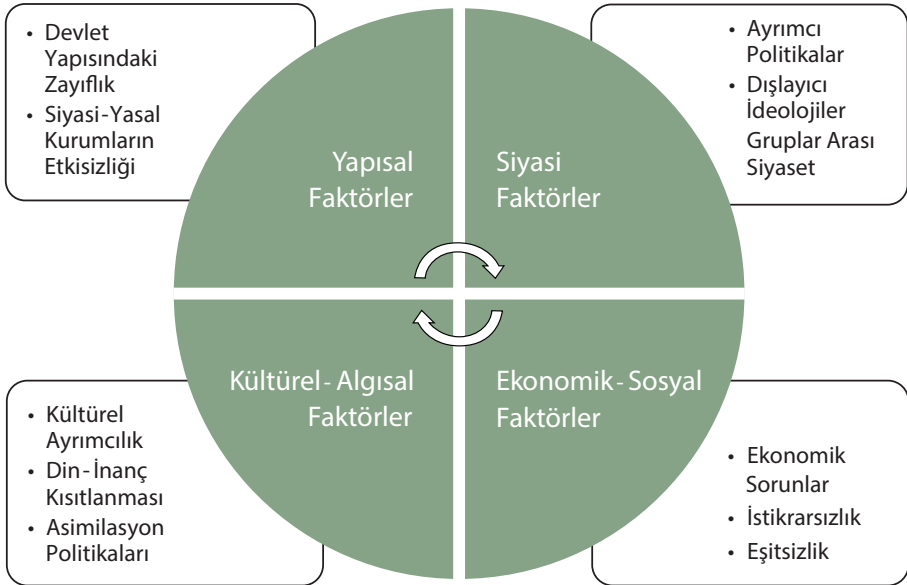
ve konstruktivistlerin (inşacıların) etnik çatışmayı nasıl açıklandığını incelemek gerekmektedir. İlk olarak primordialistler yani ilkelciler etnik çatışmayı bireyler ve toplumların psikolojik yapısı üzerindeki etkisinden ve akrabalık bağlarının yakın etnisitenin oluşumunun önceliğine vurgu yaparak açıklama eğiliminde olmuşlardır. Etnik çatışmayı etnik gruplar ve toplumlar arasındaki biyolojik özelliklerden ve bölgesel olarak oluşum gösterdikleri konum gibi inanç ve kültürel geleneklerinin olduğunu ve bu farklılaşmanın da var olduğu için çatışmayı getireceğini düşünmektedirler. Horowitz'ın tanımından yola çıkacak olursak akrabalık ve soy bağlarının etnik gruplar için benzerliklerin var olması ve etnik grup içerisindeki bu olgunun diğer olanı tehdit olarak algılamasından kaynaklı oluşum göstermektedir. Bu noktada altta yatan sebeplere odaklanmadan sabit bir ilkel nesnelere odaklı açıklama yapma eğiliminin olduğu gözlemlenebilmektedir (Mohammadzadeh, 2016: 158).

İnşacı yaklaşım içerisinde yer alan Araçsalcı görüş ise etnik çatışmayı etnik farklılığın çatışma için yeterli bir açıklama olmadığını, etnik çatışmanın insan ilişkilerinden ve bazı etnik grupların birbirleriyle olan iletişiminden kaynaklandığını bu durumunda baskın gelen grupların yararlanma potansiyelinin artmasıyla beraber eşitsizlik ve ayrımcılık gibi etnik istikrarsızlıkların oluşum gösterdiğini belirtmektedir. Tek bir noktadan açıklamanın yetersiz olduğu ve altında yatan pek çok etmenin bileşimi olduğunu savunmaktadırlar. Çünkü oluşum gösteren kültürel grupların kitlesel seferberlik alanları ve güç kaynakları için rekabette oluşum göstermesi ve bireylerin kullanılabilir olması, onları sosyal sınıflardan daha etkili bir gücün temsili olarak görülmesi noktasında etnik kimlikler, savunucular tarafından örgütlenmiş araçsal kimlikler olarak ifade edilmektedir. Diğer yandan yapılandırmacı görüşün ise bu noktada Anderson tarafından savunulmuş olan hayali cemaatler yani hayali topluluklar kavramı etnik grupların toplumsal inşası noktasına vurgu yaparak inşa edilmiş doğasına dikkat çekmektedir. Bu noktada 1930 yıllarında Belçika'nın sömürge gücü tarafından oluşturulmuş Tutsi ve Hutuların kimliklerinin mülk, fiziksel ölçüm gibi noktalarda oluşturulduğunu bununda 1994'te Ruanda da soykırımın oluşmasında kilit rol oynadığı görüşü savunulmaktadır. (Mohammadzadeh, 2016: 159).

Etnik çatışmalar etnisitenin siyasallaşmasının bir ürünü olarak görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında etnik kategoriler veya gruplar arasında yapılandırılmış ve kurumsallaşmış eşitsizlik sistemlerinde değişimin potansiyel algısındaki güç değişiminin amaçlandığı durumlarda etnisiteyi psikolojik, kültürel veya toplumsal değişim noktasında verili olmaktan çıktığı ve bunun siyasi bir güç arayışı haline gelme durumunu yansıttığı şeklinde ifade edilmektedir (Demir, 2019: 2).

Soğuk savaş döneminin bitmesinin ardından etnik çatışmalarla ilgili literatürlerde çalışmalar artmış olsa da uluslararası ilişkiler gündeminin içerisinde daha önceki dönemlerde de etnik çatışma çalışmaları alanda yerini almıştır. “Minorities at Risk” veri bankasının yayınlamış olduğu bilgilerde soğuk savaş boyunca etnik çatışmaların yaygın olduğu ifade edilmektedir. Bu durumun yansıması olarak da günümüzde oluşum göstermiş olan çatışmaların çoğunluğunun etnisite ve din gibi kimlik belirleyici olgularla rol oynadığı devlet içi çatışmaların ortaya çıkmasını göstermektedir. Ted Robert Gurr ve Barbara Harf etnik çatışmaların 1950’lerden beri artışının soğuk savaşın bitmesiyle ilişkili olmadığını ve ilişkilendirilemeyeceği görüşünü savunmaktadır. Etnik çatışmaları araştırma projesinin dünya çatışma indeksi de yer alan bilgilere göre 1995 ve 2000’ li yıllar arasında yaşanan çatışmaların %60 gibi büyük bir kısmının etnik çatışmalardan kaynaklı olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Ian Clark tarafından açıklanmış olan ve soğuk savaş sonrası dönemde kimlik, milliyetçilik, insan hakları ve demokrasi gibi kavramların serbestlik kazanması sonucunda aslında daha fazla göze çarptığı noktasıdır. Fakat bu kavramların serbestliği sadece soğuk savaş dönemiyle ilişkilendirilemeyeceği gibi etnik ayrışmaların ve çatışmaların daha önceki dönemlerde de var olduğunu ve bunun bu dönemin ardından gündeme daha fazla getirildiği konusudur (Ağır,2014:5-6).

Şekil 1: Devlet İçi Etnik Çatışma Faktörleri

Devletler içi çatışma çıkış nedenleri olarak yapısal, siyasi, ekonomik-sosyal ve kültürel veya algısal faktörler gibi dört ana faktör dikkat çekmektedir (Tepfenhart, 2013:86). Etnik çatışmaların altında yatan nedenler olarak görülen bu faktörlerden ilki olan yapısal faktörler; zayıf veya başarısız devletler genellikle etnik çatışmaların oluşmasında potansiyel bir gücün ortaya çıkmasının sebebi olarak görülmektedir. Çünkü bu devletlerin sınırları içerisinde yer alan etnik veya siyasi ayrımın göz ardı edilerek oluşturulmuş olduğu açıklanmaktadır. Bu durumda beraberinde siyasi ve yasal kurumların etkisizliğini veya eksikliğini meydana getirmektedir. Ülke içerisinde ayrışmanın oluşması ve beraberinde getirmiş olduğu gerilimle birlikte gruplar kendilerini korumaya almak için savunma mekanizması geliştirmektedir. Bu durumda baskın grupların veya devlet içerisinde yer alan baskınlığa sahip olan taraf açısından tehdit algısını oluşturmaktadır (Reuter, 2021). Micheal Keating tarafından ifade edilmiş olan devlet yapısındaki zayıflama etkisiyle etnik milliyetçilik yükselişe geçmesi için etken bir rol oynamaktadır (Öztop, 2015: 59).

Diğer faktör olan siyasi açıdan incelediğimizde ise etnik çatışmaların siyasi kurumların ayrımcı politikaları ve bu tarz kurumlarının varlığı, dışlayıcı ulusal ideolojilerin varlığı, gruplar arası siyaset ve elitistler arasındaki politikalar sonucunda oluşum göstermektedir (Efegil, 2009:2). Ayrımcı politikalar ve etnik grupların devletin karar alma süreçlerinde katılım gösteremediği otoriter rejimlerden kaynaklı olarak dışlayıcı ideolojilerin oluşmasına sebebiyet vermektedir. Bu dışlayıcı ideolojiler ise bir çatışma kaynağının oluşmasına sebebiyet verebilmektedir (Reuter, 2021). Etnik ayrımcılığa karşı oluşum göstermiş olan söylem tanımlaması aslında siyasi, ideolojik, dini ve diğer etnik unsurları içerisine alan söylemleri içerebilmektedir bu durumda çatışmanın risk oranını arttırmaktadır (Öztop, 2015:60). Etnik çatışma açısından kapsayıcılık bakımından ideal olgulara siyasi tartışma gibi fikir birliği süreçlerine ve bu ortak bir fikir kurma çabası görüşüne sahip olan ve şiddet odağından uzak olan liberal demokrasilerde şiddet içermeyen etnopolitik eylemlerin gerçekleştirilebilirliği ve etnik çatışma gibi durumların oluşma oranlarının da düşük olabileceği düşüncesinde görüşler bulunmaktadır (Reuter, 2021).

Bir diğer faktör olarak ekonomik ve sosyal açıdan incelendiğinde etnik gruplar arasında yaşanan eşitsizlik durumlarının etnik temelli ayrılıkçı politikalar neticesinde ve eşitlik yaratılmamış fırsatlar boyutunda yer almaktadır (Efegil, 2009:3). Devlet sisteminde ortaya çıkabilecek istikrarsızlıktan kaynaklı olarak gerilmelerin oluşmasına ve çeşitli grupların ekonomik fırsatlara ve kaynaklara erişiminde zorlukların yaşanmasına neden olmaktadır. Bu du-

rumunda politikalaradaki eşitsizliğin oluşmasıyla birlikte ekonomik sistemlerdeki düzensizliklere neden olarak gerilim oluşmasına sebebiyet vermektedir. Kısaca ekonomik faktör temelleri siyasi ve sosyal yapıların uyumsuzluğunun oluşmasına sebebiyet verebilmektedir (Reuter, 2021).

Kültürel algısal faktörler ise etnik milliyetçilik ve kimlik konusunda önemli etkiye sahiptir. Stephen Van Evera tarafından açıklanmaya çalışılmış olan ulusların ortak tarihlerinde ve birbirleriyle olan ilişkilerinin ortak bir algıda toplanarak veya bunu paylaşarak bir arada çok daha kolay şekilde yaşam sürdürebilirler. Bu noktada paylaşılan algının kendi inançları noktasında birleşme olgusunu işaret etmektedir (Evera, 1994). Etnik gruba veya azınlığa yönelik inanç- din özgürlüğünün kısıtlanması, dil ögesinde katı tutumlar ve asimile politikaları, etnik ve dini geçmişten gelen nefret ve kin duygularının barındırılması, milliyetçilik duygularının yükselişi gibi pek çok unsur etnik çatışmayı tetikler niteliktedir (Öztop, 2015:61). Bu faktörler aslında temelde etnik çatışmanın aldığı görünümü ortaya koymaktadır ve faktörler ilişkisel döngüde birbirleriyle etkileşim içerisinde.

Etnisite üzerinden gelişen çatışma durumları bir etnik kimliğin “diğer” olarak adlandırmış olduğu farklı bir grup tarafından dışlanması ayrıştırılması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle aslına bakılacak olursa ilkel yaklaşım açısından bir grubun etnik farklılığının varoluşu bir çatışma sürecinin oluşmasına sebebiyet vermemektedir. Dinamik bir niteliğe sahip olan etnik kimlikler sosyal açıdan yaşanan değişimlerden etkilenmeye açıktır. Kimliğin durağan bir yapıda olmayan doğasından kaynaklı kimliğin “öteki” olarak girmiş olduğu etkileşim sonucunda dinamik ilişkilerine yansımaktadır. Etnik milliyetçiler tarafından “öteki” olarak gösterilen grup veya gruplar geçmişte oluşum gösterilmiş pek çok oluşumdan sorumlu tutularak dışlanmanın oluşmasına sebebiyet vermektedir. Diğer olan “öteki” bu algı doğrultusunda ulusal sınırlar içerisinde yaşayan herkes gibi eşit hak ve özgürlüklerinin sağlanmaması ve engellenmesi gibi durumlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu durumda kimlik temelli farklılıkların siyasi söylemlere dönüşerek biz olan tarafın savını kuvvetlendirerek doğal bir nitelik halini almasını sağlamış olurlar (Ağır, 2014: 6-7).

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Ruanda’da yaşanmış olan 1994 yılında 800 binden fazla kişinin yaşamını kaybetmiş olduğu örnek, bir etnik soykırımdır (Sade, 2019). 1930 yılında Belçika sömürü gücünden kaynaklı ortaya çıkmış olan ve ardından Tutsi

ve Hutu kimliklerinin oluşumundan etnik çatışmaya döndüğü bu kimlik tanımlamasından ve sömürgeci öncesi doğal bir yaşam sürdürdüklerini söylemek mümkündür (Mohammadzadeh, 2016:159). Belçikalılar tarafından Tutsiler üst konuma getirilerek eşitsizliğin oluştuğu ve bağımsızlıklarını ellerine aldıklarında yapısal olarak tek etnik boyutuna geçmeleri ve ardından Hutuların ekonomik sebeplerden kaynaklı olarak çatışma durumunu başlatmasıyla beraber etnik bir çatışma halini almıştır. Bunun sonucunda da uluslararası toplumun etnik soy kırım olarak nitelendirdiği durum ortaya çıkmıştır (Tepfenhart, 2013: 89-90).

Eski Yugoslavya'nın zayıf bir hükümet oluşumu sergilemesi etnik çatışmanın oluşumu için zemin hazırlaması örneğinde olduğu gibi Sırp, Hırvatlar ve Müslümanlar kendi refahlarını garanti altına almak için tehdit algısını birbirlerinden oluşturmuş olduğu gibi merkezi otoritedeki eksiklikle beraber tehdit algısındaki artış belirli noktada kırılmaları oluşturmuyordu. Politika yapımcılar ise huzursuzluk ortamı için başka grupları suçlayarak hedef haline getirmişlerdir. Bu süreçte etnisite olgusunu belirginleştirerek siyasi güç için rekabet ortamını oluşturmuşlardır. Bu durum sonucunda da rekabet ve gerginliğin artmasıyla beraber Sırp milletçiliğinin yükselişiyle Bosna'da etnik sıcak çatışma kaçınılmaz olmuştur (Tepfenhart, 2013: 86-88).

Etnik çatışma kapsamında bakıldığında zaman iki veya daha fazla taraftan bir tarafın kendisini etnik kimlik doğrultusunda tanımlaması doğrultusunda oluşum göstermiş olmuş etkileşim hali şeklinde kısaca ifade edilebilmektedir. Aslında iki ayrı noktadan farklı bakışlarla incelenmek istenen durumların oluşumunda uluslararası alanda etnik çatışma algısında yer alan etnik sıcak çatışmalardır. Bunların sonucunda ise pek olumsuz sonuçlarla karşılaşmaktadır. Ruanda, Bosna, örneklerinde olduğu gibi etnik çatışmaların sebeplerinin altında yatan durumların bu dört faktörden biriyle bağlantılı şekilde diğer faktörlerinde etkileşim haline gelmesi veya tek bir noktadan oluşum göstermesi sonucunda etnik sıcak çatışma olgusu ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan Kanada modelinde olduğu gibi yapısında çok çeşitli etnik grupların olduğu ülkelerde uluslararası alanda yer almaktadır. Kanada farklılıkların ve bundan kaynaklı olarak yaşanmış veya yaşanacak sorunları çözme ve çözüm üretme olarak çok kültürlülük politikasıyla uyumlaştırma politikasını savunmaktadır. Çok kültürlülük politikasını benimseyen ve bu politikaların uygulanmasında ilk ülke olma niteliği taşımaktadır. Yasalaşmış şekilde karşımıza çıkan ve toplumdaki her kökenden her insana ve toplumlara eşitlikçi bir paylaşım modeli sunmaktadır (Özensel, 2012: 55-56). Çok kültürlülük politikasıyla hareket eden ülkeler ortamda çeşitliliğin her anlamda eşit hak ve özgürlüklerle oluşturulması ekonomik, demokratik açıdan refah seviyesindeki

oluşum noktasında etnik grupların yer almış olduğu yaşam koşulları ve kültür aidiyet bakımından özgür bir biçimde eşit ekonomik şartlarda yaşam sürdürülen ve devlet içi politikalarında ayrıştırma yapılmadan oluşum göstermiş olan ülkelerde etnik çatışma yaşanma olasılığı çok düşüktür. Bunun nedeni yukarı da açıklanmış olduğu gibi ifade özgürlüğü, eşitlik ve ayrımcılıktan kaçınma gibi olgulardan kaynaklıdır.

Sonuç olarak kısaca değinecek olursak etnisite kavramı ve buna bağlı olarak oluşum göstermiş olan etnik toplumlar ve kimliklerin oluşması kavramsal ve kuramsal açıdan çeşitli görüş ve fikirlerle açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu açıklanan kavramlar ve kuramlar ışığında etnisite olgusunun içerisinde pek çok unsur yerini almaktadır. Söz konusu kavram tek bir bakış açısıyla veya tek bir noktadan hareketle açıklanmasının doğru olmadığı düşünülmektedir. Bu durumda bize kavramın esnekliğini ve genişliğini göstermektedir. Diğer yandan farklılaşma ve etkileşimler sonucunda ortaya çıkan çatışma durumları ve bu çatışma durumlarının algısal olarak farklılığı da görülmektedir. Etnik çatışma olarak ifade edilen ve literatürde genel olarak sıcak çatışmayı işaret kavram aslında etnik çatışmaların etkileşimler sonucunda ortaya çıkan argümanlar etrafında şekillendiğini söylemek mümkündür. Fakat bu argümanlar aslında birbiriyle belirli bir ilişkisel veya iletişimsel örüntüyü oluşturmaktadır. Etnik çatışmanın oluşum sebeplerinden veya oluşum gösteren zeminlerinden etnik çatışma olgusunun oluşması açısından spill-over yani yayılma etkisiyle birlikte oluşum gösterdiği düşünülmektedir. Peki, neden etnik grupların yer aldığı her bölgede çatışma durumu söz konusu değildir. Bu konuya kısaca şöyle açıklık getirebilmemiz mümkündür. Etnik çatışmanın yaşanması için sebeplerin oluşum göstermesi yukarıda da açıklanmış olduğu pek çok farklı bileşenden meydana gelmektedir. Tıpkı etnisite tanımının çeşitli görüş ve yaklaşımlarla açıklanması noktasında olduğu gibidir. Etnik çatışmayı tanımlarken bile çeşitli argümanlar ön plana çıkmaktadır. Bu noktadan bakıldığında etnik çatışmaların varoluşuna neden ortamlarının oluşum göstermesi sonucu çatışmalar meydana gelmektedir. Eşitsizlik ve ayrımcılık, ekonomik ve sosyal koşullar gibi pek çok etken bunlar içerisinde yer alabilmektedir. Diğer yandan geliştirilmiş olan çok kültürlülük politikalarıyla etnik grupların yer almış olduğu toplumsal yapılarda bunu önlemek amacıyla geliştirilen politikalarla beraber oluşum gösterebilecek eşitsizlik ayrımcılık, ekonomik sosyal ve kültürel açıdan dil din gibi unsurların bulunduğu konularda ilerletilen ayrıştırmayı önleyici politikalarla etnik uyumsuzluğun ortadan kaldırılması amaçlanarak hareket edilmektedir. İletişim ve etkileşim noktasında etnik grupların eşit ve adil bir çizgide yer almasıyla etnik çatışmanın oluşum göstermesi engellenmektedir veya engellenmeye çalışılmaktadır. Diğer yandan akıllara şu soru işareti gelebilir, Eski Yugoslavya gibi ülkelerde veya bölgelerde etnik

çatışma neden yaşanmıyordu? Pek çok etnik sınıfı barındıran Eski Yugoslavya örneğinden yola çıkacak olursak bu sorunun cevabını sosyalist ve komünist rejim etkisinden kaynaklı olarak oluşum gösterilen politikalardan ve rejimdeki otoriteden kaynaklı oluşudur.

Fakat şu an ki dönemde etnik çatışmaların bazı bölgelerde veya ülkelerde yaşanmamasının sebebi çok kültürlülük politikasının içermiş olduğu demokratik ve insan haklarındaki özgürlüğü ve bireye olan yaklaşımından kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Demokrasinin işleyişiyle beraber oluşum gösteren demokratikleşme seviyesinde toplumsal yapıda refahın ve eşitliğin ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan sağlanabilmiş olduğu ülkelerde bu durumların yaşanması az ve nadir görülmesi beklenen durumlardır, diğer yandan demokratikleşmeye tam geçememiş veya geçiş aşamasında olan toplum yapılarında kurumların yetersizliği yapısal bozuklukların olması ve ekonomik stabilizasyonun sağlanamamış olmasından kaynaklı olarak aslında belirli bir boşluk durumunda etnik çatışma potansiyelinin daha yüksek olduğunu yukarıda ki örneklerle çıkarım yapmak mümkündür. Fakat diğer yandan günümüzde hala devam eden etnisite, etnik kimlik ve azınlık sorunları bulunmaktadır. Uluslararası alanda uluslararası ve uluslar üstü örgüt niteliği taşıyan yapıların demokrasi ve demokratikleşme algısının üst nokta da savunulması ve devlet yapılarının demokrasiye eğilimi noktasında geçişlerin veya oluşumların zaman içerisinde uzun süreç alacağı da görülmektedir. Çünkü her devlet yapısı toplum yapısı demokrasi olgusunu olması gerektiği gibi oluşum gösterememektedir. Kısaca tek çözümün demokrasi ve demokratikleşme adımlarıyla gerçekleşmesinin tek düzeyde mümkün olamayacağı, bunun için yapısal açıdan tam demokrasi işleyişinin ve ekonomik yapılaşmanın eşit bir şekilde tüm topluma yayılması gerektiği aşikardır. Asıl soru işareti ise çözülemeyen bir çözümsüzlük müdür, yoksa devlet sistemleri içerisinde üretilmiş olan politikalar aracılığıyla, sessizliğe ve karanlığa gömülmüş etnik kimliğinden uzaklaşmış toplumlar mı yaratılmaya çalışılıyordur sorusudur.

KAYNAKÇA

- Ağır, B. S. (2013). Etnik Çatışmaların Yayılması Ve Bölgesel Güvenliğe Etkileri: Kosova Örneği. *YdÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1453496062, 2.
- Çelik, N. (2013). Max Weber’de Etnisite Kavramı. *Sosyoloji Dergisi*, (29), 23-38.
- Demir, Cenker Korhan, “Etnik Çatışmalar”, *Güvenlik Yazıları Serisi*, No.37, Kasım 2019.

- Efegil, Ertan (2009). “Türkiye Kürt Sorununa Çözüm Bulabilir Mi? Karar Vericilerin Önerilerinin Karşılaştırılmalı Analizi”, Uluslararası Davraz Kongresi, Küresel Diyalog, S. 1-19
- Erdem, T. (2019). Üçüncü Ve Dördüncü Kuşak Göçmenlerdeki Etnik Kimlik Algısı Ve Sembolik Etnisite. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 19(1), 27-36.
- Evera, Stephen Van (1994).” Hypotheses On Nationalism And War”, International Security, Vol. 18, No. 4, S. 5-39.
- Kalaycı, H. (2008). Etnisite Ve Ulus Karşılaştırması. *Doğu Batı*, 11(44), 91-113.
- Koçak, Z. K., & Aktaş, M. A. (2019). Çatışma Ve Çatışma Yönetimi Kavramlarına Güncel Bir Bakış. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 130-137.
- Mohammadzadeh, H. (2016). The Causes Of Ethnic Conflict İn Multi-Ethnic Societies. *World Scientific News*, (42), 156-166.
- Nagel, J. (1994). Constructing Ethnicity: Creating And Recreating Ethnic Identity And Culture. *Social Problems*, 41(1), 152-176.
- Özensel, E. (2012). Çokkültürlülük Uygulaması Olarak Kanada Çokkültürlülüğü. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7(1), 55-70.
- Özkırmı, U. (2013). Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış. Ankara: Doğu Batı Yayıncılık
- Öztop, F. A. (2015). Devlet İçi Etnik Çatışmaların Çıkış Nedenleri: İspanya’daki Bask Sorunu Üzerine Bir Değerlendirme. *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 56-75.
- Reuter, T. Kempin (2021, November 15). Ethnic Conflict. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/topic/ethnic-conflict>
- Sade, G. (2019) *Ruanda Soykırımı: Ruanda’da Neler Oldu? Batı’nın Rolü Ne?*, *Euronews*. Available At: <https://tr.euronews.com/2019/10/18/Ruanda-Soykırımın-25-Yıl-Ruanda-Da-Neler-Oldu-Batı-Rolu-Ne-Fransa-Tarih-Arastırma-Komisyon> (Accessed: April 5, 2023).
- Tepfenhart, M. (2013). The Causes Of Ethnic Conflicts. *Comparative Civilizations Review*, 68(68), 8.
- Varshney, A. (2001). Ethnic Conflict And Civil Society: India And Beyond. *World Politics*, 53(3), 362-398.
- Yiğittepe, L., & Battır, O. (2019). Yeni Zelanda Terör Saldırısının Tipolojisi; Etnisite Kuramları Çerçevesinde Eleştirel Bir Değerlendirme. *Ekev Akademi Dergisi*, (79), 277-296.

COVID-19 KRİZİ ÖNCESİNDE VE SIRASINDA DİJİTAL İŞLETMEYE YÖNELİK SİBER TEHDİTLER: KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

Ferdi Redžepi*

Özet

Son dönemlerde enerji sektörünün yanı sıra siber güvenlik de her ülkenin temel stratejik hedeflerinden biri haline gelmiştir. Dijital devrim, modern dünyada yaşamın her alanını doğrudan etkilemiştir. Günümüzde neredeyse her ülke siber uzayından bilimsel, sosyal, politik ve özellikle ekonomik kalkınmayı ilerletmek için istifade etmeye çalışmaktadır. Ancak dijitalleşme yeni teknolojilerle genişlemeye devam ettikçe siber güvenlik riskleri de kaçınılmaz olarak artmaktadır ve artmaya devam edecektir. Hayatın neredeyse her tarafı aslında çevrimiçi olarak gerçekleştiğinden, siber güvenliğe yönelik daha fazla güvenlik açığı, tehdit ve risk olasılığı söz konusu olmaktadır. Söz konusu riskler, özellikle insanlar korku veya panik içindeyken daha fazla belirgin olmaya başlamaktadır; ve bu nedenle saldırı kurbanı olmak için daha “uygun hedef” haline gelmektedirler. Ayrıca doğal afetler, yaşanan savaşlar, bilinen küresel olaylar veya küresel salgınlar gibi gelişmeler tüm sosyo-ekonomik çevre üzerinde ayrı birer etki oluşturduklarında güvenlik açıkları daha da büyük olabilmektedir. Bunun gibi olaylar aslında her bireyde iş baskısı, sağlık sorunları veya organizasyonun bozulması açısından ek bir olumsuz etkiye de sahip olabilir. Dolayısıyla bu bağlamda, COVID-19 salgını sırasında benzer güvenlik açıklarının ortaya çıkması şaşırtıcı değildir. COVID-19 salgı-

* T.C. Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsünde Doktora Öğrencisi ferdi_pz15@hotmail.com; mrferdir@gmail.com Orcid ID: 0000-0001-5484-2439

nının patlak vermesiyle siber saldırılar için çok uygun bir ortam oluşmuştur. Tecrübesiz veya bilgisayar deneyiminin az olmalarına bakılmaksızın, çok sayıda kişi ve kuruluş uzaktan, özellikle evden çalışma modeline geçiş yapmıştır. Siber saldırganlar yani benzer durumları insanları manipüle etmek için kullanan hackerlar ve suçlular, bu şekilde oluşan bu ortamdan faydalanmaya başlamıştır.

Çalışmamızın amacı, COVID-19 salgını gibi küresel bir krizin dijital işletmelerde siber tehdit ve saldırıların artışıını etkileyip etkilemediğini belirlemektir. Araştırma konusu olan olgunun tam olarak anlaşılmasını sağlayabilmek için çalışmamız ampirik bir temele dayandırılmıştır. Bu nedenle, çalışmamızda kullanılan yöntemler içerik analizi ve karşılaştırmalı analizdir. Ayrıca çalışma kapsamlı küresel bir analiz sunmaktadır. İstatistiksel veriler ve saldırılar ile ilgili raporlar sunan bir dizi kaynağın analiz için kullanılmasına karar verilmiştir. Kaynaklar, bilimsel çalışmalardan, güvenlik şirketlerinden, ajanslardan ve kurumlardan gelen raporların bir karışımıdır. COVID-19 salgını esnasında meydana gelen siber tehditlere yönelik olan bu çalışma, Aralık 2021'den Haziran 2022'ye kadar gerçekleştirilmiştir. Çalışmamızda verilerin karşılaştırmalı analizi için salgın öncesi dönem ve DSÖ tarafından salgın ilanından (03.2020) bugüne kadar olan dönem olmak üzere iki dönem kullanılmıştır. Yapılan araştırma için analize verileri dahil etme kriterleri şu şekilde yer almaktadır: COVID-19 salgını öncesinde ve sırasında siber saldırılar ve tehditler, siber suçlar ve siber güvenlik ile dijital işletmeye yönelik risklerdir.

Çalışmamız, COVID-19 salgınıyla mücadele için alınan önlemlerin etkisi yüzünden dijital işletmeye yönelik siber risk ve tehditlerin arttığını ortaya koymuştur. Bu husus aynı anda iki büyük krizle (Ukrayna'daki savaş ve COVID-19 salgınıyla) sarsılan küresel ekonomi için aşılması güç olacak başka bir engeli teşkil etmektedir. Dolayısıyla çalışmamız, işletmelerin ve bireylerin veri altyapılarını ve bilgi sistemlerini korumak için siber güvenlik müdahalelerin tasarlanmasını önermektedir.

***Anahtar Kelimeler:** COVID-19 Salgını, Dijital Ekonomi, E-İşletme, E-Ticaret, Siber Tehdit*

Abstract

Recently, cyber security, as well as the energy sector, has become one of the main strategic goals of every country. The digital revolution has directly affected every aspect of life in the modern world. Today, almost every country is trying to use cyber space to advance scientific, social, po-

litical, and especially economic development. However, as digitalization continues to expand with new technologies, cyber security risks are inevitably increasing and will continue to increase. Since almost every aspect of life actually happens online, there is a greater possibility of vulnerabilities, threats and risks to cyber security. These risks become especially apparent when people are afraid or panicked; and therefore they become more “appropriate targets” to become victims of attack. In addition, security vulnerabilities can be even greater when developments such as natural disasters, wars, known global events or global epidemics have a particular impact on the overall socio-economic environment. Such events can actually have an additional negative impact on any individual in terms of work pressure, health problems or organizational disruptions. Therefore, in this context, it is not surprising that similar vulnerabilities have emerged during the COVID-19 pandemic. With the outbreak of the COVID-19 pandemic, a very suitable environment for cyber attacks has been created. Regardless of whether they are inexperienced or have little computer experience, many individuals and organizations have switched to a remote working model, especially from home. Cyber attackers, that is, hackers and criminals who use similar situations to manipulate people, have begun to benefit from this environment.

The purpose of our study is to determine whether a global crisis such as the COVID-19 pandemic affects the increase of cyber threats and attacks in digital business. Our study is based on an empirical basis in order to fully understand the phenomenon that is the subject of research. Therefore, the methods used in our study are content analysis and comparative analysis. Additionally, the study provides a comprehensive global analysis. It was decided to use a number of sources for analysis that provide statistical data and reports on attacks. Sources are a mix of scientific studies, reports from security companies, agencies and institutions. This study, aimed at cyber threats occurring during the COVID-19 pandemic, was conducted from December 2021 to June 2022. In our study, two periods were used for comparative analysis of the data: the pre-epidemic period and the period from the declaration of the epidemic by WHO (03.2020) until today. The criteria for including data in the analysis for the research were as follows: Cyber attacks and threats before and during the COVID-19 pandemic, cyber crimes and cyber security, and risks to digital business.

This study has revealed that cyber risks and threats to digital business have increased due to the impact of measures taken to combat the COV-

ID-19 pandemic. This issue constitutes another obstacle that will be difficult to overcome for the global economy, which is shaken by two major crises at the same time (the war in Ukraine and the COVID-19 pandemic). Therefore, our study recommends designing cyber security interventions to protect the data infrastructure and information systems of businesses and individuals.

Keywords: COVID-19 Pandemic, Cyber Threat, Digital Economy, E-Business, E-Commerce,

1. GİRİŞ

Sosyo-ekonomik krizler, göçler, bulaşıcı hastalık salgınları, çevrenin korunması, siber suçlar, terör ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi güvenlik tehditleri devlet, toplum ve bireyler tarafından hazırlanması gereken farklı bir yanıt biçimini gerektirir. Bu nedenle, güvenlik kavramı üzerine yapılan yeni araştırmalar, söz konusu yeni tehditlere karşı askeri-politik tepkiler ile daha az ilgilenmektedir. Küreselleşme sürecinin neden olduğu tüm bu değişimler, aslında risk ve tehdit kavramlarının bir dönüşüm sürecinin içerisinde olduğunu göstermektedir (Mihalinčić, 2020: 75). Bu dönüşüm daha çok bilgi ve iletişim teknolojilerinin (ing. Information and Communications Technology-ICT) hızlı gelişimi ile hissedilmiştir. Ayrıca bir anda siber uzaya taşınan ekonomik faaliyetlere bakıldığında, yeni güvenlik riskleri ve tehditleri kavramlarının ne kadar önemli olduğu açıkça görülmektedir.

Dijital ekonominin muazzam büyümesi, bilgi teknolojisinin gelişmesiyle birlikte dünya ekonomisi üzerinde artan bir etkiye sahiptir. Elbette en popüler alışveriş kanallarından biri haline gelen internet tüm bunlara katkıda bulunmuş, böylece tedarikçilerin ve tüketicilerin alışkanlıklarını değiştirmiştir. Özetle, internet olmadan iş yapmak artık mümkün değildir. Piyasaya belirli bir hizmeti veya ürünü sunan neredeyse her firma en azından bir web sitesine veya sosyal medya profiline sahip olmalıdır. Dijital işletme veya elektronik işletme (e-işletme) kullanımının başlıca faktörleri sağladığı kolaylıklar, uygun ücretler ve zaman tasarrufu imkanlarıdır. Örneğin e-ticareti kullananlar hizmet, rahatlık, hızlı teslimat, iyi fiyat ve güvenilirlik açısından daha yüksek standartları beklemektedir. Bir sektörün büyümesinde iş yapmak için kolay ve hızlı bir yolu temsil eden e-işletmenin elbette kilit bir rol üstlendiği söylenebilir. Ancak e-işletmenin faydaları yanı sıra dijital kayıt dışı ekonominin ortaya çıkması, otomasyon ve dijitalleşme sürecinden kaynaklanan iş kayıpları, kimlik hırsızlığı, siber saldırılar, dolandırıcılık ve benzer çeşitli güvenlik

sorunları ile riskleri de ortaya çıkmaktadır. Dijital ekonomiye yönelik oluşan bu tür tehditler, insanların karantina (izolasyon) süreci gibi nedenlerle toplu halde çevrimiçi çalıştığı COVID-19 krizi sırasında özellikle yoğun bir artış göstermiştir. Bu nedenle çalışmanın amacı, COVID-19 salgını gibi küresel bir krizin e-işletmelerde siber tehdit ve saldırıların artışını etkileyip etkilemediğini belirleme yönünde şekillenmiştir.

2. METODOLOJİ

Çalışmamızın birinci bölümünde daha fazla dijital ekonomi ve e-işletmenin teorik temelleri üzerinde durulmuştur. Devamında ise güvenlik sorunları, yani e-işletmede ortaya çıkabilecek risk ve tehditler odak olarak alınmıştır.

İnternet kullananların davranışları ve algıları ile ilgili olan temel kuramsal kavramlar işlendikten sonra ilgili bölümün son kısmında özel olarak istatistiksel verilere ve içerik analizine yer verilmiştir. Aynı zamanda ilgili bölümün son kısmı, dünyada e-işletmenin dinamikleri ve gelişimi hakkında istatistiksel verileri sunmak açısından oldukça önem teşkil etmektedir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde yapılan araştırmalara atıfta bulunmaktadır. Araştırma konusu olan olgunun tam olarak anlaşılmasını sağlamak için çalışmamız ampirik bir temele dayanmıştır. Çalışmanın bu bölümü, COVID-19 salgını öncesinde ve sırasında e-işletmeye yönelik yapılan siber saldırıların istatistiksel verilerini sunmaktadır. İlgili bölümün amacı verilerin karşılaştırılmasıyla, salgın gibi bir krizin siber uzaya yönelik saldırıların artışını etkileyip etkilemediğini belirlemektir.

Çalışmamızın son bölümü ise işletmelerin ve bireylerin veri altyapılarını ile bilgi sistemlerini korumak için siber güvenlik müdahalelerinin tasarlanmasını önermektedir.

3. DİJİTAL EKONOMİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Bilgi teknolojisindeki gelişmelerin en çok etkilediği alanlardan birisi ekonomi olmakla beraber paralel olarak geleneksel ekonomik faaliyetlerin yeniden düzenlenmesine sebep olmuştur. Hatta ekonomide yaşanan değişimin nasıl bir şekilde isimlendirileceği konusu uzun tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Literatürde “yeni ekonomi”, “e-ekonomi”, “web ekonomi” vb. kavramlardan “dijital ekonomiye” kadar birçok isim düşünülse de söz konusu tartışmalarda tam anlamıyla görüş birliğine varılmamıştır (Deviren ve Yıl-

dız, 2014: 54). Bu kavramı tanımlamaya yönelik tüm girişimlerin ortak bir özelliği ekonomik büyüme ve Bilgi ve *İletişim Teknolojileri* (BİT) sektörünün ekonominin ve toplumun tüm alanlarına yoğun bir şekilde dahil edilmesidir. Dijital ekonomi, yaşam standartlarını iyileştirmenin ve yeni çalışma imkanlarının sınırının nerede olduğuna dair bilgi ve fikirlere dayalı bir ekonomidir. Bu nedenle dijital ekonomi, yenilikçi fikirlerin ve teknik değişikliklerin ürünlere, hizmetlere ve üretim süreçlerine dahil edilen bir süreci temsil etmektedir (Škufljić ve Vlahinić-Dizdarević, 2003: 463).

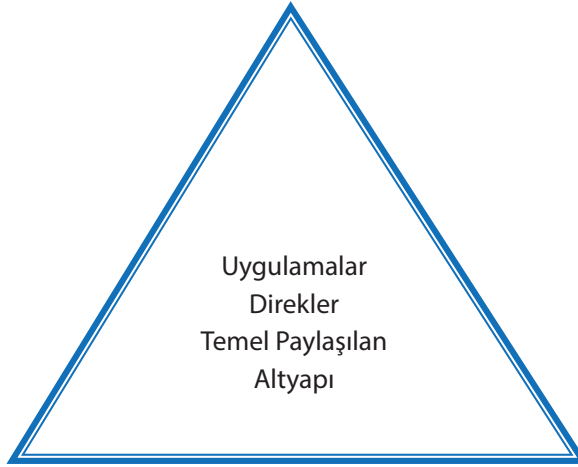
Dijital ekonomi, geleneksel ve yeni ekonomi arasındaki, atom ve moleküllere dayalı ekonomi ile bit ve baytlara dayalı ekonomilerinin arasındaki net sınırları ortadan kaldırmaktadır. Dijital ekonomiden söz edildiğinde akla ilk gelen ekonomi dijital işletme, elektronik ticaret, elektronik bankacılık vb., ancak bunlar dijital ekonominin alanlarından sadece birkaçıdır. Dijital ekonomi aslında bundan çok daha fazlasını temsil etmektedir. Dijital teknolojilerden başlayarak donanım, yazılım, uygulama, telekomünikasyon, bilgi teknolojilerine kadar olan ekonominin tüm alanlarında kullanımına dayalı bir ekonomiyi temsil eder. Bu alan kuruluşların (şirketler, devletler, dernekler vd.) dahili faaliyetlerini, ardından kuruluşların kendi aralarında, kuruluşlar ve bireyler arasında ve ayrıca sadece bireyler (tüketiciler ve vatandaşlar olarak) arasındaki harici faaliyetleri (çeşitli işlemler) içermektedir (Viduka ve Viduka, 2014: 174).

4. DİJİTAL İŞLETMENİN TARİHİ VE GELİŞİMİ

İnternet üzerinden işletme ya da dijital veya elektronik işletme (İng. e-business; e-işletme), BİT'nin ve özellikle internet teknolojisinin yoğun şekilde uygulandığı modern bir işletme organizasyonunun biçimidir (Hatarić ve Kasumović, 2017: 98). E-işletmeye ilk başlayan, bilgisayar teknolojileri, yani bilgisayar yazılımı ve donanımının üretimi ile ilgilenen ve bu alanda en fazla buluşa sahip olan Amerikan şirketi IBM'dir. Onlar e-işletmeyi, değişikliklerin büyümenin katalizörü olduğu ve organizasyonel yapının işletmeye bağlı olarak değişen bir işletme modelinin oluşturulmasını ve uygulanmasını sağlayan bir faaliyet olarak tanımlamışlardır (Stojanović, 2011: 9). E-işletme kavramı, yalnızca malların alım satımını değil, BİT kullanan tüm işletme işlemlerin performansını temsil eder. E-işletme, aslında bir ülkenin ekonomik faaliyetinin tüm alanlarında işletme işlemlerinin yürütülmesini kapsayan ayrılmaz bir bileşendir. Söz konusu işletme faaliyetleri kamu yönetimi, eğitim, sağlık, ticaret, bankacılık, pazarlama vd. alanlarında olabilmektedir (Viduka ve

Viduka, 2014: 176). E-işletmenin, ulusal sınırları tanımayan ve internet, extranet ve intranet gibi modern iletişim ağları aracılığı ile işletme işlemlerinin verimliliğini sağlayan küresel bir ekonomik faaliyetin olduğu rahatlıkla söylenebilir (Petrović, 2018: 424). Özetle, e-işletme küresel bir ekonomik faaliyettir. E-işletme ve özellikle bir işletme kanalı olarak internet, dünyanın herhangi bir yerinde şirketlerin aynı koşullar altında işlem görmelerini mümkün kılmıştır. Bu nedenle, günümüzde giderek daha fazla şirket, dünya pazarına benzersiz bir ekonomik ortam olarak baktıklarını ima eden küresellik kavramını benimsemektedir (Raičević, vd. 2014: 95). E-işletme aynı zamanda bir tür piramit olarak da gösterilebilmektedir (Şekil 1).

Şekil 1: E-işletme Piramidi

Kaynak: Stanić, (2018)

Piramidin en alt kısmında ağ altyapısı, multimedya içeriği ve işletme ortaklarının (güvenlik, akıllı kart doğrulama, elektronik ödeme) veritabanlarına ve uygulamalarına bağlı altyapıdan oluşan temel, yani ortak hizmet altyapısı bulunmaktadır. Piramidin orta kısmında ise aşağıdakilerden oluşan direkler bulunur:

- İnsanlar (alıcılar, satıcılar, yöneticiler vb.)
- Kamu politikaları (vergiler, mevzuat, gizliliğin korunması, teknik standartlar)
- Pazarlama ve reklam (pazar araştırması, promosyon vb.)
- Destek (lojistik, ödeme, güvenlik sistemi geliştirme)
- İşletme ortaklıkları (ortak programlar, dernekler, değiş tokuş vb.)

Piramidin çatısı veya tepesinde doğrudan pazarlama, iş arama, e-bankacılık, B2B (business-to-business), e-ticaret, çevrimiçi yayıncılık ve açık artırma gibi e-işletme uygulamaları bulunmaktadır (Stanić, 2018: 6). E-işletme teorisi birkaç temel işletme modelini veya biçimini tanımaktadır. E-işletme modelleri, işletme sürecine katılan taraflara ve işletme ilişkilerinin niteliğine göre tanımlanmaktadır. Söz konusu temel modeller şunlardır (Živković, 2010: 13):

- E-ticaret
- E-bankacılık
- E-yönetişim
- E-pazarlama (Stanić, 2018: 7)
- E-üretim (Stojanović, 2011: 12) vd.

BİT aslında ticaret şeklini ile kurumsal ve endüstriyel organizasyon biçimlerini derinden değiştirmiştir. Bu sayede sadece şirketlerde değil sağlık sektöründe, tarım ve çevrede, ulaşımda, şehir planlamada, başka bir ifade ile her alanda işletmenin rol anlayışı değişmiştir (Degryse, 2016: 10). Vurgulamak gerekir ki e-işletmenin birçok başka biçimi bulunmaktadır. Fakat çalışmamızda en fazla internet üzerinden ticarete odaklanılmıştır.

4.1. E-işletmenin Dünyadaki Durumu

Son derece hızlandırılmış dijitalleşme nedeniyle, dijital ekonomideki büyümeyi ölçmek çok zordur. Birleşmiş Milletler (BM) *Ticaret ve Kalkınma Konferansı'na* (United Nations Conference On Trade and Development-UNCTAD) (2019: 1) göre, dijital ekonominin boyutuna ilişkin tahminler, tanım ve ölçüm zorluklarındaki farklılıklar nedeniyle dünya GSYİH'sının %4,5 ila 15,5'i arasında önemli ölçüde değişmektedir.

Bununla birlikte, söz konusu geçiş gelişmiş ve yüksek gelirli ülkelerde diğer yerlere nazaran eşit olmayan bir şekilde yayıldığı gibi daha hızlı ve daha kapsamlıdır. Aynı kaynağa göre, e-ticaret satışlarının küresel değerinin (B2B ve B2C dâhil) 2017'de neredeyse 29 trilyon ABD dolarına ulaştığı ve GSYİH'nın %36'sına eşdeğer olduğu tahmin edilmektedir. 2016 yılına göre söz konusu veriler aynı zamanda yüzde 13'lük bir büyümenin gerçekleştiğini göstermektedir.

Ayrıca, dijital teknolojiye olan küresel bağımlılık, belki de daha önce hiç COVID-19 salgını döneminde olduğu gibi toplumun tüm yönlerine temas etmemiştir. 2020 yılının başında salgının ilan edilmesi, tüm dünyada

e-işletme, e-ticaret ve çevrimiçi tüketici davranışları üzerinde önemli bir etki yaratmıştır. İnsanların evde vakit geçirerek internete daha çok bağlanması veri trafiğini daha da büyütmüş ve kişilerin internete ile dijital hizmetlere olan bağımlılığını arttırmıştır (Eroğlu ve Altunay, 2021: 121). Fiziksel mesafe önlemlerine bağlılık, tüketici alışkanlıklarındaki değişiklikleri önemli ölçüde etkilemiştir. Bilgi teknolojisi sayesinde, e-ticarete geçilerek yıkıcı ticaret kayıplarının önüne geçilmiştir. Aslında işletme dünyasındaki devrimi hızlandıran bir olgu olarak COVID-19 salgını sırasında e-işletmenin boyutu belirlenmiş olmuştur (Kovačević ve Petković, 2021). Aşırı kalabalık mağazalara ve yüz yüze yapılan alışverişlere en popüler alternatifi dijital kanallar olmuştur.

Ayrıca bununla beraber ilginç olan bir başka husus da geçmişte yaşanan sağlık krizlerinin de e-işletmenin gelişmesinde belli bir rolü oynamış olmalarıdır. Şu anda dünyanın en büyük perakendecilerinden biri olan Çinli firma “JD.com”, 2004 yılında SARS krizine bir yanıt olarak çevrimiçi satışlara geçmiştir (Kovačević ve Petković, 2021). Günümüzde de dünyanın dört bir yanından elde edilen veriler, salgının başlangıcından bu yana çevrimiçi satışlarda ve çevrimiçi perakendenin pazar payında büyüme olduğunu göstermektedir. Örneğin, OECD’ye (2020) göre, Mayıs 2020’nin sonunda çevrimiçi siparişler Kuzey Amerika’da bir önceki yıla göre ortalama iki kat fazla olurken Avrupa’da ise %50 artmıştır.

Ancak buraya kadar söz edilen avantajların yanı sıra, dijitalleşme ile e-işletmenin ortaya çıkışları bazı zorlukları da beraberinde getirmektedir. Bu çalışmanın devamında e-işletmedeki güvenlik riskleri hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir.

4.2. Dijital İşletmede Güvenlik Risk ve Tehditleri

BİT ve internetin gelişmesiyle birlikte güvenlik risklerinin kontrolü tamamen yeni bir boyut kazanmıştır. Bu husus, özellikle bilgi teknolojilerinin kabulünde, ekonomik yönü temsil eder. Başka bir ifade ile daha önce bahsedilen günümüzün dijital ekonomisi, büyük veri akışlarının işlenmesine dayanan karmaşık hiper bağlantılı bir BİT ekosistemine dayanmaktadır (OECD, 2016). Sonuç sınır ötesi, sektörlerarası ve çok paydaşlı bir sorun olarak ortaya çıkan risktir.

2014 OECD Dijital Ekonomi Araştırması, güvenliğin hükümetler tarafından ikinci en yüksek politika önceliği alanı olarak belirlendiğini göstermektedir (OECD, 2016). Tüm bu süreçlerin bir parçası olan e-işletmenin

de güvenlik risklerindeki durumu benzerdir. E-işletme, ülkeler arasındaki sınırları kaldırarak ve böylece küresel ticaretin ortaya çıkmasını sağlayarak işlem hacminin büyümesinde katkıda bulunmaktadır. Ancak bu şekilde gelişen bir pazar ve parasal büyüklük güvenlik risklerini de beraberinde getirmektedir (Ekergil, 2013: 48). Güvenlik sorunlarını yani e-işletmedeki risk ve tehditleri kategorize etmek zorluk teşkil etmektedir. Çünkü birçok riskin mevcut olması çoğu zaman bilgi güvenliği riskini doğurmaktadır. Dolayısıyla, e-işletme risklerinin birkaç tasnifinin mevcut olması ile beraber riski etkileyen faktörlere göre yapılan bir tasnif de ayrıca karşımıza çıkmaktadır (Božić, 2008: 3). Riski etkileyen faktörlere göre yapılan tasnifte dış etkenlerden kaynaklanan riskler ve iç etkenlerden kaynaklanan riskler bulunmaktadır (Božić, 2008: 4). Dış etkenlerden kaynaklanan güvenlik riskleri veya nesnel riskler kendiliğinden ortaya çıkan risklerdir (Jakovac, 2016). Söz konusu riskler yangın, sel, toz, nem ve benzeri doğal afetlerden oluşabilir. Ancak veri silme, hatalı kullanım, ihmal veya yetersiz eğitimden gelişen insan hatası sonucunda da riskler ortaya çıkabilirler. Ancak çalışmamızda kasıtlı insan faaliyetlerinden kaynaklanan içsel veya öznel risklerin üzerinde özenle durulmuştur. İlgili riskler, yasa dışı menfaat elde etmek, iş verilerini yok etmek, bilgi sistemlerinin kasıtlı olarak işlevsiz hale gelmesine neden olmak vb. olabilir (Mijalković, vd., 2013: 78).

Ayrıca siber riskler, işletme dünyasında dijital teknolojilerin yoğun bir şekilde uygulanması ile ilgili olan risklerdir. Genel tanıma göre siber riskler, bilgi sisteminin çalışma yoğunluğunun azalmasına, durmasına veya zarar görmesine veya içinde depolanan bilgilerin zarar görmesine neden olabilecek bazı istenmeyen olayların (tehditlerin) meydana gelme olasılığını ifade eder (Pereža, 2020). Uzun zaman öncesinde çeşitli şirketlerin temsilcileri, saldırıların yoğunlaşması nedeniyle siber alanın tamamen istikrarsız hale gelebileceği olası bir senaryoyu ifade eden dijital parçalanma konusunda uyarıda bulunmuştur (Chandramathi ve Gupta, 2016: 67). Bu sebeple internetin artık o kadar güvenilir bir iletişim aracının olmadığına dikkat çekilmektedir. Üstelik internetin insan faaliyetinin hemen hemen tüm yönlerine ani bir entegrasyonunun yan etkisi, modern toplumun artan savunmasızlığı olduğuna dair giderek daha fazla uyarı yapılmaktadır. Başka bir şekilde ifade edecek olursak internet kritik küresel altyapının bir parçasıdır. Elektrik iletim hatları, ulaşım sistemleri, finans, sağlık hizmetleri, eğitim ve modern toplumun diğer temel hizmetleri giderek daha fazla internete bağımlı hale gelmektedir. Örneğin, Avrupa Birliği'nin (AB) belirlemiş olduğu kritik altyapı sektörleri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: AB'ye Göre Kritik Altyapı Sektörleri

1. Enerji	5. Sağlık	9. Ulaşım
2. Bilgi ve İletişim Teknolojileri	6. Finans	10. Kimyasal ve Nükleer Endüstri
3. Su	7. Nakliye	11. Uzay ve Araştırmalar
4. Gıda ve Tarım	8. Kamu-Hukuk Düzeni ve Emniyeti	

Kaynak: Çeliktaş, (2016)

Görüldüğü gibi kritik altyapı sektörlerinin seçiminde devletler veya uluslararası örgütler nezdinde küçük farklılıklar olmasına karşın değişmeyen tek özellikleri neredeyse hepsinin siber uzay ile irtibatının olması ve bilişim sistemleri tarafından kontrol ediliyor olmalarıdır (Çeliktaş, 2016). Sırf bu sebepten dolayı siber saldırıların sık hedefi halindedirler.

Ayrıca, siber riskler ve tehditler çeşitli şekillerde sınıflandırılabilir. Örneğin Kurbalia'ya (2011) göre, siber riskler üç kritere göre sınıflandırılabilir:

– **Eylem türüne göre:** Eylem türüne göre yapılan sınıflandırma, veriyi ele geçirme, yasa dışı erişim, casusluk, veri imhası, sabotaj, hizmet reddi ve kimlik hırsızlığını içerebilmektedir.

– **Failin türüne göre:** Muhtemel failer arasında bilgisayar korsanları, siber suçlular, siber savaşçılar ve siber teröristler yer alabilmektedir.

– **Hedeflerin türüne göre:** Muhtemel hedefler, bireylerden, özel şirketlerden ve kamu kurumlarından kritik altyapıya, hükümetlere ve askeri varlıklara kadar çok çeşitlilik göstermektedir.

Öte yandan, Harvard profesörü Joseph Nye'ye (2011) göre, siber tehditlerin dört ana kategorisi vardır:

- Siber suç
- Siber terör
- Siber casusluk ve
- Siber savaş

Bu noktada aslında hem teknolojik hem de teknolojik olmayan risk kapsamına giren ve Sosyal Mühendislik olarak adlandırılan çok önemli bir riskten de bahsedilmiştir. Sosyal mühendisliğin birçok çeşitli tanımları mevcuttur. Söz konusu tanımlarından biri, sosyal mühendislik bilgisayar kullanıcılarını bilgisayar sistemlerine ve ağlarına yasa dışı bir şekilde girmelerine veya kullanmak için gerekli izinleri vermeye ikna etmek amacıyla bilgisayar korsanları tarafından sosyal maskeleye, kültürel ve psikolojik hilelerin kullanılması ifade etmektedir (Abraham ve Smith-Chengalur, 2010: 183-196). Ancak Bağcı'ya (2009: 43) göre, sosyal mühendislik; etkileme, zorlama, alda-

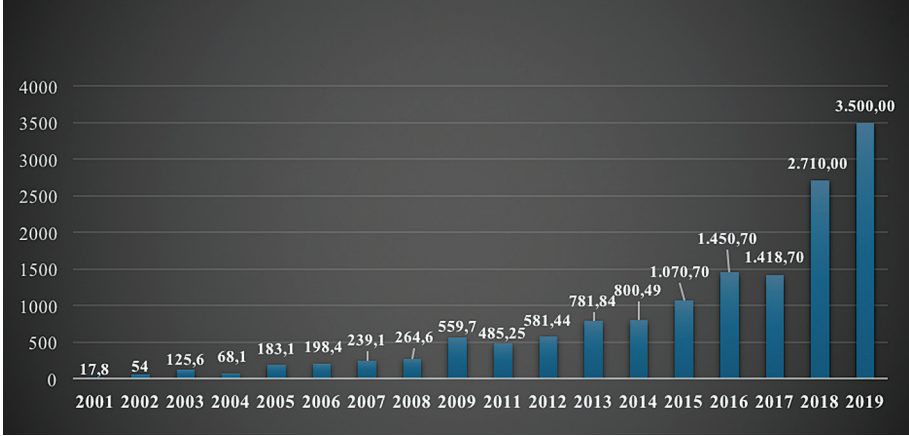
tıcı ilişkiler geliştirme, sorumluluğu, etik değerleri, dürüstlüğü ya da bağlılığı azaltma amacını güden yöntemleri kullanarak kişileri gizli bilgi vermeleri veya sisteme erişim sağlamaları için başvurulmuş bir aldatma sürecidir. Ayrıca sosyal mühendislik, kurbanı psikolojik olarak manipüle ederek gizli bilgilerini elde etme sanatıdır. Daha geniş bir şekilde ifade edecek olursak sosyal mühendislik, kişilerin şifrelerini, banka hesap bilgilerini ve benzerlerini ele geçiren karmaşık bir dolandırıcılık sistemi olan insan etkileşimine dayalı stratejik bir saldırdır (Kelam, 2018). Stajç ve Mandić'e (2010: 163-182) göre, sosyal mühendislik, bireylere başka türlü yapmayacakları bir şeyi yaptırmak amacıyla kullanılan sözel ve jestsel manipülasyon biçimidir. Ayrıca saldırgan tarafından belirlenen bazı taleplerin yerine getirilmesini de ifade eder.

Bu araştırma, yalnızca e-işletme güvenliğini doğrudan etkileyen siber risklerle ilgili verileri içerir, yani bazı siber suç ve sosyal mühendislik biçimlerini ilgilendirmektedir. Böylece, eylemlerin türüne göre veri ele geçirme ve kimlik hırsızlığına, faillere göre bilgisayar korsanlarına, siber suçlulara ve hedeflerin türüne göre tüketicilerin ve şirketlerin üzerinde özenle durulmuştur.

4.3. Dünyada E-işletmenin Güvenlik Sorunları

Daha önce de görüldüğü gibi büyüyen dijital ve sanal işletmede, temaslar ve veri aktarımı çerçevesinde, ister kamu ister özel, herhangi bir kişi veya kuruluşun dijital yasa dışı eylemlerden etkilenme olasılığının artması beklenmektedir. Dijital güvenlik riskleri, verilerinin, bilgi sistemlerinin ve ağlarının kullanılabilirliğini, bütünlüğünü ve/veya gizliliğini baltalayarak işletmelere, hükümetlere ve bireylere zarar vermektedir (OECD, 2020). Birkaç çalışma, dijitalleşme arttıkça bireyler ve şirketler arasındaki artan endişeleri göstermektedir (Degryse, 2016; Dzemydiene, vd. 2010; Deviren ve Yıldız, 2014; Eroğlu, ve Altunay, 2021; Markov, vd. 2014; Stojanović, 2011; Viduka ve Viduka, 2014; Živković, 2010). Ayrıca bu husus özellikle siber suç gibi tehditler için geçerlidir. Bilindiği gibi suç bir devrim değil, bir evrimdir. Suçun siber unsuru zaman geçtikçe suç faaliyetinin hemen hemen her alanına sızmaktadır (EUROPOL, 2020). Mağdur olan bireyler finansal kayıplar, azalan rekabet gücü, zedelenen itibar, iş kesintisi ve mahremiyetin ihlali de dâhil olmak üzere maddi ve maddi olmayan zararlarla karşı karşıya kalabilirler (OECD, 2020). Şekil 2, şirketlerin siber güvenliğine yönelik saldırılar sonucunda meydana gelen mali kayıplara ilişkin "United Nations Economic Commission for Latin America and the Caribbean" (UN-ECLAC) raporunu (2020) göstermektedir.

Şekil 2: Dünya Çapında Siber Suçlardan Kaynaklanan Yıllık Ekonomik Kayıplar
(Milyon Dolar)

Kaynak: UN-ECLAC, (2020)

Şekil 2’de de görüldüğü gibi dijitalleşme süreci ilerledikçe kayıplar artmaktadır. Şekilde yer alan rakamların yalnızca bildirilen olayları kapsadığını belirtmek gerekir çünkü meydana gelen birçok olayın raporlanmadığı ve şirketin itibarına zarar vermemek için özel olarak ele alındığı bilinen bir gerçektir. Düşük maliyet ve yüksek başarı olasılığı ilgili saldırıları siber suçlular arasında çok popüler hale getirmektedir. Ayrıca UNCTAD (2021) tahminleri 2025 yılına kadar siber suçların küresel maliyeti 10,5 trilyon ABD dolarına ulaşacağı yönündedir.

E-işletme gibi bir finans sektörünün belirli bir bölümü söz konusu olunca bazı araştırmaların sonuçlarına göre bu sektöre yönelik siber tehditler her yıl artmaktadır. Örneğin Symantec (2019) tarafından hazırlanan bir rapora göre, e-ticaret web sitelerindeki ödeme formlarından kredi kartı verilerini ve diğer bilgileri çalmak için kötü amaçlı yazılımın kullanılması 2018 yılında en yüksek seviyeye ulaşmıştır. 2017 yılına kadar ise tüketiciler çoğu durumda “Fidye yazılımından” (İng. Ransomware) etkilenmişlerdir. Fakat yine 2017 yılında söz konusu olan bu sayı işletmelere yönelerek çoğu saldırı işletmelerde gerçekleşmeye başlamıştır. 2018’de bu değişim hızlanarak “Fidye yazılımı” bulaşmalarının %81’i işletmelere yönelik gerçekleşmiş oldu (Symantec, 2019). “Fidye yazılımlar” ile ilgili olarak World Economic Forumu (2022) tarafından yapılan bir araştırmada şirketlerin siber tehditlerle ilgili en büyük endişesi “Fidye yazılımının” olduğu ortaya çıkmıştır. Dünyadaki birçok şirket çalışanlarının görüşleri de yer aldığı bu verilere göre bütün şirketlerden temsilcilerin %39’u bir zamanlar siber saldırıya uğradığını beyan

etmiştir. Ayrıca onlara göre “Fidye yazılımlarından” sonra en büyük tehlike sosyal mühendislik ve içeriden gerçekleşen kötü niyetli faaliyetlerdir (World Economic Forum, 2022). Dolayısıyla, bu bağlamda içeriden gerçekleşen kötü niyetli faaliyetlerden bahsetmekte yarar vardır. Başka bir ifade ile, Chek Point Yazılım Teknolojileri (2020) raporuna göre, günümüzde siber saldırıların %34’ü aslında içeriden kişiler tarafından gerçekleştirilmektedir. Bilgisayar korsanları, çalınan kimlik bilgilerini ve güvenliği ihlal edilmiş cihazları kullanarak işletme ağları içinde yanlamasına hareket eder ve böylece ayrıcalıklı erişim yoluyla değerli verileri elde etmektedir. Söz konusu rapora göre, yalnızca Ocak 2019 yılında 1,76 milyar kayıt sızdırılmıştır (Chek Point Yazılım Teknolojileri, 2020).

Örn. Haziran 2017’de, nakliye şirketi MAERSK, operasyonel aksamalara neden olan ve 264 milyon ABD Doları kayıpla sonuçlanan bir “Fidye yazılımı” saldırısına maruz kalmıştır. Bu olayla ilgili soruşturma, enfeksiyonun Ukrayna’da bir ticari işçinin dizüstü bilgisayarına kontrolsüz yazılımın yüklenmesinden kaynaklandığını ortaya çıkarmıştır (UN-EC-LAC, 2020).

Örn. Ağustos 2019’da, Amerika Birleşik Devletleri’nde en büyük bankacılık kurumlarından biri olan Capital One Bank’ta büyük bir veri ihlali meydana gelmiştir. Hackerlar, 2005 ve 2019 yılları arasında 106 milyondan fazla kredi kartı başvurusunda bulunan kişinin kişisel bilgilerini ifşa etmiştir. Bir bilgisayar korsanı, Capital One’ın bulut sunucularından birinde yanlış yapılandırılmış bir güvenlik duvarından yararlanarak 700’den fazla veri klasörünü çalmıştır (Chek Point Software technologies, 2020).

Zararlı yazılım söz konusu olunca 2019 yılının ilk yarısında mobil bankacılık zararlı yazılım saldırılarında 2018 yılı ile kıyasla %50 artış görülmüştür. İlgili zararlı yazılım kurbanların banka hesaplarından ödeme veya kimlik bilgileri ile fonları çalınabilmektedir. Bundan farklı olarak dünya çapındaki tüm kuruluşların %28’i 2019 yılında bir “botnet” bulaşmasına maruz kalmıştır. Böyle bir botnet’in başarılı bir şekilde bulaşması tıpkı “Fidye yazılımının” olduğu gibi çok daha yıkıcı saldırılara yol açmaktadır (Chek Point Software technologies, 2020).

Örn. İngiltere’de bir veri ihlali sırasında elde edilen çalıntı kart bilgileri ile 2018 yılında sahte kart alımlarının toplamı 265,1 milyon sterlin oldu. Ayrıca 2019 yılının Ekim ve Kasım aylarında, EUROPOL tarafından 19 ülkede koordine edilen bir operasyon sonucu 5 milyon avro kar elde ettikleri iddia edilen ve 6.500’den fazla dolandırıcılık işlemine ka-

rıştıkları şüphelenen 60 kişi tutuklanmıştır. Buna ek olarak Londra Polisi bünyesindeki uzman bir birim (Dedicated Card and Payment Crime Unit - DCPCU), 2018 yılında 94,5 milyon sterlin değerinde dolandırıcılığı önleyip 11 organize suç grubunu yakalatmıştır ve 48 yargı sürecine katkı sağlayarak başarılı operasyonlara imza atmıştır. Veri çalan suçlular genellikle kullanabileceklerinden daha fazla kişisel bilgi elde ettikleri için bunların tamamını veya bir kısmını siber suç forumlarında satarlar. Bazı durumlarda, suçlular çalıntı kredi kartlarını kullanarak e-ticarete mal veya hizmet satın alıp daha sonraki süreçte fonlar geri alınamadan ortadan kaybolur. Görünürde meşru bir ödeme nedeni sağlayarak fazla ücretlendirme ve hayali işlemler terörizmin finansmanını da kolaylaştırabilir. 2015'te Amerikalı bir adam, eBay'de yazıcı satma bahanesiyle PayPal aracılığıyla bir IŞİD (Irak ve Suriye İslam Devleti) üyesinden en az 1.200 dolar aldı. Zanlı suçunu itiraf ederek 2018 yılında 20 yıl hapis cezasına çarptırıldı (Moiseinko, 2020).

Ayrıca e-posta saldırıları söz konusu olunca, Symantec'in bir raporuna göre 2018 yılında alınan e-postaların %55'i spam olarak değerlendirilmiştir (Symantec, 2019).

4.4. Dijital İşletmelere Siber Saldırıları İçin Bir Fırsat Olarak COVID-19 Krizi

Karmaşık olan bu siber güvenlik senaryosu devam ederken COVID-19 salgını da 2020'nin başlarında ortaya çıkmıştır. COVID-19 salgını bir bakıma dijital dönüşümler için bir katalizör haline gelmiş ve insanların yeni çalışma biçimlerine uyumunu hızlandırmıştır. Daha önce de söylendiği gibi, dijitalleşme bir trend olmasına rağmen Avrupa'daki karantina, e-ticaret gibi ekonominin dijitalleşmesi için bir dizi yeni ve hızlı olan fırsatları beraberinde getirmiştir. COVID-19 salgınının ortaya çıkışı, iş modellerinin insanların davranışlarına ve yaşam tarzlarına yaklaşımları büyük ölçüde değiştirmiştir. Bu husus çevrimiçi alışverişin yanı sıra “evden çalışma” ve aynı zamanda birçok şirketin kurumsal bilgi sistemlerinin altyapısına uzaktan bağlantıda ciddi bir artışa neden olmuştur (Chigada ve Madzinga, 2021: 4). Ayrıca bazı teorisyenler bu durumu “siberpandemi” olarak adlandırmıştır (Fichtenkamm vd. 2022: 1). Ekonominin hızlandırılmış dijitalleşmesi iş, yönetim ve bir bütün olarak toplumun da gelişmesinde katkı sağlamaktadır. Bu olumlu yönleri ek olarak COVID-19 salgını aynı zamanda hem toplumu hem de işletmeyi etkileyen siber sorunları ortaya çıkarmıştır.

Örn. Avrupa Birliği Siber Güvenlik Ajansı'na (European Union Agency for Cybersecurity-ENISA) göre (2021), COVID-19 salgınının çıkması Ekim 2019 ile Şubat 2021 arasındaki dönemde buluta (İng. cloud) “büyük bir göçü yükleyerek” dünya genelindeki yükün artmasına neden olmuştur. Bu kaynaklara göre güvenlik sorunları en fazla artan sektörler arasında salgın nedeniyle bulut iş yüklerini önemli ölçüde artıran sektörler arasındaydı (perakende %402, imalat %230, hükümet %205 ve ilaç endüstrisi %127).

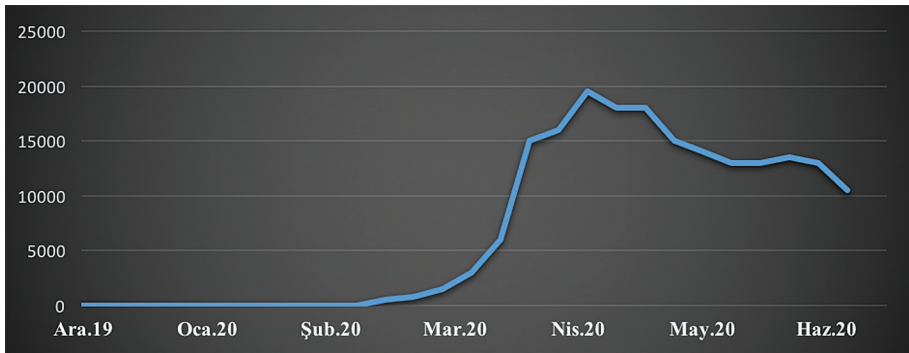
COVID-19 salgınından kaynaklanan siber suç sorunları güvenlik ve küresel ekonomi için ciddi tehditler oluşturduğundan, bu tehditlerin mekanizmalarını, yayılımını ve erişimini anlamak son derece önemli olan bir husustur (Lallie vd. 2021: 4). COVID-19 krizi, suçluların toplumu en savunmasız anında nasıl aktif olarak sömürdüğünü göstermiş oldu. Suçlular, durumun belirsizliğini ve halkın bilgiye olan ihtiyacını kötüye kullanarak mevcut siber suç biçimlerini salgınının durumunu istismar ederek uyarlamışlardır (EUROPOL, 2020). Bireyler güvensiz veya güvenilirliği düşük olan internet bağlantıları üzerinden bağlantı kurdukça, özellikle çevrimiçi alışveriş ve evden çalışma yolları ile saldırılara maruz kalma riskini farkında olmadan arttırmaktadırlar. Uzak konumlardan çalışanlar, kişisel cihazları kullanarak kurumsal ağlara erişebilir. Bağlı veya kayıtlı cihazlar, izinsiz kanallar aracılığıyla yetkisiz kişilerin eline geçebilir. Ayrıca enfeksiyon korkusu, sosyal temas eksikliği, artan ev veya aile sorumlulukları ve fiziksel aktivite eksikliği gibi durumlar hem tüketiciler hem de çalışanlar için daha da fazla stresli olmaları sağlamıştır. Uzaktan çalışanlar genellikle daha uzun, daha düzensiz saatlerde çalışmakta ve böyle bir durum kendilerini daha yorgun hissetmelerine sebep olmaktadır. Fichtenkamm ve diğerlerle (2022: 3) göre, çalışanların %32'si COVID-19 durumu nedeniyle kendilerini yorgun veya düşük enerjili hissetmektedir. Dolayısıyla, tüm veri ihlallerinin en büyük bölümünün (%38) doğrudan çalışanlarla ilgili olmasının sebebi tam da bu durumdur. İlgili istatistikler, uzak konumda çalışanların görevlerini yerine getirmek için her zaman ideal konumda olmadıklarını ve daha kolay güvenlik hataları yapabildiklerini göstermektedir. Dikkat eksikliği, örneğin evden çalışanların %47'sinin “oltalama” (İng. Phishing) dolandırıcılığına düşmesinin nedenlerinden biri olabilir (Fichtenkamm vd. 2022: 4). Ayrıca bireyler dışında, kuruluşlar da uzaktan çalışma yönteminde bir takım rahatsızlıklarla karşı karşıya kalmıştır. Örneğin, küçük ve orta büyüklükte olan işletmeler işlemlerini ve verilerini çok hızlı bir şekilde internete taşıdıklarından, yeterli güvenlik süreçlerinden, planlarından ve araçlarından yoksun kalmıştır (Tasheva, 2021: 140). Uzaktan çalışma yön-

temi ile çalışanları %50'sinden fazla olan kuruluşların siber saldırıları tespit edip kontrol altına alması uzaktan çalışma yöntemi ile çalışanları %50'den az olan işletmeler ile kıyasla ortalama 58 gün daha uzun sürmüştü (Fichtenkamm vd. 2022).

Ayrıca Tasheva'ya (2021) göre, 2020 yılında siber suçlardan kaynaklanan küresel kayıpların tahmini neredeyse 1 trilyon dolarlık bir rekora ulaşmıştır. Örneğin, gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) olarak ölçüldüğünde ve dünyanın ulusal ekonomileriyle karşılaştırıldığında, siber suç trafiğinin parasal değeri, Endonezya ile Türkiye arasında bir yerde, dünyada on üçüncü sırada yer alıyordu (Tasheva, 2021: 141).

COVID-19 salgını gibi bir durumun siber tehdit ve saldırıların artmasında nasıl bir ölçüde katkı sağlayabileceği aşağıda gösterilen çeşitli siber güvenlik şirketlerinin, uluslararası kuruluşların ve profesyonel çalışmaların raporlarının ve araştırmalarının analizlerinde gösterilmiştir. Örneğin, UNCTAD'a (2021) göre, siber dolandırıcılık Mart 2020 yılında %400 oranında artarak salgını şimdiye kadar ortaya çıkan en büyük güvenlik tehdidi haline getirmiştir. 2020'de ABD, 8.64 milyar dolar ile en yüksek veri ihlali ve kaybını kaydetmiştir. Buna ek olarak, Check Point Research (2020) tarafından hazırlanan bir rapor, salgının yayılmasıyla birlikte siber saldırıların Şubat ayında haftada 5.000'den Nisan sonundaki haftada ise 200.000'den fazla olduğunu göstermektedir. Mart ve Nisan ayları ile kıyasla Mayıs ve Haziran aylarında siber saldırılar yaklaşık üçte bir oranında daha da artmıştır (Check Point Research, 2020). Ayrıca UN-ECLAC (2020) raporuna göre, COVID-19 salgınının ortaya çıkmasıyla birlikte, Şekil 3'te gösterildiği gibi "ortalama ve fidye yazılımı" saldırıları belirgin bir şekilde artmıştır.

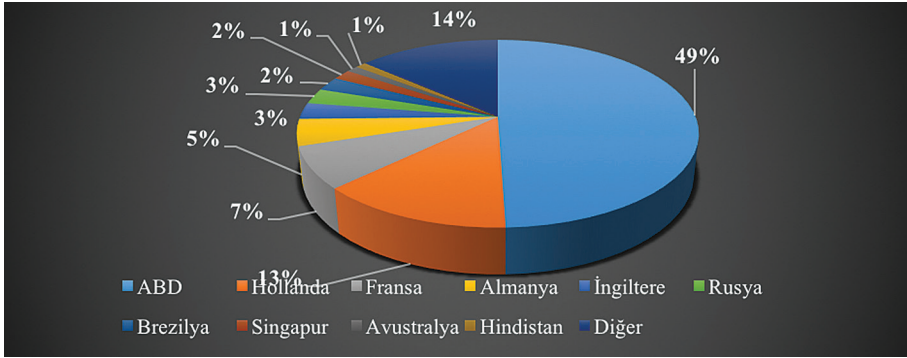
Şekil 3: COVID-19'un Ortaya Çıkması ile Birlikte Dünyadaki Siber Saldırıları
(Saldırıların Sayısı Ay Bazında Verilmiştir)

Kaynak: UN-ECLAC, (2020)

Yukarıdaki rapora göre, Haziran 2019’dan Haziran 2020’ye kadar “Fidye yazılımı” saldırıları %108 artarken, IoT ağlarına yönelik saldırılar ise %833 artmıştır (UN-ECLAC, 2020). Ayrıca Fichtenkamm’ın (2022: 4) araştırmasına göre, salgın sırasında siber suçlarla ilgili günlük şikayetler %300-%400 olarak artmıştır. Kaspersky (2021) verilerine göre dünyada salgın esnasında siber saldırılardan en çok etkilenen bölgeler arasında saldırı girişimlerinin %86,47 oranı ile aşağıdaki 10 ülke olmuştur.

Şekil 4: Web Saldırıların Ülkelere Göre Dağılımı, Kasım 2019 – Ekim 2020

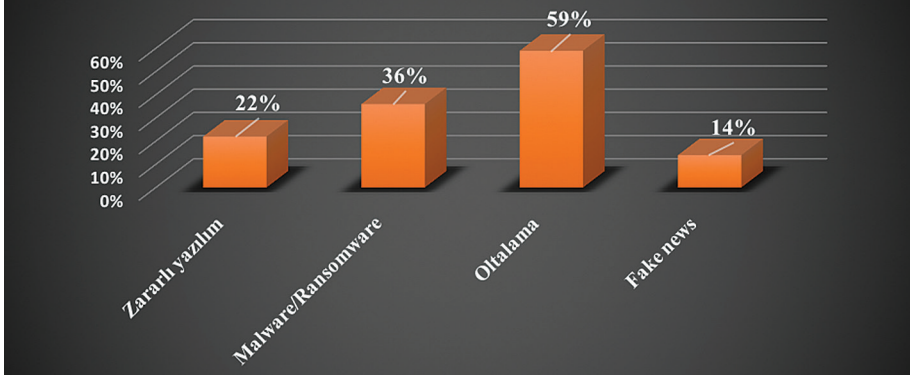

Kaynak: Kaspersky, (2021)

Yukarıdaki şekilden de anlaşılacağı üzere Amerika Birleşik Devletleri salgın döneminde bile siber saldırıların oranı açısından ilk sırada yer almaktadır. ABD’yi hemen ardından Batı Avrupa ülkeleri izlemektedir. İlgili ülkelere ileri düzeyde olan dijitalleşmesi dikkate alınırsa bu durum pek de şaşırtıcı değildir. Ayrıca Chigada ve Madzinga’nın (2021) araştırma bulgularına göre, 2020 yılı Şubat ve Nisan ayları arasında, e-işletmeye yönelik siber saldırılar ve tehditler küresel olarak %238’den fazla artmıştır. Aldasoro ve diğerlerin (2021: 6) raporuna göre de salgının başlangıcından bu yana diğer sektörlerin çoğuna nazaran finans sektörü siber saldırılardan çok daha fazla etkilenmiştir.

COVID-19 salgınından önceki döneme benzer bir şekilde salgın sırasında da hakim olan siber saldırı ve tehditlerin önde gelen biçimleri Fidye yazılımı, sosyal mühendislik (özellikle ortalama), spam, kötü amaçlı yazılım ve DDoS olmuştur (Chigada ve Madzinga, 2021). Örneğin, Aldasoro ve diğerleri (2021: 6) tarafından hazırlanan bir rapora göre, ortalama saldırıları en çok finans sektöründe görülmektedir. Aynı veriler İnterpol’ün (2020) bulgularından da gelmektedir. Aşağıdaki şekil, İnterpol’ün COVID-19 salgını sırasında siber tehditlerin dağılımı ve türlerine ilişkin araştırmasının sonuçlarını göstermektedir.

Şekil 5: İnterpol Üye Ülkelerinden Gelen Geri Bildirimlere Dayalı Olarak COVID-19'un Neden Olduğu Önemli Siber Tehditlerin Dağılımı

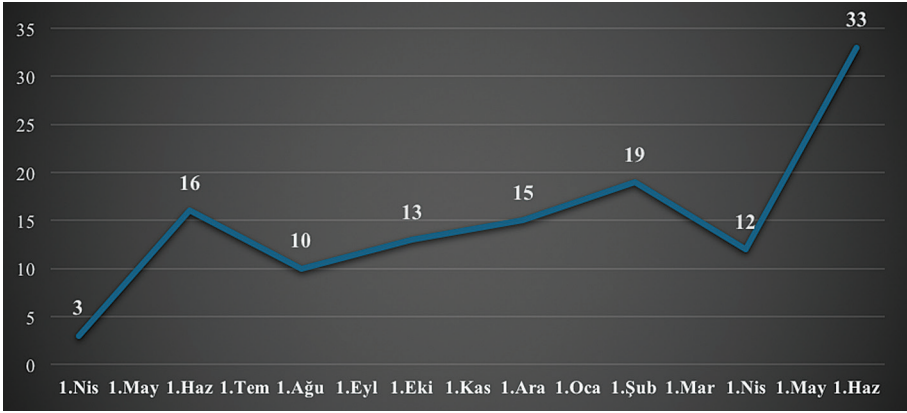
Kaynak: İTERPOL, (2020)

Ayrıca dünya çapında 88 ülkeden örneklenen 79.635 olayı analiz eden DBIR'in (2022) derlediği verilere göre, sosyal mühendislik (ortalama), hizmet reddi DDoS ve kötü amaçlı yazılımlarla uygulamalara yapılan temel saldırılar da saldırı listesinin başında yer almaktadır. Böylece, salgın sırasında siber suçlular insanların kaygı, merak ve korkularından yararlanarak maddi kazanç elde etmek için daha fazla sosyal mühendislik yöntemine başvurmuşlardır. Üstelik ENISA'ya (2021) göre, veri ihlallerinin %85'i insan unsurunu içermektedir. Burada vurgulanması gereken nokta, sosyal mühendislik saldırılarının boyut oranına aslında kurbanların da katkıda bulunduğudır. Kabir'in (2020) araştırma bulgularına göre, Google hizmeti "Gmail" günlük olarak 100 milyondan fazla ortalama e-postası tespit etmiştir. Ayrıca ilgili yazara göre, web sitelerine yönelik ortalama saldırıları 2020'de %350 oranında artmıştır. Ocak ayı 2020'de yalnızca Google, web sitelerine yönelik 149.195 aktif ortalama saldırısı kaydetmiştir. Bu sayı Şubat ayında neredeyse iki katına çıkarak 293.235'e ulaşmıştır. Mart ayında ise söz konusu sayı 522.495'e kadar yükselmiştir (Kabir, 2020: 2). Ayrıca EUROPOL verilerine göre (2021), suçlular bu dönemde çeşitli Sosyal Mühendislik yöntemlerini birleştirme yoluna gitmiştir.

Örn. "Oltalamaya" ek olarak, tıbbi hizmetlerin mobil banka kimlikleriyle bağlantılı olduğu ülkelerde kurbanların banka hesaplarına erişmek için "sesli oltalamayı" (İng. Vishing) kullandılar. Bu durumlarda, suçlular insanlara telefon üzerinden ulaşarak aşılabilir veya diğer tıbbi hizmetler için randevu almaya teşvik ederler. Suçlular, banka hesaplarına giriş yapmak ve farkında olmadan para transfer etmek için mağdurları kişisel belgelerini göndermeye ikna ederler (EUROPOL, 2020).

COVID-19 salgını sırasında siber saldırıların ne kadar yaygın olduğunu bir başka göstergesi de “Fidye yazılımı” ilişkin verilerdir. Accenture (2021) verilerine göre, “Fidye yazılımı” ve gasp, 2021 yılında dünya çapındaki saldırı hacminin neredeyse %35’ini oluştuyordu ve 2020 yılı ile kıyasla %107’ye varan bir artıştan ibaret idi. Ayrıca aşağıdaki şekilde, COVID-19 salgınının başlamasıyla birlikte “fidye yazılımı” saldırılarının sürekli büyümesini gösteren ENISA (2021) verileri görülmektedir.

Şekil 6: ENISA bulgularına göre “Fidye yazılımı” olayları
(Nisan 2020 - Temmuz 2021)

Kaynak: ENISA, (2021)

Şekil 6, 2020’den bildirilen “fidye yazılımı” vakalarında sürekli gerçekleşen artışı ile Mayıs ve Haziran 2021’de gerçekleşen keskin bir artış göstermektedir. Bir “Fidye yazılımı saldırısı” meydana geldiğinde, kuruluşlar büyük maliyetlerle karşı karşıya kalır. Söz konusu mali kayıplar fidye miktarı, kesinti süresi, fiili operasyonel ve teknik iyileştirme ve benzerleri olabilir. 30 ülkeyi kapsayan bir araştırma, “fidye yazılımı” saldırılarından kaynaklanan ve 2020’de 761.106 dolar olan toplam iyileştirme maliyeti 2021’de 1.85 milyon dolara ulaşarak önemli ölçüde arttığını göstermiştir (ENISA, 2021).

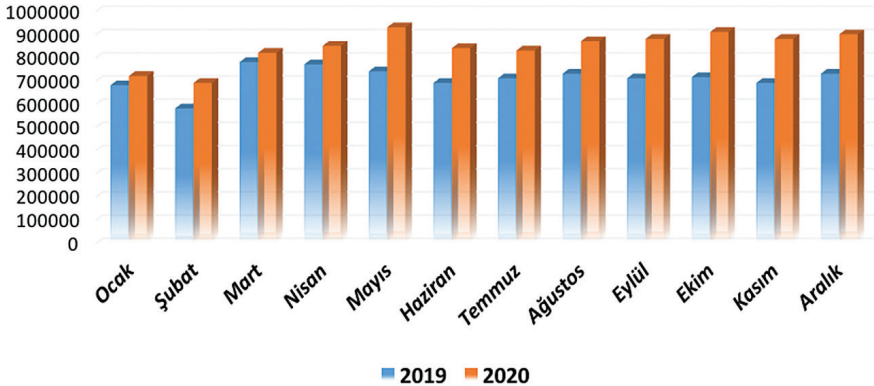
Örn. Tüm tedarik zincirini etkileyen bir saldırının örneği, 2021’de “Revil Fidye yazılımı” grubu tarafından gerçekleştirildi. Saldırı, İsveçli bir bakkal perakendecisi de dahil olmak üzere 800’den fazla mağazayı geçici olarak kapatmaya zorlayıp dünya çapında 1.500’e kadar şirketi kesintiye uğrattı. Söz konusu saldırı tarihteki en “büyük fidye” yazılımı saldırılarından biriydi ve bazı işletmelerin tamamen kapanmasına neden olmuştur (World Economic Forum, 2022).

Salgın esnasında “Fidye yazılımı” saldırısı için fidyenin bile arttığını belirtmekte fayda vardır. Böylece EUROPOL verilerine (2020) göre, ödenen ortalama fidye miktarı 2019’da 115.123 ABD dolarından 2020 yılında 312.493 ABD dolarına (% 170’in üzerinde bir artış) yükselmiştir.

Örn. Mayıs ayı 2021 yılında, büyük bir ABD petrol boru hattı operatörü, DarkSide fidye yazılımına dayalı bir çift gasp saldırısının kurbanı oldu. Söz konusu boru hattı, ABD Doğu Sahili’ne teslim edilen yakıtın yaklaşık %45’ini sağlamaktadır. Saldırı, boru hatlarının kapanmasına yol açarak rafinerilerin kapanmasına ve yakıt kıtlığına neden olmuştur. Ayrıca şirketin fidye ücreti olarak 4.4 milyon dolar ödediği bildirildi. Daha sonra saldırganların çift gasp planının bir parçası olarak kullanılan 100 GB’lık veriyi de çaldıkları ortaya çıktı (ENISA, 2021).

COVID-19 salgını Dağıtık Hizmet Engelleme (İng. Distributed Denial of Service) kısaca DDoS saldırılarındaki artışların da katkısında bulundu. Böylece ENISA verilerine (2021) göre, DDoS saldırıları 2020 yılında 10 milyondan fazla olmak üzere önemli ölçüde artmıştır (2019 yılı ile kıyasla 1.6 milyon daha fazladır). Ayrıca bu veriler global DDoS gasp saldırılarının da %125 oranında arttığını göstermektedir. Diğer taraftan Netscout’a (2020) göre, siber suçlular Mayıs ayı 2020’de 929.000 DDoS saldırısı gerçekleştirdi ve bu şimdiki kadar görülen en yüksek aylık saldırı sayısı olmuştur.

Şekil 7: 2020’de DDoS Saldırılarının Aylık Sıklığı

Kaynak: Netscout, (2020)

Şekil 7’de görüldüğü gibi, 2019’da aylık ortalama saldırı yaklaşık 709.666 iken, 2020’de bu sayı yaklaşık 839.083 saldırıya yükselmiştir. Başka bir deyişle 2020 yılında yıl bazında ortalama 130.000 saldırı daha gerçekleşti. Ay-

rıca aynı kaynaklara göre, işletmelerin üçte ikisinden fazlası, yani 2019'daki %38 ile kıyasla 2020 yılında işletmelerin %58'i salgın sırasında daha karmaşık DDoS saldırıları bildirdi (Netscout, 2020).

Bahsedilen saldırı yöntemi ve tekniklerine ek olarak salgın döneminde sahte haberlerin (İng. fake news) ya da yanlış bilgilerin yayılması da oldukça yüksekti. İlgili yöntemler, finanstan casusluğa kadar çeşitli amaçlar için kullanılmıştır. Ayrıca aynı dönemde çok ilginç bir yöntem de teslimat dolandırıcılığı idi. Teslimat dolandırıcılığı, özellikle salgının ikinci yılında suçlular için yeni bir odak noktası olarak ortaya çıkmıştır. Suçlular, sipariş edilen malları teslim etmeden para alır veya teslimat hizmetlerini kimlik hırsızlığı için yem olarak kullanır (EUROPOL, 2020). Söz konusu teknikler ve yöntemler çalışmamızın kapsamı dışında olduğu için burada ayrıntılı olarak üzerinde durulmamıştır.

Bu analizin sonunda, e-işletmelere yönelik siber tehditlerin ne kadar ciddiye alındığının bir başka göstergesi olarak önemli bir bilgidен daha bahsetmekte fayda vardır. Siber güvenlik şirketlerine yapılan yatırımlar 2020 yılında 11 milyar doları aşarak 2016'daki rekorun iki katından fazlasına ulaşmıştı. Bu artış, büyük ölçüde 2020'de COVID-19 krizinin başlamasından sonra toplumun dijitalleşme sürecinin hızlanmasından kaynaklanan artan siber risklerle açıklanabilir. Siber güvenlik şirketlerine yatırım açısından önde gelen ekonomiler Amerika Birleşik Devletleri (küresel seviyenin neredeyse dörtte üçünü kapsamaktadır), Çin ve İsrail'dir (UNCTAD, 2021).

SONUÇ

COVID-19 salgını olağanüstü ve benzersiz sosyo-ekonomik koşulları yaratmıştır. Ayrıca uzun vadeli eğilimleri hızlandırarak ticaret ve satın alma sistemleri olmak üzere iş yapma şekillerini de değiştirmiştir. COVID-19 salgını sebebi ile dünyada tüketici alışkanlıkları bambaşka bir boyut kazanmıştır. Ancak e-işletmenin ani gelişimi gibi salgının beraberinde getirdiği olumlu yönlerinin yanı sıra, siber uzayda bir takım sorunların da ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu husus özellikle tüm e-işletmenin sürecinde en hassas kategori olan tüketiciler için geçerlidir.

Çalışmamızdan da anlaşılacağı üzere, COVID-19 salgını ile daha geniş etkileri olan siber saldırıların oranı artmıştır. Siber suçlar ve sosyal mühendislik yöntemini kullanan finansal dolandırıcılık, e-işletme sürecinin parçası olan tüm özneleri sarsmıştır. Böylece COVID-19 salgınının ortaya çıkması, birçok finansal kurumu yüz yüze hizmet veren şubelerden mobil hizmetleri-

ne ve dijital iletişime geçmeye zorlamıştır. Cihazlarında (SSL veya SET protokolleri, güvenlik duvarı ve benzeri) oldukça az güvenlik protokolü içeren veya neredeyse hiç güvenlik protokolü içermeyen bankacılık işlemlerini evlerinden gerçekleştirenler, siber risklere daha fazla maruz kalmaktadır. Söz konusu durum özellikle teknoloji dünyasına hazırlıksız giren çalışanlar nedeniyle gündeme gelmiştir. Bu nedenle e-işletmenin daha da geliştirilmesi gerekli olmakla beraber, gizlilik, veri ve siber güvenlikle ilgili uygun düzenleyici çerçevelerin ve politikaların benimsenmesini gerektiren kaliteli bir süreç yönetimi uygulanmalıdır. Başlangıç olarak, toplumun korunması ve her ülkede güvenli bir dijital ortamın teşvik edilmesi için yasal ve düzenleyici bir çerçevenin geliştirilmesi çok önemlidir. Dijital sistemlere dayanan ekonominin, toplumun ve hükümetin temel itici gücü olarak siber güvenlik yüksek bir öncelik içeren tercih olmalıdır. Yeni düzenlemeler hem ekonomik hem de ekonomik olmayan anlamda her boyutu dikkate almak zorunda kalacaktır. İlgili düzenlemelerde insan haklarının, ulusal güvenlik, ticaret, vergilendirme ve genel internet yönetimi için olası etkileri dikkate alarak veri akışlarını bütünsel bir şekilde ele alması gerekmektedir. Dijital faaliyet için her uluslararası ve ulusal yasal çerçeveye dâhil edilmesi gereken kilit alanlar olarak şunlardan örnek gösterilebilir: e-ticaret, e-belge, e-imza, kişisel verilerin korunması, siber güvenlik, veri gizliliğinin korunması, güvenli sözleşmelerin oluşturulması (hukuki ve ticari), internet ortamının düzenlenmesi, tüketicinin korunması, e-gizlilik, uyuşmazlık çözümü konuları ve benzerleridir.

Bunun yanında, dijital dönüşümün küresel doğası, ülkelerin bu konuda giderek daha fazla işbirliği yapmalarını gerektiren bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Özel şirketlere gelince, modern teknoloji ile çalışmak hem teknik hem de etik temel standartlara uyumu da beraberinde getirir. İşletmeler ve kamu kurumlarının bu standartlara uymaları, yönetim politikası ve stratejilerini benimsemesi ile teknolojik değişimlere (yazılım ve donanım değişikliklerinin sürekli takip edilmesi) ayak uydurmaları gerektiği anlamına gelmektedir. Ayrıca yüksek etik ilkelerin benimsenmesi tüm iş kollarına entegre edilmesi gerekir.

Bu şekilde şirketler, tüketicilere kişisel bilgilerinin korunduğuna ve güvende olduğuna dair güveni tazeleyecektir. Aynı zamanda medya kampanyaları ve eğitim yardımıyla ekonominin dijitalleşme sürecinin bir parçası olan tüm aktörlerin (hükümet üyeleri, güvenlik hizmetleri, özel şirketler, tüketiciler) güvenlik sorunları hakkındaki farkındalığını yaratmak gerekli olan bir başka husustur.

İşletmelerin dijitalleşmesi hızla devam ediyor ve devam edecektir. Bu olgu 5G ağlarının tanıtılması ve Nesnelerin İnterneti (İng. *Internet of things*-IoT)

aracılığıyla artan bağlantı gibi teknolojik gelişmelerle daha da kolaylaştırılacaktır. Onun için dijital dünyada hem güvenlik risklerinin hem de tehditlerinin artması ve siber suç yöntemlerinin giderek daha karmaşık hale gelmesi beklenmektedir.

Ayrıca COVID-19 salgınının ortaya çıkması, sağlık veya siber güvenlik gibi toplu eylem gerektiren sorunların, disiplinler arası ve bütüncül bir yaklaşımla çözülmesi gerektiğine dair dünyaya bir ders olmalıdır. Ülkeler ortak çalışmanın yanı sıra, siber güvenlik sorunlarını çözme konusunda daha az imkânı bulunduran diğer ülkeleri de desteklemelidir. Başka bir ifade ile salgın yüzünden ortaya çıkan ani dijitalleşme, dünyadaki dijital bölünmeleri daha da belirgin hale getirmiştir. Bu nedenle, bu konuda bir sonraki araştırmalardan biri aslında gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki dijital ekonomi uçurumunun ve bu farklılıkların üstesinden gelmenin yol analizi olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abraham, Sherly ve Smith-Chengalur, InduShobha, (2010), “An overview of social engineering malware: Trends, tactics, and implications”, *Technology in Society* 32, s. 183-196.
- Accenture, (2021), “Threats Unmasked”, *Cyber Threat Intelligence Report*, https://www.accenture.com/_acnmedia/PDF-173/Accenture-Cyber-Threat-Intelligence-Report-Vol-2.pdf
- Aldasoro, Inaki; Frost, Jon; Gambacorta, Leonardo ve Whyte, David, (2021), “Covid-19 and cyber risk in the financial sector”, *BIS Bulletin* <https://www.bis.org/publ/bisbull37.pdf>
- Bağcı, Hasan, (2009), “Sosyal Mühendislik ve Denetim”, *İç Denetçi, Dışışleri Bakanlığı, Denetim*, s. 42-51 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/209001>
- Božić, Velibor, (2008), Upravljanje rizicima u području informacijske tehnologije, Pristupni rad, Varaždin: Fakultet Organizacije i Informatike, Doktorski Studij, file:///C:/Documents%20and%20Settings/Owner/My%20Documents/Downloads/UpravljanjeRizikom_PR%20(1).pdf
- Chandramathi, M.V, ve Gupta, B. Shreyas, (2016), “Cyber Security and Online Shopping Perceptive Security of Flexible and Cashless Transactions”, *International Journal of Computer Science Engineering and Information Technology Research*, Vol. 6, s. 61-68, <http://www.tjprc>.

- org/publishpapers/2-14-1470636946-7.%20IJCSEITR%20-%20Cyber%20Security%20and%20Online%20Shopping.pdf
- Chek Point Software Technologies, (2020), *Cyber Security Report. 2020*, <https://www.ntsc.org/assets/pdfs/cyber-security-report-2020.pdf>
- Chigada, Joel ve Madzinga, Rujeko, (2021), “Cyberattacks and threats during COVID-19: A systematic literature review”, *South African Journal of Information Management*, 23(1), s. 1-11 file:///C:/Users/Led-Com.CH/Downloads/Cyberattacks_and_threats_during_COVID-19_A_systema.pdf
- Çeliksaş, Barış, (2016), Siber Güvenlik Kavramının Gelişimi ve Türkiye Özelinde bir Değerlendirme, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- DBIR, (2022). *Data Breach Investigations Report 2021* file:///C:/Users/Led-Com.CH/Downloads/2021DBIR%20(1).pdf
- Degryse, Christophe, (2016), “Digitalizacija ekonomije i njezin utjecaj na tržište rada”. *Savez Samostalnih Sindikata Hrvatske, Radni dokument*, Europski sindikalni institut.
- Deviren, V. Nursen ve Yıldız, Onur, (2014), „İnternet Kullanımının Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Etkileri“, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 51, s. 52-76 file:///C:/Users/Led-Com.CH/Downloads/INTERNET_KULLANIMININ_EKONOMIK_SOSYAL_VE_SIYASI_ET.pdf
- Dzemydiene, Dalė; Naujikiene, Ramutė; Kalinauskas, Marius ve Jasiunas, Eugenijus, (2010), “Evaluation of Security Disturbance Risks in Electronic Financial Payment Systems”, *Intellectual Economics*, 2, 8, Department of Informatics and Software Systems Faculty of Social Informatics Mykolas Romeris University, s. 21-29 file:///C:/Users/Led-Com.CH/Downloads/%23%23common.file.namingPattern%23%23%20(1).pdf
- Ekerkil, Vedat, (2013), “Elektronik Ticarete Güvenlik”, Karagül, Aziz Arman (ed.), *Elektronik Ticaret*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını S. 2784, Açıköğretim Fakültesi Yayını S. 1742., s. 48-52 file:///C:/Users/Led-Com.CH/Downloads/Elektronik%20Ticaret-Anadolu%20%C3%9Cniversitesi.pdf
- ENISA, (2021), *Threat Landscape 2021* file:///C:/Users/Led-Com.CH/Downloads/ENISA%20Threat%20Landscape%202021%20(1).pdf
- Eroğlu, Zekerya ve Altunay, A. Mehmet, (2021), COVID-19 Salgının İşletmelerin Finansal Tablolarına Etkisi: BİST Haberleşme Sek-

- törü Üzerine bir Araştırma, 20. *Uluslararası İşletmecilik Kongresi*, 10-13 Haziran, 2021, Giresun, ss. 120-132 <https://isletmecilik.org/files/20.%20ULUSLARARASI%20%C4%B0%C5%9ELETMEC%C4%B0L%C4%B0K%20KONGRES%C4%B0%20B%C4%B0LD%C4%B0R%C4%B0LER%20K%C4%B0TABI.pdf>
- EUROPOL, (2020), *Internet Organised Crime Threat Assessment-IOCTA*, https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/internet_organised_crime_threat_assessment_iocta_2020.pdf
- Fichtenkamm, Maik; Burch, F. Gerald ve Burch, Jordan, (2022), “Cybersecurity in a COVID-19-World Insights on How Decisions Are Made”, *ISACA JOURNAL* C. 2, s. 1-10 https://www.isaca.org/-/media/files/isacadp/project/isaca/articles/journal/2022/volume-2/cybersecurity-in-a-covid-19-world_joa_eng_0422.pdf
- Hatarić, Almedina ve Kasumović, Imran, (2017), “Sigurnosni protokoli u e-bankarstvu”, *Nauka i Tehnologija*, Naučni Časopis Internacionalnog Univerziteta u Travniku, C 5, S. 009, s. 98-103.
- INTERPOL, (2020), *Cybercrime: COVID-19 Impact* file:///C:/Users/Led-Com.CH/Downloads/COVID-19%20Cybercrime%20Analysis%20Report-%20August%202020%20(1).pdf
- Jakovac, Nikola, (2016). Rizici primjene informacijske tehnologije u poslovanju, Završni rad, Veleučilište Nikola Tesla u Gopiću.
- Kabir, Humayun, (2020), Impact of Cybersecurity During the COVID-19 Pandemic, Dept. of Electronic and Telecommunication Engineering International Islamic University Chittagong, file:///C:/Users/Led-Com.CH/Downloads/ImpactofCybersecurityDuringtheCOVID-19Pandemic%20(1).pdf
- Kaspersky, (2021), *Security Bulletin 2020, Statistics* https://go.kaspersky.com/rs/802-IJN240/images/KSB_statistics_2020_en.pdf
- Kelam, Ivana, (2018), Socijalni Inženjering kao Metoda Otkrivanja Povjerljivih Informacija, Diplomski rad, Split: Sveučilišni Odjel za Forenzične Znanosti, Forenzika i Nacionalne Sigurnosti <https://repositorij.forenzika.unist.hr/islandora/object/forenzikast%3A36/datastream/PDF/view>
- Kovačević, Marija ve Petković, Goran, (2021), “Uticaj Pandemije Kovid-19 u Republici Srbiji na Kupovne Odluke Potrošača u E-trgovini”, *Ekonomске Ideje i Praksa*, S. 43, ss. 31-43 <http://www.ekof.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2014/10/%D0%A0%D0%B0%D0%B4-34.pdf>

- Kurbalija, Jovan, (2011), *Uvod u Upravljanje Internetom*, Beograd: Albatros plus.
- Lallie, S. Harjinder; Shepherd, A. Lynsay; Nurse, C. Jason; Erola, Arnau; Epiphaniou, Gregory; Maple, Carsten ve Bellekens, Xavier, (2021), "Cyber Security in the Age of COVID-19: A Timeline and Analysis of Cyber-Crime and Cyber-Attacks during the Pandemic", file:///C:/Users/LedCom.CH/Downloads/2006.11929v1.pdf
- Markov, Jasmina; Stankov, Biljana ve Lazić, Sonja Marjanski, (2014), "Zaštita Privatnosti Podataka kao Faktor Kreiranja Imidža Preduzeća", *Međunarodna naučna konferencija Singidunum*, Uticaj Interneta na poslovanje u Srbiji i svetu, 2014, Niš: Sinteza, ss. 646-651 <https://portal.sinteza.singidunum.ac.rs/Media/files/2014/646-651.pdf>
- Mihalinčić, Martina, (2020), Savremena sigurnost, novi rizici i razvoj preventivnih modela kriznog upravljanja u Republici Hrvatskoj, Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti.
- Mijalković, Saša; Arežina-Čerić, Vera ve Bošković, Goran, (2010), "Korelacija Informacione i Nacionalne Bezbednosti", *Naučno stručno savetovanje Ziteh*, s. 1-15, file:///C:/Users/Led-Com.CH/Downloads/ZT10%20-%20Korelacija%20informacione%20i%20nacionalne%20bezbednosti.pdf
- Moiseenko, Anton, (2020), "Understanding Financial Crime Risk in E-Commerce" *Royal United Services Institute for Defence and Security Studies. RUSI Occasional Paper*, https://static.rusi.org/20191312_e_commerce_risks_moiseenko_final.pdf
- NETSCOUT, (2020), "DDoS in a Time of Pandemic", *Netscout Threat Intelligence Report* https://www.netscout.com/sites/default/files/2021-04/ThreatReport_2H2020_FINAL_0.pdf
- Nye, Jr. Joseph S. (2011), "Nuclear lessons for cyber Security?" *Strategic Studies Quarterly (SSQ)*, C. 5, S. 4.
- OECD, (2016), "Managing Digital Security and Privacy Risk", 2016 Ministerial Meeting on the Digital Economy, Background Report, OECD Digital Economy Papers, 254, <https://www.oecdilibrary.org/docserver/5jlwt49ccklten.pdf?expires=1681762268&id=id&accname=guest&checksum=A5C508A26C101DA25BC03C05BE1305A5>
- OECD, (2020), "OECD Digital Economy Outlook 2020", <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/bb167041-en/index.html?itemId=/content/publication/bb167041-en>

- Pereža, Dino, (2017), Internet Sigurnost i E-Trgovina, Završni rad, Sveučilište u Splitu, Ekonomski Fakultet.
- Petrović, Dragana, (2018), Primena Koncepta Elektronske Trgovine u Srbiji. Visoka škola strukovnih studija informacionih tehnologija, Beograd <https://scindeksclanci.ceon.rs/data/pdf/0042-8426/2018/0042-84261807423P.pdf>
- Raičević, M. Vuk; Matijašević-Obradović, D. Jelena ve Kovačević, Maja, (2014), “Pravni i Etički Aspekti Rizika Poslovanja Putem Interneta”, *Međunarodna naučna konferencija Singidunum*, Uticaj Interneta na poslovanje u Srbiji i svetu, 2014, Niš: Sinteza, ss. 94-100 <https://portal.sinteza.singidunum.ac.rs/Media/files/2014/94-100.pdf>
- Stajić, Ljubomir ve Mandić, J. Goran, (2010), „Socijalni Inženjering kao Oblik Ugrožavanja Poverljivih Poslovnih Informacija“, *Naučni rad, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, C. 3, s. 163-182, https://zbornik.pf.uns.ac.rs/wp-content/uploads/2018/12/doi_10.5937_zrpfns44-0049.pdf
- Stanić, Jasenka, (2018), Virtualne trgovine i načini plaćanja, Završni rad, Sveučilište u Dubrovniku, Odjel za Ekonomiju i Poslovnu Ekonomiju.
- Stojanović, Ivana, (2011), Elektronska trgovina i kupovina putem Interneta u Srbiji. Master rad, Univerzitet Singidunum, Departman za posle-diplomske studije.
- Symantec, (2019), *Internet Security Threat Report* <https://docs.broadcom.com/doc/istr-24-2019-en>
- Škuflić, Lorena ve Vlahinić-Dizdarević, Nela, (2003), “Koncept Nove ekonomije” *Ekonomski pregled*, C. 54, S. 5, s. 460-479, <https://hr-cak.srce.hr/file/40154>
- Tasheva, Iva, (2021), “Cybersecurity post-COVID-19: Lessons learned and policy recommendations”, *Martens Centre for European Studies European View*, C. 20, S. 2 s. 140-149 <https://www.martenscentre.eu/wp-content/uploads/2021/10/4.pdf>
- UNCTAD (2019), “Value Creation and Capture: Implications for Developing Countries”, *Digital Economy Report, 2019*, https://unctad.org/system/files/official-document/der2019_en.pdf
- UNCTAD, (2021), “Cross-border data flows and development: For whom the data flow”, *Digital Economy Report*, <https://unctad.org/publication/digital-economy-report-2021>

- UN-ECLAC, (2020), “Cybersecurity in the time of COVID-19 and the transition to cyberimmunity”, *FAL Bulletin* 382 https://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/46511/1/S2000678_en.pdf
- Viduka, Biljana ve Viduka, Dejan, (2014), “Prednost korišćenja Elektronskog Poslovanja u Preduzetničkim Organizacijama”, *Međunarodna naučna konferencija Singidunum*, Uticaj Interneta na poslovanje u Srbiji i svetu, 2014, Niš: Sinteza, ss. 175-179, <https://portal.sinteza.singidunum.ac.rs/Media/files/2014/175-179.pdf>
- Živković, Bojana, (2010), Pravna Sigurnost Učesnika Elektronskog Poslovanja, Master Rad, Beograd: Singidunum, Departman za Poslediplomske Studije.
- World Economic Forum, (2022), *Global Cybersecurity Outlook 2022, Insight Report*, https://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Cybersecurity_Outlook_2022.pdf

KÜRESEL SİSTEMİN OLUŞUMU VE CUMHURİYETİN 100. YILINDA TÜRKİYE

Novruzali Yusubzada*

Özet

Küresel sistem yaklaşımları Realizm, Sistem Teorileri, Liberalizm, Marksizm gibi çeşitli uluslararası ilişkiler teorileri açısından incelenmiştir. Her teori, sistem kuramını farklı değişkenler üzerinden açıklamaya çalışsa da dönemsel olarak sistemlerin 50-100 senelik bir döngüde oluştuğu ve bu sürenin sonunda yeni bir sistemin doğup, ortaya çıkması konusunda bütün teoriler benzer argümanları savunmaktadır. Realizm açısından bu sistemin, geniş anlamda güç dengesi ve onun bozulup yeniden oluşmasına vurgu yapılır. Liberalizme göre bu barış döneminin tesisi ve bunun devamı ön plandadır. Sistem Teorileri yaklaşımı ise Realizme benzese de burada analiz düzeyinin sistem olması ve birkaç sistem türünün mevcutluğuna vurgu yapılmaktadır. Sistem Teorisi gerçekleşmemiş sistemleri de ele alırken, Realizm sadece gerçekleşmiş sistemleri sınar. Bunlardan farklı olarak, Marksizm ise küresel sistemde sınıfsal mücadeleyi esas alır. Bu mücadele de proletarya sınıfının devrimle sistemi yıkması ve yeni sistem olan sosyalizmi getirmesi ön plandadır.

Teorilerin de genel olarak kabul ettiği gibi modern Uluslararası İlişkiler alanının dönüm noktaları olan birkaç sistemden bahsedilmektedir. Bunlardan biri Westphalia sistemi, Viyana sistemi, Versailles-Washington sistemi, Yalta-Potsdam sistemi ve SSCB sonrası tam belirlenmemiş sistem-

* QAFSAM Levant Uzmanı, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü Doktora Adayı, E-posta: nyusubzade@gmail.com, Orcid ID: 0000-0001-9838-1494

dir. Diğer bir yaklaşıma göre ise Denge sistemi, İki kutuplu, Çok kutuplu sistemdir. Hangi yaklaşımın doğruluğunun tartışılmasından ziyade şu anki dönemde küresel sistemin olup olmadığı, varsa nasıl bir sistemdir soruları önem arz etmektedir.

Bu küresel sistemlerden birkaçına Osmanlı, diğerlerinde Türkiye Cumhuriyeti ya direkt ya da dolaylı yollarla iştirak etmiştir. Westphalia sisteminin Avrupa’da güç dengesini tasarladığı zamanda Osmanlı’nın kendi içinde İslami bir uluslararası sistemi mevcuttu. Bu sistem de “Darü’l Sulh ve Darü’l Harp” kuramlarına dayalıydı. Bütün cihanın İslami sistemin yayılma alanı olarak görülmesi ile Osmanlı’nın de facto sınırları ve vasalları darül sulh, yani güvenli bölgeler, diğer alanlar ise darül harp, yani genişleme bölgesiydi. Bu iki sistemin birlikte ve dengede olduğu ilk dönemlerde bu yüzden Osmanlı batı tarzı daimî diplomatik misyonlar kullanmamaktaydı. Viyana sisteminden sonra Osmanlı imparatorluğunda yaşanan durgunluk dönemi, onu Westphalia tarzı diplomatlar atamaya, Avrupa devletlerini egemen eşit güçler olarak kabul etmeye zorladı. Bu süreç I. Dünya Savaşına kadar sürdü. Versailles-Washington sisteminin kurulmasıyla imparatorluk çözülerek Avrupa denge sisteminde kendine has yeri olan Türkiye Cumhuriyeti kuruldu. Türkiye, II. Dünya Savaşı, Soğuk Savaş, SSCB’nin çözülmesi gibi jeopolitik yıkım dönemlerini, ilk dönemde denge politikasıyla, daha sonra sıkışan iki kutuplu sistemde Batı cephesinde yer alarak atlatmayı başardı.

Türkiye, SSCB’nin çöküşü sonrasında, I ve II Körfez savaşları, Irak’ın işgali, Suriye iç savaşı gibi yeni belirsizliklere karşı ilk dönemlerde NATO ve Batıyla birlikte, son 10 senede kendi milli çıkarlarını gözeterek mücadeleye etmektedir. Cumhuriyetin 100. yılında tıpkı kuruluş dönemindeki gibi küresel ve bölgesel denge politikası güden Türkiye, bir asır boyunca bazı kurumların da oluşmasında öncül olmuştur. Türkiye Yüzyılı’nın oluşmasında sadece Batı ve Doğu devletleri arasında denge politikası yoktur. Bunun yerine milli çıkarlara ilişkin Türk Devletleri Teşkilatı gibi küresel girişimler de mevcuttur.

Küresel sistemin oluşmasının hızlanması, Türkiye’yi de dış politikasında seçime zorlamaktadır. Yeni yüzyılda Türkiye’nin üç seçimi mevcuttur ki, bunlardan birincisi Westphalia tarzı sistemi devam ettirip, Batı cephesinde yerine devam etmek, ikincisi daha önce denemediği Avrasyacılık tarzı Doğu cephesinde yer almak. Son seçenek ise Osmanlı’dan kalma İslami sistemin devamıdır. Jeopolitik olarak üç sistemin de merkezinde yer alması, küresel sistemin oluşumunu Türkiye’nin seçimlerinin de belirlemesi sonucu ortaya çıkacağını göstermektedir.

Bu makalede Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılında hangi politikaları izlediği, küresel sisteme katkıları, daha adil bir sistemin nasıl oluşabileceği konularına değinilecektir. Türkiye'nin yakın dönemde sınır dışı operasyonlardaki askeri ve diplomatik başarıları ve bu başarıların küresel sisteme katkıları incelenecektir. Makalede tümünden gelim yöntemi kullanılarak, Türkiye'nin yeni oluşacak sisteme katkıları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Küresel sistem, Türkiye, Dış politika

Abstract

The Global System Approach has been examined in terms of various international relations theories such as Realism, System theories, Liberalism, and Marxism. Although each theory attempts to explain the system framework through different variables, they all argue for the cyclical formation of systems for 50-100 years, culminating in the emergence of a new system. From the perspective of Realism, this system broadly involves the balance of power and its disruption and reformation. According to Liberalism, it involves establishing a peace period and its continuation. While the System theories approach shares similarities with Realism, the analysis level here is the system, emphasizing the existence of multiple types of systems. System theory, while addressing unrealized systems, differs from Realism, which only examines realized systems. In contrast, Marxism focuses on class struggle in the global system. This struggle involves the proletariat class overthrowing the system through revolution and ushering in socialism as the new system.

The text discusses several systems widely accepted by theories and considered turning points in the field of modern International Relations. These include the Westphalian system, the Vienna system, the Versailles-Washington system, the Yalta-Potsdam system, and the post-Soviet Union undetermined system. Alternatively, based on another approach, there is the Balance of power system, Bipolar, and Multipolar systems. Rather than debating the accuracy of these approaches, the crucial questions of the current period revolve around whether there is a global system at present and, if so, what kind of system it is.

In several of these global systems, the Ottoman Empire, and later the Republic of Türkiye, directly or indirectly participated. When the Westphalian system was shaping the balance of power in Europe, the Ottoman Empire had its own Islamic international system based on the theories of Dar al-Sulh (abode of peace) and Dar al-Harb (abode of war).

The Islamic system considered the entire world as the sphere of influence, where the Ottoman Empire's de facto borders and vassals were dar al-sulh, the secure zones, while other areas were dar al-harb, the expansion zones. During the initial periods when these two systems coexisted and were in balance, the Ottoman Empire did not employ Western-style permanent diplomatic missions. However, after the Vienna system, a period of stagnation in the Ottoman Empire compelled it to appoint diplomats in the Westphalian style and recognize European states as sovereign equals. This process continued until the outbreak of World War I. With the establishment of the Versailles-Washington system, the empire dissolved, and the Republic of Türkiye emerged with its unique position in the European balance system. Türkiye successfully navigated geopolitical upheavals such as World War II, the Cold War, and the dissolution of the Soviet Union in the initial stages through a policy of balance. Later, it aligned itself with the Western bloc in the tightening bipolar system. Türkiye, following the collapse of the Soviet Union, navigated through new uncertainties such as the Gulf Wars, the occupation of Iraq, and the Syrian Civil War. In the initial years, it engaged with NATO and the West, and in the past decade, it has also pursued its national interests independently. As Türkiye approaches the centennial of the Republic, it continues to follow a global and regional balance policy, reminiscent of its founding era, while also playing a pioneering role in the establishment of certain institutions over the century. The Türkiye of the Century does not solely adhere to a balanced policy between Western and Eastern states. Instead, there are global initiatives such as the Organization of Turkic States, focusing on national interests in its formation. Türkiye has been instrumental in the establishment of such organizations throughout the century.

The acceleration of the formation of the global system compels Türkiye to make choices in its foreign policy. In the new century, Türkiye has three options: firstly, to continue with the Westphalian-style system and maintain its position in the Western bloc; secondly, to adopt the Eurasianist approach and align itself with the Eastern bloc, which it has not tried before; and the third option is to continue with the Islamic system inherited from the Ottoman era. Geopolitically, the fact that Türkiye is at the center of these three systems indicates that the choices made by Türkiye will play a significant role in shaping the formation of the global system.

This article will address the policies pursued by the Republic of Türkiye in its 100th year, its contributions to the global system, and how a more

just system can emerge. The military and diplomatic successes of Türkiye in recent border-crossing operations and their contributions to the global system will be examined. Türkiye's contributions to the emerging new system will be discussed using the inductive method in the article.

Keywords: Global system, Türkiye, Foreign policy

GİRİŞ

Uluslararası İlişkiler alanının en çok tartışmaya açık yaklaşımlarından biri de sistem kuramıdır. Bu alanda bir sistemin var olup olmadığı bile tartışılırken, devletlerin var olan dış politika sürdürme süreçleri ve etkileşimleri bizleri incelemeler yaparken sistem düzeyinde analiz yapmayı da ihmal etmemiz gerektiği konusunda uyarılmaktadır. Buradan hareketle, devletlerin ve diğer aktörlerin bir arada yaşaya bildiği ve zaman-zaman değişiklik gösteren bir sistem mevcuttur denilebilir. Bu sistem zaman zaman bölgesel daha sonra uluslararası şekle bürünmüştür. Sistem kuramını inceleyen teoriler açısından bu kuram kapsam olarak farklılıklar gösterse de içerik olarak çok benzerdir. Örneğin, Realizm teorisinde bu sistem sadece güce dayalı kurulur ve dağılır. Liberalizm 'de ise barış döneminde oluşur ve barışa hizmet etmektedir. Marksizm'de ise sömüren ve sömürülen taraflar arasında ilişkileri kapsamaktadır. Bundan ziyade uluslararası sistemleri yine tarihsel bazda incelemek de mümkündür. Bunlara yaygın olarak: Westphalia sistemi, Viyana sistemi, Versailles-Washington sistemi, Yalta-Potsdam sistemi ve SSCB sonrası tam belirlenmemiş sistemdir. Bahsedilen sistemler bazen sistemin dönüm noktaları olarak da ele alınmaktadır.

Batı tarzı sistem betimlemesinden ziyade dünyada mevcut olmuş başka sistemler de uygulanmıştır. Bunlardan en belirginini İslami sistemdir. Bu sistemde de yine düalizm yaklaşımı mevcut olmuş ve güvenli/güvensiz bölgeler ele alınmıştır. Bunun dışında Hindistan ve Çin'de kendine has sistemler mevcut olmuştur.

Modern dönemde ise var olan iki kutuplu sistemin çöküşü ve buna bağlı olarak yeni sistemin tam olarak sınırlarının netleşmediği bir yaklaşım hâkimdir. Türkiye Cumhuriyeti (Osmanlı) bu sistemlerden bir kaçını direk yaşamış ya da oluşması/sürdürülmesine direkt katkı sağlamıştır. Modern dönemin çetrefilli yapısı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin jeopolitik konumu bu devleti yeni oluşacak sistem için önemli hale getirmektedir. Özellikle, 90'lar sonrası dönemde oluşan yeni krizler (Körfez Savaşları, Arap Baharı, Suriye Krizi, göçmenler, Pandemi) ve yeni fırsatlar (enerji, lojistik, ideolojik) pencere-

si Türkiye'yi de yakından ilgilendirmektedir. Buna binaen, makalede uluslararası ilişkiler teorileri açısından sistem yaklaşımı, mevcut olmuş uluslararası sistemler, Türkiye'nin yeni uluslararası sistemde rolü ve sonuç başlıkları altında bir inceleme yapılmıştır. Tümünden gelim yöntemiyle ele alınan bu çalışmanın mevcut literatüre katkı sağlanması hedeflenmektedir.

ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİ AÇISINDAN SİSTEM YAKLAŞIMI

Sistem eski Latince ve Yunanca'da olan systema, synsitanei forumlarında düzenlemek anlamında kullanılmış olsa da bütünü bir parçasını ifade etmek için 1630 senesinden itibaren yaygınlaşmıştır (Online Etymology Dictionary, 2023). Felsefe gibi sosyal bilimlerin birçok alanında zamanla yaygınlaşsa da Siyaset Biliminin o zamanlar bir alt dalı olarak görülen Uluslararası İlişkiler'de 1950'lerden itibaren kullanılmaya/tartışılmaya başlanılmıştır. Bu da dönemin yaygın tartışması olan davranışsalci yaklaşımın fen bilimlerinden alınarak Uluslararası İlişkiler'de de kullanılmasına sebep olmuştur (Roskin, 1999). Bu dönemde en çok tartışılan sistemin gerçekte mi, insan zihninde mi var olduğu sorunu olmuştur. Çünkü sosyal bilimlerin alanında fen bilimlerinde olduğu gibi maddi birimler mevcut değildir. Örneğin; Güneş sisteminde Güneş'in gerçekten varlığı somut olarak görülür, oysa durum sosyal bilimlerde farklıdır. Sosyal bilimlerde ancak bazı kuramlar inşa edilebilir (Haas, 2011, s. 149-150).

Sistem yaklaşımı, disiplinlere bir bütünsellik kazandırdığı için Uluslararası İlişkiler'in yeni bir disiplin olarak kabul edilmesi açısından da araştırılmıştır. Bu nedenle olsa gerek ki, Uluslararası İlişkiler teorilerinin birçoğunda sistem analiz edilmiştir. Buradan hareketle sistem, Uluslararası İlişkiler içerisinde üç farklı anlamda kullanılmıştır. Bunlardan ilki, sistemin direkt kendi anlamına gelen ve uluslararası sistem anlamında kullanılmış versiyonudur. Bu anlamda sistem betimleyici olarak kullanılır ve şekilsel olarak bir anlam ifade etmiyor olabilir. İkinci anlamda, sistem bir açıklama biçimidir. Bu manada sistem içerisinde barındırdığı aktörler arasındaki ilişkileri izah etmektedir. Üçüncü anlamda ise sistem bir metot olarak kullanılmaktadır. Bu anlamıyla diğer sosyal bilimlerin metotlarını da içinde barındırarak bir deney sahası oluşturmaktadır (Goodman, 1965, s. 257-258).

Uluslararası sistem, Uluslararası İlişkiler teorilerinin her birinde ayrı ayrı çalışılmıştır. Realizm klasik haliyle sistem kuramını analiz etmese de neo-realist yaklaşımların birçoğunda doğrudan analiz düzeyi sistemin kendisidir. Uluslararası İlişkiler'e neorealist perspektiften bakan araştırmacılar bu kura-

mı realizmin temel unsuru olan güç üzerinden analiz etmişlerdir. Bu yaklaşımlara göre otoriter aktörün bulunmadığı bir düzende devletler güç ve güvenlik arayışlarını sürdürüp hayatta kalmaktadırlar (Waltz, 1979, s. 111-112).

Bundan farklı olarak liberal teorilerde ise sistem bir nevi Uluslararası Hukuk'ta olduğu gibi aktörler arasındaki kalıp ilişkilere dayanmaktadır. Bu ilişki kendince bir kurallar kümesi oluşturmaktadır. Bu yapıyı poker oyununa benzeten Keohane ve Nye (2015), oyuncuların kartları ve fişlerini yapıya, resmi ve gayri resmi kurallar ve oyuncular arasındaki ilişkileri sürece benzetmektedir (s. 94-95).

Liberal teorideki sistem anlayışı ile Realizm'deki temel fark; sistemin nasıl oluşması ve neleri kapsaması gerektiği üzerinedir. Buradan hareketle, liberal teorideki sistem kuramı yukarıda da belirtildiği üzere barışı aktörler arası etkileşimlere dayanarak inşa etmektedir. Bu da sisteme, savaşın olmadığı, aktörler arası etkileşimin ve iş birliğinin sürdüğü bir anlam yüklemektedir. Realizm ise bunun tam tersini, şüphe ve güç arayışlarının sonucu olarak sistemin güçler arası bir dengede tutulması durumudur. Bu yaklaşıma göre savaş olağan durumdur. İki sistem yaklaşımı arasında bir diğer farksa kapsama alanıdır. Realizm sadece devletleri aktör olarak kabul ederken liberal yaklaşımlar devlet dışı aktörleri de sisteme eklemektedir (Arı, 2021, s. 83-84).

Marksist teorilerde ise uluslararası sistem kuramı, proletarya sınıfının burjuvazi sınıfı üzerinde nihai zaferini araştırarak bu yeni kurulacak sistemi ele almaktadır. Burada önemli olan unsur işçi sınıfının yaşadığı devlet ve alandan bağımsız bir grup burjuvazi tarafından sömürülmesidir. Bu yaklaşımdan doğan birçok teori bu yaklaşımı sömüren ve sömürülen devletler olarak da yeniden araştırarak literatüre eklemiştir. Marksist teorilerde de diğer teorilerde olduğu gibi kapitalist ve komünist olarak iki farklı dual sistem kuramı mevcuttur. Bunlar hep savaş halindedirler ve bir gün ikinci birincinin yerini alacaktır. Bunun ne tür bir devrimle olması gerektiği konusunda da teorisyenler arasında farklı görüşler mevcut olmaktadır. Bazıları bunu Lenin gibi Sovyet tarzı silahlı devrimle, bazıları ise Marx gibi kendiliğinden olan bir devrimle yapılabileceğine inanmaktadır (Arı, 2021, s. 239).

Bunların yanı sıra, Uluslararası İlişkilerde sistem kuramını detaylıca analiz eden bir diğer teori ise Uluslararası Sistem teorileridir. Bu teorinin öncülerinden olan Morton Kaplan, Uluslararası Sistemleri sıralamıştır. Bu modellere: güç dengesi, gevşek iki kutuplu, sıkı iki kutuplu, evrensel, hiyerarşik ve birim veto sistemleri aittir. Modeller içerisinde güç dengesi ve gevşek iki kutuplu sistem dönemleri yaşanmış olsa da diğer modeller ve bunların birbirlerine evrilme süreçleri ihtimaller üzerinden tasarlanmıştır (Arı, 1990, s. 105). Burada güç dengesi sistemine; Viyana Kongresi döneminde oluşan Avrupa

Uyumunu, gevşek iki kutuplu sisteme ise; Soğuk Savaş dönemini göstermek mümkündür. Fakat bu sistemler arası sürece daha detaylı bakacak olursak, Bağlantısızlar Harekatının ortaya çıktığı döneme kadar ki döneme sıkı iki kutuplu sistem, Soğuk Savaşın bitmesinden hemen sonraki kısa döneme de hiyerarşik sistem denilebilir.

MEVCUT OLMUŞ ULUSLARARASI SİSTEMLER

Uluslararası İlişkiler literatüründe yukarıda bahse konu olan sınıflandırma dışında mevcut olmuş sistemler de görülmektedir. Bu sistemler özü itibari ile güç dengesi ve iki kutuplu sisteme yakındır. Fakat sınıflandırma tarihsel bazda yürütüldüğü için bu sistemlerin bazıları tam olarak modellemelere uyum sağlamıyor olabilir.

Westphalia Sistemi, olarak anılan ilk sistem 16. yüzyıl Avrupası'nda savaşlar döneminden sonra kurulmuş bir sistemdir. Kuruluş yılı olarak 1648 senesi belirtilse de Westphalia sadece tek Antlaşmayla oluşmamıştır. Münster (1648), Osnabrück (1648), II. Münster (1648), Pyrenes (1659) Antlaşmalarıyla bu sistem tesis edilmiştir. Avrupa'da yapılan ilk büyük konferans olarak tarihe geçen antlaşma ile dönemin önemli aktörü olan Katolik Kilisesi'nin siyasal gücü önemli derecede sınırlandırılmıştır. Bu Konferans'a Osmanlı devleti davet edilmemiştir. Bunun nedenlerinden biri Avrupa'daki güç dengesi sisteminde Osmanlı'nın olmayışıdır. Diğer taraftan da Osmanlı'nın kendinde mevcut olan başka sistemini korumaya çalışmasıdır (Özdal & Karaca, 2015, s. 224-225). Westphalia Sistemi'nin Uluslararası İlişkiler'e getirdiği temel üç özellik bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, dış egemenlik kuramıdır. Burada devletler en üst otorite olarak sadece kendilerini kabul etmişlerdir. Bunun nedeni de devlet altı prensliklerin o döneme kadar çok fazla bağımsız davranmaları gösterilmektedir. İkinci kuram, iç egemenliktir. Bu kurama göre devletler kendi içinde kendi kurallarını koymakta serbesttirler. Bunun da anlamı Katolik Kilisesi'nin devletlerin iç işlerine karışmasının önlenmesidir. Özellikle 1598'de imzalanarak Protestanlara da özgürce dinlerini kullanma hakkı veren Nantes Fermanı bunun öncüsü sayılabilir. Sonuncusu ise Güç dengesi sistemidir. Bu da sistemde bir aktörün egemen olmasını engellemek için diğerlerinin ittifak yapmasını öngörmektedir (Teschke, 2017, s. 341-343).

Viyana Sistemi olarak ele alınan düzen ise Fransa'nın mevcut Westphalia düzenini bozacak kadar güçlenmesi ve bunun sonucunda yeni bir sistemin tesisinden ibarettir. Bu devletler Chaumont'da 1 Mart 1814'te anlaşarak Fransa'ya savaş başlatmışlardır. Bununla da 'Avrupa Uyumı' diye anılan sis-

tem kurulmuştur. Güç Dengesi Sistemi modelinin tekrar tesisi burada önem arz etmektedir. Osmanlı Devleti yine de bu konferansa katılmamıştır. Viyana Sistemi'nde, sistemi yıkabilecek bazı eksiklikler de mevcuttur. Bunlar; büyük oyun, doğu sorunu, ulusçuluk akımlarıdır. Büyük oyun, İngiltere-Rusya rekabetinin Avrupa'dan Hindistan'a kadar sıçramasıdır. Doğru sorunu da aslında büyük oyunun bir alt kümesi olsa da Osmanlı Devleti'nin mevcut güç dengesini bozmadan parçalanması üzerine odaklanan Avrupa güçlerinin ortak tezlerinden ibarettir. Ulusçuluk akımlarının kökleri, Fransız Devrimi'ne dayanmakla birlikte, daha sonrasında Viyana Sistemi'nin yıkılmasına neden olmuştur. Bu akımlar, Rusya tarafından Avrupa imparatorluklarını ve Osmanlı'yı parçalamak için desteklenmiştir (Özdeş & Karaca, 2015, s. 293-296).

Versailles-Washington Sistemi, I. Dünya Savaşı ile II. Dünya Savaşı arasındaki ara dönemi anlatmak için kullanılan tabirdir. Ulusçuluk akımlarının imparatorlukları yıkması sonrasında ortaya çıkmış yeni devletlerin güç dengesi sistemini bozmasıyla istikrarsızlıklar yaşanmıştır. Bu istikrarsızlıklar dünya savaşı çıkmasıyla sistemdeki aktörlerin güç niteliklerinde önemli ölçekte değişime yol açmıştır. Bu yüzden olsa gerek ki, savaş sonrasında düzeni tesis eden devletler artık güç dengesi yerine uluslararası örgütler kurmaya çalışarak idealist yaklaşımlarla savaştan kaçınmaya çalışmışlardır. Bu sistemin başlıca zayıf tarafı, ideal olana odaklanıp, gerçek olandan kopmasıdır. Almanya'ya koyulan ağır bedeller sistemin barış içinde bir arada yaşamasına karşı tehdit oluşturmaktadır (Kunina, 2023, s. 31-32)

Yalta-Potsdam Sistemi ise Almanya üzerine ağır taahhütler konulması sonrasında Almanya'nın güçlenerek sistemi bozmasıyla oluşan yeni sistemdir. Birçok bakımdan kendinden önceki sisteme benzer olsa da temel fark uluslararası örgütün (BM) sadece Avrupa'yı değil, daha büyük kara parçasını kapsamış olmasıdır. Bu dönemde gevşek iki kutuplu sistem modeli oluşarak, Soğuk Savaş dönem boyunca devam etmektedir. Yalta-Potsdam Sistemi'nin zayıf yönleri iki başat güçten birinin içeriden çözüleceğini hesaba katamamasındadır. Diğer taraftan nükleer eşige ulaşmış devletlerin sayısının artması ve bu silahın çok yayılmasının dünyayı yok edebileceği sorunları da mevcuttur (Колосова, 2022, s. 362-363).

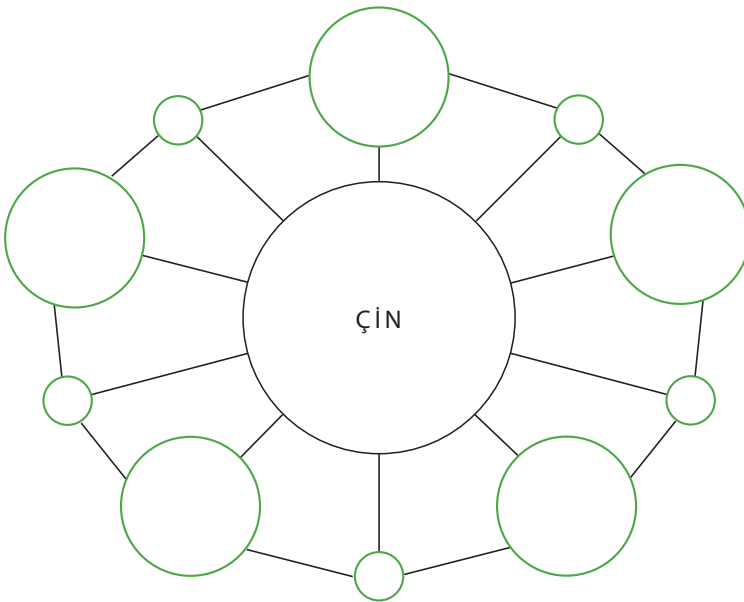
Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Yalta-Potsdam Sistemi'nin çözülmeye başlamasıyla henüz tam belirlenmemiş uluslararası sistem ortaya çıkmaktadır. Bu sisteme ilk dönemlerde ABD hegemonyasında oluşan tek kutuplu hiyerarşik sistem diyenler de olmuştur. Örnek olarak; 'Tarihin Sonu' teziyle makale yazmış Fukuyama, ABD hegemonyasına karşı oluşabilecek güçleri öngörememişti (Turan, 2019, s. 486). Bundan ziyade kısa bir süre sonra bu ismi ve sınırları belirlenememiş sisteme kutupsuzluk olarak hitap edilmiştir. Burada ne siste-

mi tamamen kontrol altına alan hegemon var, ne de ona karşı koyacak ikincil başat güç vardır (Haass, 2008, s. 45-46).

Bunların dışında kendi içerisinde bazen devlet, bazen imparatorluk, bazense sistem olarak anılan yapılar da mevcut olmuştur. Bunlar birkaç kategoride sınıflandırılabilir. Bunlardan ilki Çin'in Konfüçyüs tarzı uluslararası sistemidir. Bu sistem Çin'in Orta Krallık yaklaşımından türemiştir. Bu düşünce yapısının Avrupa tarzı uluslararası sistemden temel farkları mevcuttur. Şöyle ki, Çin merkezli sistemde egemen eşitlik yoktur, sadece vasallıklar mevcuttur. Bu vasal yönetimler Batı tarzı işgal veya fetihle değil, haraç sistemiyle birbirlerine ve merkeze bağlıdırlar. Bazı vasallar birbirlerine de haraç öderken, nihayetinde hepsi merkez Çin'e haraç ödemektedir. Diğer bir fark, bu vasallıklardan sadakatin beklenilmemesidir. Çünkü aynı vasal iki farklı merkeze aynı anda tabi olup haraç ödeyebilmektedir. Bu tür sistemde amaç haracın miktarı değildir. Burada hedeflenen Orta Krallığa eşit yapının olmaması ve bu haraç sistemiyle uluslararası bir sistemin sürdürülmesidir (Kissinger, 2016, s. 236-237).

Grafik 1'den de görüldüğü üzere merkezdeki devlet küçük vasallarla da büyük vasallarla da çift yönlü etkileşim halindedir. Bu da uluslararası sistem niteliklerine uymaktadır. Şöyle ki, bir şeyin sistem olması için bütün aktörlerin karşılıklı etkileşim içerisinde olması gereklidir.

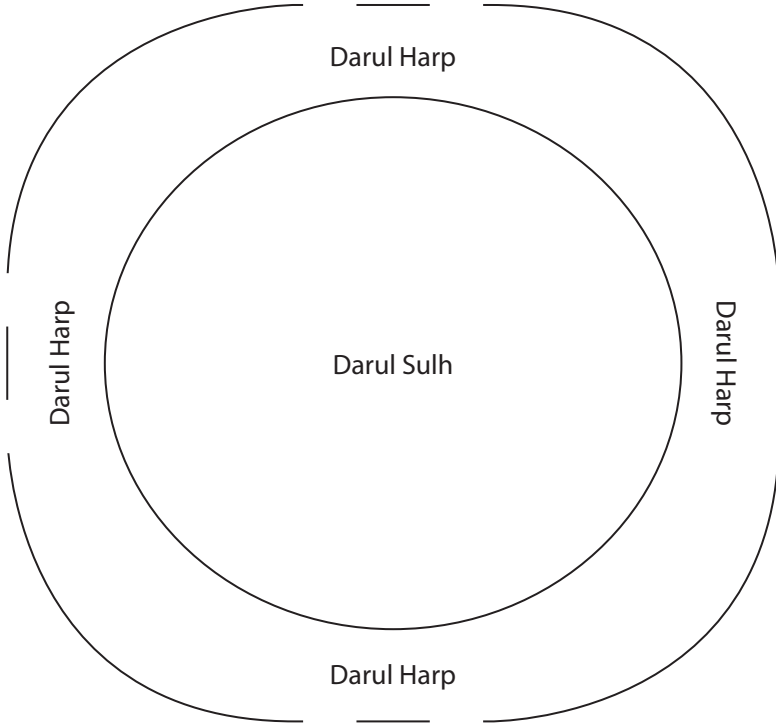
Grafik 1: Konfüçyüs Tarzı Uluslararası Sistem

Not: Grafik 1 yazara aittir.

Bir diğer uluslararası sistem ise İslami (Osmanlı) Sistemdir. Bu sistemde geçen ögeler de ikiye ayrılmıştır. Bunlardan ilki darül sulh yani Müslümanların özgür ve güvenli yaşadığı İslam coğrafyasıdır. İslam coğrafyası dışında kalanlar ise darül harp yani İslam'ın genişleme coğrafyasıdır (Çuçak, 2016, s. 207-209). Burada Müslümanlar güvende değildir. İslami Sistem dememizin asıl nedeni kendisini tek sistem olarak nitelemesidir. O dönemde mevcut olan Westphalia ve Viyana Kongrelerine Osmanlı Devleti'nin katılmama nedenlerinden biri de budur. Bu sistemin çökmesinin başlangıcı 1606 Zıttatörük Antlaşması'na kadar uzanmaktadır. Bu antlaşmayla ilk kez Osmanlı, bir devleti kendisine egemen eşit kabul ederek kendi sistem anlayışından vazgeçmiştir. Bunun tescili olarak da 1699 Karlofça Antlaşması görülmektedir. Bu geçen süre zarfında Osmanlı artık toprak kaybetmeye başlamıştır (Özdağ & Karaca, 2015, s. 211-229).

Grafik 2: İslami (Osmanlı) Uluslararası Sistemi

Not: Grafik 2 yazara aittir.

TÜRKİYE’NİN YENİ ULUSLARARASI SİSTEMDE ROLÜ

Savaşın sona ermesiyle eski Sovyet coğrafyasında yeni devletlerin ortaya çıkması, Orta Doğu ve Balkanlar’da yeni çatışmaların yaşanması bir anda Türkiye’ye birtakım fırsatlar sunarken, diğer yandan bir takım tehditler barındırıyordu. Bu yüzden olsa gerek ki, Soğuk Savaş sonrası belirsizlik döneminde, Türkiye Cumhuriyeti de ilk dönemde ABD’yi tek hegemonik güç olarak görmüştü. Bunun neticesi olarak Türki Cumhuriyetlerle bir an önce diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Bu dış politika, Obama döneminin sonuna kadar ufak tefek pürüzlerle sürdürülmeye devam etmiştir. Bunun örneği Obama’nın “Model Ülke” olarak Türkiye’yi hem Türki hem de Müslüman coğrafyaya angaje etmek niyetiyle anlatılabilir (Kurtbağ, 2015, s. 186-187).

Obama dönemi sonrasında hem küresel sistemde oluşan değişimler hem de Rusya’nın Post-Sovyet coğrafyası ve Orta Doğu’da etkinleşmesi Türkiye’nin de dış politikasında değişimlere neden olmuştur. Bu dönemde Türkiye için Batı hegemonyasını dengelemek için Avrasyacılık seçeneği de dış politika süreçlerinde değerlendirilmekte ve zaman zaman dengeleme argümanı olarak kullanılmaktadır. Özellikle ABD’nin sınırlarda Türkiye’nin düşman olarak nitelendirdiği yapılarla ilişkilerinin olması Türkiye’yi Avrasyacı seçeneğe yaklaştırmıştır. Bunun nedenlerinden bir diğeri de Rus dış politikasında Yeni Avrasyacılık akımlarının yaygınlaşması ve bu sınırlara Türkiye’nin eklenmesidir (Tüysüzoğlu, 2013, s. 301).

Türk Dış Politikası kabaca 2008-2014 arası dönemde daha dengeleyici olmakla beraber uçak krizine kadar geçen süre zarfında Rusya ile olumlu olmuştur. Bu dönemde Türkiye tedricen denge politikasından milli çıkar ağırlıklı politikaya geçiş yapmıştır. Bu süreci gösteren olayların başında tabi ki, Körfez savaşları gelmektedir. Özellikle kendi ana karasına yakın angajmanlarda iştirak eden Batıya karşı Türkiye, yakın coğrafyasıyla ilişkilerini bozmamıştır. 1 Mart Tezkeresi olayının yaşanmasına kadar olumlu seyreden ilişkiler, bu olaydan sonra Türk-Amerikan ilişkilerinin bozulmasıyla sonuçlanmıştır (İşyar, 2021, s. 198).

2011 Suriye Krizi’nin patlak vermesi ile Suriye istikrarsız döneme girmiştir. Bu olay, Türkiye’yi hem askeri angajman yapmak zorunda bırakmıştır, hem de yoğun göçe maruz bırakmıştır. Bu dönemde başta Rusya ve İran ile rekabete dayalı dış politika havası yaygın olsa da zamanla bu üç devletin ortak hareket etmesiyle Orta Doğu az da olsa çatışmadan durağanlığa geçebilmiştir. Bunun Türk Dış Politikasına yansımaları Astana süreci görüşmelerinde gözükmemektedir. Bu görüşler 2017’de başlamıştır ve halen sürmektedir (Özcan, 2022).

Bunun yanı sıra Kafkasya’da da Ermenistan-Azerbaycan çatışması yaşanırken, Türkiye Azerbaycan’a açık destek ifade etmiştir. Bunu 2 Nisan’da Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın Azerbaycan Televizyonuna verdiği röportajdan anlamak mümkündür. Bu konuşmada, AGİT Minsk grubunun adil davranmaması eleştirilmiştir (Tuncel, 2016, s. 322). Bu yaklaşım da 2016’dan beri Türkiye’nin blok sistemi mantığından uzaklaşıp milli çıkara dayalı politikalar izlemesinin göstergesidir. Bu yolda daha önceden de bir sıra hamleler gerçekleşmiştir. Örneğin 2009’da o zamanki ismiyle Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi olan yapı kurulmuştur. Dönemin şartları bunun Batı’nın model ülke kavramı sonrası kurulmasını gerekli kılmıştır. Fakat 2021 sonrası Konsey, Türk Devletleri Teşkilatı ismiyle yeniden yapılanmıştır (Erkiner & Eray, 2022, s. 226). Bu değişimin ana nedeni 2020 yılında yaşanmış Azerbaycan’ın Ermenistan ordusu tarafından işgal edilmiş topraklarını kurtarmak için başlattığı II. Karabağ Savaşı’dır. Bu savaş sonrasında Türkiye-Rusya ortaklığı daha da pekiştirilmiştir (Gök, 2022, s. 129-130).

II. Karabağ Savaşı’ndan Rusya-Ukrayna Savaşı’na kadar geçen süre zarfıyla savaşın başlamasından sonraki dönemde Türk dış politikası bazı farklılıklar göstermiştir. Örneğin; her ne kadar II. Karabağ Savaşı sonrasında Türkiye-Rusya ortaklığı Karabağ’da görülse de pratikte Türkiye bu konularda Rusya’dan geride kalmayı tercih etmiştir. Bunun en büyük örneği olarak Rus-Türk Gözlem Merkezi’nin oluşmasında her iki taraf ortak sayıda askeri heyetle temsil edilse de 9 Kasım 2020 tarihinde imzalanan Üç Taraflı Antlaşma’da Türkiye’nin direkt iştirak etmemesi ve Barış gücü olarak bölgeye girmemesi gösterilebilir. Bundan tam bir yıl sonra, aynı zamanda Rusya-Ukrayna Savaşı’nın patlak vermesine ramak kalmışken Azerbaycan-Türkiye arasında Şuşa Beyannamesi imzalanarak devletlerin sınırlarına herhangi bir dış müdahale durumunda birlikte hareket etme konusunda anlaşmaya varılmıştır. (Öğüt & Ülkü, 2023, s. 314).

Kısa zaman sonra Rusya-Ukrayna Savaşı çıkınca Türkiye bu konuda dengeli dış politika izlemeye çalıştı. Buna binaen her iki tarafın konuşarak meseleyi çözmesi gerektiği sıklıkla ifade edildi. Ayrıca Antalya Forumu gibi girişimlerde tarafların görüşmeleri sağlandı. Türkiye bu süreçte üç önemli kazanım ve başarıya imza atmıştır. Bunlardan ilki Azak güçlerinin Rusya’dan alınarak bir süreliğine Türkiye’de ikamet ettirilmesi ve sonrasında Ukrayna tarafına iade edilmesi durumudur. Bu durum hem Türkiye’yi güvenilir bir aracı, hem de milli çıkarları konusunda özgür manevra yapacak kadar cesur hareket eden bir devlet olarak göstermiştir. İkinci başarılı tutum ise Rusya-Batı arasındaki enerji krizinin çözülmesinde kendisinin jeostratejik konumunu kullanması ve enerji kavşağı haline gelme politikasıdır. Sonuncu ka-

zanım ise Tahıl Koridoru Antlaşması'yla buğday ihtiyacı olan az gelişmiş Afrika devletlerinin ihtiyaçlarının giderilmesi yönündedir (Candan & Halhalı, 2022, s. 370-371).

Savaşın beklenilenden uzun sürmesi, Türkiye-Azerbaycan hattının Karabağ'da egemenliğin tam sağlanmasında yeni anti-terör operasyonlarının başlanmasına olanak sağlamıştır. Uluslararası sistemin tam belirlenemeyişi Türkiye'nin Türk Dünyası'nda daha da güçlenmesine fırsatlar sunmuştur. Bütün bunları hesaba katan Türkiye, Batı tarzı model devlet olmak yerine kendi milli çıkarlarına uygun Türkiye Yüzyılı vizyonunu ilan etmektedir. Bu vizyon üç jeopolitik çatışmanın her üçünün taktiksel olarak birlikte kullanılmasını gerekli kılmıştır. Öte yandan Türkiye'nin geçmişteki politikasıyla benzerlik arz eden Müslüman kimliğini öne çıkaran bir dış politika yaklaşımının benimsenmesi, Türkiye'ye Libya ve Doğu Akdeniz'de kazançlar sağlamıştır (Kanat & Gürdal, 2022, s. 32-33).

SONUÇ

Uluslararası İlişkiler teorisi ve tarihi açısından birçok farklı uluslararası sistemlerin mevcut olması ve Türkiye'nin (Osmanlı'nın) bunlardan birçoğunda doğrudan iştirakçi olması günümüzde de Türkiye'yi yeni kurulacak sistemde önemli devletlerden biri yapmaktadır. Buradan hareketle Türkiye yukarıda bahsi geçen sistemlerden birini seçmekle sadece kendi ulusal rolünü belirlemiş olmayacaktır. Bu seçim aynı zamanda belirsiz sistemin hangi yönde ilerleyeceğini de gösterecektir.

Mevcut durumda Türkiye'nin yeni düzensizlik ortamında var olan üç jeopolitik sistem arasından her üçünü de konjektürel olarak taktik amaçlarla kullandığı görülmektedir. Fakat buna imkân ve olanaklar tanıyan bölgesel ve uluslararası ortamın müsaitlik durumu her zaman bu şartlarda devam etmeyebilir.

Buradan hareketle, Türkiye'nin dış politik çıktılarının uzun bir süre daha taktiksel bazda İslamcı, Batıcı (Westphalian) ve Avrasyacı olmak üzere ilerleyeceği gözükmemektedir. Bu çıktıların zor olan tarafı, Soğuk Savaş dönemindeki Batıcılık ve Dengencilik gibi düalist karakterden daha karmaşık üçlü dengeleme halinin olmasıdır.

Sonuç olarak bu yeni düzenin belirlenmesine kadarki süre zarfında Türkiye'nin elini bütün coğrafyalarda güçlendirmesi ve bunu Uluslararası Toplumla uyumlu halde yapması daha olağan gibi görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Ali, Gök. (2022). Türk Devletleri Teşkilatı ve Dağlık Karabağ Zaferinin Yaratdığı Fırsatlar. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, (Spec. Issu), 109-145.
- Arı, T. (1990). Morton A. Kaplan ve Uluslararası Politikada Sistem Yaklaşımı. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1-2), ss 103-118.
- Arı, T. (2021). *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Modern ve Post-modern Teoriler* (10. Baskı). Bursa, Türkiye: Aktüel.
- Candan, T., & Halhallı, O. E. (2022). Uluslararası Hukuk Açısından Tahlil Koridoru Andlaşması'nın Kısa Bir Analizi. *Ankara Barosu Dergisi*, 80(4), 363-404.
- Çuçak, M. (2016). İslam Hukuk Literatüründe Darulislam ve Darulharbin Sınırları. *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(1).
- Erkiner, H. H., ve Eray, İ. (2022). Uluslararası hukuk bakımından bir uluslararası örgüt olarak Türk Devletleri teşkilatı. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 217-250.
- Goodman, J. (1965). *The Concept of System in International Relations Theory*. Background, 8 (4): 254-268.
- Haas, E. B. (1975). On Systems and International Regimes. *World Politics*. 27 (2): 147-174.
- Haass, R. N. (2008). The Age of Nonpolarity: What Will Follow U.S. Dominance. *Foreign Affairs*, 87(3), ss 44-56.
- İşyar, Ö, G. (2021). *Türk Dış Politikası: Sorunlar ve Süreçler*. (2 Baskı). Bursa, Türkiye: DORA Basım-Yayın Dağıtım Ltd. Şti.
- Kanat, S., & Gürdal, T. (2022). Doğu Akdeniz'de Deniz Yetki Alanı Uyuşmazlığı Ve Türkiye-Libya Mutabakatı. *Hakkari Review*, 6(2), ss 25-45.
- Keohane, R., ve J. Nye. (2015). Güç ve Karşılıklı Bağımlılığı Yeniden Ele Almak. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 12(46): 79-104.
- Kissinger, H. (2016). *Dünya Düzeni*, (çev. Sinem Sultan Gül), Boyner Yayınları, İstanbul.
- Kunina, İ. (2023). Beynəlxalq Münasibətlərin Versal-Vaşinqton Sistemi Kontekstində Dünya Nizamı. *Metafizika Journal*, 6(3), ss.30-45
- Kurtbağ, Ö. (2015). Obama Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri: Model Ortaklıktan Eksen Kaymasına İniş Çıkışlar ve Ayrışan Çıkarlar. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(2), ss 185-207.

- Online Etymology Dictionary. (2023). System. <https://www.etymonline.com/word/system> - ety (Ziyaret tarihi: 22/09/2023).
- Öğüt, S., ve Ülkü, R. (2023). Türkiye'nin II. Karabağ Savaşı'ndaki Rolünün Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 22(1).
- Özcan, E.E. (2022, Mayıs 15). Astana süreci Türkiye ve Rusya'nın Garantörlüğünde Devam
- Ediyor. *Anadolu Ajansı*. Alınan yer <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/astana-sureci-turkiye-ve-rusya-nin-garantorlugunde-devam-ediyor/2614403#:~:text=Suriye'de%20ate%C5%9Fkes%20ve%20%C3%A7at%C4%B1%C5%9Fma,platform%20olarak%20i%C5%9Fletilmeye%20devam%20ediyor>.
- Özdal, B. (2015). Modern Diplomasinin Gelişiminde Etkili Olan Unsurlar. İçinde Özdal, B., ve Karaca, R, K. (Ed.), *Diplomasi Tarihi-1* (ss. 205-241). Bursa, Türkiye: DORA Basım-Yayın Dağıtım Ltd. Şti
- Özdal, B. (2015). Modern Diplomasinin Gelişiminde Etkili Olan Unsurlar. İçinde Özdal, B., ve Karaca, R, K. (Ed.), *Diplomasi Tarihi-1* (ss. 205-241). Bursa, Türkiye: DORA Basım-Yayın Dağıtım Ltd. Şti.
- Özdal, B. (2015). Viyana Sisteminin Zayıf Noktaları. İçinde Özdal, B., ve Karaca, R, K. (Ed.), *Diplomasi Tarihi-1* (ss. 293-296). Bursa, Türkiye: DORA Basım-Yayın Dağıtım Ltd. Şti
- Roskin, M.G. (1999). Political Science. <https://www.britannica.com/topic/political-science/additional-info#history> (Ziyaret tarihi: 22/09/2023).
- Teschke, B. (2017). *1648 Söylencesi: Sınıf, Jeopolitik ve Modern Uluslararası İlişkilerin Kuruluşu*, (çev. Bülent Şimşek), Can Yayınları, İstanbul.
- Tuncel, T. K. (2016). Güney Kafkasya'da 2-5 Nisan 2016'da Yaşanan 4 Gün Savaşı. *Ermeni Araştırmaları*, (53).
- Turan, B. (2019). Fukuyama'nın Tarihin Sonu Tezi. *The Journal of Academic Social Science*, 21(21), ss 485-502.
- Tüysüzoğlu, G. (2013). Milenyum Sonrası Türk Dış Politikası: Yeni Osmanlılık ve Türk Avrasyacılığı Ekseninde İnşa Edilen Bir Pragmatizm. *Alternatif Politika*, 5.
- Waltz, K. (1979). Theory of international politics Addison-Wesley. Reading MA, 252.
- Колосова, И. В. (2022). Особенности системной истории международных отношений и мировой политики. Проблемы постсоветского пространства. 2022;9(3), ss. 354-366.

THE “CENTURY OF TURKIYE” AND EMERGING OPPORTUNITIES FOR POTENTIAL RENEWAL OIC ROLES FOR THE MUSLIM WORLD

Ehteshamul Haque* - Md. Ramizul Islam**

Abstract

The study explores how the “Century of Turkiye”, a strategic vision declared ahead of the country’s last presidential election, exhibits hopes for evolving the Organisation of Islamic Cooperation (OIC) through Turkiye’s influential role. The normalcy in Turkiye’s relationship with Saudi Arabia, the Arab Emirates, and Egypt and Saudi Arabia’s relationship with Iran generated longer prospects for the OIC in which Turkiye can play a pivotal role in resolving conflicts that affect Muslim nations. By strengthening its position in the region, Turkiye could establish itself as a major player on the world stage of leadership. The prolonged Kashmir conflict and the independent Palestine state foundation are the issues that might benefit from new normalcy in the Gulf, accommodated with a renewed role for Turkiye backed by its “Century of Turkiye” strategic vision.

The vision reveals that the next 100 years will see Turkiye in its glory. New normalcy in Turkiye’s relationship with Egypt, keeping aside Turkiye’s acute criticism over President Sisi’s takeover of state power and aftermath treatment with the Muslim Brotherhood either way, opened new roads for strengthening the economic, military, and cultural relationship between the countries. Turkiye also moved away from explicit criticism over the political issues of Bangladesh, which, together with

* Ankara Yıldırım Beyazıt University, International Relations.

** PhD Researcher at department of educational administration, Gazi University, mrislam.ierdu.bd@gmail.com

Bangladesh's solidarity with Türkiye's democratic path after the failed coup attempt, accelerated an unprecedented military and economic relationship between the two countries. It would help Türkiye work more enthusiastically with Bangladesh, one of the leading role players in the OIC, to promote efforts for India's inclusion in the OIC as the country has a bulk Muslim population. However, the Kashmir issue may impede India's inclusion in the OIC. India's warm relationship with Israel might incite members of the OIC not to accept India into it. Moreover, Saudi Arabia, the Arab Emirates, and Egypt are also normalizing their relationship with Israel, which may complicate Türkiye's role in the OIC.

The goal of "Century of Türkiye" to uplift the country over present-day civilization can take the country to unique heights. It can be a role model for other Muslim countries, basing themselves on the middle ground and keeping aside differences among them. A potential role for Türkiye in the OIC would benefit the whole Muslim world in terms of education, culture, business and commerce, and the military.

According to the perspective and nature of the study, it is a document analysis research. Secondary data has been collected from different official and unofficial documents, which have been analyzed using the data-driven thematic approach and concluded by robust critical thinking and arguments from different perspectives.

Keywords: Organization of Islamic Cooperation, Muslim World, Century of Türkiye, Türkiye's Renewal Role, Challenges

Özet

Bu çalışma, ülkenin son cumhurbaşkanlığı seçimi öncesinde ilan edilen stratejik bir vizyon olan "Türkiye Yüzyılı"nın, Türkiye'nin etkili rolü aracılığıyla İslam İşbirliği Teşkilatı'nın (İİT) geliştirilmesine yönelik umutları nasıl sergilediğini araştırmaktadır. Türkiye'nin Suudi Arabistan, Arap Emirlikleri ve Mısır ile ilişkilerinin ve Suudi Arabistan'ın İran'la ilişkilerinin normalleşmesi, Türkiye'nin Müslüman ulusları etkileyen çatışmaların çözümünde önemli bir rol oynayabileceği İslam İşbirliği Teşkilatı için daha uzun vadeli beklentiler yarattı. Bu durum Türkiye'nin, bölgedeki konumunu güçlendirerek dünya liderlik sahnesinde önemli bir oyuncu haline gelebilmesine olanak tanımaktadır. Uzayan Keşmir çatışması ve bağımsız Filistin devletinin kurulması, Körfez'deki yeni normalleşmenin, Türkiye'nin "Türk Yüzyılı" stratejik vizyonu ile desteklenen yenilenmiş rolünden faydalanabilecek konulardır.

Vizyon, önümüzdeki 100 yılın Türkiye’yi görkemiyle göreceğini ortaya koymaktadır. Türkiye Cumhuriyeti’nin Sisi’nin devlet iktidarını ele geçirmesi ve sonrasında İhvân-ı *Müslimîn*’e muamelesine yönelik sert eleştirilerinin bir kenara bırakılması; Türkiye’nin Mısır’la ilişkilerinde yeni normalleşme, ülkeler arasındaki ekonomik, askerî ve kültürel ilişkilerin güçlendirilmesi için yeni yollar açmıştır. Türkiye’nin Bangladeş’in siyasi meselelerine yönelik açık eleştiriden uzaklaşması ise başarısız darbe girişimi sonrasında Bangladeş’in Türkiye’nin demokratik yolunda gösterdiği dayanışmayla birlikte iki ülke arasında benzeri görülmemiş bir askerî ve ekonomik ilişkiye ivme kazandırmıştır. Bu, Türkiye’nin, İslam İşbirliği Teşkilatı’nın önde gelen rol oyuncularından biri olan Bangladeş ile daha şevkle çalışmasına ve ülkede büyük bir Müslüman nüfusa sahip olan Hindistan’ın İslam İşbirliği Teşkilatı’na dahil edilmesine yönelik çabaları teşvik etmesine yardımcı olacaktır. Ancak Keşmir meselesinin, Hindistan’ın İslam İşbirliği Teşkilatı’na katılımını engelleme ihtimali bulunmaktadır. Hindistan’ın İsrail’le olan sıcak ilişkisi, İslam İşbirliği Teşkilatı üyelerini Hindistan’ı kabul etmemeye teşvik edebilir. Üstelik Suudi Arabistan, Arap Emirlikleri ve Mısır’ın da İsrail’le ilişkilerini normalleştirilmesi, Türkiye’nin İslam İşbirliği Teşkilatı’ndaki rolünü zorlaştırabilir.

“Türkiye Yüzyılı”nın, ülkeyi günümüz medeniyetinin üzerine çıkarma hedefi, ülkeyi yüksek noktalara taşıyabilir. Orta yolu esas alarak aralarındaki farklılıkları bir kenara bırakmaları, diğer Müslüman ülkeler için bir rol model olabilir. Türkiye’nin İslam İşbirliği Teşkilatı’nda üstleneceği potansiyel rol; eğitim, kültür, ticaret, ve askerî açıdan tüm Müslüman dünyasına fayda sağlayacaktır.

Bu çalışma bakış açısı ve niteliği gereği bir doküman analizi araştırmasıdır. İkincil veriler, veriye dayalı tematik yaklaşım kullanılarak analiz edilen ve farklı perspektiflerden sağlam eleştirel düşünme ve argümanlarla sonuçlanan farklı resmî ve resmî olmayan belgelerden toplanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam İşbirliği Teşkilatı, Müslüman Dünyası, Türkiye Yüzyılı, Türkiye’nin Yenilenme Rolü, Zorluklar

INTRODUCTION

The Organisation of Islamic Cooperation (OIC) is an international entity that is considered to be representative of the entire Muslim world and that works on issues related to the economic, political, cultural, and religious

interests of Muslims. However, this organization could not work properly because countries that had roles in decision-making could not have achieved effective resolution as expected due to various internal complexities, international politics, and the tendency to keep Westerners content for the sake of retaining state power. The long-embedded client-patron networks among monarchs or Arab dynasties and Western leaders wrapped them in corruption. Though Türkiye, a country that assumes the Ottoman legacy and religious significance, became a member of the OIC in 1974, it could not pursue effective roles because of secular-natured administration and domestic political instabilities for long. However, Türkiye's range of visions—"Strategic Depth", "Zero Problems with Neighbours", "Asia Anew Initiative"—from the Justice and Development Party's arrival in power in 2002 have kindled hopes in the Muslim world. Türkiye's incredible economic success, enviable military power, rising status as a brand for universal education, and assembly of modern and traditional cultures placed the country in the center among members of the OIC. The normalcy of relationships among some key members of the organization and Türkiye's emerging mediating power—lobbying for India's inclusion in OIC, raising the Rohingya issue in the globe, and very recent efforts for Russia-Ukraine war resolution—enhanced soft power of the country. The declaration of the "Century of Türkiye" is another audacity of hope not only for Türkiye but also for the whole Muslim world.

There have been many discussions in different studies on Türkiye's new policies and its emerging role as a regional player in geopolitics. Ozkan (2007) argued that until the 1980s, the OIC had little significance in Türkiye's foreign policy due to its secular character, modernization, and westernization process, considering Islamic countries were underdeveloped and pre-modernized. The country further intensified its engagement with the organization after 2000.

Othman, Acar & Jafari (2013) analyze trade relations among OIC states and examine the potential trade effects that could arise from "trade liberalization" within the D-8 nations. Moreover, Hossain (2012) stated that Muslims' Ummah concept does not exist politically but rather only in the spiritual realm because of the Western's negative reception of the term. Furthermore, Öztürk (2013) argues that the AKP's religious affiliation seems to have strengthened Türkiye's relationship with the OIC since 2002. While the above-mentioned studies illustrated Türkiye's relationship with OIC, this study relates the very recent concept the "Century of Türkiye" to analyze Türkiye's potential renewal role in OIC.

1. TURKIYE AND OIC: HISTORICAL PERSPECTIVE

The Organisation of Islamic Cooperation (OIC), which ranks second in size after the United Nations, has a membership of 57 geographically dispersed governments across four continents. The establishment of the organization that aims to foster global “peace and harmony” among diverse populations resulted from a resolution adopted during a significant summit held in Rabat, Kingdom of Morocco, on September 25, 1969. This development was prompted by the vandalism committed in Al-Aqsa Mosque in “occupied” Jerusalem (Organisation of Islamic Cooperation).

Although Türkiye participated in the initial conference of the OIC held in Rabat, Morocco, in September 1969, during the 1970s, Türkiye strategically distanced itself from all OIC agendas. However, Türkiye sent its representatives to all OIC events. In addition to this, Türkiye underwent a significant transformation—a departure from its previously cautious approach to a more proactive involvement because of both interior and exterior causes, primarily of an economic kind—in its economic and political engagement with the OIC from 1974 to 1980. The Istanbul Conference held in May 1976 was a significant milestone in the rapidly evolving relationship between Türkiye and the OIC. It was the inaugural OIC gathering hosted by Türkiye. From 1974 to 1980, Türkiye garnered substantial backing from the OIC in its pursuit of resolving the Cyprus issue. The significance of the OIC in Turkish external policy had a notable increase during the period spanning from 1980 to 1983 after a noteworthy rise in Turkish commodity sales as a result of the effective execution of an economic policy in January 1980. This policy centered on “domestic production” and encouraging exports significantly heightened the importance of “Islamic markets” for the Turkish economy. In later days, President Kenan Evren’s attendance at the 1984 summit and Prime Minister Turgut Özal, Süleyman Demirel, and Necmettin Erbakan’s receptive stance towards OIC programmes kept the importance of OIC in Türkiye’s foreign policies (Aykan, 1993).

Historically, the process of appointing the OIC Secretary General was based on the attainment of “consensus among member-states”. In 2004, a significant milestone was reached inside the organization when elections were conducted by ballot for the position of Secretary-General, marking the first of this kind. The Secretary-General position was won by Professor Dr. Ekmeleddin İhsanoglu, a renowned Turkish academic (Hossain, 2012). Most strikingly, the proposal for a vote on the ballot was presented by İhsanoglu (“İhsanoglu: We Introduced”, 2004), indicating Türkiye’s vibratory role in the

OIC. In later days, Türkiye continued to play an active role in the organization. “Century of Türkiye” extended the potential of further roles.

2. CONCEPTUALIZATION OF THE “CENTURY OF TÜRKİYE”

Since 2002, under the government of the AKP, Türkiye has effectively attained autonomy, liberating itself from both domestic and external “tutelage”, Internally, Turkish politics were under the supervision of a “bureaucratic-military guardianship”, while the country’s reliance on the foreign defense industry resulted in a state of subservience regarding security. In addition, Türkiye sought to diversify its foreign policy by actively including the Ministry of National Defense (MSB), the National Intelligence Organisation (MIT), and the Defense Industry Agency in determining its worldwide interests. The achievements of YTB, Yunus Emre Institute, Turkish Maarif Foundation in cultural diplomacy, and TİKA, Turkish Red Crescent, Turkish Diyanet Foundation in humanitarian diplomacy have greatly influenced Türkiye’s foreign policy, making it comprehensive and all-encompassing. These factors significantly influenced the positioning of Türkiye on the world stage, giving rise to the aspiration for a “Century of Türkiye” and the “Türkiye Axis” (Ataman, 2023).

On October 28, 2022, Turkish President Recep Tayyip Erdoğan unveiled the new “Century of Türkiye” vision for the ruling AK Party for the upcoming century. This document is presented as a revolutionary initiative aimed at promoting “democracy”, “development”, “peace”, and “welfare” on a global scale, as well as formulating a novel constitution that would be derived from the “national will”. The proposed constitution will enhance the well-being of the Turkish populace while simultaneously ensuring the principles of legal governance, “pluralism”, “justice”, fairness, and liberty (“Century of Türkiye”, 2022). According to Erdoğan, “At a time when the world is facing vital challenges, we want to make a strong start to the new century of our republic with the Century of Türkiye”. He also said that, “We will elevate the century of Türkiye by making our country one of the ten largest states in the world in all fields of politics, economy, technology, military, and diplomacy” (“Century of Türkiye”, 2022).

Moreover, examining the whole speech of the President, “Century of Türkiye” ventures as follows: shift towards unity politics as opposed to identity politics; departure from the divisive nature of polarization in favor of a

more integrative approach; departure from the politics of denial and an embrace of inclusive policies; promoting freedom rather than perpetuating systems of domination with ultimate objective of replacing the politics of hate with a politics rooted in love; actively endeavoring to promote peace within the area and on a global scale instead of solely prioritizing its own security and well-being;; notable accomplishments, driven by the inspiration from the “predecessors” who successfully established dominion over the territories that are presently regarded as the ancestral homeland of the Turkish populace; considering Power an additional focal point and experiencing further growth and progress through strengthening its infrastructure; characterizing the era of Turkiye by a period of “trust and stability”; positioning Turkiye as a prominent global center for “trade and industry” through augmentation of “production” through the utilization of sophisticated technologies, along with the expansion of its market and the creation of improved employment prospects; prioritization of the digital era and technology is anticipated to persist throughout the new century; fortifying the “communications infrastructure” and taking preventative measures against misinformation; preservation of “historical values”; and prioritizing the field of science for facilitating the inclusion of a minimum of 10 Turkish universities inside the prestigious ranking of the globe’s top 500 universities (“Century of Türkiye”, 2022).

3. THE “CENTURY OF TURKIYE” AND POTENTIAL RENEWAL ROLE OF TURKIYE IN OIC

3.1. Dream to Place Turkiye among 10 Largest Economies

Turkiye is ranked as the world’s 19th biggest economy, boasting a Gross Domestic Product of approximately \$906 billion. It holds membership in the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) and the Group of Twenty (G20), signifying its active participation in Official Development Assistance. Moreover, Turkiye implemented lofty reforms from 2006 to 2017, resulting in significant economic growth. These changes contributed to the country’s ascent to the upper-middle-income category and directed a reduction in poverty levels. The proportion of individuals living under the “poverty line” of \$6.85 per day experienced a reduction of approximately 50%, reaching 9.8% during the period spanning from 2006 to 2020 (The World Bank, April 10, 2023). Turkiye’s ways of achieving the 10th economic position undoubtedly would generate many avenues for OIC nations that are in economic transition—heading from LDC to middle-income sta-

tus. Kayadibi (2015) argues that OIC member states have enough potential for mutual economic cooperation as diverse economic statuses—low-income, middle-income, and oil-owning states—exist among members. So, “Century of Türkiye”-driven economic vision has created an excellent economic option for the country as well to transfer its national capabilities to other disadvantaged OIC nations.

3.2. Dream to Place Türkiye among 10 Largest Militaries

The “Century of Türkiye” explicitly stated that Türkiye will think about its security and global peace and security, which is a message of hope for the Muslim world. In the military sector, the current Türkiye is a name of potential, in contrast to most Muslim countries that are dependent on Western weapons. If Türkiye can transfer its capabilities to other Muslim countries, it will benefit economically, and the Muslim world will be able to stand on its own in military technology.

Türkiye’s defense expenditures experienced a notable growth from \$9.99 billion at the onset of the twenty-first century to \$17.25 billion in 2019. Between 2010 and 2021, Türkiye has placed significant emphasis on the development of “original” and domestic design initiatives. Through collaborations between the “state and private sector”, Türkiye has successfully manufactured a wide range of defense equipment, including helicopters, unmanned aerial vehicles, rockets, and tanks. This strategic focus on indigenous production has effectively reduced Türkiye’s reliance on external resources (Seren, 2020).

According to the World Bank (2021), Turkish military spending accounts for 2.8% of the country’s Gross Domestic Product (GDP), substantiating a noticeable growth in the “defense budget” from 2000 to 2019. According to the Ministry of National Defense (2021), the total number of operational members in the Turkish armed services stands at 637,821. The National Defense Ministry’s capability positions Türkiye as the twelfth-largest armed force globally and the second-largest inside the NATO alliance (Yılmaz & Yorulmaz, 2023).

The Bayraktar brand is widely recognized globally as a symbol of Turkish military excellence, and its export activities contribute significantly to its overall earnings, accounting for more than 80 percent. The Bayraktar TB2 drones gained international recognition due to their effectiveness in the Nagorno-Karabakh conflict and other regions, including Ukraine. In the ongoing crisis in Ukraine, these drones emerged as a powerful token of the fight

against the Russian military capabilities during the early days of the war (Diwakar, 2022).

Being part of NATO, Türkiye is well aware of Western military powers and is far ahead of other Muslim countries in terms of capabilities. Therefore, if Türkiye shares its military expertise with the OIC countries, especially the emerging Muslim countries that are emerging or have already emerged as middle powers, it is possible to transform the OIC into a viable organization. The OIC may need to install a military alliance like NATO in which Türkiye can play a leading role along with other emerging Muslim military powers. International organizations, especially the United Nations and the European Union, are led by leading Western countries and are backed by NATO’s military forces. From that aspect, OIC is an economic and political cooperation organization that necessitates forming a military alliance.

3.3. Science and Technology Focused Education

The “Century of Türkiye” hopes to put science first to get at least 10 Turkish universities onto the list of the 500 prestigious universities in the globe (“Century of Türkiye”, 2022). Turkish universities have demonstrated notable accomplishments based on the QS 2024 World University Rankings. The universities ranked within the top 500 had a rise from one to three, while the “number of universities” included in the top 1000 climbed from eight to ten. Middle East Technical University, Istanbul Teknik University (ITU), and Koç University scored 336th, 404th, and 431st positions, respectively. Moreover, “international publications” originating from Türkiye also experienced a rise. Based on Scopus statistics, Türkiye experienced a notable increase in its global ranking for scientific publication, ascending from 22nd position in 2002 to 17th position in 2022 (Council of Higher Education). Moreover, scholarships from the Presidency for Turks Abroad and Related Communities (YTB), which was established in 2012, have made Türkiye a global “education hub” providing Fulbright scholarships to more than 160 countries (“More than 165,000 apply”, 2021).

These have given birth to enormous hopes for other OIC nations. Türkiye’s well-known public and private universities already have Memoranda of Understanding (MoU) with various foreign universities. Türkiye’s particular focus on collaboration between universities in Türkiye and other OIC countries would inspire universities of lower quality to undertake programs to enhance their qualities by utilizing Türkiye’s experiences.

Furthermore, Türkiye, in collaboration with the OIC, can set up an expert group to provide intellectual and technical support to the top universities of the OIC members. For this purpose, Türkiye can propose establishing at least two OIC universities with both social science and science curricula in Istanbul and Ankara. Then, the same kind of universities should be installed in every capital city of OIC members. This would open doors for mutual collaboration for real cultural exchanges through exchanges of students, teachers, expertise, and competence. Besides, Türkiye can undertake infrastructure development initiatives at all the top universities of underprivileged Muslim countries.

3.4. Preservation of Historical Values

The “Century of Türkiye” promises to preserve historical values (“Century of Türkiye”, 2022). It was near past in 2012 that Türkiye’s constitutional court lifted the ban on Hijab, an Islamic ritual for Muslim women, in public institutions (“Turkish Constitutional Committee”, 2023). After launching the republic system, Turkish Islamic culture was combined with Western values, though Western values usually got the upper hand for the time being. The country’s geographic location became a reality for mixing with Western values. The Islamic-rooted AKP rule slowly employed the process to get the traditional culture back while keeping the secular nature of the country untouched. At the same time, Türkiye kept efforts to join the European Union alongside its reemerging Ottoman tradition, vibrant role in the OIC, and recently consolidated relationship with Arab countries.

4. PROSPECTS FOR THE “CENTURY OF TURKIYE”

4.1. Türkiye’s Potential Inclusion in the UNSC

In September 2016, the Turkish President Recep Tayyip Erdoğan delivered a speech to the United Nations General Assembly, expressing that “the world is bigger than five” (Dedeoğlu, 2016). Even though there have been discussions about the reform of the United Nations for a long time, Erdoğan was the first state leader who asserted the reform of the United Nations with such determination. Since then, Türkiye’s national political arena has often heard this from Erdoğan and other prominent political figures of the ruling party. Thus, the UN reform issue has become a burning

issue today, especially given the UN’s failure to resolve the Ukraine and Palestine issue.

The issue of Turkiye’s permanent membership in the United Nations Security Council has been discussed for many years. Turkiye wants to play an effective role in world peace by intervening in issues that the five Western countries unilaterally impose their decisions on. But the reality is that, Japan and India are also pursuing efforts to gain a permanent seat in the UNSC. Although Turkiye became an undeniable mediator country after the start of the Ukraine war with Russia, a particular context established the United Nations and the five leading countries became permanent members of the UNSC. As a result, there is enough doubt about how easy it will be for the world’s influential countries to agree on the inclusion of a Muslim country as a permanent member of the UN Security Council.

4.2. Potential Strengthened Tie with Saudi Arabia

A dispute erupted between Turkiye and Saudi Arabia following the occurrence of journalist Jamal Khashoggi’s murder in 2018 at the Saudi consulate located in Istanbul. However, the conflict ended with Erdoğan’s state visit to Saudi Arabia in April 2022. Before embarking on his journey to Saudi Arabia, President Erdogan expressed his aspiration to initiate a novel epoch in the realm of bilateral relations. In the same month, a court in Istanbul gave the verdict to suspend the ongoing trial conducted in absentia for 26 Saudi individuals who have been implicated in the assassination of Jamal Khashoggi followed by transferring the jurisdiction of the case to Riyadh (“Saudi Arabia and Turkey”, 2022).

Multiple causes exist, necessitating the normalization of Turkiye-Saudi relations: a) the heightened significance of Turkiye in the region necessitates that all countries in the region weigh up Turkiye when formulating their regional policies; b) due to a lack of trust in their respective Western friends, both Turkiye and Saudi Arabia have been endeavoring to identify alternative pathways to uphold their autonomy while Turkiye can be regarded as a viable alternative for Riyadh, particularly in terms of procuring weapon and ammunition; c) the prevailing ambiguity surrounding the United States’ stance towards the Middle East and lack of efficacy in safeguarding their friends in Afghanistan and Ukraine have compelled many Middle Eastern nations, such as Turkiye and Saudi Arabia, to seek alternate courses of action.; and d) Turkiye and Saudi Arabia possess ‘complementary economies’, with Turkiye spe-

cializing in the ‘energy sector’ and Saudi Arabia focusing on the military industry and agricultural production (Ataman, 2022).

4.3. Benefits of the Normalized Relationship Between Saudi and Iran

Historically, bilateral relations between Iran and Saudi Arabia have been characterized by a persistent state of strain and animosity, which can be traced back to the 1979 Iranian revolution leading to the overthrow of the Pahlavi regime (Mehdi, 2023). The strained relationship between the two countries has only increased over time.

It was recently in April 2021 that an initial round of discussions aimed at alleviating tensions between the two states took place, with Baghdad serving as the mediator. The negotiating process ceased due to the political situation in Iraq after four stages of talks were conducted from April 2021 to September 2022. In October 2022, Ali Akbar Velayati, a prominent counselor to the supreme leader of Iran, expressed the need for the resumption of diplomatic relations and the re-launch of Embassies between the two nations. In December 2022, Chinese President Xi Jinping paid a diplomatic visit to Saudi Arabia and discussed substantial issues with prominent Saudi officials, including Mohammad bin Salman (Mehdi, 2023).

In return, the President of Iran, Ebrahim Raisi, embarked on a state visit to Beijing, marking the first official visit by an Iranian president to China in twenty years. During the diplomatic reciprocity, he graciously acknowledged an invitation for mediation between Tehran and Riyadh extended by Xi Jinping. On March 11, 2023, high-ranking security officials from both nations convened in Beijing and formally ratified a diplomatic accord, initiating the process of reinstating diplomatic relations and reopening Embassies. This development effectively concluded the suspension of diplomatic engagement for seven years (Mehdi, 2023).

Türkiye has long maintained good relations with China. In recent times, China’s role as a mediator between Saudi Arabia and Iran has increased Türkiye’s influence in the region because Türkiye could already enhance its relationship with Saudi Arabia and Iran. The country also has an active participation in a tripartite alliance with Iran and Russia. It certainly would extract Saudi’s definitive attitude to Türkiye’s partnership with Iran.

4.4. Normalization and Potential Strengthened Ties with Egypt

Turkish President Tayyip Erdoğan handshook with Abdel Fattah el-Sisi during an encounter on the periphery of the World Cup event held in Qatar on November 20, 2022 (“Turkiye’s Erdogan shakes”, November 20, 2022). Moreover, Turkiye and Egypt have recently designated Ambassadors to one another’s capitals, marking a significant development in their diplomatic ties. This move comes after a period of strained relations, which originated with the overthrow of a ‘democratically elected Islamist’ administration in Cairo by a ‘military coup’ in 2013. The recent move, following a mutual ‘agreement’ between Abdel Fattah al-Sisi and his counterpart Recep Tayyip Erdoğan, signifies a noteworthy development wherein previously adversarial nations are actively working towards reconciliation, prioritizing their domestic economies (Samson and Saleh, 2023).

Egypt hosts about 790 Turkish enterprises with investments totaling over \$2.5 billion. The proper utilization of the existing Free Trade Agreement between the two countries can expedite the growth of bilateral trade to \$20 billion within a short timeframe, up from \$10 billion in 2023 (“Turkiye, Egypt Seek”, 2023). Moreover, re-establishing a tie between the two dominant military forces in the Eastern Mediterranean is expected to bring about significant changes in the region’s geopolitical landscape. Furthermore, it has the potential to address and resolve critical unresolved matters. Consequently, this development may have far-reaching consequences for the ongoing and tense situations in Sudan, Libya, and the Eastern Mediterranean maritime disagreements (Gibson, June 06, 2023). Thus, Turkiye’s normalized relationship with Egypt will open opportunities for multi-level partnerships with the country.

4.5. Syria’s Re-integration in the Arab League and Turkiye’s Potential Partnership

Syria’s membership in the Arab League had been suspended for almost a decade. However, the organization’s Foreign Ministers convened on May 7, 2023, at the head office of ‘the Arab League in Cairo’ and cast their votes in favor of Syria’s reinstatement into the organization. The membership of Syria was rescinded subsequent to al-Assad’s directive to suppress demonstrators in March 2011, which eventually resulted in the eruption of a civil conflict resulting in the loss of approximately 500,000 lives and the displacement of an additional 23 million individuals (“Arab League brings”, 2023).

Syria, one of the most influential members of the Arab League, could not play roles for years in the organization due to its suspended membership. With its return to the Arab League, Gulf Countries can strengthen their relationship with the country, which, in turn, can enhance the functionality of the OIC. Moreover, Bashar al-Assad's staying in power is now the reality because of Russia and Iran's iron solid support. As a result, Türkiye steeped up normalizing its relationship with Syria, closest neighbor of the former, having potentials to discuss the difficulties that Türkiye face in its border with Syria.

4.6. Between Potential Strengthening Military Ties with All-Weather Friend Pakistan

Though diplomatic relations between contemporary Türkiye and Pakistan were established in 1947, shortly after the partition of British India into two independent nations, Indian Muslims' significant backing for the Ottoman Caliphate and Türkiye throughout the Turkish War of Independence, Türkiye's significant role in facilitating Pakistan's acquisition of UN membership and backing Pakistan's Kashmir issue, and Pakistan's swift backing of the Turkish civil administration after the military coup attempt in 2016 are the key determinants for bringing the relationship to a unique height and familiarized as an all-weather tie between two brother countries (Alam, January 05, 2019).

Ideologically, Pakistan and Türkiye diverged significantly. Upon its establishment as a republic, Türkiye embraced secularism, whereas Pakistan prioritized the Islamic doctrine as the cornerstone of its national identity. However, the divergent ideologies and their accompanying manifestations from external perspectives did not impede the progression of an amicable bilateral relationship between the two nations (Hussain, 2008). No matter who is in power in Pakistan -military ruler or civilian, every government is currently maintaining friendly relations with Türkiye. As Türkiye is the second-largest military in NATO and Pakistan is the only Muslim nation possessing nuclear power, they can strengthen their military tie and transfer military technologies for achieving their state securities and alleviating external dependencies. It would encourage other OIC nations to achieve their self-sufficiency through cooperating with emerging Muslim nations.

4.7. Probable Indian Inclusion in OIC and Prospective Resolution of the Kashmir Conflict

Despite India asserting its rightful claim to become a part of the OIC during its inaugural summit in 1969, it failed to pursue this claim in subsequent years. India’s argument was strong enough due to being the second-largest Muslim population. The presence of its association in various forums would hardly have jeopardized its secular identities, as evidenced by the secular nature of the remaining members of the OIC, like the Central Asian Republics and Turkiye. However, India disregarded the OIC, opening the door for Pakistan to take advantage of (Imam, 2002).

India received an invitation to an OIC Council of Ministers meeting for the first time in April 2019. During her address at the event in Abu Dhabi on March 1, Sushma Swaraj, the Minister of External Affairs of India, emphasized the imperative for nations to be urged to eradicate terrorist apparatus and cease providing backing to them. Furthermore, she contended that India and members of the OIC share a significant amount of historical and cultural commonalities. She further argued that India expressed its willingness to collaborate with the Organization in addressing the issue of extremism, promoting moderation, fostering tolerance for diverse faiths, disseminating the authentic essence of religion, motivating the younger generation, and fostering intercultural and interreligious understanding (“India at OIC: States”, 2019).

India’s persistent request to be granted observer status in the Organisation has garnered endorsement from Bangladesh and Turkiye. The two nations have collaborated to pursue reforms inside the 57-nation bloc. This includes considering the possibility of accommodating India’s request, given its status as the country that hosts the globe’s Muslim populace. During the OIC Foreign Ministers’ Summit in 2018, Bangladesh effectively advocated for a resolution with the support of Turkiye. It is noteworthy that Turkiye, historically aligned with Pakistan, has recently expressed interest in strengthening its relations with India. The move of Turkiye to endorse reforms within the OIC, as stated by experts, should be analyzed within the framework of rapidly changing geopolitical dynamics in the Western Asian region (Chaudhury, 2018). Nevertheless, once India’s membership in OIC is granted, it undoubtedly would generate opportunities for discussing the crucial Kashmir on the table.

5. CHALLENGES FOR EMERGING OPPORTUNITIES BY THE CENTURY OF TURKIYE

5.1. Impact of COVID-19 and Earthquakes on the Economy

The Turkish economy has experienced a decline in its pace due to unfavorable external conditions and unorthodox monetary measures. The country experienced highly destructive earthquakes on February 6, 2023, adding extra economic pressure to the already existing COVID-19 effect. The earthquake resulted in significant human casualties as well as extensive physical destruction across 11 provinces. It is worth noting that these provinces collectively represent around 16.4% of Türkiye's populace and 9.4% of its overall economy. The anticipated direct damages amount to \$34.2 billion, while restoration requirements may potentially reach twice that amount. The earthquakes exacerbated the mounting pressures on a growing vulnerable "macro-financial" position of Türkiye (The World Bank, April 10, 2023). As a result, Türkiye's potential to make a significant economic impact within the Muslim world may face uncertainty. It may require a considerable effort to develop a robust economic strategy and overcome any obstacles that may arise.

5.2. Multifaceted Interests of OIC Members

Most of the influential members of the OIC are more interested in cooperating with 'non-OIC' nations through regional organizations like the Commonwealth of Nations and the ASEAN and bilateral partnerships, mainly with Western countries. The lack of a particular 'framework and infrastructure' for economic cooperation, according to Hasan et al. (2010), seems to cause non-cooperation among OIC member nations.

In the 1970s, Arab states, under the leadership of Saudi Arabia, prioritized undertaking a unified stance on the Al-Aqsa Mosque and the "Arab-Israeli conflict". Türkiye, on the other hand, focused primarily on garnering backing from the OIC in its dispute with Cyprus. Additionally, Pakistan sought to use the organization as a platform to advance its agenda against India, particularly concerning the Kashmir issue. In 1994, Pakistan was able to effectively convince the OIC to establish a dedicated contact group specifically focused on the issue of Jammu and Kashmir. The group consisted of Türkiye, Pakistan, Saudi Arabia, the Republic of Niger, and the Secretary General of the OIC. From then on, adopting a resolution on the Kashmir issue has been

a regular agenda of the OIC. Turkiye also consistently secures the approval of a resolution from the OIC concerning the Cyprus issue regularly, without any modifications or amendments (Imam, 2002).

Moreover, the Kingdom of Saudi Arabia made a public declaration on December 15, 2015, regarding establishing the ‘Islamic Alliance,’ which is comprised of 34 Muslim nations. This alliance, headquartered in Riyadh, aims to effectively coordinate and provide military assistance, specifically targeting ‘terrorism’ and ‘terrorist organizations’ (Indian Council of World Affairs, 2016). In addition, a trilateral political, defense, and financial collaboration among Turkiye, Qatar, and Pakistan has experienced significant growth over the past decade, mostly as a result of geopolitical shifts within the wider regions of the South Asia and Middle East (Karim, 2021). There is a huge possibility that the Saudi-led alliance may rival the interests of Iran in the region, leaving a big challenge for the unity of OIC. Though Turkiye is already a part of the alliance, it might exert a significant influence on Turkiye to align with Saudi Arabia, potentially jeopardizing Turkiye’s relationship with Iran.

5.3. Unwelcome Reception of Turkiye-Israel Relationship

Turkiye’s relationship with Hamas is an important determinant of the country’s relationship with Israel. Every time Israeli soldiers attack Hamas, the Turkish government faces acute criticism from Islamic sections. The Foundation for Human Rights and Freedoms and Humanitarian Relief (IHH), one of Turkiye’s most influential NGOs with anti-Israel attitudes, staged anti-Israel protests in front of the Israeli Embassy in Turkiye at various times. They still could not accept the Turkish government’s stance on the Mavi Marmara issue but rather blamed the Turkish government for speaking softly to Israel (Tremblay, 2016). It certainly creates hardship for the Turkish government to retain trust in Islamic sections of the country. This inside rage very normally may fuel doubt about the intentions of the Turkish government both inside and outside of the country. The Hamas assault on Israeli territory on October 7, 2023 (Raine et al., November 9, 2023), led to the Turkish government abandoning its normalization of relationship with Israel. However, if Arab nations promptly recognize Israel and exert pressure on Turkiye, or if Turkiye desires a positive relationship with these Arab nations, Turkiye may face an intricate dilemma.

5.4. Growing Anti-Immigrant Sentiments

Owing to the limited availability or diversity of natural resources across different nations, interdependence inevitably arises, with one country relying on another for various matters. In the present interconnected world, institutions, organizations, or enterprises from one nation carry out their activities in foreign nations, relocating to far-off countries to pursue advanced education and job opportunities. These occurrences can be attributed to limited prospects in their own nation, as well as shortages of skilled workers in other countries or lucrative job offers with high salaries. Developed nations establish businesses in impoverished nations to leverage cost-effective manufacturing. Due to these factors, a citizen of one nation may frequently need to reside in another country. Nevertheless, the issue of refugees presents certain distinctions. Refugees are primarily accepted based on humanitarian considerations when the situation is dire. Consequently, the receiving country cannot assess the refugee's qualifications. Therefore, these refugees are seen working for low wages, causing resentment among skilled workers, which impacts all immigrants. Türkiye finds itself entrenched in this particular reality.

In Europe, where Muslim immigrants are considered a threat to their values and culture (Polovina, December 09, 2022), economic factors and 'right-wing conservative' ideals play a large role in creating anti-immigration sentiment in Muslim-majority Türkiye (Uras, July 27, 2022). Türkiye has received significant recognition for its role in accommodating a substantial number of Syrian refugees, thereby establishing itself as the leading nation in terms of hosting refugees globally. Refugees constitute approximately 5% of the total population. However, the incident of the destruction of residential and commercial properties of a Syrian in August 2021 in Ankara on the allegation of murder of an indigenous teenager by a Syrian refugee has been extensively indicative of anti-immigrant sentiments in Türkiye. The COVID-19 epidemic has intensified a severe economic crisis that seems to have caused such a transformation in Turkish people's behavior (Zaman, 2021).

5.5. Existence of Western Cultural Impact

Although the current ruling party in Türkiye is rooted in Islam, there is a large influence of Western culture in the country. Since Türkiye's establishment as a republic, it has not maintained a relationship with the Muslim

world for a long time. As a result, a long state-sponsored Europeanization has occurred, which Turkiye cannot get out of immediately. However, recently, Turkiye has been pursuing efforts to embrace Asia to some extent through Turkiye’s Asia Anew Initiative, which will impact the country culturally. Turkiye’s leading role in D-8 will meet the country’s non-western culture, further breaking the inclination of a large section of society to be European. The stronger Turkiye’s relations with the Muslim countries, the more it will have an impact on Turkiye to weave a new non-Western culture that lessens the subjugation of Muslim culture. However, non-westernization may rival the existing Western sections and their supported political parties in the country, generating a challenge to tackle.

CONCLUSION

This article argues that in collaboration with the Gulf and emerging Muslim nations, Turkiye, driven by the “Century of Turkiye” vision, can play influential roles in the Muslim world through the OIC. The recent normalization of the relationship between Saudi Arabia and Iran, Turkiye and Saudi Arabia, Turkiye and Egypt, and Turkiye and Bangladesh- strengthened the likelihood of Turkiye’s more influential role in the OIC. In fact, the Arab League and D-8 are the other two organizations that comprise nations that are also members of the OIC. Syria’s getting back membership to the Arab League will solidify the Arab voice more. D-8, which mainly serves the economic interests of 8 majority Muslim-populated countries, has already been reinvigorated by Turkiye’s lead. The stronger these two organizations are, the more they can contribute to OIC’s united actions. The continuation of their success will also accelerate the effectiveness of the OIC.

However, the Saudi-led Islamic alliance that was launched to combat terrorism seems to be the most crucial fact for the OIC. If the alliance defines Iran and its Shia militias as terrorists only, it may fracture the unity of the OIC. Moreover, what type of role this alliance will play in terrorism in Kashmiri or Palestine is another question whose answer will define the trustworthiness of the alliance. In this aspect, an Islamic Alliance under the OIC could have played a more significant role in combating terrorism that mainly targets Muslims. Turkiye, along with other powerful militaries of the OIC nations, could have played a more valuable role in the organization as the country owned sophisticated military training as a NATO member.

In addition, Türkiye's all-weather ties with Pakistan and normalized relationship with some Arab countries may generate diverse interests that may hamper the OIC's collective interests. If a coordination mechanism between the goals of the OIC and other regional and extra-regional organizations of OIC members can be formulated, and if Türkiye retains deep ties with the Arab League and the Saudi-led Islamic Alliance, Türkiye has much potential to develop a vibratory role in the OIC. However, determining how Türkiye's relationship with Israel will look will be more difficult than at any time in the past. Apart from that, tackling extreme nationalism -anti-immigrant sentiment- would be a crucial issue for future Turkish politics. Türkiye must pursue concrete measures to curtail anti-immigrant sentiments from different sections of the country; otherwise, it would impede educational and cultural cooperation to expand Türkiye's moral and humanitarian values. Türkiye should take certain measures to spread the unavailability of immigrants in the current global village while mentioning the positive impact of Turkish immigrants worldwide on the country's economy. The 'Century of Türkiye' would confront deeply rooted and largely habituated existing Western culture—dresses, lifestyles, political beliefs, and fear of Islamic rituals. So, if Türkiye steps up implementing its policy, it would have to take audacious steps such as changing the national constitution and dealing with Muslim countries where the Ottoman sphere of influence existed and countries that owed allegiance to the Ottoman Caliphate for religious reasons. Then, Türkiye's "Century of Türkiye" determination would be more likely to be implemented, ultimately fulfilling the collective interests of OIC nations.

REFERENCES

- Alam, S. (2019, January 05). পাকিস্তান-তুরস্ক সম্পর্কের যত রসায়ন (In English: The Chemistry of Pakistan-Turkiye Relations). <https://www.jugantor.com/international/129956/%E0%A6%AA%E0%A6%BE%E0%A6%95%E0%A6%BF%E0%A6%B8%E0%A7%8D%E0%A6%A4%E0%A6%BE%E0%A6%A8%E0%A6%A4%E0%A7%81%E0%A6%B0%E0%A6%B8%E0%A7%8D%E0%A6%95%E0%A6%B8%E0%A6%AE%E0%A7%8D%E0%A6%AA%E0%A6%B0%E0%A7%8D%E0%A6%95%E0%A7%87%E0%A6%B0-%E0%A6%AF%E0%A6%A4%E0%A6%B0%E0%A6%B8%E0%A6%BE%E0%A7%9F%E0%A6%A8fbclid=IwAR0mHdbfTzYLkGS75taVmuKJ7aTSpahU-14iwV4hFzQ03fbgIWsfRYmU6aic> Accessed: 10-02-2024.

- Ataman, M. (2023). The ‘Century of Türkiye’: A New Foreign Policy Vision for Building the Türkiye Axis. *Insight Turkey*, 25(3), 2023, 73–96.
- Ataman, M. (2022). Turkey-Saudi relations: New axis of normalization. *SETA*. <https://www.setav.org/en/Turkey-saudi-relations-new-axis-of-normalization/>. Accessed: 10-09-2023.
- Arab League brings Syria back into its fold after 12 years (2023, May 7). *Aljazeera*. <https://www.aljazeera.com/news/2023/5/7/arab-league-agrees-to-bring-syria-back-intoits-fold> Accessed: 14-09-2023.
- Aykan, M. B. (1993). Turkey and the OIC: 1984-1992. *The Turkish Yearbook of International Relations*, (23), 101-131.
- Chaudhury, D. R. (2018, May 09). Turkey joins hands with Bangladesh seeking OIC reforms for India’s observer status. *The Economic Times*. https://m.economictimes.com/news/politics-and-nation/Turkey-joins-hands-with-bangladesh-seeking-oic-reforms-for-indiasobserver-status/amp_articleshow/64090174.cms Accessed: 11-09-2023.
- ‘Century of Turkey,’ revolution to bring peace to world: Erdoğan. (2022, October 28). *Daily Sabah*. <https://www.dailysabah.com/politics/elections/century-of-turkey-revolutiontobringpeace-to-world-erdogan> Accessed: 11-09-2023.
- Council of Higher Education <https://www.yok.gov.tr/en/Sayfalar/news/2023/turkish-universities-rise-in-world-rankings-scientific-production-increases.aspx> Accessed: 12-09-2023.
- Dedeoğlu, B. (2016). The world is bigger than 5. *Daily Sabah*. <https://www.dailysabah.com/columns/beril-dedeoglu/2016/09/28/the-world-is-biggerthan-5> Accessed: 7-11-2023.
- Diwakar, A. (2022). Selcuk Bayraktar: Türkiye transforming to a ‘technology-developing nation.’ *TRT WORLD*. <https://www.trtworld.com/magazine/selcuk-bayraktar-t%C3%BCrkiye-transforming-to-a-technology-developing-nation-60434> Accessed: 10-11-2023.
- Gibson, L. (2023, June 06). What does Turkey and Egypt’s new relationship mean for the region? *The New Arab*. <https://www.newarab.com/analysis/what-do-revived-turkey-egypt-relations-mean-region> Accessed: 09-02-2024.
- Hassan, M. K., Sanchez, B. A., & Hussain, M. E. (2010). Economic performance of the OIC countries and the prospect of an Islamic common market. *Journal of Economic Cooperation and Development*, 31(2), 65-121.

- Hossain, I. (2012). The Organization of Islamic Conference (OIC): nature, role, and the issues. *Journal of Third World Studies*, 29(1), 287-314.
- Hussain, M. (2008). Pak-Turkey relations: On the common ties. *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, 7(2-3), 67-85.
- India at OIC: States Have to Be Told to Stop Supporting Terror Organisations (2029, March 1). *The Wire*. <https://thewire.in/diplomacy/oic-sushma-swaraj-india-terrorism> Accessed: 11-09-2023.
- Ihsanoglu: We Introduced the Ballot Box to OIC (June 19, 2004). *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ihsanoglu-we-introduced-the-ballot-box-to-oic-38616858> Accessed: 16-09-2023.
- Imam, Z. (2002). OIC and the Kashmir issue: Options for India. *International Studies*, 39(2), 191-194.
- Indian Council of World Affairs. (2016). The Saudi Led Islamic Alliance: An Assessment. https://www.icwa.in/show_content.php?lang=1&level=3&ls_id=1798&lid=796
- Karim, U. (2021). Qatar, Turkey and Pakistan: A Strategic Triad in the Making. *Aljazeera*. <https://studies.aljazeera.net/en/analyses/qatar-Turkey-and-pakistan-strategic-triad-making> Accessed: 13-11-2023.
- Kayadibi, S. (2015). Economic cooperation among OIC countries: a case study of Turkey and Malaysia. *Journal of Emerging Economies and Islamic Research*, 3(2), 28-45.
- Mehdi, S. Z. (2023). From hostility to rapprochement: Timeline of Iran-Saudi Arabia ties. *Anadolu Agency*. <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/from-hostility-to-rapprochement-timeline-of-iran-saudi-arabia-ties/2865440> Accessed: 10-09-2023.
- More than 165,000 apply for Turkey's most popular scholarship (2021, Feb 26). *Daily Sabah*. <https://www.dailysabah.com/Turkey/education/more-than-165000-apply-for-Turkiyes-most-popular-scholarship> Accessed: 13-09-2023.
- Organisation of Islamic Cooperation (OIC). https://www.oic-oci.org/page/?p_id=52&p_ref=26&lan=en Accessed: 10-09-2023.
- Ozkan, M. (2007). Turkey in the Islamic world: an institutional perspective. *Turkish Review of Middle East Studies*, 18, 159-193.
- Polovina, E. M. (December 09, 2022). What is Driving the Rise of Anti-Immigration Sentiment in Europe? <https://bpr.berkeley.edu/2022/12/09/what-is-driving-the-rise-of-anti-immigrationsentimentineurope/#:~:text=The%20ongoing%20anti%2Dmigration%20sen>

timent,for%20othering%20and%20excluding%20immigrants Accessed: 05-02-2024

- Raine, A. et al. (2023, November 9). October 7, 2023: Israel says it is ‘at war’ after Hamas surprise attack. *CNN*. <https://edition.cnn.com/middleeast/live-news/al-aqsa-storm-militants-infiltrate-israel-after-gaza-rockets-10-07-intl-hnk/index.html> Accessed: 08-02-2024.
- Saudi Arabia and Turkey reset relations after Khashoggi killing (2022, April 29). *Al-Momitor*. <https://www.al-monitor.com/originals/2022/04/saudi-arabia-and-Turkeyreset-relations-after-khashoggi-killing> Accessed: 16-09-2023.
- Samson, A., Saleh, H. (2023). Turkiye and Egypt upgrade diplomatic ties as relations thaw. *Financial Times*. <https://www.ft.com/content/f8146ff3-e20c-459b-9915-8aaeb4fbee32> Accessed: 10-09-2023.
- Seren, M. (2020). Turkey’s Military Spending Trends: A Reflection of Changes in Defense Policy, *Insight Turkiye*, 22(3), 183-214.
- The World Bank. (2023). <https://www.worldbank.org/en/country/Turkiye/overview> Accessed: 12-09-2023.
- Tremblay, P. (2016). How Erdogan’s Israeli gambit may cost him Islamist support. *Al Monitor*. <https://www.almonitor.com/originals/2016/07/Turkiyeisraelislamistsunhappyrapprochment.html> Accessed: 11-12-2023.
- Türkiye, Egypt seek to boost trade ties (2023, August 05). *Hurriyet Daily News*. <https://www.hurriyetdailynews.com/turkiye-egypt-seek-to-boost-trade-ties-185225> Accessed: 09-02-2024.
- Turkiye’s Erdogan shakes hands with Egypt’s Sisi at World Cup (2022, November 20). *Reuters*. Retrieved from <https://www.reuters.com/world/middle-east/Turkiyes-erdogan-shakes-hands-with-egypts-sisi-world-cup-2022-11-20/> Accessed: 10-09-2023.
- Turkish constitutional committee approves amendment on headscarf (2023, January 25). *Daily Sabah*. Retrieved from <https://www.dailysabah.com/politics/legislation/turkish-constitutional-committee-approves-amendment-on-headscarf> Accessed: 14-09-2023.
- Uras, U. (2022, July 27). Rising anti-refugee sentiment leads to debate in Turkey. *Aljazeera*. <https://www.aljazeera.com/news/2022/7/27/rising-antirefugeesentimentleadsdebateturkey> Accessed: 05-02-2024.
- Yılmaz, S., & Yorulmaz, M. (2023). The Effects of Turkish Defense Industry’s Transformation on Turkish Foreign Policy. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 1-21.

Zaman, A. (2021). Syrian homes, businesses destroyed in Turkish capital amid rising anti-immigrant sentiment. *Al-Monitor*. <https://www.al-monitor.com/originals/2021/08/syrian-homes-businesses-destroyed-turkish-capital-amid-rising-anti-immigrant> Accessed: 20-01-2024.

GREEN SUKUK AS ALTERNATIVE FINANCING FOR RENEWABLE ENERGY IN TURKIYE

Tri Damayanti*

Abstract

Energy is essential for all humans in all countries, so an agreement on how to use it must be found to avoid disrupting human life today and in the future. Furthermore, energy consumption is not expected to pollute the environment. Pollution disrupts nature's balance and changes climate and weather, affecting renewable energy. Paris Agreement states that participating countries will promote sustainability, a healthy environment and natural energy sources. Each country strives for climatic balancing and ecological preservation as a commitment to the two agreements. It aims to save nonrenewable energy and promote renewable energy. Renewable energy requires investments. The considerable difficulties energy-importing countries face in getting nonrenewable energy make renewable energy investment enticing. Turkey imports energy. Energy imports face pricing, supply or quotas to avoid an energy crisis, distribution, and geopolitical issues from energy exporters.

The goal of this article is to encourage renewable energy financing to meet domestic energy needs and achieve national energy independence. This document promotes green sukuk. Unlike bonds, green sukuk do not compute rewards using interest rates. Interest rates do not affect sukuk. This qualitative study uses secondary data and data from authoritative entities and earlier research findings.

* İşletme Bölümü, Kırıkkale Üniversitesi, Email: tri.damayanti@ubl.ac.id

This study discusses energy investment in Türkiye through 2050 and green sukuk financing. This article illustrates the calculation to show how green sukuk instruments can help the state secure investment money and investors. Finally, this green sukuk is competitive and secure because it is interest rate-independent. Green sukuk investment helps Türkiye satisfy energy needs, preventing an energy crisis. With energy independence and no energy problem, Türkiye residents may conduct their everyday and commercial activities.

Keywords: Zero Carbon Emission, Energy Self-Sufficient, Green Sukuk

Özet

Enerji dünyadaki herkes için gereklidir, bu nedenle bugün ve gelecekte insan yaşamını bozmamak için enerjinin nasıl kullanılacağı konusunda bir anlaşma olması gerekmektedir. Ayrıca, enerji tüketiminin çevreyi kirlilemesi beklenmemektedir. Kirlilik doğanın dengesini bozmakta, iklimi ve hava durumunu değiştirmekte ve yenilenebilir enerjiyi etkilemektedir. Paris Anlaşması, katılımcı ülkelerin sürdürülebilirliği, sağlıklı bir çevreyi ve doğal enerji kaynaklarını teşvik edeceğini belirtmektedir. Her ülke, iki anlaşmaya bağlılık olarak iklimsel dengeleme ve ekolojik koruma için çaba göstermektedir. Anlaşma, yenilenemeyen enerjiden tasarruf etmeyi ve yenilenebilir enerjiyi teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Yenilenebilir enerji yatırım gerektirmektedir. Enerji ithalatçısı ülkelerin yenilenemeyen enerji elde etmede karşılaştıkları önemli zorluklar, yenilenebilir enerji yatırımlarını cazip hale getirmektedir. Türkiye enerji ithal etmektedir. Enerji ithalatında fiyatlandırma, enerji krizinden kaçınmak için arz veya kotalar, dağıtım ve enerji ihracatçılarının jeopolitik sorunları söz konusudur.

Bu makalenin amacı, yerli enerji ihtiyaçlarını karşılamak ve ulusal enerji bağımsızlığını elde etmek için yenilenebilir enerji finansmanını teşvik etmektir. Bu belge yeşil sukuku teşvik etmektedir. Tahvillerin aksine, yeşil sukuk faiz oranlarını kullanarak ödülleri hesaplamaz. Faiz oranları sukuku etkilemez. Bu nitel çalışmada ikincil veriler, yetkili kurumlardan alınan veriler ve daha önceki araştırma bulguları kullanılmıştır.

Bu çalışma, 2050 yılına kadar Türkiye'deki enerji yatırımlarını ve yeşil sukuk finansmanını tartışmaktadır. Bu makale, yeşil sukuk araçlarının devletin yatırım parası ve yatırımcıları güvence altına almasına nasıl yardımcı olabileceğini göstermek için hesaplamayı göstermektedir. Son

olarak, bu yeşil sukuk faiz oranından bağımsız olduğu için rekabetçi ve güvenlidir. Yeşil sukuk yatırımı, Türkiye'nin enerji ihtiyacını karşılamasına yardımcı olarak bir enerji krizini önlemektedir. Enerji bağımsızlığı ve enerji sorunu olmadan, Türkiye halkı günlük ve ticari faaliyetlerini yürütebilirler.

Anahtar Kelimeler: Sıfır Karbon Emisyonu, Enerji Bağımsızlığı, Yeşil Sukuk

INTRODUCTION

Mark Z. Jacobson, a professor at Stanford's School of Earth, Energy, and Environmental Sciences, led a team of 26 researchers. An investigation is underway in 139 nations due to their significant contribution of about 99% of the global carbon emissions. The research resulted in the formulation of a comprehensive strategy for assessing energy sources in all nations. Furthermore, they assessed the requisite number of wind, solar, and hydro power suppliers necessary to achieve 80% utilization of renewable energy by 2030 and total dependence on renewable energy by 2050 (Global Data, 2022). Analysts forecast that by 2050, about 70% of nations will possess the capacity to effectively adopt 100% renewable energy by utilizing their current resources. If this goal is successfully achieved, it is projected to mitigate up to 1.5 degrees Celsius of global warming and avoid 100,000 deaths caused by air pollution per year (Global Data, 2022).

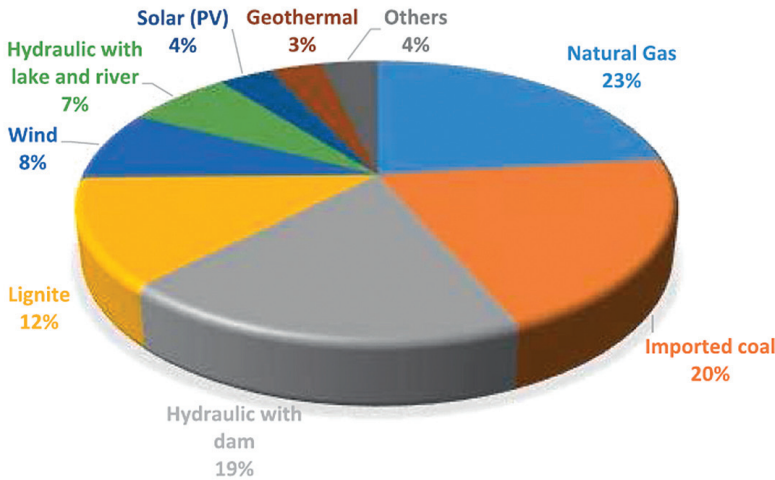

Figure 1: Energy resources in Türkiye (Cekindir, et al., 2022)

Türkiye possesses an electrical power output capacity of over 100 GW, positioning it as the sixth largest electrical market in Europe and the fifteenth largest globally. Türkiye's electricity generation capacity is predominantly dependent on renewable energy sources such as hydroelectric, wind, solar, geothermal, and biomass. These sources collectively account for over 54% of the total capacity. Türkiye is ranked as the fifth largest producer of renewable energy in Europe and the twelfth largest worldwide, according to the Ministry of Energy and Natural Resources of the Republic of Türkiye in 2022.

Türkiye presently possesses a hydroelectric power capacity of around 31,500 MW, a natural gas capacity of 25,750 MW, a coal capacity of 20,000 MW, a wind capacity of 11,000 MW, a solar capacity of 8,000 MW, a geothermal capacity of 1,700 MW, and a biomass power generating capacity of 1,700 MW. The Ministry of Energy and Natural Resources in Türkiye plans to increase its energy mix by adding 10,000 MW of wind power generation capacity and 10,000 MW of solar power generation capacity through licencing tenders during the next decade. Türkiye possesses a substantial and growing manufacturing infrastructure that requires higher quantities of electrical power generation. The annual growth rate in additional power generation capacity in Türkiye is approximately 5% due to increasing economic activity and population expansion (Ministry of Energy and Natural Resources, Republic of Türkiye, 2022).

Türkiye has experienced the most rapid increase in energy demand compared to other Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD) countries over the past two decades. At this period, Türkiye held the second position globally, following China, in terms of the surge in demand for electricity and natural gas. Turkey, located close to 60% of the world's confirmed oil and natural gas reserves, has emerged as a significant market for natural gas and power in the region. Türkiye, in contrast, relies on imports to satisfy 74% of its energy requirement (Ministry of Energy and Natural Resources, Republic of Türkiye, 2022). Türkiye's energy strategy, characterised by its adaptable structure and dependence on energy imports, sets it apart in terms of international engagements in this sector.

Türkiye's energy plan aims to enhance the security of its energy supply by diversifying both routes and supplies. Turkey aims to make a significant contribution to both regional and global energy security, while also striving to establish itself as a prominent energy trade center in the region. The subsequent components constitute Turkey's fundamental elements of its worldwide energy policy (Ministry of Energy and Natural Resources, Republic of Turkey, 2022):

- a. Ensure the expansion of oil and gas supply channels and resources, considering the growing demand and reliance on imports.
- b. Contribute to the security of energy at both regional and global levels.
- c. Establish itself as a central hub for energy trading in the region.
- d. Consider the social and environmental consequences throughout the entire energy cycle, in the context of long-term development.
- e. Enhance the utilisation of domestic and renewable energy sources in electricity production.
- f. Incorporate nuclear power within its energy portfolio.

Turkiye is actively striving to increase the proportion of renewable energy sources in its national energy portfolio and incorporate nuclear power into its energy mix. These efforts aim to decrease dependence on energy imports, optimise the utilisation of indigenous resources, and combat climate change.

In October 2021, Turkiye joined the Paris Agreement and renamed its Ministry of Environment, Urbanisation, and Climate Change, emphasising its duty to climate action and greener long-term growth. The primary objective of the Paris Agreement is to restrict the increase in global temperatures to a maximum of 2 degrees Celsius over the levels observed before the Industrial Revolution. Consequently, it is imperative to restrict the utilisation of fossil fuels while simultaneously augmenting the utilisation of renewable energy. Financial and technological help will be necessary for developing countries to accomplish this. Under the provisions of the Paris Agreement, industrialised nations are obligated to offer financial aid, technology transfer, and opportunities for capacity-building to less developed or developing nations.

Turkiye highly prioritises the advancement of renewable energy sources. An important objective of the 2017 National Energy Policy is to enhance the utilisation of domestic and renewable energy resources. In addition, Turkey holds the fifth position among European countries and the twelfth position worldwide in terms of its installed capacity for renewable energy. By the conclusion of 2022, renewable energy is projected to comprise 54% of the total installed capacity for power generation in Turkiye. According to the findings of the study conducted by Cekinir, et al., (2022). The charts below depict the projected electricity consumption and output of Turkey in 2050.

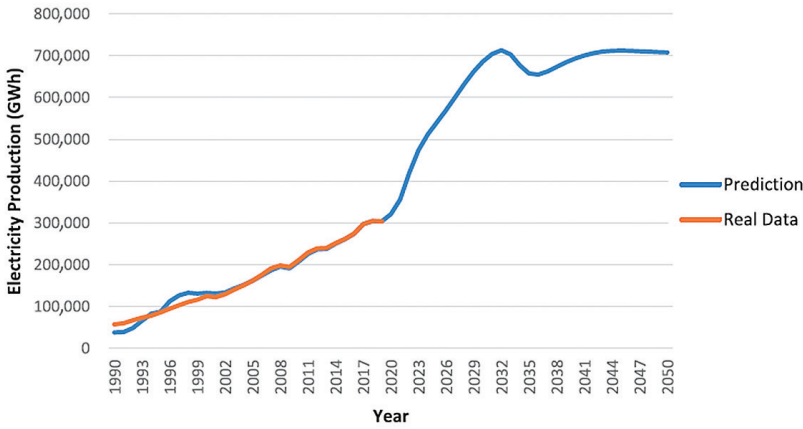

Figure 2: Türkiye's electricity consumption in 2050 Source: (Cekinir, et al., 2022)

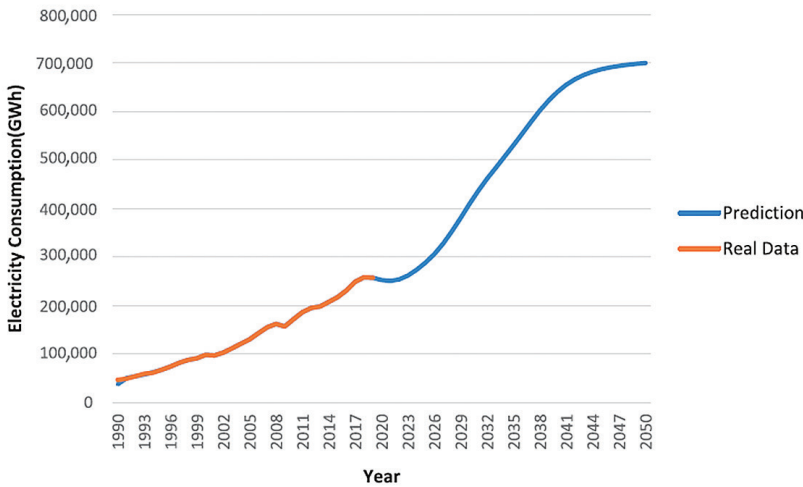

Figure 3: Türkiye's electricity production in 2050 Source: Cekinir, et al. (2022)

Türkiye aims to achieve complete energy self-sufficiency by 2050, enabling the country to accomplish its zero-emissions goal by 2053 as scheduled, according to the Ministry of Energy and Natural Resources of the Republic of Türkiye (2022). Consequently, Türkiye plans to persist in its support for investments in renewable energy, namely nuclear energy projects on a BOT (build-own-operate) framework. Türkiye is also keen in engaging in public-private partnerships. The government ensures the acquisition of electricity at a high feed-in-tariff until the debt is fully repaid. Türkiye will inevitably discontinue the use of coal-fired power plants before

commencing the process of discontinuing gas-fired power plants. However, this transition will occur at a slower rate due to Turkiye's need to establish additional baseload power facilities as substitutes for existing fossil fuel power plants.

In the future, green finance and a stronger role for the private sector are predicted. Key 'building blocks' and areas requiring effort to support the achievement of these plans and ensure the continued removal of barriers to green investment include: i) supporting policies and regulatory frameworks, ii) institutional support and ownership, iii) data and analytics, iv) capacity building, and v) technical innovation and innovative financing approaches.

Geopolitical risk arises when there are apprehensions over the stability of a government and its institutions, leading to adverse effects on a country's economic sustainability objectives. These dangers encompass interrelated factors that exert a significant influence on a nation's sustained economic development (Castells-Quintana et al., 2019). Environmentally friendly bonds (green bonds) are critical to achieving the COP 26 Agreement's aims since they can offer long-term funding for projects. However, because to COVID-19, this type of funding faces considerable challenges. Inflation aggravates the situation, and governments have responded with a variety of monetary and fiscal policies. In light of the COVID-19 Scenario, it would be interesting to investigate how various components of economic policy uncertainty (e.g., fiscal and monetary policy) affect the green bond market, as well as how inflation and government responses through fiscal and monetary policy affect green bonds (Tang et al, 2023: 10).

The emergence of green bonds is a highly significant and recent advancement in the field of sustainable finance. These bonds have the purpose of providing funding for projects that are environmentally beneficial, have long-term investment periods, and need significant capital costs. Examples of such projects include renewable energy initiatives and those addressing urgent environmental concerns like water management (Tolliver, Keeley, & Managi, 2020). Given this context, green bonds have garnered heightened attention from investors, namely client investors who are pursuing environmental and long-term advantages (Flammer, 2021). Insufficient issuance of green bonds leads to reduced liquidity, seen by wider bid-ask spreads and heightened concerns about liquidity (Bachelet, Becchetti, & Manfredonia, 2019).

In this paper the problem statement is how to gain investors' trust in efforts to obtain alternative financing to achieve the target of zero emissions and energy self-sufficiency in Turkiye. Reminder of the paper is literature review, methodology, discussion and conclusion respectively.

1. LITERATURE REVIEW

Renewable energy refers to energy obtained from natural sources, including sunlight, wind, rain, geothermal energy, and biomass. In 2006, renewable energy sources constituted around 18% of the total world energy consumption. It is anticipated that this percentage will continue to increase annually. Türkiye has abundant and promising renewable energy sources (RES) such as wind, geothermal, hydropower, solar, and various forms of biomass (including biogas, solid biofuel, and liquid biofuel). The Green Sukuk is a financial tool designed to fund environmentally friendly initiatives that contribute to the Climate Change Mitigation and Adaptation programme and the Sustainable Development Goals (SDGs) (Ministry of Finance, Republic of Türkiye, 2022).

1.1. Brief Concept of Green Islamic Bond (Sukuk)

Sukuk are issued with tangible assets like as land, buildings, or services, but conventional bonds do not have such underlying assets. Green Sukuk is akin to sukuk issued by other countries, with the distinction that it specifically targets environmental and state-driven initiatives, which serve as the underlying assets. Initiatives such as project waste management, energy efficiency, renewable energy, and environmentally friendly mobility can significantly mitigate the risk of a climate change crisis (Ministry of Finance, Republic of Türkiye, 2022). Sukuk are commonly known as certificates of asset ownership, while conventional bonds are commonly known as debt securities. Sukuk generate returns through several mechanisms such as wages/rent (*ujrah*), excess price difference (*margin*), and profit sharing. The specific type of contract employed in the issuance, such as *Ijarrah*, *mudharabah*, *wakalah*, *istishna*, *musyarakah*, or *kafalah*, determines the specific method of return.

Meanwhile, conventional bonds generate returns through interest coupons and capital gains. Furthermore, sukuk funds are restricted to financing Sharia-compliant initiatives, whereas conventional bonds can be utilised for any objective. Here is the procedure for issuing green sukuk.

Green bonds and sukuk possess unique features that are absent in conventional (non-green) bonds. The entities involved in ensuring compliance with best practice standards include the main player, the issuer (publisher), the external review provider, the investors, the environmental specialist, and the supporting elements (e.g. incentives). These entities are identified by the Ministry of Finance, Republic of Türkiye, in 2022.

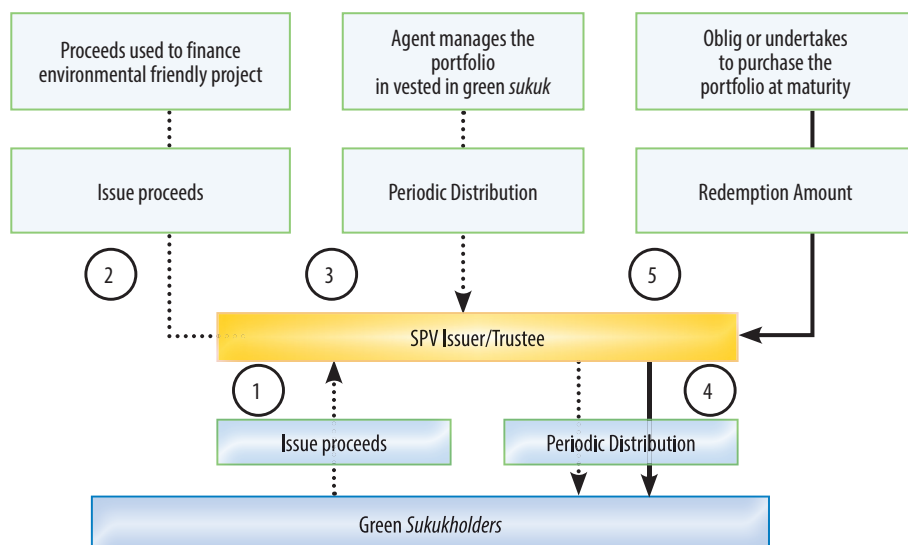

Figure 3: Green Sukuk Issuance structure

The Green Bond Principles (GBP) are a set of regulations designed to guarantee the integrity of the green bond market by promoting transparency, oversight, and disclosure. The prevailing GBP has been employed as a benchmark for regional or national issuance by the standard green bond issuer globally. The GBP principles were established in 2014 by a coalition of financial and non-financial sector groups, with leadership from the issuing entity, investors, and underwriters.

The GBP focuses on four fundamental elements: (i) allocation of funds derived from green bond issuance, (ii) evaluation and selection of projects, (iii) management of funds obtained via green bond issuance, and (iv) reporting. Moreover, GBP offers a variety of project categories that can be financed through green bonds. This region is referred to as “eligible green” and encompasses many sectors such as energy, buildings, transportation, water management, waste management, pollution control, nature-based assets (including land use, agriculture, and forestry), commercial industry, and technology communication and information. Although the GBP was originally intended as a set of instructions, its adoption remains optional and does not impose any obligations on any entity. The GBP document further underlines the importance for external opinion and verification to confirm the alignment of green bond funded projects with the previously outlined four key components of the GBP. External parties can be involved in a variety of ways, including giving green scoring, second party opinion, and certification.

Green bonds are currently gaining popularity at a rapid pace. According to the Green Bond Market Summary for 2019, total green bonds issued in 2019 totaled USD 257.7 billion, representing a 51% increase over 2018 ((Ministry of Finance, Republic of Türkiye, 2022)). There are also 250 new firms issuing green bonds, totaling USD 67.8 billion in issue. Publishing in continental Europe (45%), Asia-Pacific (25%), and the United States (23%), lead the market (Ministry of Finance, Republic of Türkiye, 2022).

Initially, supranational entities such as the World Bank dominated green bond issuance. The World Bank developed the “Strategic Framework for Development and Climate Change” in 2008 to encourage governments and the private sector to work together to solve the issue of climate change. As a continuation of the initiative. Furthermore, numerous corporations have issued green bonds in huge quantities and across multiple nations. Various innovations were also implemented to pique investor interest, one of which being the retail green bond format, which can reach individual investors. Green sukuk, on the other hand, has the potential to channel USD 2 trillion in finance from Muslim investors to green and sustainable investment projects (World Bank, 2018). Green sukuk are fundamentally based on values. The same issuance as a green bond involves, among other things, the use of funds for environmental and social responsibility projects, as well as the duty to possess assets as a foundation for publishing.

However, the issuing of green sukuk was plagued by technical difficulties at first. According to World Bank (2018) studies, issuers (bond or sukuk issuers) initially did not grasp the procedure of issuing green bonds since the structure is too complex. The publisher also has no notion how the price of green sukuk will be determined. Furthermore, a lack of official direction from state regulators, a lack of consensus and cooperation across government entities, and restrictions on green initiatives are suspected to be contributing reasons.

2. METHODOLOGY

Library research is research that tries to collect data and information using items found in the library room, such as books, magazines, records, historical notes and anecdotes, and so on. In essence, data gathered through library research can be used as the foundation and primary tool for doing field research. Further, it emphasised that this research is secondary data research.

3. DISCUSSION

According to Cekinir et al.’s (2022) research, the optimal scenario for attaining zero carbon emissions by 2050 is as follows.

Table 1: Scanrio for reaching zero carbon emission in 2050

Total Production (GWh)	Year	Sourcce Type	Electric Production (KWh)	Increase in production (%)	Rate of meeting energy needs (%)
707,925	2050	Nuclear	42,048,000		100
		Hydraulic	168,985,484	15	
		Wind	196,109,342	100	
		Solar	6,578,767	150	
		Geothermal	10,931,964	100	
		Biomass	39,929,695	100	
		Coal+Lignite	49,367,902	12	

Source: Cekinir, et al. (2022)

According on the data presented in this table, it can be inferred that substantial financial assistance, along with infrastructure support, is necessary to develop renewable resources that can achieve zero carbon emissions in Turkey by 2050. Alternative finance is necessary to achieve the necessary level of production to fulfill the country’s electricity consumption and achieve energy self-sufficiency.

Green sukuk can serve as an alternate funding option for renewable energy generation in Turkey due to its exclusion of interest and consequent reduced susceptibility to interest rate fluctuations. In addition, green sukuk provides a diverse range of sukuk options that may be customized to suit any type of renewable energy producing project. The utilization of solar and wind energy in a green sukuk system will exhibit distinct characteristics compared to an energy production approach that relies on biomass.

In order to enhance wind energy production, turbines must serve as the fundamental asset in green sukuk transactions. Solar panels are costly fundamental components essential for the production of solar energy. Unlike biomass generating, we utilize waste materials that necessitate a specific technique for energy creation. Furthermore, there are several types of biomass that require specific methods of processing. For example, to produce wind energy in massive, ABC energy need alternative financing to buy plenty of expensive turbine, so that we could suggest to issue green

ijarah sukuk. Ijarah sukuk functions similarly to leasing. The tenant has the opportunity to purchase the rented item when leasing. So, in green sukuk with an ijarah scheme, two transactions can take place: during the transaction and after the lease contract expires, there may be an option to purchase the rented object.

Figure 4 illustrates a nascent green sukuk ijarah concept in the initial phases of asset development. ABC Energy fulfills the roles of contractor, lessee, and servicing agent at every level. Figure 5 illustrates a system where the transaction shown in Figure 4 has been successfully finalized. Figure 5 illustrates a diagram at its final stage.

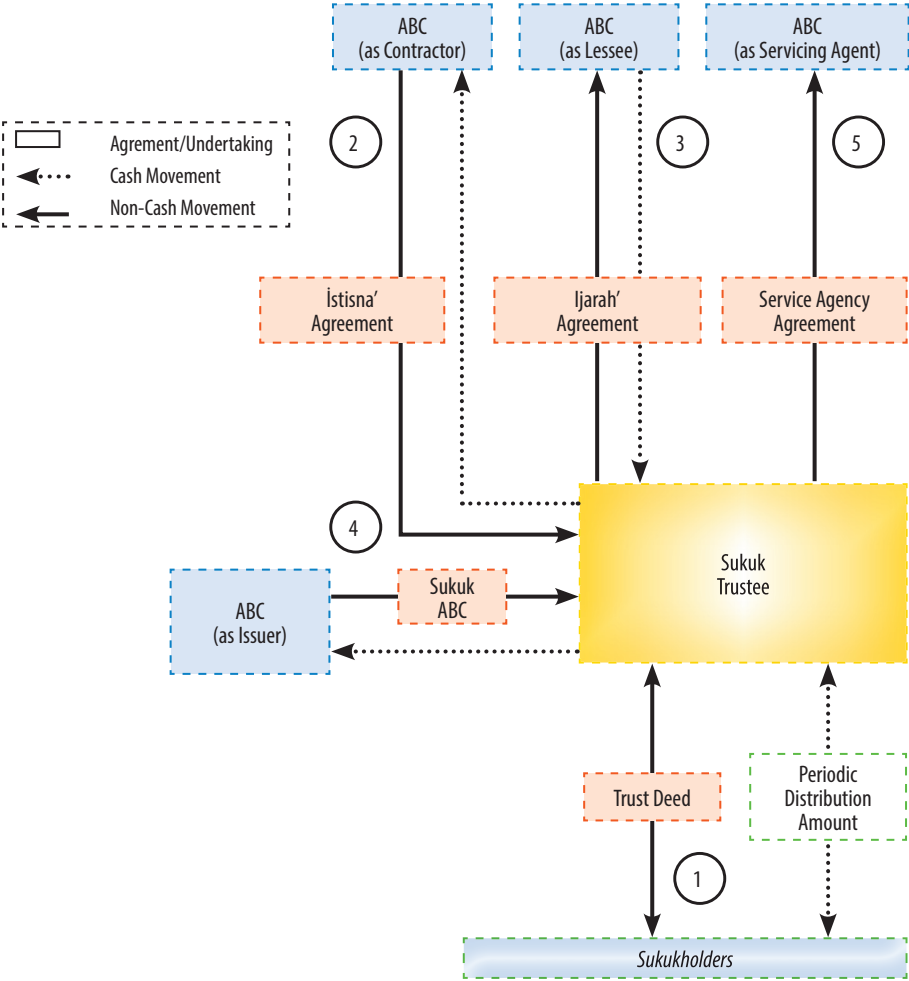

Figure 4: Stage for an asset's inception and construction

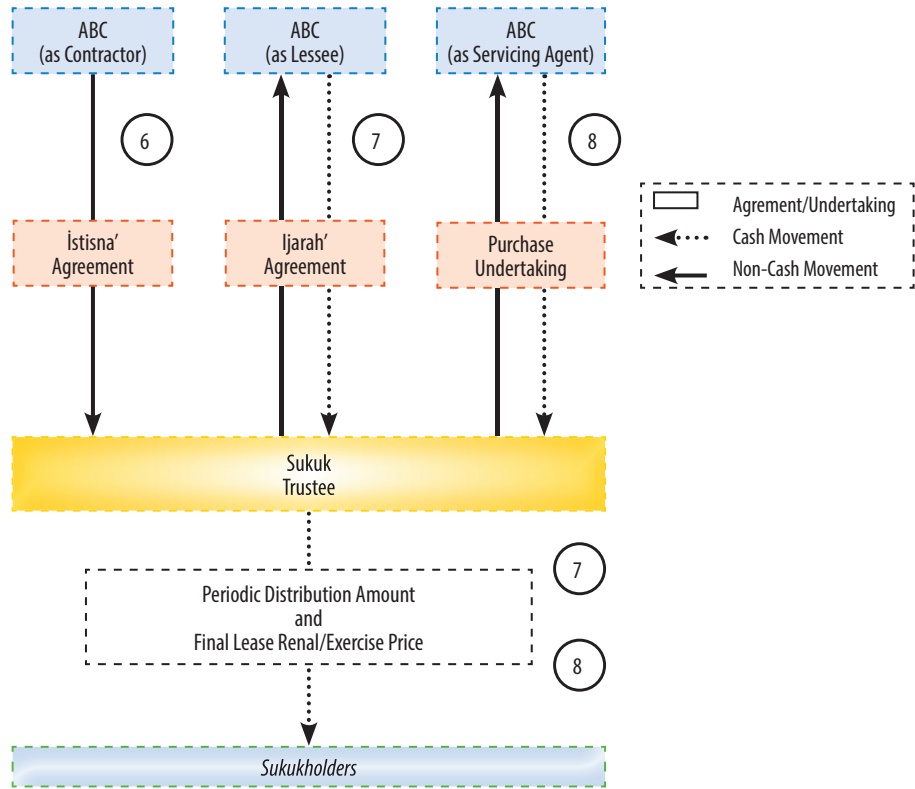

Figure 5: Stage at maturity

When issuing green sukuk to promote the expansion of renewable energy production, it is important to carefully evaluate the return on investment, the risks faced by sukukholders, and the potential benefits they can bring. This is particularly crucial as renewable energy projects are not yet widely favored by investors. Cekinir et al. (2022) suggest that in order to obtain funding to achieve Turkey’s renewable energy production goals, sukukholders should be offered various incentives, such as exemption from value-added tax (VAT), exemption from customs duties, tax reductions, employer contributions to insurance payments, interest support, and other similar benefits. Energy investors are provided with an allocation of investment locations. Moreover, investors in Turkey are exempt from the value tax. Investment items will incur additional taxes and customs charges.

In addition, in order to mitigate the risk of default, the government can issue green sukuk specifically for renewable energy projects, offering more attractive assurances to investors. Indonesia and Malaysia’s governments have

issued green sukuk to finance waste management and energy projects. The green sukuk for waste management and energy in Indonesia are offered to both Indonesian and foreign citizens with a fixed face value.

Malaysia and Indonesia have both issued green sukuk. Compilation of global publications about green sukuk. In Malaysia, local enterprises issue green sukuk, but in Indonesia, the government issues them through the Ministry of Finance. In 2018 and 2019, the Government of the Republic of Indonesia introduced financial products in US dollars to global investors through two initial offerings. In addition, in late 2019, the government introduced green sukuk with a retail framework and made them available to domestic investors in Indonesian Rupiah denominations. The Ministry of Finance of the Republic of Indonesia's effort to issue retail green sukuk is the world's first.

Another worry for cautious investors is the sukuk market's standing within the financial instrument market. Investors choose green bonds due to their pro-environmental focus, which helps them mitigate potential risks related to geopolitics, economics, and climate policies. Moreover, investors exhibit varying asset preferences depending on the characteristics and predictability of risks. Additionally, media reports and policy announcements have an influence on investors' emotions and preferences, potentially affecting short-term indicators of stock price fluctuations (Dong, et al., 2023).

Investors and issuers should prioritize their concerns about liquidity risk due to at least two factors. To begin with, it increases the expected returns by imposing a liquidity premium to provide compensation to investors for the risk associated with (il)liquidity (Billah, et al., 2023). If the liquidity risk of the green bond is significant enough, investors are more inclined to acquire and retain it instead of trading it, in order to actively manage and rebalance their bond portfolio. Furthermore, this serves as a significant metric for issuers who possess a substantial quantity of outstanding issuer bonds. Green bonds are a comparable alternative to these bonds in terms of credit risk and maturity, while also being environmentally benign. When issuing green bonds with short-term or long-term maturity, bond issuers have the option to focus on a particular group of investors or clients seeking liquidity, such as those with high or low risk tolerance.

Although there is consensus on the existence of a liquidity premium for green bonds, there remains uncertainty over its size, term structure, and key determinants. In order to fill this void, the aim of this study is twofold: (1) to quantify the magnitude of the liquidity premium based on bond maturity, and (2) to examine the impact of particular investor strategies and economic factors on the term structure (Boutabba and Rannou, 2022: 3).

CONCLUSION

Green bonds are financial instruments issued by organizations with the purpose of raising capital to finance initiatives that have positive environmental impacts. Projects such as renewable energy infrastructure typically include long-term investments, significant capital expenses, and reliable cash flows (Tolliver et al., 2020). The green sukuk is crucial in providing financial backing for initiatives aimed at improving renewable energy production, with the ultimate goal of attaining zero carbon emissions and ensuring Turkey's energy independence in fulfilling domestic power needs by 2050. Green sukuk can be issued in various formats to secure financing based on the specific type and attributes of the projected renewable energy generation. Based on the research conducted by Cekinir et al. (2022), it has been determined that issuing green sukuk holds considerable promise in providing financial assistance towards achieving energy self-sufficiency and eliminating carbon emissions. Financial assistance will be necessary until 2050 to sustain the production of renewable energy from sun, wind, geothermal, biomass, and hydraulics. Nevertheless, while contemplating green sukuk as a substitute for financing renewable energy, it is imperative to take into account several elements, such as capital market economics, incentives designed to entice investors, and the government's assurance of security for green sukuk holders.

REFERENCES

- Billah, M., Elsayed, A.H., & Hadhri, S. (2023). Asymmetric relationship between green bonds and Sukuk markets: The role of global risk factors. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 83, 1-24. <https://doi.org/10.1016/j.intfin.2022.101728>
- Boutabba, M.A., & Rannou, Y. (2022). Investor strategies in the green bond market: The influence of liquidity risks, economic factors and clientele effects. *International Review of Financial Analysis*, 81, 1-18. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2022.102071>
- Castells-Quintana, D., Royuela, V., & Thiel, F. (2019). Inequality and sustainable development: insights from an analysis of the human development index. *Sustainable Development*, 27(3), 448–460.
- Cekinir, S., Ozgener, O., & Ozgener, L. (2022). Türkiye's energy projection for 2050. *Renewable Energy Focus*, 43, 93-116. <https://doi.org/10.1016/j.ref.2022.09.003>

- Dong, X., Xiong, Y., Nie, S., & Yoon, S. M. (2023). Can bonds hedge stock market risks? Green bonds vs conventional bonds. *Finance Research Letters*, 52, 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2022.103367>
- Flammer, C. (2021). Corporate Green Bonds. *Journal of Financial Economics*, 142(2), 499–516.
- Global Data. (2022). Market Value of Green Bond in United States of America (2017 – 2021, \$ Million). Retrive from <https://www.globaldata.com/data-insights/financial-services/market-value-of-green-bond-in-united-states-ofamerica/#:~:text=The%20green%20bond%20market%20value>.
- Ministry of Energy and Natural Resources, Republic of Turkiye. (2022). Turkiye National Energy Plan.
- Ministry of Finance, Republic of Turkiye. (2022). Green Sukuk Report: Current Situation, Findings, and Recommendations.
- Tang, Y., Chen, X.H., Sarker, P.K., & Baroudi, S. (2023). Asymmetric effects of geopolitical risks and uncertainties on green bond markets. *Technological Forecasting & Social*, 189, 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2023.122348>
- Tolliver, C., Keeley, A. R., & Managi, S. (2020). Policy targets behind green bonds for renewable energy: Do climate commitments matter? *Technological Forecasting and Social Change*, 157. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120051>.

2002-2022 YILLARI ARASINDA İRAN İLE TÜRKİYE’NİN ENERJİ İLİŞKİLERİ

Mohammad Sarhangi*

Özet

Türkiye ile İran ilişkileri uzunca bir zamandır sosyal ilişkiler, din ve ekonomi gibi boyutlarda ele alınmıştır, alınmaktadır. Bu çalışma ise üzerinde çok fazla çalışılmayan İran-Türkiye enerji ilişkilerini konu edinmiştir. Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler tarihsel olarak da çok eskiye dayanmaktadır. İki devletin sınır komşusu olması sebebiyle ilişkiler iç içe geçmiş yapılardan oluşmakta ve birçok değişkenden etkilenmektedir. Ayrıca ülkelerin stratejik konumları ve İran’ın sahip olduğu petrol ve enerji rezervleri sebebiyle başka ülkelerin de bu ilişkiler üzerinde etkisi olmaktadır.

Bu çalışmada iki ülke arasındaki ilişkiler Karşılıklı Bağımlılık Teorisi bağlamında araştırılmış ve incelenmiştir. Bu teoriye göre ülkeler tek başına hareket edememekte gelişen ve değişen çağ ile birlikte diğer ülkelerle olan bağımlılıkları artmaktadır. Her ülke bu bağımlılıkları kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmek istemektedir. Türkiye ile İran arasındaki enerji ilişkilerinde Türkiye’nin enerjiye olan ihtiyacı ve İran’ın dünyanın ikinci büyük enerji rezervlerine sahip olması ister istemez bu karşılıklı ilişkileri ve iş birliğini zorunlu hale getirmiştir.

İran ve Türkiye arasındaki enerji ilişkileri 2002’den önceye dayanmaktadır. İki ülkenin ilk gaz anlaşması 1996 yılında dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Necmettin Erbakan döneminde imzalanmıştır ki bu

* sarhangi499@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1361-1284.

anlaşma hala devam etmektedir. Adalet ve Kalkınma Partisi hükümeti ise yeni bir siyaset izleyerek Türkiye'nin bölgesel ve uluslararası alanda daha etkin olmasını istemiştir. İran ve Türkiye arasındaki enerji ilişkilerinin kurulma süreci, önemi ve bu ilişkileri etkileyen faktörler özellikle yakın dönemde daha belirgin hale gelmiştir. Uluslararası boyutta kendine yeni bir yer edinmeye çalışan Türkiye, NATO üyesi ve ABD müttefiki olması dolayısıyla, ABD'nin İran'a yönelik tutum ve politikaları karşısında zaman zaman alacağı kararlarda ikilemde veya zor durumda kalmıştır. Bu durum iki tarafı da karşısına almak istemeyen ve aynı zamanda kendi ulusal çıkarlarını korumak isteyen Türkiye'yi hassas diplomatik manevralar yapmaya yöneltmiştir.

Türkiye-İran ilişkileri 2002-2022 yılları arasında da inişli çıkışlı olmuştur. İran'ın enerji satışı konusundaki tutarsız siyaseti ve uluslararası alanda ambargolara maruz kalması onu güven vermeyen bir ortak yapmakta ancak Türkiye kendi iç enerji ihtiyacını karşılamak, özellikle Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltmak ve enerji akışında bir geçiş ülkesi olmak istemesi bu iki ülke arasındaki ilişkilerin devam etmesine sebep olmaktadır. İran ise Türkiye'nin enerji pazarına ihtiyaç duymakta ve bu pazar aracılığıyla uluslararası ticarete kendine bir yer edinmek istemektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İran, Enerji, Karşılıklı Bağımlılık

Abstract

Relations between Turkey and Iran have been dealt with in dimensions such as social relations, religion and economy for a long time. This study, on the other hand, deals with Iran-Turkey natural gas relations, which have not been studied much. The relations between Turkey and Iran date back to ancient times. Since the two states are border neighbors, the relations are composed of intertwined structures and are affected by many variables. In addition, due to the strategic location of the countries and the oil and natural gas reserves of Iran, other countries also have an impact on these relations.

In this study, the relations between the two countries were researched and examined in the context of the Theory of Interdependence. According to this theory, countries cannot act alone and their dependence with other countries increases with the developing and changing age. Every country wants to shape these dependencies in line with their own interests. In the energy relations between Turkey and Iran, Tur-

key’s need for energy and Iran’s possession of the world’s second largest natural gas reserves inevitably necessitated these mutual relations and cooperation.

Energy-natural gas relations between Iran and Turkey date back to 2002. The first gas agreement between the two countries was signed in 1996 and during the period of Necmettin Erbakan, which is still ongoing. The Justice and Development Party government, on the other hand, followed a new policy and wanted Turkey to be more active in the regional and international arena. The process of establishing energy-natural gas relations between Iran and Turkey, their importance and the factors affecting these relations have become more evident in the recent period. Turkey, which is trying to gain a new place in the international arena, has been in a dilemma or in a difficult situation in the decisions to be taken from time to time in the face of the US’s attitudes and policies towards Iran, as it is a NATO member and a US ally. This situation has led Turkey, which does not want to confront both sides and at the same time wants to protect its own national interests, to make sensitive diplomatic maneuvers.

Turkey-Iran relations have had ups and downs between 2002-2022. Iran’s inconsistent policy on natural gas sales and its exposure to international embargoes make it an unreliable partner, but Turkey’s desire to meet its domestic energy needs, to reduce its dependence on natural gas, especially to Russia, and to become a transit country in energy flow, makes it an insecure partner. causes relationships to continue. Iran, on the other hand, needs Turkey’s energy market and wants to have a place in international trade through this market.

Keywords: Turkey, Iran, Natural Gas, Interdependence, USA

Araştırma Soruları

Bu çalışmanın temel araştırma sorusu “İran-Türkiye enerji ilişkilerinde enerjinin rolü nedir?” Araştırmanın alt soruları ise şöyledir:

- Türkiye’nin enerji politikalarında İran’ın rolü nedir?
- İran’ın enerji politikalarında Türkiye’nin rolü nedir?
- Türkiye ve İran neden birbirine karşı bağımlıdırlar?
- Türkiye-İran enerji ilişkilerinde, ABD’nin İran’a yönelik ambargolarının rolü nedir?
- AKP döneminde ikili enerji ilişkilerin gelişmesinin nedenleri nelerdir?

Araştırma Yöntemi

Bu araştırmanın verilerinin toplanmasında ve analizinde nicel araştırma yöntemleri kullanılmaktadır. Verilerin toplanmasında, Türkiye ve İran'daki nicel bilgilerin elde edildiği veritabanlarından faydalanılmıştır. Çalışmada iki ülkenin Enerji bakanlıkları, British Petroleum, Türkiye'nin enerji konusunda ana tedarikçilerin raporları, hakemli dergiler, günlük makaleler ve kitaplar kaynak olarak kullanılmıştır.

Bu araştırma boyunca İran ve Türkiye'nin Enerji ilişkilerini analiz etmek için, Türkiye'nin enerji güvenliği ve Türkiye-İran arasındaki siyasi-ekonomik ilişkilere ilişkin verileri içeren ve özellikle enerji sektörüne odaklanan hakemli yayınlar ve kitaplar incelenmektedir. Bu çalışmalara ek olarak, önemli tedarikçi ülkelerin yerel zorluklarını değerlendirmek için benzer kaynaklar analiz edilmektedir. Bilimsel çalışmaların yanı sıra, medyadan elde edilen verilerden de yararlanılmıştır.

1. GİRİŞ

Bu çalışma altı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, çalışmanın girişini sunmaktadır. Çalışmanın açıklamasını, problemin arka planını, araştırma sorusunu, çalışmanın amacını ve önemini ve araştırma prosedürünün yol haritasını ortaya koymaktadır. İkinci bölümde kuramsal ve kavramsal çerçeve açıklanmakta, ayrıca verilerin teorik boyutunu ve bu verilerin nasıl kodlandığı, analiz edildiği ve yorumlandığı gösterilmektedir. Bu bölümde, İran-Türkiye ilişkilerinde kullanılan baskın teorileri anlatmak için neoliberalizm ve karşılıklı bağımlılık teorileri kullanılmaktadır. Üçüncü bölüm, 2002'den 2022'ye kadar İran-Türkiye'nin arasındaki tarihsel ilişkileri ele almaktadır. Bu bölüm iki alt başlıkta incelenmektedir. İlk alt başlıkta iki ülkenin siyasi ilişkilerinden bahsetmekte, ikinci alt başlıkta ise ikili ilişkilerin ekonomik boyutu ele alınmaktadır. Dördüncü bölümde Türkiye-İran enerji politikaları incelenmektedir. Beşinci bölümde Türkiye-İran enerji ticareti açıklanmaktadır. Çalışmanın altıncı ve son bölümü olan sonuç kısmında ise iki ülkenin enerji ilişkilerinin şimdiki durumu ve potansiyelleri tespit edilmeye ve geleceğe yönelik bir hipotez sunulmaya çalışılmaktadır.

İran ve Türkiye, Orta Doğu'dan Kuzey Afrika'ya, Basra Körfezi ve Orta Asya'dan Kafkasya'ya kadar dünya coğrafyasının stratejik bir bölümünde, büyük etkiye sahip olabilecek iki bölgesel güçtür. Bu iki ülke arasında yıllardır siyasi, kültürel ve ekonomik alanlarda çeşitli iş birlikler meydana gelmiştir. Bu konuda yazan akademisyenler İran'ın komşusu olmanın ve kar-

şıklı kültürel-dinsel benzerliklere sahip olmanın avantajlarına rağmen iki komşu arasındaki tarihi ilişkilere atıfta bulunarak, İran ile Türkiye’nin daha önce özellikle Safevi-Osmanlı döneminde yakın ilişkiler geliştiremediklerini, Türk yatırımcıların İran’da birçok sorunla karşılaştıklarını ve tam olarak yararlanamadıklarını dile getirmişlerdir. (Laçiner, 2006, s. 39). Bu ilişki ağları zaman zaman gerilimli bir hale gelse de iki ülke hem komşu olmaları hem de birbirleri üzerindeki çıkarları doğrultusunda bir anlaşma noktası bulabilmektedirler. Türkiye- İran ilişkilerini Robert Olson, 1997-2000 yılları arasında altı ana konunun etkilediğini öne sürmektedir. O dönemde Türkiye’de etnik ve dini meselelerin hayati önem taşıdığını söyleyerek birkaç faktörü önemli etken olarak tanımlamıştır. Bunlar, İstanbul Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Tahran Belediye Başkanı Gholamhossein Karbaschi’nin görüşmesi, Merve Kavakçı Olayı, Tahran’daki Temmuz Öğrenci gösterisi, 17 Temmuz 1999’daki Türk bombalı saldırı olayı, Türkiye’deki Hizbullah olayı ve terör örgütü üyelerinin tutuklanmasıdır (Olson, 2000, s: 871).

Bugün de çeşitli alanlarda devam eden sorunlar olmakla birlikte iki ülkenin birbiriyle dostane ilişkiler kurma ve ikili ilişkilerde gerilimi önleme çabalarını hiçbir zaman durdurmamıştır. Bu durum, AK Parti’nin 2002’de göreve gelmesi ve İran tarafından memnuniyetle karşılanmasıyla eskisinden daha da güçlenmiştir. Daphne McCurdy göre, AKP’nin İslam dünyasına yönelik kapasite ve cazibesi, İran ve Türkiye’yi yakınlaştırmıştır, ancak din bu iki ülkeyi birleştiren ana faktör değildir. Türkiye her zaman İran’a önem vermiştir ve diğer Ortadoğu ülkelerinden farklı olarak bakmıştır. İran’ın Türkiye’nin sınır komşusu olması ve jeopolitik konumu bunda etkili olmuştur. (McCurdy, 2018, s. 88).

İran için de Türkiye ile kurulan ilişkilerin önemi büyüktür. İran’a ABD güdümünde uygulanan ambargolar ülkenin başta ekonomisi olmak üzere iç politikasını da etkilemektedir. İran Türkiye’yi dışa açılan bir kapı olarak görmek ve elinde bulundurduğu enerji kaynakları ile dünya ile hem siyasi hem de ekonomik ilişkilerini kuvvetlendirmek istemektedir. Elbette ki Türkiye de bu ilişkiyi kendi lehine olabilecek şekilde kullanmak istemiştir. Keneş, İran ve Türkiye’nin toplam 150 milyonu aşkın nüfusa sahip olduğunu, petrol ticareti düşünülmezse mevcut ekonomik ilişkilerin hacminin tatmin edici olamayacağını söylemiştir. İran’ı ürünleri için önemli bir pazar olarak gören Türkiye, İran’ın uluslararası izolasyon altında olduğu bir dönemde İran’la ekonomik ilişkilerini geliştirmeye çalışmış ve İran da Türkiye ile ekonomik ve siyasi ilişkilerini kullanarak bu izolasyonu kırmaya çalışmıştır. İran, petrol ve enerjisini Avrupa pazarına ihraç etmek için Türkiye’nin boru hattına ihtiyaç duy-

makta ve Türkiye bu boru hattını kendi iç talebini karşılamak için kullanmak istemektedir (Keneş, 2012, s. 212).

ABD'nin ambargolarının sadece İran için değil, dolaylı yoldan Türkiye için de bir tehdit oluşturduğu düşünülmektedir. İran'daki gerilimlerin hem bölge ticaretini hem de Türkiye'yi olumsuz etkilemesi endişesi ortaya çıkmaktadır. Aron Stein, Türk yetkililerin İran'la ticaretinin Türkiye için önemli ekonomik ve siyasi avantajlar sağlayacağını söyler. Bölgesel ticaret alanlarının oluşturulmasının ülkenin doğu bölgelerinde yaşayanlar başta olmak üzere Türkiye ekonomisi için daha fazla fırsata yol açacağına inanılmaktadır. Bu noktada Türkiye, İran'ı kendi iç işlerine karışmaması için zaman zaman uyarıma ihtiyacını hissetmiştir. Türkiye, ABD'nin Irak'a karşı savaşında olduğu gibi, İran'a yönelik yaptırımların da Türkiye'nin ekonomik ve siyasi güvenliğini olumsuz etkileyeceğine inanılmaktadır (Stein, 2014, s. 173). Ayrıca ABD'nin Orta Doğu'daki huzursuzluğu artmasına sebep olan bir diğer siyasi eylemi ise PKK'yi zaman zaman gizli servisleriyle desteklemesidir. Yapılan kimi değerlendirmelerde, 2011 yılında Suriye'deki isyanın, Türkiye'nin NATO radar sisteminde ev sahipliği yapma kararının ve PKK'nın bölgede terör faaliyetlerini artırması gibi bazı gelişmelerin İran-Türkiye ilişkilerinde gerilim kaynağı haline geldiği sonucunu çıkarmaktadırlar (Sinkaya, 2012).

Türkiye'de, uluslararası konumun güçlendirilmesi ve yeni yaklaşımlar benimseme çabası içinde Batı ile ittifakın önemi vurgulanmaktadır. Son yirmi yılda Doğu ülkeleri ve özellikle de komşu ülkelerle ilişkiler eşit derecede önemli hale gelmiştir. Türkiye'nin komşularıyla girdiği ilişkiler onun aynı zamanda başta Avrupa olmak üzere dünyadaki konumunu da etkileyebilecek bir konudur. Babalı, dönemin dış işleri bakanı Ahmet Davutoğlu'nun dış politika belirleyicileri ve yeni dış politika hedefleri olan güvenlik, istikrar ve refahı dört ana ilkeye göre ayırmaktadır: Öncelikle güvenliğin ne anlama geldiği konusunda ortak bir anlayış geliştiren herkes için bölgesel güvenlik ve özgürlük ihtiyacı vardır. Amaçlar doğrultusunda gelecekte Suriye, Irak, Rusya, Yunanistan ve muhtemelen Azerbaycan gibi komşu ülkelerle ortak kabine toplantıları yoluyla yüksek düzeyde kapsayıcı siyasi diyalogların kurulması ve müzakerelerin yapılması. Bulunulan noktada barışı sürdürmenin en iyi yolunun ekonomik karşılıklı bağımlılık olduğu görülmektedir. Rusya da dahil olmak üzere bazı Orta Doğu ve BM ile vize zorunluluğunun kaldırılmasına yönelik çalışmalar da bu hedef doğrultusunda yürütülmüştür. Son olarak eğer Avrupa siyasi ve kültürel olarak canlı kalmak ve medeniyetler çatışmasından kaçınmak istiyorsa, Müslüman Türkiye'nin AB'de olması gerekmektedir (Babalı, 2010, s. 149).

Sakhavat Rezazade'ye göre Türkiye, Orta Doğu'daki siyasi ve ekonomik gelişmelerdeki konumunu iyileştirmeye ve daha önemli bir rol oynamaya ça-

lımaktadır. Yine Rezazade, İran’ın -çoğu Türkiye’nin amaçlarıyla uyumlu olan- kendi amaçları olduğunu ve iki ülkenin din, ekonomi ve güvenlik gibi bazı ortak unsurlarını iş birliklerinden daha fazla kazanç elde etmek için kullanabileceğini, yeni dünya düzeninde komşuları gelişmeden bir ülkenin gelişmesinin mümkün olmadığını söyler. AB’nin yeni üyeler olarak genişlemesi bu ülkenin bir örneğidir diye ekler (Rezazade, 2008, s. 115).

Türkiye ekonomik ve siyasi ilişkilerini sadece Batı merkezli olarak konumlandırmamakta, Orta Doğu ve Asya-Pasifik ile olan ilişkilerini 1980’lerden itibaren geliştirmektedir. Nader Habibi, 1980’li yıllarda Turgut Özal’ın ihracata yönelik politikasının Türkiye’yi yavaş yavaş “güvenlik devleti”nden “ticaret devleti”ne dönüştürdüğüne dikkatini çekmiştir. Böyle bir politika altında, gelişen ekonomik ilişkiler ve yatırım, Türk dış politikasının ana hedefleri haline gelmiştir ve AKP’nin Türk dış politikası vizyonu, daha çok Türkiye’nin tüm komşularıyla, özellikle de Ortadoğu’yla ilişkileri geliştirmeye odaklanmıştır. İdeolojik anlamda İran’la daha yakın ilişkileri olan Türkiye’nin AKP yönetimi, buna rağmen Türkiye’de İran rejimine benzer bir din algısının oluşmasından ve yayılmasından endişe duymuştur (Habibi, 2012, p. 8)

Özellikle Sovyetler’in dağılmasıyla birlikte ortaya çıkan yeni haritalar Türkiye’nin bölgedeki rolünü yeniden biçimlendirmiştir. Konuyla ilgili olarak Gholamali Cheinizadeh ve Behzad Khoshandam, Soğuk Savaş’tan ve Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra Türkiye’nin, bölgedeki stratejik rolünü ve Batılı müttefiklerini kaybedeceğinden korktuğunu, ancak 1990’ların ortalarında Türkiye’nin endişelerinin ortadan kalktığını ve iddia etmişlerdir. Ortadoğu’da önemli bir oyuncu olan Türkiye, topraklarında NATO ve ABD üslerini korumaktadır. Soğuk Savaş’ın sona ermesinden sonra Türkiye’nin bölgedeki yeni rollerini şunlar olarak sıralarlar: Kosova ve Çeçenya’yı desteklemek ve Balkanlar’daki barışı koruma operasyonlarına katılmak, Rus etkisini azaltmak amacıyla Gürcistan ile iş birliği yapmak, Ortadoğu Barışına katılmak, İslam Dünyası için yeni bir demokrasi modelini önermesi ve son olarak da İran’ın ideolojik faaliyetlerine karşı ideolojik bir denge oluşturması (Cheinizadeh, 2010, s. 199).

Stephan J. Flanagan, İran ve Türkiye’nin Filistin konusunda ortak bir politikaya sahip olduğunu, ancak İranlı yetkililerin özellikle Suriye örneğinde İslami Uyanış olarak adlandırdığı Arap baharına karşı farklı görüşlere sahip olduğunu tespit etmiştir. Türk politikacıları, İran’ın Şii-Sünni gerginliğini Bahreyn, Irak ve Lübnan, Suriye’de genişletmesinden ve Azerbaycan’daki radikal Şii grupları desteklemesinden zaman zaman endişe etmiştir. Yine de Türkiye, İran’la ekonomik ve diplomatik ilişkilerini geliştirerek,

Tahran'ın Suriye'de siyasi bir geçişe izin verecek daha pratik ve daha az ideolojik tavırlar almasını sağlamayı ve hem Türkiye'nin hem de İran'ın konsolidasyon olarak adlandırdığı durumu hafifletmeyi düşünmekte (J.Flannagan, 2013, s. 170).

Üstün'e göre ise İran, ciddi başarısızlığı ve iç siyasi istikrarsızlığına rağmen bölgede önemli bir siyasi aktördür. Türkiye, Ortadoğu'da her zaman "nükleerden arındırılmış bölge" çağrısında bulunmuştur. Çıkarlarının Ortadoğu'da barış ve istikrarın sağlanmasına bağlı olduğunun bilincindedir. İran'ın nükleer tesislerine yönelik herhangi bir askeri tepki, bölgedeki istikrarsızlığı artıracaktır. Türkiye'nin İran'ın nükleer programına ilişkin diplomatik yolu onaylaması ve buna bağlılığını sürdürerek "kaybet/kaybet" konumlarından uzak kalabilir (Üstün, 2010, s. 31).

İran, Ortadoğu'da büyük bir ülke ve etkili bir aktör olarak bölgesel gelişmelerde her zaman etkin rol oynamıştır. Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerde her zaman ikili ilişkilerin derinleşmesini engelleyen sınırlamalar, farklılıklar ve derin rekabetler olmuştur.

Enerji faktörünü vurgulayan ve iki ülke arasındaki enerji ilişkilerini enerji ağırlıklı olarak inceleyen bu çalışma, niceliksel veriler kullanarak bu faktörün etkisini diğer alanlarda daha fazla iş birliğine ve iki ülkenin karşılıklı bağımlılığına bir temel olarak göstermektedir. Türkiye'nin enerji talebi 1990'lardan bu yana yılda %6,8 artmıştır. Türkiye, yerli enerji kaynakları sınırlı olduğundan, İran'ın en büyük enerji ithalatçısı konumuna gelmiştir. Türkiye gaz arzını güvence altına almak zorunda ve enerji tedarikçilerini çeşitlendirmeyi istemektedir. Türkiye'nin İran'dan yaptığı enerji ithalatı, ticari ilişkilerinin %70'inden fazlasını oluşturmakta ve ticari ilişkilerin bel kemiğini haline gelmektedir (Yılmaz, 2012, s. 52).

Ancak İran-Türkiye ilişkilerinin daha geniş bir şekilde anlaşılması için İran ve Türkiye arasındaki enerji ilişkilerinin tarihsel olarak da araştırılması gerekmektedir. İran ve Türkiye'nin enerji iş birliğinin önemli olması sebebiyle iki tarafın da ekonomik ve siyasi ilişkilerinde öncü bir rol oynamaktadır. Bazı araştırmacılar, İran-Türkiye ilişkilerinde enerjinin rolünü analiz etmişler, ancak birçoğu öncelikle 1979'da başlayan İslam Devrimi'nden bu yana aralarındaki ilişkilere bakmış, diğerleri ise İran veya Türkiye'deki belirli sosyal ve siyasi olayların iki ülkeyi nasıl etkilediğini analiz etmişlerdir. Meliha Benli Altunışık, Türk-İran ilişkilerinin karmaşıklığını ve iki ülke arasındaki ideolojik ve jeopolitik rekabetten etkilendiğini, güç dengesinin çok önemli bir unsur olduğunu araştırmalarıyla ortaya koymuştur. Ayrıca iki ülkenin arasındaki ilişkilerde üçüncü bir rolün ya da olayın bu ikili ilişkileri zaman zaman etkilediğinden bahsetmektedir. Örneğin, 2000'li yıllarda Türkiye-İran ilişkile-

rini iki faktör karakterize etmiştir; birincisi, 2003 Irak Savaşı’ndan sonra ortaya çıkan yeni stratejik konum ve ikincisi, AKP iktidara geldikten sonraki siyasi sistemde değişiklikler (Altunışık, 2010, s. 151). Ayrıca iki ülke arasındaki ilişkileri etkileyen bir faktör olarak ABD’den bahsedilmelidir. Mohammad Sarhangi, ABD’nin İran ve Türkiye enerji ilişkilerinde İran üzerindeki etkisi konulu çalışmasında 2002-2020 yılları arasında ABD’nin İran’a karşı ambargoları kapsamında ikili siyasi ve ekonomik ilişkiler üzerinden yaptırım seçeneğinin, ABD’nin İran’a yönelik en önemli stratejilerinden biri olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda, ABD’nin 5+1 Anlaşması (Berjam¹) öncesinde üç dönemde incelenebilecek ABD-İran ilişkilerini şu şekilde göstermektedir: İran İslam Cumhuriyeti’ne yönelik yaptırımlar dönemi, anlaşmanın uygulanma dönemi ve ABD’nin anlaşmadan çekilmesinden sonraki dönemler. Buna ek olarak ABD’nin yaptırım politikalarının İran-Türkiye enerji ilişkileri üzerindeki etkilerinden bahsedilmiştir (Sarhangi, 2020, s. 15).

Brenda Shaffer’a göre İran’ın enerji profili benzersizdir. İran dünyada kanıtlanmış üçüncü en büyük enerji rezervlerine sahiptir ve aynı zamanda dünyanın en büyük dördüncü petrol üreticisidir. Petrol üretiminin %40’tan fazlası iç piyasada tüketilmektedir. Ayrıca İran, benzin ve elektriğin de net ihracatçısıdır. İran, devlet bütçesinin büyük bir bölümünü petrol ürünlerinin ihracatından kazanmıştır. Petrol gelirleri, toplam ihracat gelirlerinin yaklaşık %80’ini ve yaklaşık %40 ila 50’sini devlet gelirlerinden oluşturmaktadır. İran, enerji üretiminin yaklaşık %70’ini tüketmektedir (Shaffer, 2009, s. 170).

Bu araştırmanın bulguları, İran ve Türkiye hükümetlerinin enerji alanında birbirlerine bağımlı olduklarını göstermektedir. İran, sahip olduğu petrol ve enerji ihraç etmek ve Avrupa pazarına taşımak için Türkiye’ye ihtiyaç duymaktadır. Türkiye ise enerji ithal ettiği kaynakları çeşitlendirmek istemektedir. Türkiye’nin bazı bölgelerinde sanayileşmenin hızla başlaması nedeniyle Türkiye’nin enerji talebi hızla artmakta ve Türkiye ihtiyacını güvenilir bir kaynaktan karşılamak zorunda kalmaktadır.

Yapılan araştırmalar, ikili ekonomik ilişkilerin AK Parti hükümetinin kuruluşundan bu yana hızla arttığını göstermektedir. İki ülkenin de enerji ilişkilerini geliştirme potansiyeli fazla olmasına rağmen iki ülkenin bu potansiyellerden yararlanmalarının önünde birçok engel vardır.

Türkiye’nin kaynaklarını çeşitlendirmek için İran’a ihtiyacı olduğunu ve İran’ın Türkiye’ye enerji ihracatının devamlı bir şekilde sağlaması gerektiğine dair Türkiye’ye ihtiyacını ortaya koymaktadır. İran’ın petrol ve enerji

1. 5+1 Anlaşması iranda “Berjam” olarak tanımlanıyor.

ihraç etmesi ayrıca Avrupa Pazarına ulaşması için Türkiye'ye ihtiyacı vardır. Bezen Balamir Çoşkun, küreselleşmenin güvenliğe yeni bir boyut kattığını ve enerji kaynaklarının veya boru hattı güzergâhlarının dış politika için mekanizma haline geldiğini söylemiş, petrol ve gaz rezervlerinin büyük çoğunluğunun istikrarsız Ortadoğu ve Basra Körfezi, Orta Asya ve Rusya'da bulunduğu sonucuna varmıştır. Enerji rezervlerinin %70'inden fazlasının Rusya, Katar ve İran'da yoğunlaştığını hem İran'ın hem de Rusya'nın, boru hattı güzergâhlarının öneminin farkına vardığını ve ABD'nin Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Tiflis-Erzurum ve Bakü-Supsa gibi etkileyici boru hattı güzergâhlarından memnun olmadığını söylemiştir. Sonuç olarak İran ve Türkiye eğer birlikte çalışırlarsa, bazı önemli boru hatları güzergahlarını kontrol edebileceğini ve Türkiye'nin bir enerji ve boru hattı güzergahı ülkesi olarak rolü sadece Türkiye için değil, dünya pazarı için de önemi artacağını ifade eder (Coşkun, 2018, s. 76).

Türkiye ile İran ekonomik ve enerji ilişkilerine genel bir temadan bakacak olursak 2000'li yılların başından bu yana İki ülkenin arasındaki ticaret önemli ölçüde artmıştır. Bunun temel nedeni, bugüne kadar iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin çeşitliliğinin artmasıdır. İki ülke arasındaki ilişkilerde enerji, iş birliğinin önemli bir unsurudur. Çünkü 2021 yılı verilerine göre 16 milyar dolar civarında olan ticaret hacminin büyük bir kısmı enerji ticareti ile ilgilidir. 1990'ların sonuna kadar İran ve Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilerin iki ana unsuru bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi 1980'ler ve 1990'lar boyunca dalgalı bir seyir izleyen ticari ilişkilerdir. Türkiye ile İran arasındaki ekonomik ilişkilerin ikinci unsuru ise ulaşım ilişkileridir. İki ülke de Asya ile Avrupa arasındaki transit güzergahları üzerinde yer almakta ve ulaşım ilişkilerinde de stratejik konumda bulunmaktadır (Mottaghi, 2012, s. 122).

Türkiye'nin Enerji Stratejisi karakterize edilebilir. Bu stratejilere göre Türkiye: Enerji güvenliğini esas alarak yeterli, ucuz, sürekli, sürdürülebilir ve çevre dostu enerjiyi kullanmak istemiştir. Bu doğrultuda özellikle güneş enerjisi projelerine yatırım yapmıştır. Bu çevre dostu enerjiyi üretmek için yerli ve yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelerek bu amaçla Ar-Ge çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. Bunun yanı sıra çeşitlendirme politikaları kapsamında enerji santrallerini nükleer santrallerle değiştirmek de enerji siyasetinde planlanmıştır (Türkiye'nin enerji stratejisi, Dışişleri, 07/08/2022).

Muharrem Ekşi, Türkiye'nin enerji ihtiyacının yüzde 70'ten fazlasını ithalattan karşıladığını söyler. 2008 yılında 110 milyon ton olan Türkiye'nin enerji tüketiminin, 2010 yılında %6,8 artarak 171,3 milyon tona, 2020 yılında ise 319 milyon tona ulaşmasının beklendiğini, enerji tüketiminin ise 1400

milyar m³’e ulaşacağı tahmin edildiğinden bahseder. Türkiye de kullandığı enerjisini kendi kaynaklarından talep etmekte olduğunu, şu an için bu enerji ihtiyacının petrol (%33), enerji (%30), kömür (%29) ve hidrolik enerjiden (%32) karşılandığını belirtir. Türkiye ise kaynaklarını çeşitlendirerek, çoklu boru hatlarını ve nükleer enerjiyi kullanarak enerjide dışa bağımlılığını azaltmaya çalışmaktadır (Ekşi, 2014).

Enerji stratejileri kapsamında enerji sektörünün serbestleştirilmesi ve üretkenliğin maksimize edilmesi için de girişimler olmuştur. Bu girişimler doğrultusunda depolama sistemlerini artırarak malzemeleri güvence altına almak, verimliliği artırmak ve enerji tasarrufu önlemlerini uygulamak gibi çalışmalar yapılmıştır (Aydoğdu, 2021, s. 64).

Türkiye’nin bu stratejileri uygularken bölgesel ve uluslararası bazı hedefleri vardır. Bu hedeflerin şunlar olduğu söylenebilir: Sadece Doğu ile Batı arasında değil, Kuzey ile Güney arasında da enerji koridoru olarak ve jeopolitik konumunu kullanıp AB enerji piyasası ile bütünleşerek 4. ana arter olan bir geçiş ülkesi olmak. Ayrıca Ceyhan’ı uzun vadede tıpkı Amsterdam gibi önemli bir liman haline getirerek bir enerji merkezi haline gelmek ve böylece Ceyhan’ı küresel enerji piyasalarının enerji dağıtım merkezi yapmak (Taştekin, 2018, s. 75).

Türkiye’nin enerji stratejilerini ve hedeflerini gerçekleştirebilmesi için enerji politikalarında karar verme yetkisi olan iki faktör vardır: Hükümet ve uluslararası organlar. Hükümet düzeyinde Başbakanlık, Enerji Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Hazine, Devlet Planlama Dairesi, Türkiye Atom Enerjisi Kurumu (TAEK), Türkiye Elektrik Ticaret ve Taahhüt A.Ş. (TETAŞ), Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK), Millî İstihbarat Teşkilâtı (MİT), Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ve Millî Güvenlik Kurulu (MGK). Sivil toplum kuruluşları arasında özel şirketler ve STK’lar, uluslararası kuruluşlar arasında ise Çok Uluslu Şirketler yer almaktadır (Ekşi, 2010, s. 66).

Elin Kinnander, Türkiye ve İran gaz ilişkileri üzerine bir çalışma yürüttüğünde bazı sorunlarla karşılaşmıştır. İran ile Türkiye arasındaki ilk enerji anlaşması Erbakan döneminde 1996 yılında Tahran’ı ziyaret ettiğinde imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre 2007’de Türkiye, Doğu Anadolu’da endüstriyel tüketim ve konut ısıtması için İran gazını kullanmıştır. Her iki taraf da sözleşmede belirtilen seviyenin hacmini artırmak istediklerini belirtmişler. Yine taraflar boru hattının kendilerine ait kısımlarından sorumlu görülmüşlerdir. 2002 yılında İran, Türkiye’ye enerji ihraç etmeye başlamıştır, Aralık 2004’te fiyat farklılıkları nedeniyle İran’dan enerji akışı kesilmiş ve Türkiye Enerji Bakanı uluslararası tahkime başvuracaklarını açıklamıştır. 2005 yılına ka-

dar İran, Türkiye'ye enerji sevkiyatını durdurmuş, ayrıca Ocak 2006'da, Kuzeybatı İran'daki soğuk hava nedeniyle enerji akışını kesmiştir. Kinnander'e göre İran ile Türkiye arasındaki enerji ilişkisindeki temel sorun karşılıklı güvensizliktir. Güvensizlik, İran'ın fiyatları artırması ve kışın akışı kesmesinden kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak İran güvenilir bir ihracatçı, Türkiye de güvenilir bir ithalatçı olmalıdır (Kinnander, 2010, s. 32).

2. KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Analiz için eleştirel jeopolitik teorilerin bir alt akımı olan jeopolitik ekonomi teorisi kullanılmıştır. Amineh ve Yang, kritik jeopolitiği, büyük devletler arasındaki yerel ve uluslararası ilişkileri (IR) ve Uluslararası Politik Ekonomi (IPE) bağlamında analiz etmek olarak ifade ederler. Bir teori olarak, eleştirel jeopolitik, ulus-devlete büyük önem veren klasik jeopolitiğe tepki verir. Bu vurgu, jeopolitiğin tanımlayıcı özelliği olarak kabul edilme-
yen "ulusal güvenlik" kavramını ortaya çıkarır. Eleştirel jeopolitiğin yükselişi, jeopolitiğin temelinde yatan alternatif faktörlerin daha kapsamlı bir şekilde araştırılmasına ivme kazandıran Soğuk Savaş'ın sonlarında başlamıştır (Balci, 2016, s. 118).

Amineh ve Yang'a göre kritik jeopolitik üç akımdan oluşur. İlk akım, jeopolitikte rol oynayan kültürel faktörleri vurgular ve bu akımın temsilcisi olan teorisyenler bunları incelemeye çalışır. İkinci akım akademisyenler jeopolitik gücün oluşturulduğu siyasi ve sosyal bağlamı anlamak için söylemeye odaklanır ve bunları analiz eder. Son olarak, üçüncü akım teorisyenler, eleştirel jeopolitiği Uluslararası Politik Ekonomi'ye bağlayarak analiz etmeye ve teoriler oluşturmaya çalışır. Jeopolitik ekonomi teorisi, devletin jeoekonomi ile bağlantılı olarak coğrafi ve/veya bölgesel boyutlarını içerdiği için bu üçüncü düşünce akımı üzerine kuruludur (Balci, 2016, s. 128).

Bu çalışmada, Türkiye'nin enerji arz güvenliğinin jeopolitik ekonomisini incelemek için Türkiye ile enerji tedarikçileri arasındaki diplomatik, ekonomik (ticaret, yatırım ve finans) ve güvenlik ilişkileri analiz edilecektir.

Jeopolitik ekonomide, ülkelerin birbirleriyle olan ilişkilerini ve politikalarını şekillendiren iki düşüncenin etkileşimi söz konusudur. Amineh ve Yang jeopolitik mantığın büyük devletlerin coğrafya ve siyaset alanındaki güç projeksiyonuna atıfta bulunarak açıklamaktadırlar (Waltz S., 2002, p. 34).

Jeoekonomik mantık, kapitalizmin sürekli genişleme ve yeni pazarlar bulma gereksinimi ile ilgilidir. Sermaye sınırsızdır ve finansal ve ulusal pi-

yasaların uluslararasılaşması, sermayeye karşı sınırların geri kalanının yıkılmasına katkıda bulunur. Kapitalist sistemin doğasında var olan istikrarsızlık, yerli sermaye birikiminin aşırı arzına ve doygunluğuna (belirli yerel ekonomik sektörlerde) yol açar. Hal böyle olunca, iç ekonomi içindeki baskı, bir ülkenin devletini ve toplumunu sınırlarının ötesine geçmeye iter. Jeoeкономи, sermayenin genişlemesini ve devlet sistemi için etkilerinin ne olduğunu analiz etmek için sınır ötesi ticaret, yatırım ve finansa bakar (Gençoğlu, 2020, s. 242).

Jeoeкономи ülkelerin sanayileşme sırası, uluslararası sistem içindeki mevcut güç konfigürasyonunu açıklar. Bu örneğe en yakın ülke ilk sanayileşen İngiltere olmuştur. İngiltere’nin sanayileşmesi toplumsal gücünden kaynaklanmıştır (Celik, 2009, s. 105).

İngiltere’nin Pax Britannica dönemindeki gücüne tepki olarak ABD, Almanya ve Japonya daha önce anlaştıkları bazı hedefi dile getirmeye başlamışlardır. Bu süreçte ülkeler başarılı bir şekilde sanayileştirdiler ve güç için rekabet etmeye başladılar. Bu dört ülke arasında yaşanan çatışma iki Dünya Savaşına yol açmıştır. Sonunda ABD, liberal (veya Batılı) çok taraflı kurumlar inşa ederek 2. Dünya Savaşı’ndan sonra Pax Americana’yı inşa etmiştir. Günümüzde Doğu Asya ülkeleri (öncelikle Çin ve Hindistan) Batı merkezli çok taraflı kurumlarla rekabet etmektedir. Rekabetçi devletler bunu sanayileşme politikaları uygulayarak yapabilmekte ve kurumlarını uluslararası sisteme dahil etmektedir (Bölme, 2010, s. 45).

Bu türden dış politikayı açıklamak için Amineh ve Yang, iç ekonominin dış ekonomilerle bağlantısına yol açan üç tür tanımlaması olan kaynak kıtlığı modeli geliştirdi:

1. Talep kaynaklı kıtlık üç gelişmeden kaynaklanmaktadır: Artan GSYİH, artan kişi başına gelir ve artan nüfus. Her üç gelişme de (enerji) kaynaklarına olan talebi artırmaktadır. Arzda bir değişiklik olmazsa, ekonominin talep tarafında bir kıtlığın ortaya çıkacağını açıklar.
2. Arz kaynaklı kıtlık, talepte paralel bir düşüş olmaksızın arzın azalmasıyla ilgilidir. Basitçe söylemek gerekirse, tüketim ve ekonomiyi (büyümesini) beslemek için yetersiz tedarikten söz edilir.
3. Yapısal kıtlık, arz kaynaklı kıtlığın özel bir türüdür. Arz kaynaklı kıtlık ekonomik dinamiklerden kaynaklanırken, yapısal kıtlık, büyük güçlerin (kasıtlı) faaliyetlerinin (örneğin, kaynak zengini Orta Doğu’daki ABD faaliyetleri) sonucunda bu tür arz kıtlığı yaratan eylemlerden kaynaklanır (Balcı, 2016, s. 126).

2.1. Karşılıklı Bağımlılık

Karşılıklı bağımlılık teorileri neoliberal düşüncenin bir dalıdır. İktidar siyaseti üzerindeki neo-realist pozisyonu ve bu bağlamda neo-realizmin dünyadaki yetersizliğini eleştirir. Karşılıklı bağımlılık yaklaşımları, neoliberal gelenekleri desteklemeleri bakımından neo-realizmden temel olarak farklıdır.

Karşılıklı bağımlılığın çok sayıda tanımı önerilmiştir: Waltz ve Richard Cooper, karşılıklı bağımlılığı “üretim faktörlerinin pazarlarındaki farklılıklarda keskin bir azalmaya yol açan gelir fırsatlarındaki farklılıklara hızlı tepki” olarak tanımlamıştır (Waltz S., 2002).

Richard ve Cranes karşılıklı bağımlılığı tanımlarken bunu bir tür bağ olarak görürler. Karşılıklı bağımlılık, bir devletin durumundaki bir değişikliğin diğerlerinin konumunu aynı yönde değiştirdiği, devletlerin çıkarları arasında doğrudan ve pozitif bir bağlantı olarak tanımlanabilir. “Karşılıklı bağımlılığın” hükümetlerin uluslararası konum ve ekonomik denge, güç, refah, bilgi veya teknolojiye erişimde dalgalandığı bir sistem olduğuna işaret edilmektedir (Sinkaya, 2019).

Robert Cohen ve Joseph Nye’ye göre karşılıklı bağımlılık, dış güçler tarafından sağlanan bir durumu ifade eder. Onlara göre, karşılıklı bağımlılığın üç temel özelliği vardır:

1. Topluluklar arasında çoklu bağlantılar kurar. Bu kanallar şunları içerir: Hükümet ve hükümet dışı seçkinler arasındaki gayri resmî ilişkiler, yüz yüze ve uzun mesafeli iletişim ve ulus ötesi kuruluşlar (Bankalar veya çok uluslu şirketler gibi).
2. Devletlerarası ilişkiler kavramları, açık veya sabit bir hiyerarşi tarafından yönetilmeyen çeşitli konulardan oluşmaktadır; bu, askeri güvenliğin her zaman gündemin başında olmadığı anlamına gelir.
3. Devletler bölge bağlamında veya karmaşık karşılıklı bağımlılık konularında birbirlerine karşı askeri güç kullanmazlar. Ancak bu devletler arasındaki diğer konularda veya bölge dışındaki devletlerle ilişkilerinde askeri güç önemli olabilir (Robert O. KEOHANE Joseph NYE, s. 78).

Bu bakımdan son yüzyılda, bugün sanayileşmiş dünyada ekonominin artan rolü ve önemi, başta İran ve Türkiye olmak üzere ülkeler arasındaki ilişkilerin gelişmesine yol açmıştır. Ülkelerin ekonomik ve politik gelişimi arasında çok güçlü bir ilişki olduğu artık açıktır (Koolae, 2011).

Bununla birlikte, ekonomik ve ticari güvenlik birçok ülke için bir öncelik olmuştur. Ekonomik konuların siyasi, sosyal, askeri vb. konularla bağlantısı ülkeler arasında her alanda bağlantılar ve alışverişler oluşturmıştır (COŞKUN, 2008).

3. TÜRKİYE – İRAN ENERJİ POLİTİKALARI

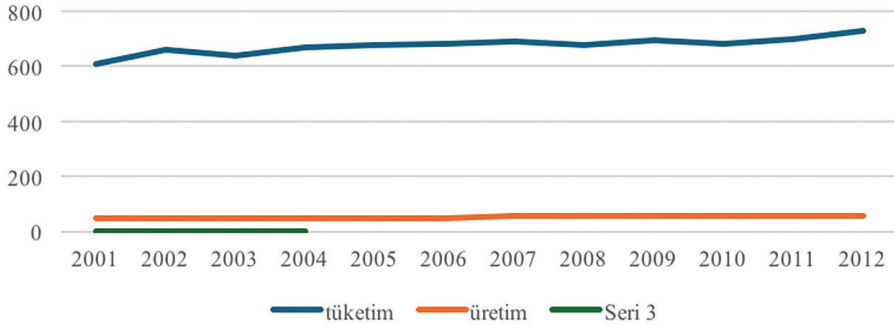
Türkiye ve İran’ın ticaret konusunda bir işbirliği geçmişi vardır. Bu özellikle enerji sektöründe geçerlidir. İki ülke her zaman olumlu siyasi ve diplomatik ilişkilere sahip olmasa da ticaret ve özellikle enerji ticareti her zaman siyasi, dini ve kültürel farklılıkların yerini almıştır. Bu, Türkiye ile İran arasındaki enerji ilişkisinin her zaman sorunsuz olduğu anlamına gelmiyor. İki ülke, yıllar boyunca petrol ve gaz sözleşmeleriyle ilgili konularda sık sık anlaşmazlıklar yaşamışlardır.

2002’den bu yana, İran ve Türkiye arasındaki enerji ilişkilerinde işbirliğinin artması için çok fazla potansiyeller vardır. 2002 yılında resmi raporlara göre iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2,4 milyar dolar iken, 2011 yılında 11 milyar dolara, 2012 yılında ise 22 milyar dolara yükselmiştir. ABD’nin yaptırımları ve İran’ın petrol gelirlerinin azalmasıyla bu rakam 2011’de 15 milyar doların altına düşmüştür (Asylum, 2013, p. 117). 2014 yılında iki ülkenin üst düzey yetkililerinin ziyaretlerinin ardından bu rakamın 2015 yılı sonuna kadar 15 milyar dolara yükselmesi beklenmekteydi, ancak küresel ekonomik ilişkileri genişletmenin yükselişi ve yaratılan fırsatları kullanma arzuna rağmen, iki ülke bölgedeki siyasi rekabetler nedeniyle uygulayamamışlar. İran ile farklılıkları bu yılın sonuna kadar hayata geçirileceği tahmin ediliyordu. Büyük bir iyimserlikle başlayan bu anlaşmanın uygulanmasının sonucu olarak iki ülke arasındaki ticari ilişki hacminin 2015 yılı sonunda 1,7 milyar dolara yükseleceği ve bu rakam 11,7 dolar olan rakama göre bile önemli bir düşüş gösteriyor. 2014 yılında milyar verir (Cetinguelc, 2016, s. 67).

3.1. Türkiye’nin Enerji Politikaları

Araştırmalar, dünyanın kanıtlanmış petrol ve kanıtlanmış enerji rezervlerinin yaklaşık %73’ünün Orta Doğu ve Hazar Havzasında bulunduğunu göstermektedir. Türkiye, coğrafi olarak bu enerji merkezi bölgesi ile en yüksek talebe sahip pazar arasında yer almaktadır. Coğrafi konumu nedeniyle ülke, enerji kaynağı ülkeler ile tüketici pazarları arasında doğal bir köprü haline gelmekte ve Avrupa’nın enerji güvenliğinde, arz kaynak ve enerji yollarının çeşitlendirilmesinde hayati bir rol oynamaktadır. Türk Boğazları da enerji güvenliğinde özel bir öneme sahipken, dünyanın günlük petrol tüketiminin %3,7’sine yakınlığı Türk Boğazları üzerinden taşınmaktadır².

2. Turkey’s Energy Strategy, Ministry of Foreign Affairs of Turkey Republic, pp,1-5 [http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/EnerjiPolitikasi/Turkey’s%20Energy%20Strategy%20\(Ocak%202009\).pdf](http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/EnerjiPolitikasi/Turkey’s%20Energy%20Strategy%20(Ocak%202009).pdf) (accessed on 20 May 2013)

Grafik 1: Türkiye akaryakıt tüketimi ve üretimi (günde bin varil)

Kaynak: u.s. enerji bilgi yönetimi, uluslararası enerji istatistikleri veritabanı ve kısa vadeli enerji görünümü

3.1.1. Türkiye'nin Enerji Stratejisi

Türkiye, birincil enerji tüketimi içerisinde ilk sırada yer alan petrol ve enerjiye sınırlı ölçüde sahiptir. Petrolün yüzde 93'ünü, enerjinin de yüzde 99'unu ithal etmektedir. Bu nedenle enerji konusunda dışa bağımlı durumdadır (Aydın C., 2022, s. 92).

Türkiye, ülkenin coğrafi konumu ve enerji tüketimine bağlı olarak, İran ile ilişkilerinin ana belirleyicilerinden birini oluşturan belirli enerji politikaları ve planları geliştirmiştir. Türkiye'nin enerji planları incelendiğinde (2013/04/30), Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Stratejik Planında (2010-2014) ana sütunların enerji arz güvenliği, "Türkiye'nin enerji alanındaki bölgesel ve küresel etkinliği, çevre ve doğal kaynaklar stratejik planı, enerji kaynaklarının tüm tüketicilere yeterli düzeyde en iyi kalitede en düşük fiyatla, güvenli ve çevresel konulardaki hassasiyetler gözetilerek tedarik edilmesini amaçlamaktadır.

Serbest ve rekabetçi bir piyasa yaratılmasına ve piyasa yapısı içinde elektrik talebinin karşılanmasına yönelik yeni üretim yatırımlarının gerçekleştirilmesine çalışılarak enerji sektörünün üretim ve dağıtım özelleştirmelerine devam edilecektir. Stratejik plan, Türkiye'nin enerji stratejisi gibi, Türkiye'nin jeostratejik konumundan "enerji koridoru" olarak bahsetmekte ve Türkiye'nin çok uluslu petrol ve enerji boru hattı projelerinin ve uluslararası enerji arenasının yeni ve belirleyici oyuncusu haline geldiğini tahmin etmektedir (Ağca, 2019, s. 59).

Türkiye'nin enerji stratejisini daha iyi anlamak için, son on yılda Türkiye'deki enerji talebi hacmini ve artan enerji talebi oranını fark etmek önemlidir. Türkiye, dünyanın en hızlı büyüyen enerji taleplerinden biridir. Son on yılda, enerji ve elektrik talebindeki artış miktarı açısından Türkiye, Çin'den sonra ikinci ülke oldu ve Türkiye'nin gelişen ekonomisi nedeniyle talebin da-

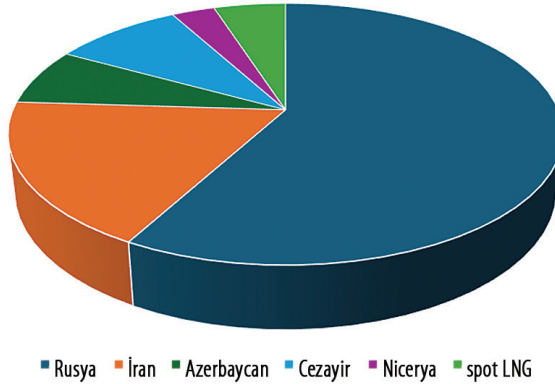
ha da artması bekleniyor. Türkiye yerli enerji konusunda muzdarip ve şu anda toplam enerji talebinin sadece %26’sı yerli kaynaklardan karşılanıyor. Türkiye, enerji ihtiyacının geri kalanını diğer ülkelerden ithalat yoluyla ithal etmek zorundadır (Karabağ, 2021, s. 235).

Bu koşullarla ilgili olarak Türkiye, özel enerji güvenliğini tanımalı ve enerji tedarik yollarını ve kaynak ülkelerini çeşitlendirmeye, yenilenebilir kaynakların payını artırmaya ve enerji karışımına nükleeri dahil etmeye, enerji verimliliğini artırmaya yönelik önemli adımlar atmaya ve Avrupa’nın enerji güvenliğine katkıda bulunmaya çabalamaktadır (Cıtak, 2016, s. 97).

Büyüyen enerji talebi, sınırlı yerli enerji kaynakları, coğrafi farklılıklar, teknolojik eğilimler ve ekonomik etkiler söz konusu olduğunda, enerji güvenliği güvenli, sürekli ve aracısız enerji politikasının önemli bir stratejik özelliği olmuştur. Türkiye’nin enerji stratejisinde enerji güvenliği, sosyal ve ekonomik kalkınmayı teşvik etmek için arz ve talep zinciri boyunca uygun yatırımla ilgili uzun vadeli enerji güvenliğine bölünmüştür. Kısa vadeli enerji güvenliği, bir enerji sisteminin arz ve talepteki ani değişikliklere doğrudan yanıt verme yeteneği olarak tanımlanır. Sonuç olarak, enerji güvenliğinin, tüm bunları harekete geçirmek için ihtiyaç duyulan kaynakları, rotaları, teknolojileri ve yatırımları sağlayan enerjiyle güçlü bağları vardır (Yazar, 2010, p. 3).

Türkiye’nin dış kaynaklara bağımlılığı %74 civarındadır. Türkiye’nin yıllık enerji talebi %4-5 iken AB ülkelerinde bu oran %1,6’dır. Türkiye’nin enerji talebinin 2020 yılına kadar yıllık %4 artması bekleniyor. Ayrıca Türkiye’nin önümüzdeki 15 yıl içinde 100 milyar dolardan fazla yatırıma ihtiyacı vardır. Uluslararası Enerji Ajansı’na (IEA) göre elektrik talebindeki büyümenin her zamankinden daha hızlı artacağı tahmin ediliyor. (Babalı, 2010, p. 22).

Grafik 2: Türkiye’ye enerji ihracatı yapan ülkeler

Kaynak: EPDK 2012

Houman Sadrinin "Global Security Watch-The Caucasus States" çalışmasında, enerji ilişkisinin ve ikili ticaret hacmindeki payının son derece önemli olduğunu söylenmektedir. Çünkü İran'ın petrol ve gaz ihracatındaki açık potansiyel geliri için bir pazara ihtiyacı var ve Türkiye İran'a tam olarak bağımlı olmayı değil- bir çeşitlendirme aracı olarak İran enerji kaynakları ticaretiyle daha fazla meşgul olmayı istiyor. Türkiye, dünyanın farklı yerlerinden petrol ve gaz alan Çin gibi, İran ile enerji iş birliğinde çok akıllıdır. Çin, özellikle petrol ve gazda tek bir bölgeye bağımlı değildir. Türkiye'nin ithalat için üç büyük petrol ve gaz tedarikçisine sahip olması çok iyidir çünkü Türkiye, bağımlılık yaratan birine daha fazla bağımlı hale gelirse bir örnek ile durumun farklı olduğu anlaşılabilir; Ermenistan petrol ve enerjide Rusya'ya bağımlıdır, İran Ermenistan için boru hattı kurmuştur ve bu yol ile petrol ve gaz konusunda kendine bağımlı hale getirmiştir. Halbuki Türkiye'nin diğer ülkelerin aksine daha bağımsız olması Türkiye'nin geleceği ve bağımsızlığına çok faydalı olacaktır (Sadri, 2010, p. 260).

Türkiye, 2002-2022 yıllar boyunca yerli ve yenilenebilir enerji kaynaklarına önem vermiş ve bu kaynakların elektrik üretiminde kullanılmasına ilgi göstermiştir. Türkiye, esas olarak diğer ülkelerin kaynaklarına bağımlıdır ve enerji politikasında yerli kaynaklarını geliştirmek zorundadır. Aynı zamanda enerji tüketimi artırılmakta ve enerjinin evlerde ve sanayide kullanılması elektrik üretiminde enerji kullanmaktan daha faydalıdır (Yazar, 2010, p. 5).

Uluslararası Enerji Ajansı istatistiklerine göre petrol ve enerji Türkiye'nin başlıca enerji kaynakları olup, Türkiye'nin talebi enerji için 1987'de 0.7 bcm'den (2mcm/d) önemli ölçüde artarak 2012'de yaklaşık 45.3 bcm'ye (124mcm/d) yükseldi. Petrol, 2011'de Türkiye'nin toplam birincil enerji arzının (TPES) %28'ini içeriyor. Kömür aynı zamanda büyük bir enerji kaynağı. 2011 yılında TPES'i %30'a yükselmiştir. Hidro enerji dahil yenilenebilir enerji, TPES'in %10'unu sağlamıştır. 2023 yılına kadar 20 GW rüzgâr kapasitesi ve 600 MW jeotermal kapasite kurarak yenilenebilir enerjinin elektrik üretimindeki payını %30'a çıkarması bekleniyor (International Energy Agency, Report 2013).

Bu bağlamda Necdet Pamir, Türkiye'nin geleceğin enerji politikasına sosyal demokrat yaklaşım için yedi ilke önermektedir:

Bunlardan birincisi Tüm vatandaşlar için güvenli bir enerji arzı, hükümet ve bağımsız düzenleyici otoriteler tarafından garanti edilmelidir. İkinci ilke ise enerji güvenliği, Türkiye'nin ithalata bağımlılığını azaltmayı ve yerli ve yenilenebilir enerji kaynağını geliştirmeyi gerektirmektedir. Üçüncü ilke ekolojik ve ekonomik olarak sürdürülebilir bir enerji politikası için CO2 emisyonları-

nın azaltılması esastır. Dördüncü ilke enerjiyi daha verimli kullanmak, Türkiye’nin enerji faturasını ve ithalata bağımlılığını azaltmanın en iyi yoludur. Beşinci ilke daha yüksek teşvikler yoluyla yenilenebilir enerji kaynaklarının teşvik edilmesi yeni yeşil işler yaratır, ancak yenilenebilir enerji teknolojileri önemli Ar-Ge ve yerel üretim çabaları gerektirir. Altıncı ilke nükleer enerjinin Türkiye’nin peşine düşmemesi gereken son derece tehlikeli ve sürdürülemez bir teknoloji olduğu kanıtlanmıştır. Yedinci ilke entegre bir dış enerji politikası, Türkiye’nin komşularıyla ilişkilerinin kademeli olarak gelişmesine ve AB enerji faslının açılmasına katkıda bulunacak şekilde tasarlanmalıdır.” (Pamir, 2015, s. 480)

Enerji planlaması korunmalı, ulusal ve kamu çıkarlarını korumalı ve toplumsal çıkarları artırmalıdır. Türkiye’nin enerjisinin kendi stratejik önemine sahip olduğu ve stratejik önemi nedeniyle düzenleme, planlama ve kontrol faaliyetlerinin koordinasyonu için birleşik bir yapıya, bu önem için kaynakların rasyonel kullanımına ihtiyaç duyduğu açıktır. Toplumun tüm kesimlerinin (üniversiteler, meslek kuruluşları, odalar, sendikalar, tüketici dernekleri vb.) temsil edildiği enerji sektörü için gerekli politikaların belirlenmesi için Ulusal Enerji Platformu oluşturulmalıdır. Ulusal Enerji Platformu yöntemleri ile tüm enerji sektörlerine (petrol, enerji, kömür, hidro, rüzgâr, jeotermal, güneş, nükleer vb.) yönelik stratejik planlar düşünülmelidir (İlter, 2017). Aynı zamanda alt sektör planları, Ulusal Enerji Stratejisi hazırlanmalıdır. Strateji, eylem planları ve yol haritaları ile desteklenmelidir (Oğuz, 2010, s. 44).

Türkiye’de enerji talebinin özellikle 1990’lı yıllarda hızla artması, Türkiye’nin enerji politika yapıcılarını alternatif enerjiye yatırım yapmak gibi mali sıkıntılarla karşı karşıya kalmak yerine Rus enerjisinin erişilebilirliğinden yararlanmaya zorladı (Bilgin, Energy policy in Turkey: Security, markets, supplies and pipelines, 2011).

AK Parti yönetimi enerjiyi konusunu önemseyerek Türkiye’nin dış politikasına daha fazla ilgi göstermiştir ve Türkiye’nin dış politikasında enerjiyle ilgili bazı değişiklikler yapmıştır;

Bunlardan birincisi Türkiye’nin bölgesel ekonomik işbirliğini geliştirmek için enerjiyi bir kaldıraç olarak kullanma stratejisiyle yakından ilgili olan dış ilişkiler. İkinci siyaset Türkiye’nin enerji endüstrisi, konvansiyonel müttetiklerinin Türkiye’nin enerji karışımı kusurlarını telafi edememesi veya isteksiz olması veya Rusya, Azerbaycan, İran gibi ortaklarla mümkün olduğunca fazla ilişki geliştirmemesi durumunda Türkiye’nin maruz kalabileceği olası maliyet ile ilgilidir. Üçüncü değişiklik Jeopolitik açıdan bakıldığında, Türkiye bir enerji geçiş sistemi olarak Rusya, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, İran ve

Irak dahil olmak üzere komşuları arasında işbirliğine yol açacaktır ve Uluslararası enerji transfer ülkesi olma şansını kaçırmak istemeyecektir. Bu bağlamda, enerji işbirliği, kuşkusuz Türkiye ile komşuları arasındaki karşılıklı bağımlılığın desteklenmesi ve ilişkileri yoğunlaştırmanın temel politikası olarak görülmektedir (Bilgin, 2011, s. 184).

3.1.2. Türkiye'de Enerji Politikasının Sorunları

Her politikada olduğu gibi Türkiye'nin enerji politikasının da kendine has zaafı ve eksiklikleri var.

1. Türkiye'nin enerji politikalarında süreklilik olacağını iddia etmek zordur,
2. Türkiye'nin enerji karar alma sürecindeki aktör sayısının sınırlı olması ve bazı önemli aktörlerin enerji karar alma sürecine katılmaması,
3. Mevcut enerji planları ve tahminleri, enerji karar vericilerine gerçek bir tavsiye vermemektedir,
4. Türkiye'nin enerji politikası yapımında aktörler arasında daha fazla koordinasyon ve işbirliğine ihtiyaç vardır (Akbulut, 2012, s. 45).

3.1.3. Türkiye'de Enerji Projeleri

Türkiye, son yıllarda yurtiçi enerji talebini karşılamayı ve ayrıca bazı uluslararası boru hattı projelerine katılımcı olarak dünya enerji piyasasında kilit rol oynamayı hedeflemektedir. Bu tür projeler Türkiye'nin enerji kaynaklarının çeşitlendirmesine yardımcı olacaktır.

3.1.4. Uluslararası Boru Hattı Projeleri

Türkiye'yi bölgede önemli bir enerji oyuncusu yapmanın temelinde yatan ana unsur, ülkenin güvenliği ve istikrarıdır. Nitekim Ortadoğu'da ve özellikle Türkiye'nin komşularıyla güvenlik, istikrar ve refah, Türkiye'nin dış politikasında yeni önceliği haline geldi. Bu amaçlara ulaşmak için bir alt-bölge kurumu ve siyasi anlaşmazlıkları ve farklılıkları yumuşatmak için işbirliği-entegrasyon şemaları oluşturmak gerekiyordu. Türkiye'nin enerji politikalarına yakından bakıldığında, mevcut ve önerilen gaz ve petrol boru

hatlarının kapasitesi, sayısı ve yönü konusunda Türkiye’nin enerji söyleminin bir rotası olduğu kolaylıkla görülecektir. Bir enerji geçişi, ve hub merkezi olması süreci geçmişten bu güne dört aşamada sınıflandırılabilir. 1- Siyasi-kültürel kaygılarla erken dönem: 1991-1994. 2- Hazar kaynaklı Doğu-Batı enerji koridoru: 1994-2005. 3- Avrasya ve Ortadoğu kaynaklı Doğu-Batı enerji koridoru: 2005-2009. 4- Rusya, Hazar Denizi ve Orta Doğu kaynaklı Doğu-Batı ve Kuzey-Güney enerji geçiş merkezi: 2009 ve sonrası.” (Bilgin, 2011, s. 411).

İlk aşamada Türkiye sadece Irak’tan gelen Kerkük-Ceyhan petrol boru hattına ev sahipliği yaptı, o dönemde enerji konusuna biraz ilgi gösterdi. Soğuk savaş, İran-İrak savaşı Türkiye’nin enerjiye dayalı dış politika yapmasına izin vermedi. İkinci aşamada Türkiye, Hazar Havzası hidrokarbonlarını Türkiye’ye taşımayı amaçlayan birçok gaz ve petrol boru hattı projesiyle karşı karşıya kaldı. İran’ın siyasi ve ekonomik izolasyonu ve aynı zamanda yetersiz altyapı, Türkiye’nin Türkmenistan ve İran’dan Türkiye’ye ek boru hatları genişletmesine izin vermedi. Yukarıda belirtildiği gibi, Türkiye bölgenin bir enerji merkezi olmaya çalışıyor. Bu girişimin en büyük başarılarından biri Bakü-Ceyhan ham petrolü ve Bakü-Tiflis-Erzurum boru hattı projesidir. Türkiye, Bakü-Tiflis-Ceyhan ham petrol boru hattı ve ayrıca Bakü-Tiflis-Erzurum enerji boru hattı gibi önemli bir enerji projesini hayata geçirmiştir (Starr, 2005, s. 105).

Türkiye, bir proje olarak, Azerbaycan’ın gazını ve petrolünü Trans Anadolu Gaz Boru Hattı (TANAP) projesi ile Avrupa pazarlarına taşımaya olanak sağlamıştır. TANAP’ın, Türkiye’nin zengin kaynaklardan (Hazar Havzası ve Kafkaslar) AB pazarına enerji taşınmasında “köprü” olma misyonunda kilit rol oynaması umulmaktadır (Yıldız, 2013, s. 55).

TANAP projesine göre Türkiye 6 milyar cm³ enerji alırken, Nabucco projesinde Türkiye sadece 2,5 milyar cm³ alacak, TANAP projesinde Türkiye bazı sorunlarla karşı karşıya, birincisi, gaz fiyatının garantisi yok, ikincisi, gelirden transit geçiş belli olmayana kadar SOCAR, TANAP projesinde ana kazanan durumunda görünüyor olması (Pamir, 2015, s. 88).

İran, Azerbaycan, Türkmenistan’dan, Katar ve Irak’tan Türkiye’ye olası genişlemelerle birlikte çok sayıda gaz ve petrol boru hattı, Rusya’nın Avrupa’daki güçlü pazarını etkileyebileceği için Rusya için bir sorundur (Mert, 2011, s. 211).

Mert Bilgin’e göre Türkiye’nin Boru Hattı Politikası ile yerli enerji sorunu arasında doğrudan bir bağlantı vardır. Türkiye’nin enerji söylemi, Türkiye’nin ilgili ülkelerle etkileşiminden ortaya çıkan “geriye dönük bir enerji stratejisine” dönüşmüştür. Bunlar:

1. ABD ile Hazar Havzası'ndan BTC petrol ve BTE enerji boru hatlarına giden petrol ve gaz boru hattı,
2. AB, özellikle İtalya ve Yunanistan ile Türkiye-Yunanistan-İtalya bağlantılarında gaz boru hatları ve Nabucco projesi,
3. Rusya ile Mavi Akım ve Rusya üzerinden Batı enerji boru hatları ile Samsun-Ceyhan petrol boru hattı,
4. Gürcistan ve Hazar Havzası'ndan Türkiye'ye gaz ve petrol taşımacılığı konusunda Azerbaycan bağlantısı,
5. Tabriz-Erzurum-Ankara enerji boru hattı üzerinden İran ile ve İran üzerinden Türkmenistan gazının Türkiye'ye taşınması,
6. Irak ile Kerkük-Yumurcalık petrol boru hattı üzerinden Irak ve Irak gazının Türkiye'ye dahil olma olasılığı Nabucco projesi,
7. Arap Gaz boru hattının Türkiye'ye ve muhtemelen Nabucco üzerinden Avrupa'ya eklenmesi konusunda Suriye, Mısır ve Irak hattı,
8. Olası enerji boru hattı ve daha fazla LNG tr için Katar ile Türkiye hattı,
9. Ceyhan-Haifa'dan gelen boru hattının genişletilmesi konusunda İsrail ile birlikte (Mert, 2011, s. 220).

3.2. İran Enerji Politikaları

Diğer ülkeler gibi İran da enerji diplomasisini şu hatlar üzerinden yürütmektedir: 1-Yapı, 2-Gündem ve 3-Süreç. İran'ın yapısal zayıflığı: İran, Katar, Kuveyt, Irak ve Suudi Arabistan gibi komşularıyla bazı alanları paylaşıyor. Bu tür ortak alanlardan petrol ve gaz çıkarmakla ilgili diplomasisi bilinmiyor, BM yaptırımları ise petrol ve gazın sömürülmesini doğrudan etkiliyor. Enerji sektöründeki BM ve Amerikan yaptırımlarına karşı stratejisi bilinmiyor. İran'ın gündemdeki zayıflığı OPEC'in geleceğini ilgilendiriyor. Petrol piyasasında faaliyetine devam edecek mi etmeyecek mi? Enerji alanında başka kuruluşlar da kurulabilir mi, kurulamaz mı? İran'ın süreçteki zaafı, enerji diplomasisini derledikten sonraki en önemli eylem, dünya enerji yapısında şu anda aktif bir rolü olmayan ulusal çıkarlar lehinde karar vermektir. Amerika'nın yaptırımını, İran'ın enerji kaynakları, enerji üretimi ve enerji ticaretindeki potansiyeline yönelik yaptırımlarla doğrudan İran'ın enerji sektörünü hedef alıyor (Asgharkhani, 2016, p. 205).

Enerji diplomasisi, jeopolitik tehditlere ve sınırlara bir tepkidir. Diğer bir deyişle, diplomatik hareketliliğin kullanılması, ekonomik planlama, tek-

nik kapasitelerin geliştirilmesi ve ekonomik kaynakların kullanılması, enerji diplomasisinin etkinleştirilmesi için gerekli tüm koşulları sağlamaktadır. İran, Rusya’dan sonra (son BP’nin son raporunu yayınlamadan önce) dünyanın en büyük ikinci enerji rezervlerine ve ABD, Suudi Arabistan ve Rusya’dan sonra dördüncü en büyük petrol rezervlerine sahiptir, ancak bu potansiyele rağmen, İran’ın dünya enerji pazarındaki payı önemsizdir. İran dünya enerji pazarında daha aktif bir rol oynayabilir ve enerji sektöründe üretim, ihracat, pazarlama, arama ve çıkarmadaki hareketlilik her ülke için özel bir konum yaratabilir. 1998 – 2003 yıllarında İran petrol endüstrisinde yaklaşık 50 milyar dolar yatırım yaptı. Bu tür yatırımların 30 milyar doları, gaz sahalarını geliştirmeye ve üretim seviyelerini artırmaya gitti. Petrokimya endüstrisine 18 milyar dolar yatırım yapıldı. Uygun enerji diplomasisinin uyarlanması, İran’ın konumunu hem ulusal hem de uluslararası düzeyde yükseltmeye yardımcı olabilir. Son olarak, dünya alanına aktif katılım ve bunun tersine, enerji diplomasisinin ihmal edilmesi az gelişmişlikle sonuçlanabilir (Motaghi, 2012, p. 110).

Enerji diplomasisi, uluslararası bir çağın sunulması ve uluslararası sistemdeki yerinin korunması için diplomatik araçlar kullanmaktadır.

İran’ın enerji diplomasisinin gereklilikleri:

Biricisi yaptırımların ve fırsat alışverişinin doğru ve doğru yönetimi. İkincisi Tüketicileri korumak ve uygun fiyatları korumak için çeşitlendirilmiş bir enerji portföyü ve tüketiciler oluşturulması. Üçüncüsü değeri yüksek petrol üretimlerinde hammaddenin korunması ve hammadde satışının engellenmesi. Dördüncüsü diğer petrol ve enerji üreticileriyle yapıcı etkileşim. Peşincisi Petrol endüstrisinde yeni araştırmaların yaygınlaştırılması, yeni nesillerin eğitimi için petrol endüstrisi ile ilgili bilim kurumlarının kurulması (Norouzi, 2012).

Petrol ile ulusal güvenlik arasında doğrudan bir ilişki vardı. Örneğin dünya piyasasında petrol fiyatlarında kriz artışı. Ulusal güvenlik endişeleri artacak, yani İran’ın tek başına petrol ürünlerine ekonomik bağımlılığı güvenlik endişeleriyle dolu. İran, komşularıyla bir dizi petrol ve enerji sahasını paylaşıyor. Bu, diğer ülkeler bu tür alanlardan petrol ve gaz çıkardığında ulusal bir endişe haline gelebilir. Ancak İran, bu tür alanlardan enerji çıkarmak için yeterli yatırımdan yoksundur. Suudi Arabistan, petrol üretimini günde 13 milyon varile çıkaracak şekilde artırmayı planlıyor; Şu anda üretimi 6 milyon. Ayrıca Irak petrol üretimini günde 12 milyon varile çıkarmayı planlıyor. Böyle bir durum şüphesiz İran’ın dünya pazarındaki payını azaltacaktır (Maleki, 2011: 69).

Petrol ve gaz endüstrilerinde yatırım eksikliğinin sonuçları vardır. Bunlar:

1. Dünya enerji piyasasını kaybetmek,
2. İran'ın OPEC'teki payını ve rolünü azaltmak,
3. İran'ın komşuları tarafından ortak alanlardan hızlı çıkarma,
4. Petrol gelirlerinin azalması ve yabancı mali yükümlülüklerin zamanında geri ödenmemesi nedeniyle artan ulusal risk (Mottaghi, 2012: 115).

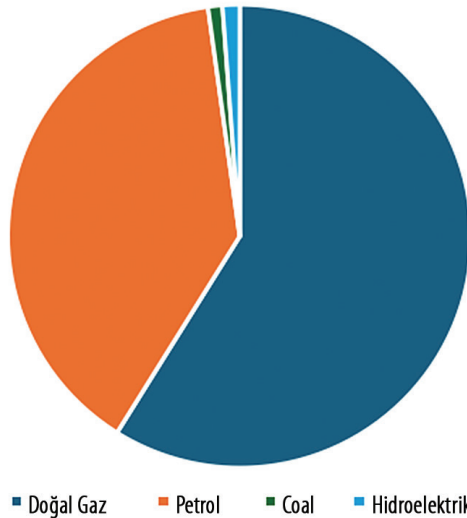
İran'ın iklim durumu, coğrafi konumu, farklı enerji kaynakları, endüstri ve teknolojinin kalitesi ve seviyesi, liderlerin iradesi, kamu talebi, teknik bilgi vb. ile ilgili ulusal enerji stratejisi ile ilgili olarak İran İslam Cumhuriyeti dört bölümde açıklanabilir:

- A) Stratejik Enerji Planı: Enerji sektöründe daha fazla ihracat yönelmek,
 1. Petrol, gaz, petrokimya ürünleri vb. ihracat hacminin artırılması,
 2. Her türlü enerji ürünleri ihracatının artırılması,
 3. Enerji ile ilgili teknik bilgi ihracatının artırılması,
 4. Enerji teknolojisi ve ilgili endüstrilerin çeşitliliğinin ihracatının artırılması.
- B) Operasyonel Enerji Planı: Ulusal güç tabanının tek bir enerji kaynağından çeşitli farklı enerji kaynaklarına ve mantıksal ve orantılı bölünme ve dağıtım açısından bir kaynak tabanına dönüştürülmesi. Bunun için:
 1. Enerji, petrol ve kömüre bölünmüş yakıt enerjilerinin milli güç kaynakları bazındaki payının belirlenmesi,
 2. Ulusal güç bazında nükleer enerjinin payının belirlenmesi,
 3. Ulusal güç bazında yenilenebilir enerjinin payının belirlenmesi,
- C) Taktik Enerji Planı: Farklı kaynaklarda enerji üretim hattının planlanması. Bu da birkaç alt başlık altında ele alınabilir:
 - a. Devlet, özel sektör veya işbirliği sektörleri tarafından farklı türde enerji üretimi,
 - b. Devlet, özel sektör veya işbirliği sektörleri tarafından farklı türde enerji ürünlerinin üretimi,
 - c. Hükümet, özel sektör veya işbirliği sektörleri tarafından belirli enerji bilgisinin ve ilgili bilimin üretilmesi,
 - d. Hükümet, özel sektör veya işbirliği sektörleri tarafından enerji teknolojisi ve ilgili sanayi üretimi,
- D) Teknik Enerji Planı: Uygun kullanım ile yeterli ve optimum enerjiye odaklanır. Muazzam bir sanat kültürü de gerektiren enerjinin doğru kullanımı, doğru bir planlama gerektirir (Jafar, 2013: 70).

Grafik 3: İran’da Enerji Politikasının kavramsal çerçevesi

Ekonomik hedefler		Güvenlik
Uygun fiyatlı ve erişilebilir enerji Ekonomiyi teşvik eder Çevre dostu Düşük ve sıfır emisyon	Petrol Doğalgaz Kömür Nükleer Enerji verimliliği Yenilenebilir enerji Karbon depolama	Savunulabilirlik Dış politika Ortam
Çevre hedefleri		Güvenlik ve dış politika nesnesi

İran’ın mevcut petrol üretimi, çıkarma seviyesinde bir düşüşle karşı karşıya. İran, üretim seviyelerindeki düşüş nedeniyle petrol üretiminden günde 200.000 varil kaybediyor. Böyle bir düşüşe tükenme denir ve doğaldır, ancak İran ilgili yatırımlarla 200.000 kapasite oluşturmak isteseydi, ham petrol seviyesini artırma hedefine ulaşamazdı. İran, petrol üretim kapasitesini 4.000.000 br’den artırmak istedi. /pd’den 5.600.000 br/pd’ye yükseltildi ve beş yıllık kalkınma planında 26 milyar dolar gerekliydi, çünkü her petrol varil üretim kapasitesinin oluşturulması 10.000 dolarlık bir yatırım gerektiriyor. Sabit fiyatlarla dünya pazarındaki ham petrol, enerjiden farklıdır çünkü üretimden

Grafik 4: İran’ın yakıtı göre toplam enerji tüketimi payı 2010

Kaynak: ABD enerji bilgi idaresi uluslararası enerji istatistikleri veritabanı

önce bir pazar ve tüketici bulmak ve bunu ihraç etmenin bir yolunu bulmak çok önemli. En önemlisi, enerji fiyatları sabit değildir. İran'ın enerji sektörü, 2007'den 2022'ye kadar on beş yıllık bir kalkınma planına uygun olarak yaklaşık 50 milyar dolarlık yatırım gerektirdi ve yabancı teknoloji satın almak için 30 milyar dolardan fazla yatırım gerekiyor. İran'ın enerji sektörüne önümüzdeki 15 yıl için 85 milyar dolarlık yatırımın çekilmesinin, İran'ın şu anki siyasi, ekonomik ve sosyal konumu ile birlikte bu kadar büyük yabancı yatırım çekmesini sağlamakla ilgili ana kaygısı için bir meydan okuma olacağı açıktır (Maleki, 2011, p. 76).

3.2.1. İran Enerji Profili

Belirtildiği gibi, İran dünyanın dördüncü en büyük kanıtlanmış petrol rezervlerine ve dünyanın ikinci en büyük enerji rezervlerine sahiptir (US Energy Information Administration, 2013). Ayrıca, BP tarafından (2013/06/23) yayınlanan son Dünya Enerji İstatistikleri İncelemesi, İran'ın 33,6 trilyon cm³.200 ile dünyanın ilk gaz rezervi sahibi olduğunu ortaya koyuyor. İç talep için enerjide, İran'ın toplam yerel enerji tüketiminin yaklaşık %59'unu oluştururken, petrol tüketimi 2010 yılında toplam enerji kullanımının %39'unu oluşturuyor.

3.2.2. İran Enerjisinin Mevcut Durumu

İran, Rusya'nın ardından dünyanın en büyük ikinci enerji rezervine sahiptir. Dünya kanıtlanmış enerji rezervlerinin %17'si, OPEC rezervlerinin ise 1/3'ü İran'da bulunmaktadır. İran, ABD ve Rusya'dan sonra dünyadaki üçüncü büyük gaz üreticisidir. İran'ın dünya gaz üretimindeki payı %5'tir. İran'daki kuru enerji üretimi yılda 7,5 trilyon kübik fit civarındadır. Toplam enerji üretimi ise 9,3 trilyon kübik fittir. Ülkenin şu anda 23 tanesi geliştirilmiş 50 bağımsız gaz sahası bulunmaktadır. Ülkenin birçok enerji sahası keşfedilmiş olmasına rağmen geliştirilmediği için ülkede yeni enerji sahası araştırması yapılmasına gerek duyulmamaktadır. İran'ın 14 trilyon m³'lük rezervleriyle Güney Pars'taki en büyük enerji sahası, ülkenin enerji rezervlerinin yaklaşık %40'ını oluşturmaktadır. İran, 2017 yılında bu alandan 130 milyar m³ enerji üretmiştir. İran, önümüzdeki iki yıl içinde Faz 11'i tamamlayarak yılda yaklaşık 180 milyar m³ enerji daha üretmeyi amaçlamaktadır. Ancak Petrol Bakanlığı'nın tahminlerine dayanarak, Güney Pars Sahasında, muhtemelen 2023 civarında "çiy noktası" olarak bilinen basınçta belirgin bir düşüş ya-

şanacağı belirtilmektedir. Ülkedeki diğer önemli enerji havzaları Kiş, Kuzey Pars, Sardar-ı Cangal, Forouz-B, Aghar, Golshan ve Kangan’da bulunmaktadır (İran Büyükelçiliği, 2020).

3.2.3. İran’ın Enerji Politikasındaki Temel Sorunlar

İran Dışişleri Bakanlığı’na göre enerji diplomasisi, “İran’da enerji ticaretini geliştirmek için diplomatik ve siyasi araçlar kullanmak” ve “ulusal çıkarlar ve siyasi meselelerle ilgili enerji politikası yapmak” Ancak Bakanlıktaki enerji uzmanlarına göre Petrol enerji diplomasisi, İran’a yatırım yapmak için gereken teknolojiyi sağlamak için petrol, enerji ve diğer ürünleri daha yüksek fiyattan ve en iyi koşullarda satıyor. Petrol Bakanlığı ve Ulusal Petrol Şirketi’ndeki (özellikle uluslararası alanda) enerji uzmanları yüksek kapasiteye sahipse ve daha güçlüyse, o zaman Dışişleri Bakanlığı’ndaki enerji kendi gündemlerine göre seçim yaparken onların bakış açısını kabul etmektedir. (Pour Ahmadi, 2009, p. 24).

Uluslararası boyutta ve özellikle verimli enerji diplomasisine erişimde (ulusal strateji ve uzun vadeli planlama eksikliği) enerji politikası oluşturmaya yönelik tutarlı bir yaklaşımın yanı sıra enerjinin teknik ve politik versiyonları hakkında bilgi söylemi eksikliği söz konusudur. Genel olarak hükümet tarafından önerilen enerji sorunları var. Petrol Bakanlığı’na verilen lisanslar çerçevesinde nihai karar vermede enerji konusunda derinlemesine inceleme ve uzmanlaşma şansı olmayan bakan sayısı nedeniyle zayıflık bakanlıkta bulunmaktadır. Bu konularda karar alma işlemi, sınırlı sayıda yönetici ile yapılmaktadır (Berder, 2013, s. 74).

Petrol fiyatlarındaki herhangi bir artışla birlikte, hükümetin taahhütleri artırılacak ve gelir vergilerine ve kapasite taahhüdüne dikkat edilmeden yapılacak ve son olarak olumsuz bir fiyat şoku, eksikliği olacaktır.

Enerji uzmanları, İran nükleer santrallerini inşa etmek için kullanılan teknolojilerin güncel olmadığına ve yakın gelecekte güncelliğini yitireceğine inanıyorlardı. Buşehr nükleer santralının yapım sürecinin yirmi ila otuz yıl sürdüğünü ve bu alandaki diğer yatırımların da yirmi ila otuz yıl sürdüğünü belirtmek gerekir. İran’ın geliştirmek için büyük meblağlar harcadığı temel kaygının, nükleer teknolojilerin gelecekte İran’ı teknik ve çevresel sorunlarla karşı karşıya bırakması olabilir. Ve bu koşullar için en iyi çözüm, Uluslararası Enerji Ajansı ile teknik işbirliği geliştirmek ve Uluslararası Enerji Ajansı’nın İran’a verilen en son ve en modern teknoloji olduğu konusunda ısrar etmektir (Yıldırım, 2007, s. 39).

SONUÇ

Bu çalışma, genel olarak İran ile Türkiye arasındaki enerji ilişkilerini ve özel olarak da 2002 yılında AKP'nin kurulmasından itibaren 2022 yılına kadarki iki ülke arasındaki enerji ticaretini incelemektedir.

Enerji kaynaklarına sahip olan ve bölgenin ilk petrol ve gaz ihraç eden ülkelerinden biri olarak kabul edilen İran, sahip olduğu devasa enerji kaynaklarına dayanarak, üretim ve ihracat kapasitesini güçlendirmeye yönelik pek çok planı vardır. Öte yandan, Türkiye'de petrol ve gaz kaynakları sınırlıdır ki bu ülkenin artan büyüme ve gelişme nedeniyle, enerji kaynaklarına büyük ölçüde dışa bağımlı kalmasına sebep olmuştur.

Araştırmalara göre Türkiye'deki nüfus artışı ve ekonominin gelişmesi enerji talebini artırmış olup, bu ülkenin sınırlı kaynakları bu talep artışı ile orantılı olmadığı söylenebilir. Bu tür farklı potansiyeller, İran ve Türkiye arasındaki enerji işbirliğinin yükselmesine neden olmuştur. Öte yandan İran'ın enerji ve özellikle enerji ihracatında Türkiye en güvenilir ve sabit müşterilerinden olduğu için bu ülkeye her zaman ihtiyaç duymuştur ve duymaya devam edecek görünmektedir.

Nitekim İran ile Türkiye arasındaki ilişkiler ekonomik olarak karşılıklı bağımlılık mantığına dayanmaktadır. İki ülke tüm siyasi rekabetlere rağmen bu konuda her zaman birbirinin ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmışlardır.

Son yıllarda İran-Türkiye ilişkilerinin ekonomi politikası üç özellik ile ele alınabilir. Bunlardan ilki, iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin gelişmemesidir. Diğer ekonomik ilişkilerde işbirliğinin doğasına rağmen, siyasi ilişkilere bölgesel yapısal rekabet unsurları eşlik etmesidir. İkincisi ise iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin yoğunlaştığı sektör enerji olmuştur. Son olarak da, enerji sektörü ağırlıklı olarak gaz ticaretini içermektedir. Bu nedenle, iki ülke arasındaki ilişkilerin ekonomi politikasına yönelik herhangi bir çalışma ve analizde, enerji ilişkilerinin etkisini göz ardı etmek imkânsızdır, çünkü iki ülkenin siyasi ve ekonomik ilişkileri büyük ölçüde İran'ın Türkiye'ye yaptığı gaz ihracatından etkilenmektedir.

Ancak iki ülkenin ticari ilişkileri incelendiğinde, ilişkilerinin uzun vadeli ve stratejik iş birliği çıkarlarından çok, tarafların kısa vadeli çıkarları olarak ambargoları etkisiz hale getirmek, ekonomik kazançlar elde etmek gibi hedeflere dayalı olduğu ve enerji ticareti sektöründe ilişkilerini sürdürme eğiliminde oldukları görülmektedir. Bu enerji ticareti sektöründe ise tek uzun vadeli ve istikrarlı ticaretin, enerji boru hatları ile enerji özelinde görüldüğü söylenebilir.

İki ülke arasındaki enerji ilişkilerinde petrol ve enerjinin stratejik ürünler olduğu için diğer ticari alanlarını da etkilemektedir. Nitekim enerji ticareti, iki ülkenin ticari ilişkilerinin hacminde büyük bir pay almasına rağmen aynı zamanda her iki taraf için de hayati stratejik önemi nedeniyle dikkate alınmıştır. Türkiye ile İran’ın enerji ilişkilerinde enerji ticareti, iki ülkenin arasındaki ekonomik ilişkilerinin önemli bir yönünü oluşturmaktadır.

İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin yönlerine bakıldığında, ilişkilerin geleceği iyileşmesi ve istikrarlı görünmesi ve son yıllarda ticari ilişkilerin görece katlanarak artması, iki ülkenin ticari işbirliklerinin kapasitelerinin büyümesine bir kanıttır. Öte yandan, bölgesel rekabetin siyasi alanındaki kronik belirsizliği ve bazı ciddi görüş ayrılıkları olarak Suriye’deki iç savaşında iki ülkenin farklı politikaları nedeniyle taraflar, ilişkilerini daha kısa vadeli çıkarlara göre ayarlamak zorunda kalmışlardır.

Bu arada, iki ülke arasındaki ekonomik iş birliğinin pek çok ortak alanı arasında enerji, halen özel bir yere sahiptir ve sahip olacaktır ve iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin önemli bir bölümünü oluşturacak ki bu da kendi yerinde iki ülke arasındaki diğer işbirlik alanlarına zarar verecek potansiyele sahip olacaktır. Zira iki ülkenin zaman zaman enerji ilişkilerinde ufak bir kriz yaşadıkları anda bundan başka işbirliği alanları da etkilenmiştir. Öte yandan Türkiye ve İran’ın siyasi ilişkileri, rekabet üzerine olduğu için enerji ilişkileri etkilenen ilk faktör olmuştur.

Sonuç olarak, iki ülke ilişkilerinde hayati bir gelir kaynağı olarak enerji var olduğu sürece, jeoekonomik pragmatizmin iki ülkenin kaygılarını ve jeopolitik farklılıklarını aştığı ve bu konunun bir çıkış noktası olabileceği sonucuna varılabilir. İkili siyasi ilişkileri geliştirmek için iki ülke arasındaki iş birliğini teşvik etmek zorunluluğu oluşmuştur, çünkü İran ile Türkiye arasındaki ilişkilerin gelişmesi büyük ölçüde ekonomik ilişkilerin gelişmesine bağlı olmaktadır. Bu gerçeği göz önünde bulundurarak, öncelikle iki ülke arasındaki anlaşmazlıkların neden olduğu siyasi gerilimlerde olumsuz etkilerini hafifletmek, karşılıklı bağımlılık yaratmak için iki ülkenin özel sektörünün doğrudan yatırımlarını güçlendirmeleri gerekmektedir. Böyle olduğu takdirde iki ülke arasında güvenilir bir ticari merkez kanalı oluşturarak, merkez tüketicilerinin temel ihtiyaçlarını dışarıya bağımlı olmadan karşılayabileceklerdir.

Bu bağlamda, Türkiye ve İran arasında siyasi gerilimleri ortadan kaldırmak ve vatandaşlarına daha fazla refah ve güvenlik getirmek için pragmatik ticari politikalar izlemeleri yararlı olacaktır. Bu durumda iki ülke liderlerinin peş peşe yaptığı ziyaretler ve imzalanan anlaşmalar, iki ülke arasındaki ikili, bölgesel ve küresel ilişkilerin gelişme tarihinde bir dönüm noktası sayılabilir. Ancak bölgesel sorunlarından iki ülke arasında Suriye krizi ve Irak me-

selesine ilişkin ciddi görüş ayrılıklarının olması ikili ilişkilerde hâlâ derin bir yara olarak görünmektedir ve siyasi ilişkilerinin geleceği büyük ölçüde Suriye ile ilgili gelişmelerin seyrine bağlı olacaktır. İki ülkenin uluslararası sorununu ise ABD'nin ambargolarıdır ki ister istemez iki ülkenin ilişkilerini etkilemektedir ancak araştırmaların sonucunda çözüm odaklı bir hipotez ortaya koyacak olursak yine de iki ülkenin ABD ambargolarına karşı bölgesel ortak bir uzun vadeli strateji ve kısa vadeli taktikler almaları-uygulamaları gerektiği ön görülmektedir.

Araştırmalara göre, daha ziyade enerji alım ve satımı olarak tanımlayabileceğimiz bu ilişkiler çerçevesinin genişletilmesi için yürütülen çalışmaların neticelendirilmesi her iki taraf için de önemli kazanımları beraberinde getireceği söylenebilir. Diğer taraftan Türkiye ve İran arasındaki bu etkileşim, İran'daki reform sürecini de etkileyebilir ki bu da ABD'nin çıkarlarına hizmet edecek bir ihtimal gibi görünmektedir. Kısacası, akademik çalışmalarına göre başarılı bir diplomasi izlenmesi halinde Türkiye ve İran'ın bu işbirliğinden elde edeceği kazanımların her iki taraf için önemli olduğu söylenebilir. Hem ekonomik hem siyasi olarak kazanımlar elde edecek olan Türkiye'nin Avrupa Birliği ve bölge ülkeleri nezdindeki konumu da güçlenecektir. Öte yandan Batı ve İran arasındaki yakınlaşma çabalarında bu anlaşmalar ve işbirlikleri sayesinde, Türkiye'nin bu konularda kilit bir rol oynama potansiyeline sahip olacağı da unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Ahmadian, Gh. (2016). Identity and Foreign Policy of the Middle East of Iran and Turkey in Syria. *Quarterly Journal of Scientific Research*, 142-143.
- Aras, B. & Polat, R. (2008). From conflict to cooperation: Desecuritization of Turkey's relations with Syria and Iran. *Security Dialogue*, 495-496.
- Ayouzi, M & Hosseini, A. (2015). The future of Iran-Turkey relations in the light of recent developments in the Arab world. *Quarterly Journal of Political Studies of the Islamic World*, 99-105.
- Barati, L & Sinaei, V. (2017). Security Cohesion and Crisis Avoidance in Iran-Turkey Relations. *Iranian International Politics*, 22-29.
- Derakhsheh, J (2011). Convergent and divergent factors in Iran-Turkey relations after coming to power according to Islam Justice and Development in Turkey, 97-100.

- Goodarzi, M & Ebrahimi, T. (2012). Opportunities and Challenges of Iran-Turkey Relations during the Ak Parti’s Period. *Political Science Quarterly*, 155-156.
- Jalli, M. (2014). Assessing US Sanctions on Iran in the Form of a Human Rights Discourse. Quarterly. *International Political Research of Islamic Azad University*, 120-124.
- Kirisci, K. (2009). The transformation of Turkish foreign policy: The rise of the trading state. *New Perspectives on Turkey*, 29-33.
- Koolaee, E. (2011). irans role in energy security at regional and global levels. *Iranian economic Review*, 28.
- Mousavian, H & Hosseini, D. (2015). Logic of favorable and unfavorable consequences of Berjam. Policies, *achievements and Requirements*, 349-370.
- Moniri, M. (2013). Presenting an appropriate strategy for cultural diplomacy of the Islamic Republic of Iran based on comparative comparison Iran and Turkey. *Quarterly Journal of Communication Culture*, 122-124.
- Niakoei, S. (2017). The Impact of the Arab Uprisings in the Middle East on the Pattern of Iran-Turkey Relations. *International Relations Research*, 91-119.
- Olson, R. (2006). Relations among Turkey, Iraq, Kurdistan-Iraq, the Wider Middle East, and Iran. *Mediterranean Quarterly*, 13-14.
- Oktav, O. (2004). Changing Security Perceptions in Turkish–Iranian Relations. *Center for Strategic Research of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey*, 2-4.
- Qanbarloo, A. (2018). Theoretical basis of sanctions related to Iran’s nuclear program: a comparison of diplomacy between the Trump and Obama administrations. *Quarterly Journal of Strategic Studies*, 77-80.
- Simber, R. (2010). US Foreign Policy and New Sanctions against the Islamic Republic of Iran. *Political Science*, 107-138.
- Sediq Batahai, M. (2012). The Role and Impact of the Ak Parti in the Development of Iran-Turkey Relations. *Quarterly Specialized in Political Science*, 173-174.
- Sharifian, J. (2012). Iran-Turkey interaction and confrontation in the Syrian crisis. *Quarterly Journal of Security Studies*, 145-147.
- Sinkaya, B. (2017). The rationalization of Iran-Turkey relations in the last decade: perspectives and limitations. *Academia*.

- Talebi Arani, R & Cheraghi, R (2016) The role of energy in the evolution of Iran-Turkey relations with emphasis on natural gas (2000-2015). *Journal of Nations Research*, 28-37.
- The Strategic Thought of Explanation. (2018). New Lines of American Foreign Policy under Trump. *the Strategic Thought of Explanation*.
- Waltz, K. (2015). Theory of International Politics. Translator: Ruh Ahl Talebi Arani. *Tehran Audience Publishing*.
- Walt, S. (2002). keeping the world: off-balance: self restraint and us foreign policy, in: j. g. ikenberry. *America unrivaled: the future of the balance of power*, 154-158.
- İlker, T. (11/03/2019). *Erdoğan: ABD'nin İran yaptırımlarına uymayız*. <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201811061036012783-erdogan-abd-iran-yaptirim/>.
- Hukukî ve Cezaî Konularda Adli İşbirliği Anlaşması iran-turkey. (2010/02/10). http://www.uhdigm.adalet.gov.tr/sozlesmeler/ikitarafilsoz/hukuk/iran_tr.pdf.
- Katzman, K. (2016) *Iran Sanctions*. <https://www.amazon.com/Iran>.
- Uyghur, H. (11/01/2018). The Impact of Heavy US Sanctions on the Region. *İRAM Center | مرکز مطالعات ایرانی انکارا* (iram-center.org).
- Tashtkin, F. (10/01/1398). New US sanctions against Iran and its negative effects on Turkey.
- Al-Monitor: The Pulse of the Middle East. - تحریم‌های جدید آمریکا علیه ایران و آثار منفی آن بر ترکیه